

Gyallay Domokos

Vaskenyéren

GYALLAY DOMOKOS

VASKENYÉREN
ÉS TIZENHAT ELBESZÉLÉS

A SOROZATBORÍTÓT
DEÁK FERENC
TERVEZTE

A BORÍTÓN
NAGY ISTVÁN
KRÉTARAJZA

MEGJELENT
A MAGYAR MŰVELŐDÉSI
ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM
TÁMOGATÁSÁVAL

GYALLAY DOMOKOS

**VASKENYÉREN
ÉS TIZENHAT ELBESZÉLÉS**

VÁLOGATTA,
A SZÖVEGET GONDOZTA,
BEVEZETŐ TANULMÁNNYAL
ÉS JEGYZETEKkel ELLÁTTA
GAAL GYÖRGY

KRITERION KÖNYVKIADÓ
BUKAREST 1996

A könyv szerkesztője: Fodor Irén
Műszaki szerkesztő: Géczy János
A megjelenés éve: 1996. Alak: 54x84/16
Kiadói ívek száma: 15,936
Nyomdai ívek száma: 25,5
Szedte és tördelte az Alutus Rt. Csíkszereda

Tiparul executat sub comanda nr. 469/1995,
la Imprimeria de Vest R.A., Oradea,
str. Mareşal Ion Antonescu nr. 105.
România

ISBN 973 26 0428 X

A NÉPTANÍTÓ REGÉNYÍRÓ

A két világháború közti erdélyi magyar irodalom egyik legnépszerűbb, legnagyobb közönségsikert elért történelmi regényét veszi kezébe az olvasó. Pár év alatt ötször is kinyomtatták, három ország könyvkiadói terjesztették, s a kamaszkorúaktól kezdve minden rendű és képzettségű olvasó örömmel forgatta. A közönségsikert a kritika is alátámasztotta. Alig egy év leforgása alatt igen rangos irodalomtörténészek és közírók körülbelül tizenöt bírálatot írtak róla, s a lelkesedés, az elismerés csendül ki írásaikból. Mindez indokoltá teszi Gyallay Domokos regényének újbóli kiadását s immár lezárult, színes, hosszú életpályájának felidézését.

KILENC ÉVTIZED BENCÉDTŐL A FŐVÁROSIG

Gyallay Pap Domokos 1880. augusztus 4-én született az egykori Udvarhely szék, majd Udvarhely megye keresztúri járásának Bencéd nevű kis falujában tősgyökeres székely lófő családban.¹ Legrégibb ismert őse, a XVII. század első felében élt Gyallay Sámuel a szomszédos Tarcsafalván volt unitárius prédikátor, bencédi birtokos lányát vette feleségül, s így kötődött a család a faluhoz. Ekkoriban ragadhatott a vezetéknevhez a Pap szó is, mely eleinte a foglalkozásra utalt. Sámuel fia, György a kuruc korszakban Udvarhely szék egyik vezető embere, bírása. Leszármazottaik között van János, aki tizenhat évig harcolt a napóleoni háborúban, s akiről oly szépen emlékezik meg *Az obsitos búcsúja* című Gyallay-novella. Egy másik le-

származott, György kiváló népköltő volt, 1811-ben daloskönyvet állított össze. Gyallay József 1848/49-es szabadságharcos pedig a forradalomban halt hősi halált, testvére, az író nagypapa, Mózes is Bem mellett szerzett érdemeket, majd a bencédi templom újjáépítésével írta be nevét az egyházközség történetébe. Ennek fia, az 1850-es évek elején született Zsigmond tekintélyes gazdaember volt a faluban, az egyesített szentmihályfalva-bencédi egyházközség tiszteletbeli gondnokául is megválasztották.² A család tehát prédikátor, író, katona és gazdász ősök révén osztozott a székelység múltjában, változatos történelmében. A családnév a fokozatos elszegényedéssel párhuzamosan leegyszerűsödött, sokáig Gyallay Pap formáját használták, majd az előnévnek vélt Gyallayt a múlt század végén teljesen elhagyták.

A legendákban továbbélő történelem mellett maga a székelyföldi táj és nép is belevésődött a fiatal Gyallay tudatába. Nem véletlenül játszódik itt le jellegzetes népi alakokat is felsorakoztató írásainak jó része. Még a távoli Torockón játszódó *Vaskenyéren* főszereplőjét is elvezeti e tájra, ilyen vallomást téve: „A Nyikó vidéke! Innen kerültek ki a kolozsvári kollégium legeredetibb diákjai. Magukra utalt szegény ördögök, de törhetetlenül vidámak. Ők tudták a legtöbb nótát, a legszebb verses históriákat, a legmulatságosabb meséket... Az esztendőt sanyarogva húzták végig, preceptorok, inasok, írődeákok voltak a tanulás mellett, ám esztendő végén megrakodva tértek haza szülőföldjükre, anyjuknak fejkendőt, nővéreiknek pántlikát, öccsüknek bicsakot, apjuknak torockói vaseszközöket vittek ajándékba... Keskeny barázda, bokrával nő a gyermek a szűk örökségre... Túl a magas hegyeken, amely délről határolja a vidéket, a Küküllő völgyében jobb is, több is a föld. S még tovább, a két Homoród mentén gazdag élet folyik az ittenihez ké-

pest...”³ Itt, a Nyikó szűk völgyében, Bencédől csak pár kilométernyire, Farkaslakán született Tamási Áron is, a székelyek nagy írója, akitől azonban irodalmi, világszemléleti különbségek jobban elválasztották Gyallayt, mint amennyire a közös szülőföld összeköthette őket.

A Bencéden elvégzett elemi osztályok után, mint a *Gergő három győzelme* című novellájának hőse is, a Nyikó, majd a Küküllő folyását követve a vidék központi városába, járásszékhelyére érkezett. Székelykeresztúr messzeföldön híres Unitárius Gimnáziumában tanult 1891–1896 között öt éven át. Az 1793-ban alapított iskola padjaiból került ki Kriza János, Berde Móza és Boros György is. Mivel a kollégiumban ekkor még csak az algimnáziumi osztályok működnek, tanulmányait Gyallay az akkor már több mint három és negyedszázados kolozsvári Unitárius Főgimnáziumban kénytelen folytatni. Ebben az intézetben tanult vagy tanított Dávid Ferencről Brassai Sámuelig minden jelentős unitárius ember. Már hatodikos korában Nyiredi Géza, a neves természettudós és vegyész az osztályfőnöke, a hetedikben Perédi József latintanár, a nyolcadikban az unitárius történetírás neves egyénisége, a magyar irodalmat és bölcséletet előadó Kanyaró Ferenc. A történelmet Kovács János, az angolmagyar kapcsolatok ápolója, műfordító, a németet Gál Kelemen, a kollégium múltjának krónikása, a hittant Péterfi Dénes, a kitűnő szónok és szerkesztő, a latint pedig Gálfi Lőrinc óráin tanulhatta.⁴ Közülük Kovács és Kanyaró lehettek rá nagyobb hatással. Az utóbbi akkoriban épp Torda és Aranyos szék múltját, irodalmi hagyományait kutatta.

Az iskolai értesítők tanúsága szerint Pap Domokos (neve így szerepel) már a hetedikben tiszta kitűnő osztályzatot ért el, naponta ötforintnyi ebédet s tanév végén könyvjutalmat kapott. Végzős korában az iskola büszkesége: írásbeli dolgozataiért,

orációkon tartott beszédéért, az irodalmi és természettani pályátétel kidolgozásáért pénzjutalomban részesítik. Ő a diákönképzőkör elnöke is, kéziratok lapjuknak, a Reménynek az évben összeállított tizenhat számában három verse jelent meg. Negyven osztálytársa közül rajta kívül neves emberré lett Farkas Mózes bőriparos, Gyergyai Árpád orvosprofesszor, Meltzl Balambér jogtudós és Szentmártoni Kálmán történész.

Diákkora még a kollégium régi épületéhez fűződik, itt tesz érettségét 1899-ben. Az év őszén a helybéli egyetem bölcsészeti karára iratkozik be, s 1903 nyaráig nyolc félévet hallgat.⁵ Tanárai közül kiemelkedik Szádeczky Lajos a magyar, Márki Sándor az egyetemes történelem, Vajda Gyula a magyar művelődéstörténet, Pósta Béla az archeológia, Széchy Károly a magyar irodalomtörténet professzora. Klasszika-filológiát Szamosi Jánostól és Csengeri Jánostól tanulhatott. Szádeczky ekkoriban Erdély XVI–XVII. századi történetét kutatja, sajtó alá rendezi Apor Péter és Bethlen Miklós emlékiratait s a Székely oklevéltárat szerkeszti, Vajda is a fejedelemség korát tanulmányozza, Márki meg II. Rákóczi Ferencről szóló monográfiáján dolgozik. Nem csoda, hogy ez a történelmi korszak ragadja meg leginkább Gyallay figyelmét s tükröződik novelláiban. A múzeumigazgató Pósta szigorú alakját a *Gondjaim egy kard miatt* című novellájában idézi fel, diákéveit, a diákélet emlékeit első regénye, a *Kolozsvári aranynapok* tükrözi. Egyetemi évei alatt kezdi el irodalmi munkásságát a Dávid Ferenc Egylet 1900 novemberében Kelemen Lajos elnökletével megalakított Ifjúsági Körében. Felolvasott verseit az Unitárius Közlöny 1901–1904 közötti évfolyamaiban nyomtatják ki. Versei, elbeszélései, népköltészeti gyűjtése a Kolozsvári Egyetemi Lapokban jelennek meg rendszeresen, ennek 1901–1902-ben főmunkatársa is.

Történelem– latin szakos középiskolai tanári oklevelét az

1905–1906-os tanév folyamán szerzi meg. Közben teljesítette katonai szolgálatát, s 1905 őszétől a tordai Négyosztályú Unitárius Algimnázium helyettes tanáraként el is helyezkedett.

Torda múltjának egyik legtöbbet emlegetett eseménye az 1568 januárjában ott tartott országgyűlés, mely János Zsigmond fejedelem és Dávid Ferenc befolyására – először Európában – törvénybe iktatta a teljes lelkiismereti és vallásszabadságot, lehetőséget nyújtva ezáltal az Unitárius Egyház megszervezésére. Nem sokkal később nyílt meg a helybéli unitárius iskola is a főtéren, a rá vonatkozó első adat szerint 1589-ben költözött az intézet a Rákos-patak partjára, s ott működött hosszabb-rövidebb megszakításokkal 1878-ig, amikor az állammal kötött szerződés értelmében az unitárius algimnáziumot polgári fiúiskolává alakították. 1905 őszén Gyallay az Unitárius Algimnázium – huszonhét évi szünetelést követő – újbóli megnyitásának lehetett tanúja. A november 12-i ünnepélyen maga Ferencz József püspök is megjelent. 1906 novemberében az egyházi Főtanács rendes tanárnak választja meg, a következő év decemberében három társával együtt az unitárius templomban került sor beiktatására. Ezen Kozma Mihály százhuszonhat évvel korábban élt tordai rektor iskolai „reguláit” elemzi a modern pedagógia szempontjából. Nemsokára Torda állami főgimnáziumot kap, mely az Unitárius Algimnáziumból fejlődik ki, s 1908 szeptemberében nyílik meg korszerű kétemeletes épületben. Gyallay itt folytatja tanári munkásságát az első világháború kitöréséig. 1914 őszétől sorozzák be katonai szolgálatra.⁶

A századfordulót követő években az alig 12000 lakost számláló Torda is gyorsan elindul a polgári fejlődés útján. Nem annyira ekkor még kezdetleges kis gyárai (szeszgyár, gipszgyár, mészégető, agyagipari rt.), hanem nyaranta sok vendéget vonzó sósfürdői és a megyeszékhellyel kapcsolatos hivatalai révén. A

törvényszék, járásbíróság, közjegyzőség, pénzügyigazgatóság, takarékpénztárak számos tisztviselője dolgozott itt. A közkórház mellett felépült a modern sebészet is, megnyílt az állami főgimnázium, úgyhogy orvosok és tanárok szép számmal telepedtek ide. A kaszinó, Gazdasági Egyesület, Nőegylet, Zeneegylet, olvasóköri és pártkörök tevékenysége gyorsan bontakozott ki.

A kultúra terjesztésében különösen nagy szerep hárult a tanári karra. Ismeretterjesztő (szabad líceumi) előadásokat tartottak a téli hónapokban. Gyallay az idegen nyelvek tanulásáról, Aranyos szék kialakulásáról, az Aranyos széki boszorkánypekekről, valamint „Lakodalom Tordán 1702-ben” címmel olvasott fel. 1907-ben a tordai Székely Társaság titkáruul választják, majd a természetjárókat egyesítő Erdélyi Kárpát-Egyesület (EKE) tordai fiókjának is ő a titkára, felolvas az Erdélyi Múzeum-Egylet vándorgyűlésén és az 1913-as Bethlen-ünnepélyen. A felolvasások szövegét többnyire a helybeli „Társadalmi, közigazgatási és szépirodalmi hetilap”, az Aranyosvidék hozza nyomtatásban.

Már 1906 januárjában cikket⁷ közöl Pap Domokostól az Aranyosvidék, majd az év decemberében, az országgyűlési képviselő és névleges főszerkesztő, Vertán Endre mellett Pap Domokos lesz a felelős szerkesztő. Ezzel igen felelős, közvélemény-alakító, politikai súllyal bíró szerepet vállalt magára. 1908 áprilisában átadja a felelős szerkesztői tisztséget, de neve mint munkatársé továbbra is a fejlécezen szerepel 1909 novemberéig, amikor közlik levelét, melyben lemond munkatársi címéről, s ezután egyetlen sora sem jelenik meg a lapban. Mint szerkesztő igen figyelemreméltó, a kulturális élet fellendítését célzó cikkeket írt. Sikra szállt a főgimnázium létesítése mellett, a színészet pártolására biztatott, valósággal harcolt egy Magyar

Közművelődési Ház alapításáért, nyílt levélben hívta fel a tanfelügyelő figyelmét a 415 beiskolázatlan tordai tanköteles gyerekre, internátus felállítását sürgette. A tárcarovatban több novellája és karcolata jelent meg. Különösen büszke volt az 1912-ben létrehozott és a XV–XVI. században épült fejedelmi palotában berendezett Közművelődési Háza. Itt már szakérdeklődését kielégítő munkakört talált: mint a történelmi részleg vezetője felkutatta, összegyűjtötte az Aranyos széki székely családok levéltárait, a tordai céhek levelesládáit. Minden bizonnyal több novellája témáját az okiratokból merítette, s ekkoriban figyelt fel a torockóiak pörére is.

Tordán alapít családot, 1909 februárjában felesége már egy szabadliceumi estélyen énekszámmal szerepel, s az év júniusában megszületik első gyermekük, Zsigmond – amiről az Aranyosvidék is hírt ad.⁸

A város és vallásfelekezete igényeit kielégítő két nagyobb terjedelmű munka összeállítására vállalkozik ezekben az években. Közel százlapos, fényképekkel illusztrált, térképpel ellátott, igen jól használható turistakalauzt szerkeszt *Torda és környéke* címmel 1909-ben. E kötet dokumentumszerűen örökíti meg a világháború előtti várost; a környező kirándulóhelyeket, így Torockót is bemutatja. Ennek második kiadása a főgimnázium 1912/1913-as értesítőjében és különnyomatban kerül forgalomba. A Dávid Ferenc Egylet megbízásából elkészíti a nagy egyházalapító nyolcfejezetes életrajzát, mely képekkel illusztrálva 1912-ben jelenik meg Kolozsváron, s a szélesebb olvasórétegekhez szól.

Tehetségéről és meglepő munkabírásról tanúskodik az, hogy ilyen sokrétű tevékenység mellett a szépirodalom művelésére is időt tud szakítani, sőt írásait a kolozsvári és fővárosi lapok közlésre méltatják. Az Aranyosvidék, valamint a szülőföld-

jén megjelenő Székelykeresztúr című hetilap – melyben 1906-tól közöl – tárcarovata még nem jelent minőséget. A kolozsvári Újság című napilap már magasabb elvárást támasztott munkatársaival szemben, itt 1908 novemberében jelentkezett Gyallay tárcanovellával. S ugyancsak ekkor fogadta el közlésre írását az Erdélyi Irodalmi Társaság folyóirata, az Erdélyi Lapok. Egyre következetesebben használt Gyallay Domokos írói neve rendszeresen szerepel 1909-től az előbbieken kívül a Pesti Hírlap hasábjain is. 1917-ben adatközlése jelenik meg a Keresztény Magvetőben.⁹

A tárcanovellák mellett külön figyelmet igényel az Erdélyi Lapok 1910-es évfolyamában tizenhét folytatásra tagoltan ki nyomtatott első regénye, a *Kolozsvári arany napok (Gólyakor)*.¹⁰ Főszereplője, Bartos Zsigmond, a kezdő történészhallgató, a népies költészetért rajongó szegény székely diák a szerző alteregója, idősebb kollégájában, Miklósy Ferencben, aki a fejedelemesség korának történetét akarja megírni, Kelemen Lajosra ismerhetünk. Széteső szerkezete, ma már unalmas pártpolitikai eszmefuttatásai ellenére, megjelenésekor főleg azzal kelthetett érdeklődést, hogy tíz évvel korábbi szereplőit könnyűszerrel azonosítani tudták. Erre a regényre később Gyallay nem hivatkozott, s 1926-ban a kolozsvári kritikusok is a *Vaskenyérent* első regényeként üdvözölték.

A szülőföld, a diák- és tanárelet után a legtöbb élményt a világháború nyújtotta Gyallaynak. Négy éven át az orosz fronton harcolt, megismerve a nagy világegés minden borzalmát, nyomorúságát. 1918 januárjában ad hírt róla az Unitárius Közlöny, hogy hosszú távollét után egy hónap szabadságra hazatért Pap Domokos főhadnagy, s ezalatt, az 1917. december 3-i ülésen az Erdélyi Irodalmi Társaság Kelemen Lajossal együtt őt is tagjául választotta. Miután 1918-ban Kelemen Lajost az Erdélyi

Múzeum-Egylet levéltárához nevezték ki, már az év májusában megállapítja a Közlöny, hogy csak Gyallay volna méltó a tan-szék betöltésére. Az Ukrajnában harcoló író-tanár augusztusban megkapja a minisztériumi jóváhagyást az áthelyezésre, de csak a háború befejezése után, december 2-án kezdi el a tanítást. Az 1920-ban megtartott Unitárius Főtanács választott tanárnak ismeri el, ünnepélyes beiktatására 1923 áprilisában kerül sor.

Gyallay az 1920-as években nagy szolgálatot tett egyházának. Nem annyira tanárként, ahol minden bizonnyal lelkiismeretesen megtartotta történelem- és földrajzóráit, hanem az egyházi szervezkedésben. Az első világháború után romániai viszonyok közt kellett újraszervezni, beindítani az egyházi életet, újra megjelentetni a szünetelő folyóiratokat, állami keretek híján egyházi fedezékben megszervezni a tudományos-irodalmi alkotómunkát.

Vári Albert és Borbély István kollégiumi tanárok szervezőmunkájának eredményeként 1920. augusztus 20-án megalakult az Unitárius Irodalmi Társaság. Gyallayt választmányi tagsággal tisztelték meg. 1922 januárjától újraindítják a Társaság lapjaként az immár ötvennegyedik évfolyamába lépő Keresztény Magvetőt.

A Boros György kezdeményező munkájával még 1885 augusztusában a társadalmi élet valláserkölcsi alapon való javítására létrehozott Dávid Ferenc Egylet tevékenysége is 1917 óta fennakadt. 1888-ban megindított havi folyóirata, az Unitárius Közlöny nyolc hónapi kiesés után, 1919 szeptemberében mint „Egyházi hivatalos lap” indul újra Borbély István szerkesztésében, s körlevelek, közérdekű hírek, rendeletek közlésére szorítkozik. Az egylet újjászervezésére az 1921 októberében megtartott XXXIV. közgyűlésen kerül sor. Ezen Boros Györgyöt választják meg ügyvezető elnöknek és Pap Domokost fő-

titkárnak. Kimondják, hogy 1922 januárjától újra az Egylet kiadványaként „A vallásos és erkölcsi élet ébresztésére” alcímmel jelentetik meg az Unitárius Közlönyt. Főszerkesztője Boros György, szerkesztője pedig Pap Domokos lesz. Ezek szerint a Dávid Ferenc Egylet és közlönyének munkába indítása, szervezése-szerkesztése szinte teljesen Gyallay Pap Domokosra hárult. Boros György egyházi főjegyző a nyolcvanhét éves püspök mellett és helyett az egyházszerkezéssel, valamint a teológiai tanári munkával annyira el volt foglalva, hogy legfeljebb döntéseket hozott, részt vett az üléseken, néha egy-egy cikket írt. Legfontosabb feladatuk az Alapszabály módosítása és elfogadtatása volt. Ennek megvitatására és egyleti jóváhagyására az 1922 szeptemberi közgyűlésen került sor, az állami hatóságok is hozzájárultak az egylet további működéséhez. Ugyancsak ebben az időben indult újra az Ifjúsági Kör Szent-Iványi Sándor teológus hallgató vezetésével. Az 1923 novemberi közgyűlésen mentik fel Gyallayt a főtítkári tisztség alól, helyébe Varga Bélát választják, s a titkári posztot is betöltik.

Az Unitárius Közlöny szerkesztésében Gyallay a háború előtti „kitaposott” úton haladt, a régi rovatbeosztást folytatta. Rovatcímeik is jellemzik a tartalmat: I. Költemények, II. Vallásos és erkölcsi tárgyú közlemények, III. Életrajzok, történelmiek, IV. Nők világa, V. Tűzhely mellett (elbeszélések), VI. Egyleti élet és munkásság, VII. Egyházi és iskolai mozgalmak, VIII. Hivatalos közlemények. A leggyakoribb munkatársak Balázs Ferenc, Gál Kelemen, Gelei József, Halmágyi János, Pálffi Márton, Péter Lajos, Ürmösi Károlyné, Ütő Lajos, Váradi Aurél, Vári Domokos. 1924 elejétől új, Tóth István rajzolta fejléccel jelenik meg a lap: Dávid Ferenc és az egylet első elnöke, Brassai arcképével. Az év novemberében jubiláris közgyűlést tartanak az egylet fennállásának negyvenedik évfordulóján. A

12. számban Boros György hosszú cikke foglalja össze a négy évtizedes tevékenység eredményeit. 1925 januárjától Boros György 37 évi szerkesztői munka után visszavonul a lap éléről, s egy négytagú, Kiss Elek, Pap Domokos, Pálffi Márton és Varga Béla tanárokból álló választmánynak adja át a Közlöny irányítását-szerkesztését. Feltételezésünk szerint a közvetlen szerkesztés továbbra is Gyallay kezében marad egészen 1927 júniusáig, amikor a szerkesztők között feltűnik Szent-Iványi Sándor neve. Ő valószínűleg fokozatosan átveszi Gyallay szerepkörét, 1928 januárjától már egyedül állítja össze a lapot, májustól szerkesztőként is csak az ő neve szerepel. Gyallay továbbra is munkatársa maradt a folyóiratnak, s a Közlöny figyelemmel követte pályája további alakulását. 1930 márciusában a Kisfaludy Társaságba történt beválasztásakor címlapon hozták arcképét, s maga Boros György méltatta munkásságát – felidézve, hogy első versei éppen az Unitárius Közlönyben kerültek sajtó alá.

Az 1921/1922-es kollégiumi értesítő¹¹ jelzi, hogy Pap Domokosnak „tanári mellékfoglalkozás engedélyeztetett.” Ez a mellékfoglalkozás a Magyar Nép című képes hetilap szerkesztése. Az 1920-ban Kolozsvárt megalakított Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. az egyházak támogatását élvezte, s főleg a magyar nyelvű egyházi kiadványok, tankönyvek kinyomtatására rendezkedett be. Megerősödése után lapkiadással, könyvsorozatok összeállításával is foglalkozott. A magyar nyelvű művelődés terjesztésének legerősebb intézménye volt a két világháború közti Erdélyben. A szépirodalom terjesztésében aránylag kisebb szerep hárult rája – főleg az ideológiai kötöttségek miatt. Az egyházak erkölcsi nézeteivel ellentétes, progresszív nézeteket hirdető munkák kiadását nem vállalta. A Minerva 1921 őszén a falusi lakosság szórakoztatására, vallá-

sos, erkölcsi és szakmai nevelésére indította meg a Magyar Népet. Ennek főszerkesztőjéül kérték fel Gyallay Domokost, aki húsz éven át látta el e feladatkörét nagy buzgalommal, óriási népszerűséget szerezve a vidéki lakosság körében. 1927 őszén a Magyar Nép annyira megerősödött, hogy a Minerva főállásban tudta alkalmazni Gyallayt, aki így lemondott tanári katedrájáról, ezt az 1927 novemberi egyházi Főtanácson munkásságát elismerő jegyzőkönyvi köszönet megszavazásával vették tudomásul.¹²

Gyallay az 1920-as években kialakuló önálló erdélyi, romániai magyar irodalmi életben is szerepet játszik. Novellái a kolozsvári napisajtóban és rövidebb-hosszabb életű lapkísérletekben jelennek meg. Első gyűjteményes novelláskötetét, *Ősi rögön* 1921-ben adja ki a Minerva Tóth István címlapjával. A tizenhét elbeszélés még nem kelt különösebb visszhangot, hiszen ezekben az években aránylag sok kis füzet jelenik meg versekkel, prózával, s a kritika még nem állít fel esztétikai mércét a művekkel szemben. Megelégszik a mennyiségi méltatással, az ismertetéssel. Második gyűjteményes kötete, a Berlinben kinyomtatott, de Romániában is terjesztett *Föld népe* (1924) már kiforrott íróegyéniségként hívja fel rá a figyelmet. Az ismertetések-bírálatok Gyallay művészetét elismerőleg méltatják. A történelmi novelláiból válogatott Marosvásárhelyt kiadott *Rég volt, igaz volt...* című kötet (1925) kifejezetten könyvsiker. A teljes elismerést azonban történelmi regénye, a *Vaskenyéren* hozza meg 1926-ban. Egy év múlva szükségessé válik a második kiadás megjelentetése, 1928-ban a Kazinczy Kiadóvállalat Kassán, 1934-ben a Franklin Társulat Budapesten nyomatja újra. A kritika e regényben véli felismerni az „igazi” erdélyiséget. Nyolc egyfelvonásos darabot tartalmazó *Falusi színház* című kötete (1928) a vidéki műkedvelők igényeit igyekszik kielégíteni, s mint ilyen Erdély-szerte kere-

setté vált. Ugyancsak a falusi olvasók számára készült a két kiadást is megért *Genovéva* (1930, 1938) széphistória-feldolgozása (részben magyar környezetbe helyezi a cselekményt) és világháborús regénye, *A nagy tűz árnyékában* (1929).

A vallásfelekezetén levőkről sem feledkezett meg. Egyházalapítójuk halálának 350. évfordulójára írta az aktualitása folytán többször is előadott történelmi színjátékát, a *Dávid Ferenc búcsúzását* (1929), melynek kiadását a Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köre vállalta. Ugyancsak egyházi kiadványként, az Unitárius füzetek sorozatban került sajtó alá az *Emlékezés nagy tudós Brassai Sámuelre* (1933) című műve.

1930-tól kezdve szinte évente jelentek meg – többnyire egyházi kiadásban – füzetek novelláival. Újabb eredeti kötettel csak 1938-ban jelentkezett: *Nyár Solymoson* című regénye és folytatása, a *Hívó hegyek* (1940) nem keltettek nagyobb érdeklődést. Inkább csak a felekezeti sajtó dicsérte őket. A 30-as évek közepétől rendre kiszorult az irodalmi élet porondjáról, s a *Vaskenyéren* után támasztott elvárásokat nem tudta kielégíteni.

Átmenetileg Gyallay az egyik legelterjedtebb erdélyi folyóirat, az „Irodalmi, művészeti és társadalompolitikai hetilap”-ként megjelenő Pásztortűz élén is fontos szerepet játszik. A Pásztortűz az unitárius S[ütő] Nagy László által 1915-ben alapított Erdélyi (Kolozsvári) Szemléből vált ki. Annak már 1919-es és 1920-as évfolyamában rendszeresen közölt Gyallay, sőt főmunkatársként 1920 nyarától a címlapon szerepelt a neve. Ekkoriban írt vezércikkében (*Irodalmi szervezkedés* 1920/26. sz.) a különvált romániai magyar irodalom centralizálását, a centrum kiválasztását, a hatékony kritika kialakítását sürgeti. 1921-től e lap alakul át Pásztortűzzé, de 1928-tól különböző címváltozatokkal a Szemle is újra megjelenik szintén S. Nagy

László szerkesztésében, s több dicsérő bírálatot közöl Gyallayról, 1940–1944 között eredeti írásait hozza.

A leghosszabb életű s legnépszerűbb erdélyi művelődési folyóiratnak, az eleinte Reményik Sándor szerkesztette Pásztortűznek 1921-től rendszeres munkatársa, 1933-ig évente három-négy novelláját közlik. Reményiket 1924 júniusában a neves irodalomtörténész, György Lajos váltja fel a főszerkesztői székben, s ekkor pár hónapra szerkesztőül bevonja Gyallayt is a lap összeállításába. 1925 júliusától főmunkatársként Áprily és Reményik társaságában Gyallay a címlapra kerül. Mikor 1927 márciusában hosszabb külföldi útra megy György Lajos, Gyallayra hárul a felelős szerkesztői tisztség. 1928 novemberében György visszatér, de nem foglalja el állását, úgyhogy 1930 végéig Áprily és Reményik több-kevesebb támogatásával Gyallay vezeti a lapot. Mint technikai szerkesztő Jakab Géza, majd Dsida Jenő van segítségére. 1930 decemberétől főmunkatársként, 1933 decemberében – 1934 januárjában ismét szerkesztőként jegyzi a folyóiratot, azután egy öttagú bizottság veszi át a Pásztortűz irányítását, Gyallay minden kapcsolata megszakad a lappal. Nem is közöl benne.

Gyallay viszonya a Pásztortűzhez sok vitára, elégedetlenségre adott okot. Ő maga nem szívesen végezte ezt a teljes embert követelő munkát, de mint a Minerva Rt. alkalmazottja, kezébe kellett vennie ideiglenesen, majd véglegesen is a vállalata kiadásában megjelenő lap szerkesztését. Célja kifejezetten a György Lajos létrehozta lapstruktúra megőrzése, konzerválása volt. Nem újított, az újabb írók szerepeltetésétől is óvakodott. Konzervatívizmusaért a Helikon íróinak egy része többször gúnyolódva bírálta, de csak sokára tudták megoldani helyettesítését.

A legnagyobb megbecsülésnek Gyallay a 20-as évek második felében örvendett. Utal erre, hogy 1926 januárjában a ma-

rosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság tagjául választják, igaz, közölt már korábban, 1921-ben is a társaság havi közlönyében, a Zord Időben, s utóbb novellával szerepel a félszázados jubileumra összeállított, de csak 1930-ban kinyomtatott Ünnepi Könyvben. Ugyancsak 1926-ban Kemény János báró marosvécsi várkastélyába hívja meg az általa legjobbnak vélt huszonzét romániai magyar író. A néhány napos júniusi találkozón megbeszélték az erdélyi magyar irodalom legfontosabb kérdéseit, s elhatározták, hogy azután is minden év nyarán összeülnek tanácskozni Marosvécsen. Ezeket a tanácskozásokat, illetve a részt vevő írókat Erdélyi Helikon néven emlegeti az irodalomtörténet, s az irodalmi élet megszervezésének legfontosabb eseményeként méltatja. A Bánffy Miklós, Kós Károly és Kuncz Aladár szellemi irányításával összeült írók határozatot fogadnak el, átveszik az Erdélyi Szépmíves Céh néven már 1924-ben megalakult könyvkiadóvállalatot, s 1927-ben kétkötetes antológiát adnak ki, majd 1928-ban megindítják önálló folyóiratukat, az Erdélyi Helikont. A Helikon írói közössége az idők folyamán meghívta az újabb, fiatalabb írókat is, úgyhogy megszüntéig összesen ötvenötön részesültek e kitüntetésben. Gyallay az első huszonzét „alapító” között szerepelt, az egyetlen unitárius volt, később is csak két unitáriussal bővült a tagság: Balázs Ferencsel (1932) és Szabédi Lászlóval (1942).

Gyallay élénken részt vett az első találkozók vitájában. Feladatokat kapott. Őt küldték ki például az átvett Szépmíves Céh könyvkiadóvállalat felügyelő bizottságába. A harmadik találkozón, 1928-ban felszólítja az írókat, hogy a nép számára hozzáférhető könyveket írjanak, antológiák összeállítását javasolja. Az 1929-es találkozón jelzi a Székelyföld egy, az Orbán Balázséhoz hasonló leírásának szükségességét. A Minerva kiadná a kötetet. Az ötödik, 1930-as találkozón már nem vesz részt, sőt

felügyelő bizottsági tagságáról is lemond. Az 1927-es antológiában még novellával szerepel, de már az Erdélyi Helikonban nem közöl – az egyik találkozói jelentésében panaszolják ezt. Pár találkozón még emlegetik, kisebb megbízásokat kap, de azután teljesen megfeledkeznek róla.¹³ Ennek fő okát alighanem a Tamási Áronnal kirobbant ellentétben kell keresnünk. A Benedek Elek halálával a Kisfaludy Társaságban megürült helyet ugyanis erdélyi íróval akarták betölteni, s erre a legesélyesebb Gyallay volt, akit már két évvel korábban jelöltek. A Brassói Lapok 1930. január 5-i számában „Az Erdélyben élő székely írók és hírlapírók csoportja” aláírással nyílt levelet intéztek Berzeviczy Alberthez, a Kisfaludy Társaság elnökéhez, amelyben tiltakoztak az ellen, hogy a Benedek Elek helyét Gyallayval töltsék be, ő volt ugyanis szerintük a Benedek Elek ellen „elhintett alaptalan és méltatlan gyanúsítások, rágalmak és szidalmak egyik legkonokabb terjesztője”. Gyallay már a január 10-i számban válaszol a cikkekre, s kijelenti, hogy közte és Benedek Elek közt voltak ugyan elvi ellentétek, de ez nem fajult személyes ellenszenvvé. Mire Tamási Áron és Szentimrei Jenő aláírásával egy heves hangú cikk jelenik meg a január 11-i számban (*Benedek Elek emléke körül*), amire Gyallay önigazoló „zárszava” következik, jelezve, hogy a sajtóban többé nem vitázik. Tamási e témakörbe vágó január 22-i írását (*Még egyszer a végszó jogán*) egy szerkesztőségi jegyzet vezeti be, mely túlzottan is elfajultnak minősíti a vitát, és megértést javasol.¹⁴

Nem Gyallay megértéséről volt itt szó, ő a Magyar Népből gyakran szerepeltette „Elek apó”-t, méltatta is. Azt, hogy irodalompolitikai tevékenységéről magántársaságban nyilatkozott-e, egyetlen hiteles dokumentum sem rögzítette. A megértésre Budapesten volt szükség, ahol meg is találták az áthidaló megoldást: Babits Mihállyal és Kosztolányi Dezsővel együtt őt is ta-

gul választották, méghozzá szokatlanul nagy szavazatszámmal (harmincháromból harmincan szavaztak „igen”-nel), de nem a Benedek Elek, hanem Vargha Gyula költő helyére vették fel, aki különben Gyallay ajánlását is megírta még 1929-ben bekövetkezett halála előtt. 1931. január 7-i székfoglalója alkalmával Gyallay Vargha pályáját kellett hogy méltassa, majd felolvasta *Tűz a szigeten* című novelláját. Gyallay volt a Kisfaludy Társaság – Kriza János utáni – második unitárius és — Bánffy Miklós, valamint Reményik Sándor mellett – harmadik akkor Romániában élő tagja. E kitüntetést egyhangúlag ünnepelte az erdélyi magyar sajtó, még az Erdélyi Helikon is. Ez utóbbi helyen Kuncz Aladár írt szép cikket Gyallayról, akinek célját az ősi magyar műveltségi és irodalmi hagyományok megőrzésében, megszerettetésében látja, olvasótábor kinevelésében.

Négy évvel később, 1934 márciusában a Petőfi Társaság – az erdélyiek közül Gyalui Farkassal és Kristóf Györggyel együtt – ugyancsak tagjául választja, ami újabb ünneplésre ad alkalmat.

Ekkoriban bemutatott színdarabjai keltenek nagyobb visszhangot. 1931 februárjában a kolozsvári Magyar Színház *A kontár* című egyfelvonásosát, 1935 elején a budapesti Nemzeti Színház *Külön nóta* című népi játékát viszi színre. Ezt az év szeptember 27-én este a budapesti rádió is közvetítette. A darab 1940 júliusi Margit-szigeti szabadtéri előadása parádés szereposztással (Garamszeghy Sándor, Jávor Pál, Gózon Gyula, Somogyi Erzsi, Gobbi Hilda, Onodi Ákos, Maklár Zoltán) és a székely népi vonatkozások kidomborításával, számos tánccal nagy sikert aratott.

Figyelemre méltó Gyallay 1930-ban kezdeményezett Népkönyvtár-akciója. Célja az erdélyi magyar faluk kis könyvtárakkal való ellátása volt. Főleg a Minerva Rt. támogatta ilyen

irányú munkáját, s annak egyik vezető tisztviselője, Görög Ferenc történész volt Gyallay segítségével. A megalakított Erdélyi Magyar Népkönyvtár Bizottság tíz év alatt, 1939-ig 364 községben állított fel ilyen könyvtárat, biztosítva a falusi lakosság állandó kapcsolatát a magyar műveltséggel és irodalommal.¹⁵

1940 őszén a bécsi döntést követően több más erdélyi íróval és tudóssal együtt Korvin-koszorúval tüntették ki. A következő évtől – bár kolozsvári lakását fenntartja – a Magyar Népművelők Társasága lapvállalatának élére kerül, s ennek kiadványát, a Szebb Jövőt! című ifjúsági képes hetilapot jegyzi főszerkesztőként. Néhány novelláját közlik, cikkeket nem ír, a lap összeállítását sem ő, hanem a felelős szerkesztő végzi. 1942 novemberében válik meg ettől az állásától. A budapesti VIII. kerületi Zrínyi Miklós Gimnáziumban biztosítanak számára katedrát, s onnan vonul nyugalomba 1944 nyarán tanügyi főtanácsosi és gimnáziumi igazgatói címmel kitüntetve.¹⁶

Az 1940-es években alig alkot eredetit. *A hegyek beszélők* (1940) című kötete hat korábban írt novelláját tartalmazza, öszszegyűjtött elbeszéléseit *Egy földél alatt* (1943) címmel az Új Idők vállalat adja ki. Talán csak a Magyar Népművelők Társasága kiadásában kinyomtatott *Rogierius mester a pokol torkában* című, az 1241-es tatárjárást bemutató kisregénye újabb alkotás. E kötetek sajtóvisszhangja szinte teljesen elmaradt.

A második világháború befejezése után 1945-ben családjával végleg Budapestre költözik. Az új rendszer különös gondot fordít a népművelés megszervezésére, a vidéki amatőr színjátszás támogatására. Gyallay kis jeleneteit, egyfelvonásosait 1946 és 1948 között önálló füzetekben, műsorkönyvekben adták ki, s több faluban színre is vitték. Az 1950-es és 1960-as években önálló munkái nem jelentek meg, néhány tanulmányt közölt folyóiratokban. El-

beszéléseinek utolsó gyűjteménye Szent-Iványi Sándor előszavával New Yorkban került sajtó alá 1968-ban (*Erdélyi legendák*).

Az 1940-es évektől újra az egyház keretében gyümölcsöz-tethette lankadatlan tetterejét. Még 1928-tól Kolozsvárt egyházi tanácsos lett, a Főtanács világi tagja. Ezt a tisztséget a magyarországi Unitárius Egyház keretében is megtartotta, 1947-től haláláig tagja volt az Egyházköri Tanácsnak. 1948-ban egyike azoknak, akik az egyház megbízásából főgondnokhelyettesként aláírták az állammal kötött első szerves megállapodást, az „Egyezmény”-t. Számos alkalommal vidéki gyülekezetekbe látogatott, ahol felolvasásokat tartott. Rangidős tanácsosként mindig a véleménykülönbségek békés elsimításán, az egyetértés kialakításán fáradozott.

Részt vett még a Magyar Nyelvtudományi Társaság rendezvényein, s a Pen Clubban tevékenykedett. Ennek 1932-ben lett tagja, amikor megalakult a Club romániai magyar alosztálya Bánffy Miklós elnökletével. Gyallayt igazgatósági tagnak választották.

Változatos, megpróbáltatásokban és sikerekben gazdag, kilenc évtizedre terjedő életútja 1970. április 11-én ért véget. A X. kerületi Új Köztemetőben helyezték nyugalomra. Sírját az Unitárius Egyház gondozza.

AZ ERDÉLYI MAGYAR NÉP TANÍTÓJA

Ezt a munkásságát méltató cikkekben gyakran visszatérő címet elsősorban a Magyar Nép című „Politikai, gazdasági, szépirodalmi képes hetilap” szerkesztésével érdemelte ki Gyallay. Az erdélyi magyarság egyházi-politikai vezetői tájegységként egy-egy napilapot, a műveltebb olvasórétegek igé-

nyeinek kielégítésére pedig a Pásztortűz című hetilapot támogatták. Ezek azonban nem jutottak el a falusi gazdákhöz, a városi iparosokhoz, gazdálkodókhoz – akkori szóhasználat szerint az „alsóbb néprétegek”-hez. A Minerva Rt. segítségével éppen azért indították meg a Magyar Népet, hogy ezt a népréteget is tájékoztassák, ellássák olvasnivalóval, nevelhessék vallásértkölcsi, gazdasági, szakmai és politikai téren. Ezen célkitűzéseivel a lap egyedülálló volt a háború utáni Erdélyben, és egyetlen életképes vállalkozásnak bizonyult az elkövetkező évtizedekben.

A megfelelő hangnem eltalálása, alkalmazása Gyallay Domokost dicséri, aki 1921. november 25-től, a Magyar Nép megindulásától 1940 végéig főszerkesztőként vezeti a lapot. 1941-ben főmunkatársként, majd pár héttel később megint főszerkesztőként szerepel neve a címlapon egész 1943 szeptemberéig, de ekkor már nem vesz részt a lap összeállításában. Mellette a felelős szerkesztői tisztséget Naláczy István (1924-ig), Petres Kálmán (1927-ig) tölti be. 1928-tól mezőgazdasági rovatszerkesztő, majd 1938-tól 1941-ig felelős szerkesztő Szász Ferenc, Kolozs megye későbbi alispánja. 1941-től Parádi Ferenc, Pap Jánossy Béla, Dávid Iván, végül pedig a lap 1944 szeptemberi megszűnéséig Nemes István szerepel felelős szerkesztőként. A felelős kiadó az 1930-as évektől mindvégig Tóth Kálmán.

„Kicsiny lapunk a romániai magyarok egységének, összetartásának ígéhirdetője kíván lenni” – fogalmazza meg a célkitűzést az első szám *Üzenete*. Ezt az egységet, összetartást úgy kellett kialakítani, fokozni, hogy a hiányos műveltségű, éppen csak írni-olvasni tudó emberek is megszeressék az olvasást, megértsék a cikkeket, megkapják a szükséges tájékoztatást az egyházi, politikai, művelődési élet eseményeiről. Közismert té-

nyeket is újra meg újra el kellett magyarázni, ismételni, mindig alapfokról indítani. A „közérthetőség” ilyenszerű betartása, a lap összeállítása, profiljának kialakítása, fokozatos módosítása hús éven át Gyallay munkája volt: itt helyénvalónak véljük az egész Magyar Népet bemutatni.¹⁷

Az 1920-as években a Magyar Nép részben iparos szaklapot pótolta. Bemutatta az egyes iparágak romániai helyzetét, megmagyarázta az új törvényeket, beszámolt a piaci viszonyokról, s gondot fordított a továbbképzésre. Ez azokban az években létfontosságú volt, hiszen az iparosok még nem tudtak eléggé románul, hogy a megfelelő szaksajtót olvashassák. Később magyar ipari lapok is beindultak. A mezőgazdasági és szövetkezeti kérdések tárgyalásakor kifejezetten az erdélyi falusiak helyzetét tartotta szem előtt. Korszerű gazdálkodást módszerekre nevelte a kisgazdákat, a gyümölcs- és takarmánytermelést szorgalmazta, hírt adott a nemesített magvak, fajállatok, új gazdasági gépek, felszerelések előnyeiről. Sőt a gazdasszonyokat is oktatta baromfityenyésztésre, konyhakertészetre. Állandó kapcsolatot tartott fenn az Erdélyi Gazdasági Egylettel. Ipari- szövetkezeti téren számos mesteremberen kívül Adorjáni Károly, Dévald László, Ferencz József, Szemerjai Sándor, Veress Endre, míg mezőgazdasági vonatkozásban Cs. Lázár László, Gyalui Rosenberger Sándor, Nagy Endre, Péter Béla, P. Nagy Sándor, Szentkirályi Sándor és Török Bálint szerepel több cikkel.

Az ismeretterjesztés és tudománynépszerűsítés vonalán a lap az erdélyi művelődési élet legkiemelkedőbb képviselőit sorakoztatja fel, s minden kulturális eseményről, évfordulóról értesíti – megfelelő magyarázat kíséretében – az olvasókat. Az állandó munkatársak között van Bitay Árpád, Boros György, Csűry Bálint, Grandpierre Emil, Gyalui Farkas, György Lajos, Járosi Andor, Kádár József, Kiss Ernő, Kristóf György, Rass

Károly, Tavaszy Sándor, Trefán Leonárd, Vári Albert, Vásárhelyi János – valamennyien neves tudósok, vezető egyházi emberek. Gál Kelemen tanügyi-pedagógiai cikkekkel, Rajka László és Kántor Lajos fordításokkal szerepel. Rajka a sváb nemzetiségről cikkezik. Seprődi János Bartókról, Nagy Sándor Adyról közöl portrét. „Erdély jeles szülöttei” címmel vezetnek rovatot, bemutatják, a kultúrintézeteket, egy-egy könyvismertetés is megjelenik. A történészekre hárult a tankönyvekből kiszorult magyar és különösen erdélyi történelem eseményeinek felidézése. Biró Vencel, Buday Árpád, Ferenczi Sándor és Karácsonyi János írásai mellett különösen Kelemen Lajos állandó rovata, az egy-egy falu műemlékein végigkalauzoló „Honismeret” figyelemreméltó. A természettudomány titkaiba és a földrajzi-földtani ismeretekbe Balogh Ernő, Bányai János, Gelei József, Teleky Dezső, Xántusné Paull Aranka, valamint a más témájú cikkekkel is gyakran közreműködő Tulogdy János vezeti be az olvasókat. Az orvosi-felvilágosító írásokat Gergely Endre, majd Jancsó Ödön jegyzi.

Nagy gondot jelentett Gyallay számára az erdélyi felekezetek arányos szerepeltetése a lapban. A munkatársak is mindenny felekezetet képviselik, de az egyházi hírek (egy ideig „Egyházi mozgalmak” főcím alatt) keretében is minden katolikus, református, unitárius és lutheránus templomszentelésről, püspöki beiktatásról, vizitációról, temetésről, fontosabb gyűlésről szólnia kellett. Nemkülönben az egyházi ünnepek alkalmával felváltva íratta – lehetőleg főpapokkal – a megfelelő vezércikkeket. Már az első évfolyam ötödik száma címlapján hozza a hat akkor élő romániai magyar püspök képét. A második évfolyam első száma a főpásztorok újévi üzenetével kezdődik. 1925-ben pedig azon alkalomból kerül Mailáth Gusztáv Károly katolikus, Ferencz József unitárius és Nagy Károly református

püspök arcképe a címlapra, hogy május 14-én tanácskozássra ültek össze a kisebbségi iskolákat sújtó új román iskolatörvény megbeszélésére. A magyar tannyelvű oktatás a két világháború között ugyanis az egyházi iskolákra korlátozódott. Az unitáriusok különösen gyakran szerepelnek a lap oldalain. Minden főtanács, egyházi évforduló részletes méltatást kap. 1925-ben Vári Albert köszönti kilencvenedik születésnapján az unitáriusok apostoli kort megért püspökét, Ferencz Józsefet (arcképe a címlapon). 1927 karácsonyán az ünnepi cikket még a kilencvenhárom éves főpásztor írja, 1928 februárjában már gyászkeletes arcképével a címlapon haláláról és temetéséről tudósít a Magyar Nép. Ürmösi Károly Boros Györgyöt mutatja be az év májusában püspökké választásakor. 1938 októberében pedig Varga Béla új püspök arcképét hozza a lap s méltatja egyéniségét. Hasonlóan emlékeznek meg a főgondnokokról is.

A Magyar Nép állandó rovatbeosztása a 20-as évek közepére alakul ki: Külföld, Belpolitika, Hírek (újdonságok, érdekességek), Könyvek, Művelődési mozgalmak, Mezőgazdaság (állat-, termény- és piaci árak jegyzékével), Szövetkezet (gazdasági és hitelszövetkezetek), Ipari rovat (valutajegyzékkel), Mulattató (szépirodalom), Kérdések–szerkesztői üzenetek.

1928-tól, mikor részben Szász Ferenc veszi át a szerkesztést, a lap fokozottabban a falusi lakosság felé fordul. Figyelemre méltó a szászok gazdálkodását bemutató különszámuk. Ekkor indítanak harcot a falun elterjedt ponyvairodalom ellen folytatásos regény közlésével. Ez évben rendszeresíti Vásárhelyi János – a későbbi református püspök – „Az Életből az Életnek” című vallásos erkölcsi-nevelő jellegű meditációkat tartalmazó rovatát. Rövidebb életű az 1929-ben induló „A nő” című rovat Gyallay Domokosné, Bethlen Györgyné és Kovács Dezsőné közreműködésével, az 1933-ban megindított „Ifjúság” rovat

sem válik be. A 30-as évek elején néhány fiatalabb munkatársa akad a lapnak Balázs Ferenc, Debreczeni László, Demeter Béla és László Dezső személyében. A lapot – szellemét, beosztását tekintve – nem sikerül megújítani, egyre inkább sablonossá válik. Több alkalommal is cikket, beszámolót közölnek a dániai életről, mezőgazdaságról (Balázs Ferenc, Gyallay-Pap Zsigmond, ifj. Vékás Lajos¹⁸). 1935–1936-ban a szerkesztőség egy-egy tájegység falvaiban Magyar-, illetve kultúrnapokat rendez, ezeken felkért előadók mezőgazdasági és közművelődési kérdésekről beszélnek. 1938-tól „Kis Koszorú” címmel, majd cím nélkül Ölbery Irén és K. Tóth Lenke közreműködésével elég rendszeresen nyolcclapos gyermekmellékletet jelentetnek meg. 1939-től „Művelődési mozgalmak” című rovatuk a magyar és az egyetemes művelődéstörténet nagy eseményeit mutatja be. A mezőgazdasági rovatba ekkoriban kapcsolódik be munkatársként Kleisl Gyula, Bodor Kálmán (kertészet), Konopi Kálmán (vetőmag-nemesítés), a pusztakamarási Szász Ferenc, Gidófalvi István.

Az 1940-es években a háborús események nyomják rá bélyegüket a lapra. Sok az aláírás nélküli cikk. Valamelyes fellendülés új munkatársak bevonásával csak 1943 végétől tapasztalható.

A lap politikai vonalon mindvégig a Minerva Részvénytársaságot támogató Magyar Párt, illetve Erdélyi Párt szócsöve volt, részt vett a pártpolitika népszerűsítésében, megmagyarázásában, a választások előkészítésében. Balogh Artúr, Demeter Béla, Gyárfás Elemér, Paál Árpád, Sulyok István, Váradi Aurél, Zágoni István vezércikkei, jegyzetei nemegyszer a nemzetiségi jogokat is megmagyarázták, rámutattak például a névbejegyzés körüli törvénytelenésekre.

A lap egészében szerény kis rovatként húzódott meg a Mu-

lattató szépirodalmi anyagával. Főleg verseket, elbeszéléseket, néha anekdotákat, vicceket tartalmazott. Ennek szerkesztése bizonyosan Gyallay személyes munkája volt, úgyhogy fényt vet irodalmi ízlésére. Gyallay felfogása szerint a kevésbé művelt rétegek csak a népnemzeti költészet termékeit képesek megérteni, élvezni. Így a klasszikusok (Petőfi, Arany, Jókai, Mikszáth) mellett a magyarországi kortárs írók közül csak az előbbieik stílusának folytatói (Bartóky József, Endrődi Sándor, Jakab Ödön, Lampérth Géza, Lévy József, Vargha Gyula) szerepelnek néha, aránylag Gárdonyt Géza és Móra Ferenc népies írásai jelentenek magasabb színvonalat. E szerzők évfordulójáról, kitüntetéséről, haláláról mindig megemlékeznek – néha vezércikkben is. A két világháború közti újabb magyar irodalomnak nyoma sincs a lapban. Ady is csak az 1924-es ünnepek kapcsán kerül bemutatásra, s hozzák három versét. Az erdélyi írók közül sem az élvonalbeliek szerepelnek. Alig néhányszor bukkan fel Reményik Sándor, Áprily Lajos, Tompa László és Szombati Szabó István neve. Annál gyakrabban olvashatók Benedek Elek, Csűrös Emília, Dózsa Endre, Farczádi Sándor, Finta Gerő, Földes Zoltán, Halmágyi Samu, Kovács Dezső, L. Ady Mariska, Mael Ferenc, Nikodémusz Károly, Pálffy Márton, Serestély Béla, Szabolcska Mihály, Wass Albert versei, meséi, elbeszélései. A 30-as évek végén jelentkezik Kiss Jenő verseivel. Az 1940-es években pedig Nyíró József, Nagy Elek (Méhes György), Horváth István, Kovács György, a budapestiek közül Móricz Zsigmond és Szabó Dezső írásai hódítanak teret. Mint e névsorok mutatják, irodalmi ízlés tekintetében Gyallay nem hitt a nép nevelhetőségében, nem is próbálta meg az ízlés fejlesztését. Ha a 20-as évek elején még indokolt volt is a fenti írók túlsúlya, a 30-as években legalább kísérletként közölhetett volna a népi íróktól vagy Móricz novelláiból. Csakhogy Gyallay ezek

életlátásától is idegenkedett. A megnyugtató, szelíden szórakoztató irodalmat kedvelte. Ez a problémákat, ellentéteket elsimító hangvétel az egész lapra jellemző – és természetesen Gyallay novelláira is. Ezért jegyezték meg kritikusai, legalábbis a lapbeli irodalmi-művelődési írásokra találóan, hogy Gyallay egész pályája során megmaradt „csak” tanítónak, nem próbált meg túllépni az elemi osztályok szintjén.¹⁹

A Magyar Nép kétségtelenül Gyallay fő műve. A két világháború közti legnépszerűbb romániai magyar hetilap volt. Az 1920-as évek közepén egy-egy száma tizenkét oldal, az évtized végén már tizenhat oldal volt, s 1929-ben elérte a húszezres példányszámot, ami körülbelül százezer olvasót jelentett – ez akkoriban Erdélyben egyedülálló teljesítmény volt. Még Magyarországról is sokan megrendelték. Példányszáma később csökkent, de oldalainak száma az 1930-as évek közepén húszra emelkedett. Így egy-egy évfolyam több mint ezer oldalt tett ki. A tartalomhoz tetszetős külső járult Márton Ferenc, Szopos Sándor, Tóth István, Hankó János illusztrációival. Tóth *A magyar díszítés alapformái* címmel rajzsorozatot közölt, ezt 1939-ben kötetbe gyűjtve is kiadta.²⁰ Az 1930-as évek végén egyre több fénykép jelent meg a Magyar Népből, minden szám első és utolsó lapja minőségileg jobb papírból készült a fényképek számára.

A Magyar Nép szerkesztősége állította össze munkatársai írásainak felhasználásával az 1921 és 1943 között évente megjelenő füzetes *Erdélyi Magyar Naptárt*. Gyallay Domokos kezdeményezésére a Magyar Nép „olvasóközönségének mulattatására és ismereteinek bővítésére” könyvsorozatot is indítottak: *A Magyar Nép Könyvtára*. Szerkeszti Gyallay Domokos. 1923 és 1940 között hatvanhárom kis, száz-százötven lapos kötetet küldtek meg ingyen az előfizetőknek.²¹

A legtöbb kötet szórakoztató olvasmányokat tartalmazott

kortársaktól, illetve magyar klasszikusoktól (irodalomtörténeszek bevezetőjével). Kiadták például Heltai Gáspár *Száz fabuláját* Szentimrei Jenő átdolgozásában, Jókai elbeszéléseit, Tompa Mihály elbeszélő költeményeit (Gyallay előszavával), Benedek Elek, Sebesi Samu, Gyallay Domokos válogatott novelláit, Izsák Domokos parasztköltő verseit Tompa László gondozásában. Külön kötetek a falusi műkedvelőknek száltak. Rajka László és Gyallay Domokos egy-egy szavalókönyvet állított össze, több válogatás jeleneteket, egyfelvonásosokat tartalmazott. A legnépszerűbb kötet a három kiadást megérett Csűry Bálint-féle *Vőfélykönyv*, valamint Vásárhelyi János *Hóstatilakodalma* volt.

Az egyszerűbb néprétegek műveltségi szintjét próbálta javítani a népszerűen, olvasmányosan megírt magyar történelem és irodalomtörténet, Mátyás király, Petőfi, Széchenyi életrajza. Nem kisebb jelentőségűek a vallásos-erkölcsi nevelést, egészségügyi-jogi felvilágosítást célzó kötetek. A falusi lakosság mindennapi munkáját egész sor tanácsadó és kézikönyvecske próbálta korszerűsíteni, megkönnyíteni. Ez utóbbi munkák jó része előbb a Magyar Népből jelent meg folytatásokban.

A Magyar Nép célkitűzéseit segítette elő az 1935-ben Gyallay Domokos szerkesztésében kiadott *Képes Ábécé és olvasókönyv*. Azokhoz szól, akik az iskolákban nem tanulhattak meg magyarul írni és olvasni. Módszertani útmutatásokat ad a szülőknek, jó barátoknak, akik e könyv használatában a tanuló segítségére lesznek. Külön részben mutatja be a magyar és román betűk kiejtésének egyezését és különbségét. Az irodalmi és történelmi olvasmányokon kívül a legfontosabb imákat és „Erdélyország történelmének főbb eseményei”-t is magába foglalja. Sikerére jellemző, hogy 1940-ben *Betűk és képek világa* címmel második, átdolgozott kiadása jelent meg.

A MESEMONDÓ

Gyallay már a világháború előtt is számos novellát írt, ezek az akkori napisajtó igényeihez igazodtak, s alig tűntek ki a divatos tárcanovellák rengetegéből. Többnyire gyermekkori falusi és diákkori városi élményei tükröződnek bennük. A világháború gazdag élményanyaga és az 1920-as évek erdélyi irodalmi helyzete nagymértékben elősegítette Gyallay íróvá érését. A Nyugat iskoláján nevelkedett, vagy legalábbis a Kemény Zsigmond és Petelei István lélekelemző technikáját követő prózaírók inkább az embert, az egyéniséget állították műveik középpontjába, s annak szenvedéseit, konfliktusait, tragikus bukását ábrázolták. Műveiket elsősorban a műveltebb városi rétegek olvasták, a falusi lakosság Jókai, Mikszáth, az újabbak közül Gárdonyi és Móra történeteit, cselekménydús meséit, anekdotáit kedvelte. Nem utolsósorban az egyházak is lelkészeik útján ezt a patriarkális-humoros világképet igyekeztek megőrizni a közösség tudatában.

Ennek a világképnek lett erdélyi őrizője, továbbépítője, jellegzetes székely színekkel ékesítője Gyallay Domokos. A Székelyföldről jött, s mint többen megírták róla, Kolozsvárt, sőt Budapesten is lélekben udvarhelyi székely maradt. Szépíróként elsősorban annak a közönségnek az igényeihez igazodott, amely őt felnevelte, kibocsátotta, lapszerkesztőként szintén hozzájuk szólt. A századvég népe pedig a mesét kedvelte hallgatni és olvasni is. Így vált Gyallay mesemondóvá.

Novelláiban a cselekmény, a tettek elbeszélése a fontos. Tud és szeret elbeszélni. Néhány mondattal megteremti a történelmi atmoszférát, ábrázolja a helyszínt, szereplőit mindössze pár éles vonallal legfeljebb egy bekezdés erejéig jellemzi. Utána kezdődik a cselekmény. Ezt lehetőleg célratörően, fordulatosan

mindig egy szálon futtatva adja elő. Kerüli az elmélkedő kitérőket, elemző, a cselekmény megértéséhez szigorúan szükségesnél hosszabb környezetleíró részeket. A legnagyobb élmények fölött is – születés, szerelem, kiszabadulás-megmenekülés, ritkábban halál – egy-egy mondattal átsiklik, hogy eljusson a nem túlzottan kiélezett csattanóig, amelyben mindig valamely tanulság is rejtőzik – anélkül, hogy kicsengne belőle az oktató szándék. A furfangos megoldásokat, szép cselekedeteket, megtéréseket szereti a történet középpontjába helyezni, s így mindig az erkölcsi érték kerekedik felül: a jobbító szándék, a végtelen optimizmus jellemző Gyallay írásaira. Néha idillikus derű, játsszi humor, ritkábban drámai kibontakozás színezi a történeteket.

Gyallay mesemondó művészetét a sajátos világlátás és építkezés mellett a nyelve teszi egészen jellegzetessé. Bár legtöbbször székelyekről ír, nem a nyelvjárással, hanem a székely gondolkodással jellemez. Csak nagy ritkán alkalmaz egy-egy székely szót, nyelvi fordulatot – annyit, amennyi a hangulat megteremtéséhez szükséges, de semmi esetre sem veszélyezteti a megértést vagy állítja talány elé az olvasót. Ugyanez vonatkozik a történelmi novellákra is, amelyekben gyakrabban él latinos, régies kifejezésekkel, de ezek az 1920-as években még nem estek ki a köztudatból, az iskolákban is tanították őket, esetleges nem értésük sem zavarja a történet élvezhetőségét.

Tematikájukat tekintve novelláit három fő csoportba oszthatjuk. Ezt a felosztást maga a szerző is vállalja, mikor ilyen szempontok szerint gyűjtötte kötetbe írásait.

A székely népelet és társadalom ábrázolása áll számos novellája középpontjában. Ismerte és szerette a népet, a népről a népnek írt. A birtokos, a pap, a tanító, a nagygazda a szegény-paraszton át egészen a bakterig mind jelen van novelláiban. De-

rús idillben, békésen élnek, legfőbb értéknek a munkát tekintik. Ha néha össze is zörrennek, azt hamar elsímítja az elfogadott – eszményi – erkölcsi rend. „Ahogy ő meg tudja írni a falusi székely gazda, székely legény és leány élet- és jellemrajzát, úgy ma nem írja meg senki” – állapította meg Borbély István.²² Csakhogy ebből a faluképből egy nagyon lényeges elem, az osztály- és rétegtagozódás, belső harc teljességgel hiányzik. Márpedig ezen a szinten található voltna rá az igazi konfliktusokra, olyanokra, amelyeket kortársa, Móricz Zsigmond, s fiatalabb honfitársa, Tamási Áron nemegyszer exponáltak. A Gyallay ábrázolta osztályfelettség nemcsak írói alkat, hanem politikai nézet kérdése is volt. A 20-as évek klerikális magyar párti sajtója ezt a patriarkális-idillikus faluképet igyekezett – legalább az olvasók tudatában – megőrizni, terjeszteni. E témakörbe vágó novelláit Gyallay a *Föld népe* és *A hegyek beszélnek* című köteteibe gyűjtötte össze.

Az ősi rög tiszteletére, becsülésére neveltek Gyallay történelmi elbeszélései. Főleg tordai tanár korában a Közművelődési Ház levéltárát rendezve alkalma nyílt megismerni a régi korok nyelvezetét, szokásait. Nem egy anekdota magját is okiratokból, emlékiratok kötetéből emelte ki. Általában otthonosan mozgott Erdély és különösen a fejedelemség korának történetében. A nagy események, háborúk többnyire a háttéralkotják, egy-két bekezdés utal rájuk, a gyorsan pergő anekdotikus történet a lényeges. Túlságosan ragaszkodik az eseményekhez, csak ritkán engedi fantáziáját szárnyalni, s így ritkán aknázza ki a történetben rejlő, romantikus kiszínezésre csábító lehetőségeket. Különösen ódon zengésű, patinás nyelvvel biztosította a történelmi atmoszféra megőrzését. Időben Mátyás király korától a napóleoni háborúig fogja át Erdély történetét, Bethlen Gábor és a Rákócziak kora legkedveltebb időszaka. Elvezet a

fejedelmi udvarba, a kereskedők, céhek, szász és örmény városközösségek múltbeli életébe, s persze a magyar-székely falvak gazdáinak, nemes urainak megpróbáltatásait is szívesen ábrázolja. Borbély István 1924-ben Erdély „legkiválóbb” történeti novelláírójaként méltatta. Gyallay kétségtelenül sokat tett az erdélyi múlt nagy eseményeinek megismertetéséért – s egyben az itteni „ősi rög” tudatos megszerettetéséért. A társadalmi elmentéket azonban a múltban sem említi, gondosan vigyáz arra, hogy a magyar jellemet mindig pozitívan ábrázolja. Ha rossz embert rajzol meg, az többnyire nem magyar, és rövidesen belátja hibáját, megtér. A román–magyar–szász múltbeli együttélésre is néha utal, a szászokról különösen gyakran emlékezik meg. Novellái beleillenek a kezdeti transzszilvanizmus eszmerendszerébe. E témakörből az *Ősi rögön* és a *Rég volt, igaz volt...* című kötetekbe válogatott Gyallay.

Háborús elbeszélései mind személyes tapasztalatait tükrözik. A fronton töltött négy évből nem a tragikus, megdöbbentő, borzalmas események ragadták meg figyelmét – pedig ezekben is volt része –, hanem az anekdotikusak, a magyar katona vitézségét, kitartását, éles elméjét dicsérik. A halál ritkán fordul elő bennük (pl. *Gergő három győzelme*), de akkor felér a megdicsőüléssel. A nagy harctéri eseményeket mintegy jelzi: „Eme kicsiny, belső csatározások idején hegycsúcsok fagyában, völgyek sártengerében dühösen folyt a kárpáti nagy csata.”²³ Sokkal jellemzőbb tollára a jótettek hatását ábrázoló ilyen mondat: „A kis szoba csordultig megtelt a szeretet melegével...”²⁴ Ez a beállítás azonban elkendőzi a háború igazi jellegét, azt a megszerítő emlékezet fátyolába burkolja. Olyan novellák ezek, amelyek a régi monarchiában is megjelenhettek volna. A magyar hadsereg mindig csak győz, a magyar katona kijátssza az ellenfélt. A csatavesztésnek még csak az árnyéka sem kísért. A

háború elvesztését nap mint nap bőrükön érző olvasók szívesen ringatták magukat ilyen anekdotikus álmokba. E témakörbe vágó elbeszélések a *Hadrakelt emberek* című kötetben jelentek meg.

A fenti három témakörön belül a novellák több típusát különböztethetjük meg aszerint, hogy milyen fordulatra, ötletre, érzelmi hatás felkeltésére épülnek.

A székely-magyar virtust, ötletességet mutatja be a *Szón fordul meg a dolog*, *A messziről jött látogató*, *A szép szó*, *Hadizenet*, *A Kölönte sípja*. A *Módja van a harangozásnak* harangozója vetélytársát úgy teszi csúffá, hogy a vasütőt faütővel cseréli ki. Vacey Sára úgy menekül meg a nem kívánt házasságtól, hogy némának téteti magát (*A Vacey Sára pöre*), a *Farsangi álmom* szigorú, kegyetlen gazdánál szolgáló Marcija, miután nem engedik el a bálba – mert nincs megfelelő csizmája, kalapja –, épp a gazdája holmiját magára öltve szökik el éjjel, de reggelre csak a csizma varratába szorult sár emlékeztet az éjjeli kalandra. A harisnyás székely legény hősiességét és becsületességét a *Gergő három győzelme* és a *Hajdú Pál sikeresen vizsgázik* szemlélteti.

A szülő-, gyermek- és családszeretet áll a *Folt a családfán*, *Anyajárás*, *Stefancsuk veszedelme és megmaradása*, *A várfalvi öreg harang*, *Rabvásár* középpontjában. A hazatért fehér lovas obsitos újra elmegy a háborúba, csakhogy ne kelljen öccsét édesanyjától elszakítani (*Az obsitos búcsúja*), a házsártos felesége elől menekülő katona pedig családszerető lesz, miután fiuk megszületik (*Péter fordulása*).

Legendába torkollik *Az apa*, *A bársonyfoltok legendája*, a *Kibékülés* és Gyallay egyik legszebb írása, a *Jézus Maroskenden*. A karácsonyi legációt végző teológus végiglátogatja a gazdaembereket, meg is gyűl zsebében a pénz. A Maros túlsó olda-

lán lakókhöz nem érdemes átmenni, mert ott csak szegények laknak, tanácsolják neki. Különben is csak a szomszéd falu hídján lehet télidőben átkelni. S a teológus mégis átgyalogol oda, s pénzét rendre szétosztja a szegények, szenvedők közt, s egy szegény beteg asszonyt kis szekéren maga húz be a városi ispotályba, ahol azt meggyógyítják. Nem járt még legátus a falunak ebben a részében, s mikor a hazatérő asszonytól kérdezik, ki segített rajta, megszületik a legenda: Jézus.

Szimbolikus novella *A lovag, Aranybicsok, Gondjaim egy kard miatt, Mikor a vackorfa kivirágzik*. Szimbólummá válik az aranykehely is a hasonló című elbeszélésben. A tüdőbeteg falusi ember, mielőtt meghalna, vissza szeretné juttatni tulajdonosainak a háború idején elrejtett, elásott arany áldozópoharat. Meghívják a kárpátalji faluba, s bár a jelként szolgáló fákat kivágták, végül ráakadnak a pohárra. S a főszereplő, ha nem is gazdagszik meg, a jó kosztos és hegyvidéki levegőn meghízik, visszanyeri egészségét.

Igazán tragikus hangulatot, feszültséget egyetlen, de talán legjobb novellájában sikerül teremtenie: *Az utolsó ütközet* címűben. Orbán Péter idegzetét megviselte a háború, s nem bírja hallgatni Bundás kutyája állandó ugatását. Megmaradt kézigránátjával akarja elpusztítani. A gránátot a kutya nyakához, a gyújtózsínort a közeli erdő egyik fájához köti. De a kutya nem rántja meg a zsínort, hanem elharapja, s megkezdődik a pokoli versenyfutás hazafelé, az otthon játszó gyermekek felé rohanó kézigránátos kutya és gazdája között.

A legtöbb anekdotikus novella váratlan csattanóra épül, mint *A király kardja, Egyszer voltunk fényképészek, A Musnay Éva titka, A morzsa, A kontár, Szegény ember dicsősége* vagy *Gergő hitet tesz*. Ez utóbbi egy havasi pásztorcsalád életét már-már balladába hajlóan mutatja be.

A sikerült novellák mellett szép számmal akadnak kevésbé kiérlelték, kidolgozottak, melyek semmilyen esztétikai hatást sem keltenek az olvasóban. Gyallay néha csak az anekdotázás kedvéért ír meg egy-egy történetet. Az erősebb felindulásokat, szenvedélyeket általában kerüli. Néha túlságosan is egyszerű, egysíkú az élet. Sokszor az az érzésünk, hogy ő maga egyszerűsít ennyire, mert – véleménye szerint – a parasztember csak így érti meg az írást. S ez a leereszkedés nem elég egyértelműen folytatódik a felemeléssel. Pedig a 30-as évek falusi lakossága már a tragikusabb, bonyolultabb történeteket is szívesen olvasta volna. Éppen ezért ma elsősorban az ifjúság, a tizenévesek szórakoztatására szolgálna egy legjobb novelláiból készített válogatás.

Néhány elbeszélése mellett Gyallay legmaradandóbb alkotása a *Vaskenyéren* című történelmi regénye. Ez eszmei és művészi szempontból is messze megelőzi társadalmi és háborús regényeit. Beilleszkedik az 1920-as évek közepén Erdély múltjával foglalkozó kitűnő regények sorozatába, melyeket többek között Kós Károly, Makkai Sándor, Gulácsy Irén és Tabéry Géza neve fémjelez.

Nem nehéz megfejtetni, hogyan irányult Gyallay figyelme éppen Torockóra. Már 1909-ben kiadott turistakalauza, a *Torda és környéke* külön fejezetben foglalkozik a torockói látnivalókkal, sőt négy oldalra összesűrítve előadja *Torockó múltjának főbb mozzanatait* is, részletesen kitérve az 1702-es eseményekre. Maga bizonyára számos alkalommal kirándult a kis bányászvároskába tordai tanítványaival együtt, akik között nem egy torockói volt. Vonzhatta még az itteni évszázadok óta virágzó unitárius hitélet. Valószínű, hogy a tordai Közművelődési Ház levéltárába begyűjtött dokumentumok rendezése során számos

Torockóval kapcsolatos oklevélre bukkant, talán éppen az 1702-es lázadás eseményeit is ekkoriban ismerte meg, nemkülönben Szaniszló Zsigmond tordai alispán alakját, naplóját. Ismeretei kolozsvári tanárkodása során tovább bővíülhettek. Kollégája, Borbély István, a kitűnő irodalomtörténész, maga is torockói származású, éppen ekkoriban tanulmányozta az Erdélyi Múzeum-Egylet levéltárában örök letétként elhelyezett Thoroczkay-levéltárat, és Gyallay regényével szinte egy időben jelentette meg *A régi Torockó* című kis könyvét, mely igyekezett a helyi hagyományokkal egyeztetni a dokumentumok adatait, s így meglehetősen sok engedményt tett a romantikus közönségi tudatnak. Hogy az ő segítségével jutott-e hozzá Gyallay egyes dokumentumokhoz, vagy maga is beült a levéltárba s átnézte az okiratokat, ma már nehéz eldönteni. Az 1700 körüli erdélyi életet, eseményeket kitűnően megírt, forrásértékű emlékiratokból is megismerhette, közülük kiemelkedik Czegei Vass György naplója, Apor Péter *Metamorphosis Transilvaniae*-ja, Bethlen Miklós *Önéletírása* és Cserei Mihály *Históriája*. Szaniszló Zsigmond naplójára hivatkozik Gyallay, az 1702-es gyalui menyegzőt Apor Péter művének *Emlékezetes lakodalomról való toldaléka* alapján írja le,²⁵ sőt ebből vesz át motívumokat a torockószentgyörgyi farsangi multság bemutatásakor.

Mint minden jó történelmi regény, a *Vaskenyéren* cselekménye is kétféle elemből épül fel. Az egyik a történelmi tényeknek, nagy eseményeknek, kikristályosodott legendáknak a feldolgozása, a másik pedig az így kínált keretet kitöltő írói fantázia, mely a sivár, sokszor szűkszavú adatokba életet visz. Gyallaynak e regénye megírásakor – azt mondhatnók – szerencséje volt, mert rengeteg adat, hagyomány állott rendelkezésére, úgyhogy ezek túlságosan is kötötték a kezét, fantáziáját.

Torockó múltját a vasbányászat határozza meg. Neve a szláv

troszk (vaskő) szóból fejlődhetett ki.²⁶ A stratégiaileg fontos sziklás kis völgy és környéke a XII. században vagy legkésőbb a következő század elején az Ákos nemzetség legkeletibb ágának lett az uradalma, nevüket épp innen kapták: Thoroczky család. A tatárjárás után Aranyos szék határainak ama század végén történt kijelölésekor már figyelembe vették Torockó várát és a családi uradalmat. A hagyomány szerint azonban maga a bányásztelepülés nem tartozott a család tulajdonába, ide 1141–1161 között ugyanis II. Géza király felső-ausztriai német bányászokat telepített a vasérc kitermelésére. A bányászoknak adott kiváltságlevél a tatárjáráskor elpusztulván, III. Endre király 1291-ben újabb megerősítő kiváltságlevelet adott ki, melynek állítólagos másolata maradt fenn. Ez az oklevél szabad bíróválasztást, szombati vásárt, erdő-, víz- és legelőhasználati jogot biztosít a bányászoknak. Ami a legfontosabb, a királynak, illetve a tárnokmesternek rendeli alá a települést, adófizetésre is csak a királlyal szemben kötelezi.²⁷ Több bányavárosnak volt ilyen jellegű kiváltságlevele. Ez az oklevél tehát kiveszi a Thoroczky család földesúri fennhatósága alól a bányászokat. A kis bányásztelep a XIV–XV. századtól városként szerepel az oklevelekben, 1590-től külön pecsétje is van. A család és a város közötti viszályt a Dózsa György vezette felkelés egyik következményeként tartották számon. Ekkor ugyanis Thoroczky Ferenc II. Lajos királynak úgy nyilatkozik, hogy a torockó-szentgyörgyi vár feldúlásakor a családi okleveleket is elpusztították, s megerősítő adománylevelet kér a család birtokainak felsorolásával. Az 1516-ban kibocsátott oklevél révén kerül Torockó – a köztudat szerint tévedésből, a család ármánykodása által – a Thoroczkyak birtokába, s ettől fogva a bányászokat is jobbágyaiknak tekintik. Tény azonban, hogy a családnak legfeljebb néhány oklevele pusztulhatott el a felkeléskor, mert az Er-

délyi Múzeum-Egylet levéltárába helyezett letétben hatvan-nyolc 1257–1539 között keletkezett fontos okmány található.²⁸

A bányászkodás a torockóiakat öntudatosabbá tette, és ismételten a jobbágyi kööttségek lerázására sarkallta. 1637-ben az ezüst- és higanybányászat révén tettek kísérletet a szabadulásra. 1658–1659-ben II. Rákóczi György támogatta ügyüket, de a besztercei országgyűlés döntött jobbágysorban tartásukról. 1699-ben Alvinczi Péter ítélőmestertől kaptak engedélyt privilégiumukat igazoló okiratok felkutatására. 1702 elején meg az vezetett lázadáshoz, hogy ifj. Thoroczkay Péter tisztázatlan okból elfogatta a torockói bírót, Tóbis Mihályt, a bányászlegények pedig kiszabadították. A nyílt háborúskodásra azért kerülhetett sor, mert a kincstár gróf Seau vezette bizottsága támogatta a bányászok törekvéseit, azt remélve, hogy esetleges győzelmük nyomán a kincstár jövedelmét fogják adójukkal gyarapítani. A Thoroczkay család azonban a bécsi udvar segítségét kérte. Ennek utasítására Rabutin tábornok német zsoldosai 1702. november 17-én váratlanul megtámadták a települést, lakosságát a templom cintermébe hajtották, a mozgalom két vezetőjét, Ekárt Andrást és Szabó Gergelyt megkínózva felakasztották. A többi lakós írásban hűséget fogadott a családnak. Ezen az okiraton szerepelnek a Gyallay-regényben emlegetett Thoroczkayak: István, Mátyás, idősebb és ifjabb Péter. Ekkor keletkezett okmányokon fordul elő Pávai István és Zalányi Sámuel szolgabírák neve is, akik bányászokat elfogni jártak Torockón.²⁹ Megfutamításuk az erdőben való zajkeltéssel egy későbbi eseményre utal, 1849-ben így ijesztették el a falura törő csapatot.³⁰ Az is történelmi tény, hogy Tiede báró 1704-ben a kuruc fővezérré lett Thoroczkay István szentgyörgyi várát felégette és leromboltatta.

II. József politikáján felbátorodva az 1780-as években indul-

tak újra harcba a torockóiak jogaikért. Ekkor már értelmiségiek pártfogásával jogi úton próbálnak sikert elérni. Hosszasan elhúzódó perüket nem nyerik meg, de a többi jobbágyhoz képest ezután kedvezőbb elbánásban részesülnek. Jakó Zsigmond történésznek feltűnt, hogy a perlekedésben csak 1785-től esik szó III. Endre kiváltságleveléről, sőt az is kiderül, hogy ennek másolatát 1785 szeptembere és decembere közt Medve Mihály jogügyi helyettes igazgatótól szereztek meg a torockóiak 500 forintért. Az eredetit a per folyamán nem tudták felmutatni. Jakó a több tudományos gyűjteménybe³¹ is felvett, sokszor idézett oklevélről alapos elemzés nyomán 1974-ben kimutatta, hogy az egyszerű hamisítvány.³² Talán éppen Medve Mihály állította össze több hasonló korból származó oklevél felhasználásával. Szerkezeti hibái s főként tartalmi anakronizmusai arra utalnak, hogy az oklevelet a XVIII. századi per alátámasztására állították össze. Már az is gyanút keltő, hogy az oklevél felbukkanása előtt a torockóiak az Aranyos széki székelyekkel azonos eredetűnek vallották magukat, s ekkortól terjedt el az ausztriai származás legendája. Torockó ezek szerint sohasem volt kiváltságos bányatelep, lakói pedig a Thoroczky család jobbágysai a XII–XIII. század óta. A bányászat fellendítésére épp a Thoroczkyak hozathattak a felső-magyarországi bányatelepekről néhány német családot, de ezek rövidesen elmagyarosodtak. Így vált utólag legendává a Gyallay regényében oly nagy szerepet játszó szabadságlevél és kiváltságos helyzet kérdése.

Az 1700–1703 közötti országos történelmi eseményeket illetően Gyallay hű maradt a tényekhez. I. Apafi Mihály fejedelemsége idején (1661–1690) Erdély a török érdekszférából átkerül az osztrák császári fennhatóság alá, az 1687-es balázsfalvi szerződés szentesíti ezt. Igaz, Apafi halála után a törökök megpróbálják Thököly Imrét Erdély trónjára ültetni, de fejedelem-

sége alig egy hónapig tart, a császári csapatok kiszorítják őt és híveit az országból. Utódjául a még gyermek II. Apafi Mihályt teszik meg, s az erdélyi „nagyfejedelemség” jogi helyzetét a még 1690-ben Bethlen Miklós által kieszközölt Diploma Leopoldinumban szabályozzák. Ennek 1691-ben jóváhagyott végleges szövege szerint Erdély a Habsburg-birodalom részévé válik, bár elismerik belső autonómiáját. Belügyeit a gubernium intézi, melynek élén egy gubernátor áll, e tisztség első viselője Bánffy György volt. Az adminisztratív vezetés továbbra is a kancellár kezében fut össze, ekkoriban a Bethlen Miklóséban. A gubernium székhelye Kolozsvár, a pénz- és bányaugyeket intéző kincstartóságé Szeben, s ugyancsak itt székel a császári csapatok erdélyi parancsnoka, 1696-tól Rabutin tábornok. 1696-ban II. Apafi Mihályt Bécsbe viszik, s lemondatták a fejedelemségről. A regényben ábrázolt korszak tehát valóban az átmenet, átállás időszak. A régi, fejedelemségbeli életvitelt új, Bécsből származó szokások váltják fel. A vezető rétegek egy része behódol az új rendszernek, kiszolgálja azt, más része megpróbálja megőrizni régi előjogait, újabb fordulatban reménykedik, vagy legalábbis passzív marad. A köznép Bécsellenes. Ebbe a kuruc-labanc világba 1703-tól II. Rákóczi Ferenc zászlóbontása hoz változást. Rövid idő alatt egész Erdélyt hatalmába keríti, 1704 júliusában a gyulafehérvári országgyűlésen őt fejedelemmé is választják. Ekkoriban csak néhány százak lakta vár marad az osztrákok kezén, mint Brassó, Szeben, Szászsebes. Rabutin, Bánffy, Bethlen és a Bécshez hű főurak mind Szeben várába szorulnak. A Rákóczi-felkelésnek az 1711-es szatmári béke vet véget, mely újra osztrák uralom alá kényszeríti az egész „nagyfejedelemséget”.³³

E valós – és részben valósnak hitt – történelmi keretet tölti ki Gyallay regényének romantikus története a kitalált főszerep-

lőkkel, mint Koncz Miklós, Tóbis Judit, Csegezy Anikó, Van Norden hadnagy. De nemcsak ezek, hanem a többi szereplő jellemrajzát is az írónak kellett megalkotnia úgy, hogy az megfeleljen a regény alapkonfliktusának. Ez pedig kettős: a rabságot jelentő új rend kiterjeszkedése és harca a szabadsággal egyenértékű régi renddel – országos viszonylatban, valamint a torockói bányászok küzdelme kiváltságos jogaik megőrzéséért az őket jobbágyi sorba szorító osztrák-párti Thoroczkayak ellen. A kis bányászközösség harca – bár pillanatnyilag kudarccal végződik – beletorkollik az országos események sodrába, s a győzelem reményével kecsegtet. Ez a felismerés, hogy Torockó ügye csak az országéval együtt oldható meg, Gyallay helyes történelemszemléletét dicséri. Itt kereshetjük a regény üzenetét is: az első világháború utáni romániai magyarsághoz szolt a szerző összefogást, közös front kialakítását sürgetve.

A régi és új rendet, az országos eseményeket a Thoroczkay családon keresztül ábrázolja Gyallay. A régi erdélyi magyar főurak megtestesítője Thoroczkay István. Büszke a székelyek akaratából kapott címére (Aranyos szék főkapitánya), szereti a magyaros mulatást, s megveti a németek kegyeiért sóvárgókat. Rabutinnal is bátran szembeszáll, de mikor az ország érdeke úgy kívánja, engedményekre képes. A magyaron kívül legfeljebb latinul tud, meg sem próbál beszélni németül. Alattvalóival szemben érezteti rangját, hatalmát, ám a nemzet érdekét a családnál többre becsüli. A családon belül is vigyáz a régi rend betartására. Thoroczkay Mihály az új rend képviselője. Magával ragadta a hamis csillogás, olcsó máz. Külalakja is kirí a családból: „Sovány testével, hosszú nyakával, keskeny finom arcával úgy festett a morcos, sokszélfújta falusi atyafiak között, mint az agár a komondorok között.”³⁴ Unitárius, „de voltaképpen semmi religiójú ember”³⁵. Egyetlen célja, a karrier, az elő-

rehaladás érdekében mindent hajlandó feláldozni, még a magyar főurak vagyónáról is listát készít Rabutinnak. Ügyesen taktikázik a családdal, megpróbálja érdekei szolgálatába állítani őket, csak Istvánnál talál ellenállásra, aki szemébe mondja: „Ezzel az ésszel nagy ország diplomatája lehetnél, így csak apró intrikus vagy, aki garasokért vállalkozik aljas szerepekre.”³⁶ Mihály az, aki a megszerzendő cím mellé a bányászok megadóztatásával szeretne pénzt biztosítani, s így ő újítja fel – a család részéről – a régi viszályt. A többi Thoroczkay megoszlik a két párt között, az öreg Mátyás István pártján van, a két Péter, különösen az ifjabbik, Mihályhoz húz – anyagi érdekből –, István felesége is – asszonyi hiúságból – az új rend csodálói közé szegődik.

A Thoroczkay családon belül megalkotott két szélsőséget képviselő egyéniség mellé a nemesség átmeneti magatartású típusait is felsorakoztatja Gyallay. Szaniszló Zsigmond tordai alispán a regény egyik legrokonszenvesebb szereplője. „Városi nemes volt, frissebb, értelmesebb, tanultabb, mint a járatlan falusi nemesek.”³⁷ Szíve szerint a „régii világhoz” húz, s ebben megegyezik Thoroczkay Istvánnal, de „nyakig benne élt az újmódi világ levében” – jegyzi meg róla a szerző, ami arra utal, hogy él hatalmával, mindent elkövet a vármegye régi tekintélyének megőrzéséért, a törvénytelenések kiküszöböléséért. Jó tréfájú ember, aki megveti a konziliáriushoz hasonló „császári tányérnyalókat”, s kellően furfangos, hogy túljárjon eszükön. Kira diákot is megleckézteti, éreztetve vele hatalmát, méltóságát. Az ő szájába adja Gyallay a kor magyarjainak jellemzését: „Tudod, öcsém, mi magyarok nehezen fogunk hozzá valamihez, lassan forrunk föl, mint a havasok vize. Először megpróbáljuk, hogy lehetne a cselekvés alól kibújni... jogi formulákhoz menekülünk, gyanakszunk egymásra, toljuk-vetjük a dolgot... de

szerencsére nagy becsületérzés van bennünk, s az végül mégis tette kényszerít.”³⁸ Ennek a becsületérzésnek a felkeltésére törekedtek a Szaniszló Zsigmondhoz hasonló politizáló nemesek.

Kevésbé hús-vér alak Sárossy János ítélőmester: „hajlott korú, ősz ember”, de „mindig a dolgok mélyébe fúródó érdeklődéssel” figyeli az ország dolgait, bátor, „töretlen igazságú”. Valójában a régi, fejedelem-korabeli világot képviseli főleg magatartása, feddhetetlen erkölcsé tekintetében, de nem ellenzi az újat sem, bízik a Bethlen szerzete Diplomában. „Ő volt a régi világ kapcsa az új világ felé”³⁹ – írja róla Gyallay. Nagy tekintélye van mindkét irányban. A régiek tisztelik, bíznak benne, Rabutin pedig nélkülözhetetlennek tartja politikája érvényesítésszor. Ám regénybeli sorsa mutatja, hogy az új rendnek az ilyen emberek csak eszközként kellene, szerepük végeztével kegyetlenül félreállítják őket. Mintegy sugallja, hogy a németek világában csak a – Sárossy által megvetett – konziliárius-típusú tányrnyaló köpenyeforgatók érvényesülhetnek.

A regény legjobban jellemzett hőse, főszereplője Koncz Miklós. Ő is nemes. De a nemességnek azt az új, kialakuló réteget képviseli, amelyik az átmeneti korszakban nő fel, öntudatosodik, mindkét irányban megállja a helyét, s fokozatosan jön rá a helyes útra. A kis közösség problémájának megoldása során ismeri fel az egész nemzet helyzetét, s a kettőt összekapcsolja. Ő a regény egyetlen fejlődő szereplője. Érdeklődése kiterjed a bányászat, vasmezmunkálás kérdéseire is, hároméves külföldi tanulmányútja során e mesterségben szintén képmagát, otthon újítani, könnyíteni szeretne a munkán – ez azonban a bányászok maradiságába ütközik. Szebenben értékeli felkészültségét, sőt Rabutin becsülését is kivívja. Otthonosan mozog a szentgyörgyi mulatságon, de itt ismeri fel, hogy nemcsak a magyarok és idegen elnyomók, hanem magyarok és magyarok

közt is nagy nézetbeli különbségek vannak. Innen egy lépés már csak a társadalmi osztálytagozódás felismerése – erre a torockói lányok megalázó szolgálatra kényszerítése döbbsenti rá. Hovartartozását maga vállalja, részben szerelme hatására. A szabadság–szerelem dilemmáját Petőfi szellemében oldja meg. Ő az egyetlen, aki néha tépelődik is a regényben. Belső monológjai leginkább a szerelem kérdésével kapcsolatosak, a Judit és Anikó közti választásra irányulnak.

Gyallaynak nem érénye a női hősök alkotása. Sem Tóbis Judit, sem Csegezy Anikó nem eléggé körvonalazott, élő alak. Judit inkább egy gyerekkori emlék-szerelengként él Miklós tudatában: valamikor megtetszett neki, azóta is csodálja. De Judit mindig hideg, fagyos, Miklós is csak annyira érdeklí, amennyire a torockóiak ügyét szolgálja. Fanatikus, önfeláldozó harcos. Szaniszló Zsigmond szerint „fagyos szent”. „Hidegen, fehéren” pillant Miklósra, mikor ez megmenti a rabságból. Az ostromra készülődéskor „szeme túlvilági fényben ragyog”.⁴⁰ Miklós és Judit soha egy jelenetben sem beszélnek szerelmükről, arra utalás sem történik, hogy Juditnak tetszik-e Miklós. Nincsenek is érzelmei. Sokkal inkább női ruhába öltöztetett szabadsághős, mintsem Miklós álmainak ideálja. Anikóban valamivel több a nőiesség. Szerelméért önfeláldozásra is hajlandó. A túlzott erkölcsösség azonban egyetlen olyan jelenetet sem engedélyez, amelyben közvetlen párbeszédből kitűnjék szerelmük. Anikó és Miklós is külön-külön bizonyosodik meg afelől, hogy szereti a másikat.

A földet művelő, tanult, deli székely hadnagy, Jobb Gyurka azt a réteget képviseli, amelyre a szabadságharcban alapozni lehet, a gögös, kiszámíthatatlan ravasz és kegyetlen Rabutin pedig az elnyomókat, akik ellen küzdeni kell.

Van Norden alakja a legtalányosabb. Meggyőződése, még

inkább Anikó iránti szerelme állítja a magyarok oldalára. Mikor szerelmében csalódik, önmagát leleplezi, szövetségeseit is elárulja, a halálba menekül. Ez a megoldás túl siettetett, nem eléggé indokolt lélektanilag. Gyallaynak inkább a cselekmény összefogásához volt szüksége erre a félig áruló, félig hős szereplőre, akinek az egyéniségét mindvégig félhomályban tartja, hogy elvesztése se legyen túl megrendítő.

A regény cselekménye négy fő epizód köré tömörül, mindegyikben van egy-egy csattanós, anekdotikus jelenet. A szerző a történetíró pontosságára törekszik, s így a cselekményt mindig az eseményeknek rendeli alá, alig enged meg kitérőket, párhuzamos jeleneteket. A felfokozott érzelmek ábrázolásától idegenkedik, ezért nem meggyőzőek, meghatóak a szerelmek, sőt teljesen hiányoznak a szerelmi jelenetek, ezért nincsenek meg-rázó, tragikus pillanatok se. A szerelmek inkább csak kellékként vannak jelen. Így a regényíró sok színezési lehetőségről mond le. A hitelesség benyomását erősítő krónikás befejezés-összefoglalás pedig egyáltalán nem regénybe illő, inkább oktató szándékú.

A táj leírással, természetfestéssel sem bánik bőkezűen Gyallay, a természeti jelenségekkel azonban többször utal a be-következő fordulatra, hangulatot kelt, érezteti a szereplő lelkiál-lapotát. Ilyen az I. fejezetben az örvendezést félbeszakító, fe-nyegető főúri hintó érkezésének jelzése: „Azonban itt, a nagy hegyek árnyékában, csalóka a verőfény. Egy lebbenés a tél le-heletét röpíti le a havasok ormairól.” Vagy a Második rész VIII. fejezetében az elhalványodó holdfény, mely Miklós szerelmé-nek kihülését sejteti. A Harmadik részt záró sorok a szabadság-harc kitörésének késését és a titkos készülődést így érzékeltetik: „Csalfa tavasz! A szabadság magvait nem költötte ki. Sűrű lombjaival legalább fedezze el az elszáradástól.”

Gyallay nyelve kissé puritán, tartózkodik a durvább szavak használatától, valamint a művészi eszközök gyakoribb alkalmazásától is. Különösen hasonlatokat, népies szólásokat, szemléletes közmondásokat épít be szívesen a szövegbe. A népies kifejezések (megmaszlagol, besajdul a kapun, baggat, sunnyog, kувaszkodó úrfi, ciheres), valamint a régies-latinos szavak (zsinatolás, família, grácia, echó, brachium), kifejezések (külső országok, egész családul, egész nemzetül) hangulatossá, patinássá teszik a regény nyelvezetét, atmoszférát teremtenek.

A *Vaskenyéren* nevelő hatása, pergő cselekményű, izgalmas olvasmány, mint több kritikus is megállapította, igazi „erdélyi regény”. Színvonalát későbbi műveiben nem tudta Gyallay meghaladni. Utóbb írt regényei inkább a Magyar Nép olvasótáborának igényeit igyekeztek kielégíteni. Az újramesélt Genovéva-történetet éppúgy, mint *A nagy tűz árnyékában* című háborús regényét az értéktelen ponyvairodalom kiszorítására írta. Művészi szempontból egyik sem tekinthető teljesítménynek, hangsúlyozottan hazafias-nevelő célzatúak. Az utóbbi regényről mindaz elmondható, ami Gyallay háborús novelláira jellemző, de orosz fogságban játszódó cselekménye annyira kalandos és az „ellenség” olyan naivitását feltételezi, hogy legfeljebb a gyermekek és igénytelen olvasók tudták önfeledten élvezni. Még a személyes tapasztalatra is alapozó szintér megrajzolása a legsikerültebb, a háború azonban szinte lövés nélkül zajlik, itt-ott sebesültekkel. Mindenki a magyarok vitézségét dicséri.

Nyár Solymoson című regényével Gyallay 1938-ban – bár nem pályázott – elnyerte az Unitárius Irodalmi Társaság erdélyi regényre kiírt pályázatát. Egy két világháború közti romániai magyar unitárius faluban lejátszódó történet. A háború előtt Amerikába kivándorolt Fehér-White úr művészetért rajongó fiával együtt hazatér, s rengeteg pénzét itt jótékonykodásra, hitro-

konai és a falu felemelésére fordítja. Egy boldog álom, színes nyári utópia ez a regény – írták méltatói. Sajnos, csak a „vásárnap falu”-t örökíti meg, teljesen idealizálva a falusi életet. Hősei is mind a közért önzetlenül munkálkodó emberek: pap, papné, birtokoslány, valamint a két amerikai. A parasztság élete, problémái, a kisebbségi helyzet elsikkad. Helyesen mutatott rá Vásárhelyi János,⁴¹ hogy csak a belülről fakadó erő vezet a biztos felemelkedéshez, a külső segítség legfeljebb átmeneti fellendülést okozhat. Különben is Fehér-White-ja legfeljebb egy falunak akadhat – ki oldja meg a többi felemelését? A regény hasonló hangnemű folytatását, a *Hívó hegyeket* már észre sem vette a történelmi változások forratagába került sajtó.

Gyallay színművei nem bizonyultak maradandóbb alkotásoknak. Két történelmi időszakban közigényt elégítettek ki. Az 1920-as években, amikor a falusi és iskolai színjátszásnak volt szüksége rövid, kevés szereplővel előadható darabokra, majd az 1940-es évek közepén, második felében, amikor a népi színjátszó mozgalmat állami támogatással próbálták fellendíteni. *Falusi színház* című kötetében nyolc jelenet és egyfelvonásos olvasható. Többnyire anekdotán alapulnak, céljuk a szórakoztatás mellett az erkölcsnemesítés. A darabok egy része vázlat, amit az előadók a helyi viszonyokhoz, színpadi lehetőségekhez alkalmaztak. *Az örökös* című jambusokban írt történelmi játékról a Páosztortúz közölt ismertetést,⁴² nincs adatunk rá, hogy bemutatták-e. Legnagyobb sikere a *Külön nóta* című népi játéknak volt. Két népi szokást elevenít fel, hoz vissza a köztudatba: a kalákát és a külön nótát. Középpontjában szerelmi konfliktus áll, valamint a gonosz útmester és a falu harca egy fontos hírdért. Naiv-kedves történet, inkább operettbe illik.

Gyallay Domokos a falusi magyar nép írója volt és maradt egész pályája során. Ennek igényein mindössze novellái egy részében és történelmi regényében emelkedett felül. Ezek méltók a már nagykorúvá érett mai olvasók asztalára is. Néhány felejt-hetetlen anekdotával, nyelvi fordulattal, múltbeli kalanddal ragadja meg fantáziánkat, s közben megismertet Erdély múltjával, népeivel. Különösen az unitárius olvasó szívéhez állanak közel írásai, hiszen hősei mind e vallásközösséghez tartoznak, s hű tagjai egyházuknak. A magyar irodalomtörténetben legfeljebb pár sor örökíti meg Gyallay érdemeit, az unitárius írók közül – ha külön megméri őket – alighanem ő lesz a legjobb prózaíró, mesemondó.

1986

Gaal György

VASKENYÉREN
TÖRTÉNETI REGÉNY

ELSŐ RÉSZ

I

A hívek a templomból kijövet félkörbe sorakoztak, s halk beszélgetés közt várták a papot. Istentisztelet után a cinteremben áldást szoktak mondani egymásra: a pap a hívekre, a hívek a papra.

Odabent a zoltár fölszárnyalt még egyszer, aztán halkuló csapkodással behullt a templom csöndjébe.

Csép tiszteletes, fehér szakállú, derült arcú öreg kilépett a templomból. Mögötte csoszogó léptű idősebb emberek, balján frissen serkedt bajuszú, sugár, barnaszög ifjú a nemes úrfiak viselésében.

Megálltak a félkör nyitott szélén, a pap lassú méltósággal összevonta palástját válla körül, meghordozta tekintetét a gyülekezeten. A férfiak levették süvegüket, az asszonyok ajkukhoz emelték virágjaikat... az áldás igéi felcsendültek.

Ámen után a pap az ifjú vállára tette kezét, s megvidult hangon szólt:

– És most örvendezzünk teljes szívvel, kedves híveim, mert íme a mi testvérünk, Koncz Miklós megtért miközénk, szülötte földjére. Kérjük Isten segedelmét, hogy a tudományt, amit három esztendőn át külső országokban szerzett, fordíthassa nemzetének, szentegyházának s a mi kicsiny városunknak előmenetelére. Isten hozta!

Szálas, csontos ember vált ki a gyülekezetből: Zsakó István presbiter.

– Köszönjük az elmondott szép szavakat, adjon Isten bőséges részt tiszteletes úrnak is a testi-lelki áldásokból. Miklós úr-

fit pedig szeretettel köszöntjük gyülekezetünkben – felelt meg a papnak.

Az ifjú arcát elöntötte a vér.

– Úrfinak nevez, István bátyám? Nem köszönt akkor kegyelmed igaz szeretettel ! Miért nevez engemet úrfinak?

– Nemesember fiának úrfi a neve!

– Nemesember fia... igaz, de hát nem vagyok-e én a kegyelmetek, tagja vére? Megmondtam én azt már igen gyakran, hogy nem akarok én idehaza más lenni, mint kegyelmetek édes atyafia.

– Megmondtad, édes öcsém, megmondtad... de háromsz-tendei távollét nagyot fordíthat a fiatal ember gondolkozásán.

– Bizonyára, István bátyám. Én is változtam... tudniillik most még jobban szeretem Torockó városát, mint szerettem valaha gyermekszívvel. Ez az én változásom... így értsenek engem!

Zsákó István fölpillantott, és derült tekintettel nyújtott kezét Koncz Miklósnak. Megereszkedett húron szólt:

– Akkor hát Isten hozott... hazajöttél !

A félkör megbomlott, férfiak, nők sereglettek Koncz Miklóshoz, kezét fogtak vele, megsimogatták orcáját, ruháját, öcsémnek, bátyámnak, sógorkámnak szólították.

A pap elbúcsúzott a hívektől, és hazafelé indult. Miklós is kibontakozott a gyűrűből, és a paphoz csatlakozott.

Nyomukban a gyülekezet a templom bástykapuján kiözönlött a piacra. Élénk zsinatolás indult a nyár végi verőfényen: Koncz Miklósról folyt a szó.

– Ez a mi emberünk, ez ide fog örökösödni – jegyezte meg özvegy Gál Ferencné.

– Mindjárt megmondom, Jula néni – hunyorgott apró fekete szemével Czupor Péter.

Miklós lehajtott fővel mendegélt Csép tiszteletes oldalán. A templomkastély szögletbástyájához ért. Miklós elbúcsúzott a paptól, és jobbra fordult a Tóbis András városbíró háza felé.

– Ezen vált meg a dolog! – kiáltott fel örvendezve Czupor Péter. – Most már magam is azt hiszem, hogy a mi emberünk...

Az örvendezés eláradt a gyülekezeten. Vidám bólingatások közt figyeltek Koncz Miklós után: hát Juditról sem feledkezett meg a hosszas távollét alatt.¹

Azonban itt, a nagy hegyek árnyékában, csalóka a verőfény. Egy lebbenés a tél lehetését röpíti le a havasok ormairól.

Szentgyörgy felől hintó robogott elé, hatalmas, fekete alkotmány. A vidám zsinatolás egyszerre elnémult, némelyek megemelték kalapjukat, mások haragosan mordultak maguk elé, amint a hintó eldübörgött mellettük.

A hintóban Thoroczky Istvánné Borbála nagyasszony ült.

Hová megy, miért megy?

A szemek innen is, onnan is Árus Pálnéra szegződtek: ő szokta tudni az uraságok dolgait. Fia, Istók belső inas István úréknál, szemfüles fickó, minden szót felszedeget a palotán anyja vidítására.

Pálné asszony gangosan tartotta föl fejét az érdeklődés kereszttüzeiben.

– Kolozsvárra megy, Mihály úrékhoz – mondta bennfentes pillantással.

A bányászok meglepődve néztek össze.

– Mihály úrékhoz? Hát kibékültek?

– István úr még húzódozik, de felesége egy idő óta futton fut a konziliáriusék után. Sok hergés-morgás esik emiatt az úr s asszony között.

– Társzekér is megy a hintó után! – fedezte fel valaki egy újabb fogat érkezését.

– Ősz végéig marad a nagyasszony Kolozsvárt – magyarázta Árusné. – Az új módit akarja kitapasztalni... a német világot.

Kesernyés hangú öreg bányász szólalt meg:

– Bizonyosan kibékülnek – a mi bőrünkön! István úr is föl-hagy a kurucsággal, bizonyosak lehetünk...

– Rajtunk telik: urak békéje – szolgák veszedelme! – morog-ta szomszédja.

Komoran néztek a fogatok után. Ezek egymás után eltűntek a völgyben. Dübörgésük egy-egy fordulónál föl-fölhangzott még, mint valami vést jósló fenyegetés...

II

A gabona betakarítása után a torockóiak nem tértek pihe-nőre, hanem leszálltak a föld mélyére, hogy annak kincseit is megszedjék. A kemencék és kohók izzó fényt árasztottak a hosszú éjszakákon, a verők nappalanként telezengték a keskeny völgyeket.

Az öreg Koncz Benedek ilyenkor nyár utóján pezsdült igazi munkára. Éltés, törődött ember, de szíjas, mint az északoldal fája. Reggelenként frissen lovagolt fel a hegyre, a bányák szájá-hoz. Belebújt az istályokba, csákánnyal, pörölyvel vaskő után kopogtatott. Majd a verőknél termett – volt neki vagy tizenkettő –, megnézte a duntatók vizét, zsilipeket, kerekeket, fűvókat. Na-ponkint számba vette a rettenetes verejtékezés gyümölcsét: a kohók hevéből kikerült *vaskenyeret*.

Miklós is követte atyját napi útján. A bányák és verők táján el-elmaradozott apjától, jegyezgetett, rajzolgatott zsebbeli kis könyvébe.²

Esténként azonban elváltak útjaik. Amint kettesben megva-

csoráztak (Miklós édesanyja régen elköltözött már), Miklós rendszerint vette kucsmáját, és elpárolgott hazulról.

Egy este az öreg Koncz zsémbes hangon szólt oda fiának:

– Néha itthon maradhatnál, fiam. Ideje volna már egyet-mást megbeszelnünk.

A fiú elpirult, érezte, hogy az öreg méltán fakadt ki ellene.

– Szívesen, apámuram.

Kucsmáját helyére akasztotta, leült az asztalhoz a gyertyavilág mellé.

Az öreg felszította a tüzet, és ott maradt a bőrös székekben, a nagy cserepes kályha előtt. Nagyon jó pillantás esett onnan a fiú arcára.

– Voltaképpen azt akarom megtudni, hogy mit tettél fel magadban a jövőre nézve – nézett keményen fiára. – Nekem mindennap lefelé, lassankint a kezed alá szeretném helyezni vagyonomat.

Miklóst meghatotta a súlyos beszéd.

– Azt hiszem, a jövő felől nem kell különösképpen töprengenem, apámuram – szólt engedelmesen. – Folytatni fogom ott, ahol apámuram rám bízta. Néhány tervem mindenesetre van: hasznos újítások, amiket külső országokban jegyeztem fel.

– Hm! Újítások? – rándult meg az öreg bizalmatlanul.

– Egyben-másban meg kell változtatnunk bányáink használatát – ércesedett meg Miklós hangja. – Most, az 1700-adik esztendőben is háton hordani ki a vaskövet a bányák mélyéből – micsoda emberkínzás! Ezt a baromi munkát külső országokban már régen különféle csigákkal vagy párúton járó kis szekerekkel végzik. Rajzaim vannak ezekről, majd megmutatom apámuramnak. A vékony, kis patakunkkal is okosabban kell gazdálkodnunk. Németföldön a tavaszi vizet meggyűjtik, s egész éven át van amivel hajtaniok a kerekeket. Változtatnunk kell gyárt-

mányaink formáján is. Az odakint való népeknek kézhez álló szerszámaik vannak, kevesebb vasból jobb ekéket, ásókat, kapákat készítenek. Ezekből is egy csomó képes mintát hoztam magammal.

Miklós megállott, és várta apja helyeslését. Az öreg előre-görbült, és a földet nézte.

– Nos, aztán? – emelte szúrós szemét fiára. – Mind szép... mind szép, de mi lesz aztán?

– Azt hiszem, hogy ezek az újítások nagyon meg fogják növelni portékáink kelendőségét. A török világnak immár vége van, szabadabbak a világ útjai... nagyobb körben mozoghatunk. Talán megérjük végre, hogy egyéb zavarok is elmúlnak, s munkához láthat az ország népe. A mi szép feladatunk, hogy jó szerszámokat adjunk kezébe.

Az öreg Koncz kedvetlenül ejtette le ősz fejét:

– Az a baj, no... az a baj, hogy nincs benned ambíció – mondta korholó hangon.

Miklós megütődve nézett apjára.

– Sohase mondta ezt nekem, apámuram! Mindig úgy tudtam, hogy meg van elégedve velem.

– De most, a válóúton!...

– Mi az apámuram kívánsága? Tudja, hogy megfogadom szavát...

Az öreg fölegyenesedett, arcán kisimultak a redők.

– Tudom, és ebbe vetem reménységemet. Az én kívánságom? Hát beszéljük meg – szólt, és újra megbolygatta a kályha tüzét.

– Tudod pályafutásomat – szólt ünnepiesen. – Én úgy kezdem az életet, mint ezek a többi bányászok: jobbágyi sorban, nehéz, robotos munkával. De mindig égett a szívem, hogy meneküljek a szolgaságtól! Édesanyádnak – Isten nyugosztalja –

nem voltak ilyen vágyai, de hűséges dolgozófelem és gyűjtőtársam volt. A bányáim, kohóim egyre szaporodtak, áruszekereim mind messzebbre bátorkodtak. Eljött az idő, hogy Moldvában, Havasalföldön, Lengyelországban az én ekéim, kapáim, ásóim, fejszéim voltak a legkelendőbb portékák. A vagyon gyűlt, hírem, nevem gyarapodott. De a szabadság!... A nemesi szabadság még hátravolt. Egyszer aztán ennek is megjött az ideje. Apafy fejedelem megbízott, hogy a fehérvári fegyvergyárat: puskák, ágyúk, muníciós-szekerek vasalását szedjem rendbe. Belefeküdtem a munkába. Tudod a végét: címert, nemességet kaptam... De mintha eleven szentet raktam volna fejemre! Nem tudtam élni az urasággal. Riadozva, félszegen forogtam az urak között... néhány jóakarómon kívül inkább elkerültem őket. No, majd a fiam! – számígtattam. Az bele fog nőni az úri köntösbe. Diákságod idején a püspöknél fogadtam neked szállást... úrfiakkal pályáztattalak, külső országokba küldöttelek. S az eredmény? Az eredmény itt van: te is a torockói vasporban akarsz maradni.

– Az a baj, hogy a munkán kapok? – csodálkozott Miklós.

– Eh, dolgozni kell, nem láttam még torockóit, aki munka nélkül el tudott volna lenni. De úrnak lenni... nemesúrnak lenni! Aki kocsiján hordozza és házánál vendégli a püspököt meg a vármegye tisztjeit és fegyvert fog, ha úgy fordul... Úr nem akarsz lenni, fiam! Sőt el akarod homályosítani a nemességet, ahelyett, hogy még fényesebbé tennéd...

– Mit vétettem a nemesi becsület ellen? – kérdezte Miklós nagy felindulással.

Minden gond, keserűség, ami lelkét nyomta, arcára sereglett most az öreg Koncznak.

– Jobbágyleány után szaladgálsz... jobbágyleány után! Hol jár az eszed, fiam, hol jár az eszed?

A fiú elsápadt.

– Tóbis Judit... Torockó szemefénye...

– Torockó... Torockó!... Hát nem jobbágya-e Torockó a szentgyörgyi uraknak? Nem szolgál-e itt mindenki rajtunk kívül?

Sokáig hallgattak. Miklós az asztalra könyökölt, s tenyerébe fogta égő homlokát.

– Sajnálom, apámuram, de Tóbis Juditról nem tudok lemondani – szólalt meg mély fájdalommal.

Az öreg Koncznak szívébe vágta fia szenvedő szavai. Engesztelő hangon válaszolt:

– Tudod mit, édes fiam? Alkudjunk meg szép emberséggel! Kész vagy-e egy próbát vállalni az én kedvemért?

– Kész vagyok...

Koncz Benedek megtorpant egy kissé. Legforróbb vágyát kell kimondania.

– Nemcsak arról van szó, édes fiam, hogy kit ne végy el feleségül, hanem sokkal inkább arról, hogy kit végy el... Egy leányt ajánlok neked, Isten küldötte számodra. Nem ismered: az alatt került a környékre, amíg külföldön voltál. Thoroczkay Mátyásné unokahúga: Csegezy Anikó, Csegezy Balázsnak, a híres székely hadnagynak árvája. Ha azt megnyerhetnéd! Rokonság a földesurakkal, micsoda szerencse!... Mátyás úrék szívesen fognak látni, már sokszor beszéltünk a dologról. Először ketten mennék látogatóba – holnap, ha akarsz.

A fiú sápadozott és verejtékezett.

– S ha a leány nem fog neked tetszeni?

– Többször el fogsz látogatni hozzájuk. Szüretre méssz velük a Mezősége.

– S ha végül sem fog tetszeni? Akkor aztán...

– Nem, fiam, nem megy olyan könnyen! – rázta meg a fejét

az öreg türelmetlenül. – Ha rövid idő alatt nem jön meg az eszed: hosszabb időt fogok adni. Két esztendő, hallod-e? Ezt az időt pedig Szebenben fogod tölteni a Sárossy János ítélmester kancelláriáján. A külföld nem emelt ki Torockóból? Az igazi magyar urak közt tán kinyílik a szemed. Nézd, itt van a püspök ajánló levele az ítélmesterhez... mindenre elkészültem.

Miklóst összetörték apja szavai. Két esztendő, két hosszú esztendő! Sokáig vívódva nézett maga elé. Megtagadni az engedelmességet... Lehetetlen... az öreg jót akar, mindig jó volt, szerető, áldozatkész.

– S ha az alatt a két év alatt sem tudom elfeledni Tóbis Juditot? – kérdezte apjától remegő hangon.

– Akkor Isten legyen irgalmas bolondságodért! Én a sírba viszem életemnek egyetlen szép álmát... – felelt az öreg nagy szívgyötrellemmel.

III

Fent a hegyekben, a tar erdők és sziklák között felhőfoltok bódorogtak, mint valami óriási, szürke kecskék. A határt, a kopott, nagy condrát szemetelő eső paskolta.

Thoroczky István a szentgyörgyi vár ebédlőházában járt alá s fel. Nagy, erős ember, vállra omló üstökös hajjal, kipödört, őszes bajusszal. Csizmája alatt megropogott az öreg padló, amint ablaktól ablakig ment s kibámult a siralmas időbe.

Borbála asszony az asztal mellett hímezgetett. Meg-megnézte a mintát: cikcakkos vonalak, gyérmunkájú, halvány rózsák. Idegen minta... Kolozsváron kapta egy német kapitánynétól.

Néha urára pillantott... szóba akart elegyedni vele, de bajo-

san vette rá magát. Két nappal ezelőtt érkezett haza Kolozsvárról, azóta lesi a kedvező alkalmat. Most talán...

– Minek az az örökös emésztődés, édes uram? – szólalt meg.

– A világot nem tudjuk megváltoztatni, élnünk kell hát azzal, ami jót kínál...

István úr megállt, és meghökkenve pillantott az asszonyra.

De megint csak elindult rabul forgó útján.

Az asszony óvatos hangon folytatta:

– Kitől vár kegyelmed változást? Ifjú Apafy Mihálytól, aki vígan él Bécsben a császár kegyelmén? Thökölytől, török császár rabjától? Vagy Rákóczi Ferentől, a kényes pávától? A főrendektől talán, akik már mind a bécsi fékhez szelídültek? Vagy a néptől, amelyet kényre-kedvre sarkantyúznak a császár katonái?

– Ezt jól megtanultad Mihálytól! – mosolygott epésen István úr. – Ez a Mihály mondókája!... Nem hiába csalogatott olyan hevesen Kolozsvárra, föltarisznyált bölcsességgel.

– Valóságokkal, édes uram! Látásokkal... Nagyon megváltozott az élet odakint, elmaradtunk a világtól. Ma csak annak van kellő, úri becsülete, aki ékes titulusokkal foroghat az emberek között. Titulus nélkül lent a helye az embernek, mint a fületlen fazéknak...

– A katona-bárónécskák... azok, ugye, tündökölnek?

– Bizony, még azok is előmbe ültek a vendégségeken.

– S derekasan falták, ugye, a pompás erdélyi étkeket? Az éhenkoppok!...

– Ez a nagy tévedése kegyelmednek! Nemcsak a németek, hanem a magyar urak is kapva kapnak a precedencián. A Telekiek, Bethlenek, Bánffyak, Jósikák, Aporok, Mikesek, Nemesek mind megszerezték már vagy a bárói, vagy a grófi titulust. Minden valamirevaló família...

– Nos hát nincs-e nekem méltó titulusom? *Aranyos szék főkapitánya!* Mi kell ennél szebb és megtisztelőbb cím? S nem a császár kegyelméből, hanem a székelyek szeretetéből.

– Mások is viselnek tisztséget, de azért rangban is akarnak emelkedni.

– Emelkedni? Megalázkodnak, én mondom neked, asszony! Porba hullanak az utálatos, idegen bálvány előtt.

– Mihály megindult már benne... a baronátust könnyen megkaphatjuk. Kegyelmednek nem kell alázkodnia, csak ne álljon ellene.

– Mihály hát beleindult! – kacagott föl a főkapitány. – Ó, bizonyos vagyok benne, ugyan miféle bolondságon nem kapna a jó öcsém? Titulus kell neki... aki most is alig élhet az adósságtól. Egér nem fér lyukába, tököt köt a farkára... Hanem engem nem fogtok megmaszlagolni! – vágta fejébe a süveget, s haragos morgással kifordult a palotáról.

Borbála asszony nem adta föl az ostromot. Kapy Györgynek, Erdély leggőgösebb urának volt a leánya, lobogott benne a nagyravágyás. Kolozsvári időzése alatt kitanulta, hogy mennyi olcsó máz és hamis csillogás van az új világ ábrázatán. Az eláradott limlom és hordalék közt mégis fölfedezett valamit, amiben maradandó értéket sejtett. A rang, a titulusok!... A baronátus fénye!

Újra meg újra megostromolta ura fülét. A legérzékenyebb pontra tért, amelyen a főkapitányt érinteni lehetett.

– Milyen gondos apa az öreg Koncz! Külföldön járatta fiát... most meg az ítélőmester kancelláriájára szerezte, ahol előkelő urak közt forgolódhatik. Sokra fogja vinni... bizonyos.

– Sokra, sokra! Ez a kapaszkodók ideje.

– Mégsem járja, hogy a mi gyermekeink itt nőjenek föl a jobbágyok gyermekeivel egy sorban.

– Tán bizony Gyaluba szeretnéd vinni őket, a Bánffy gubernátor udvarába!

– Ott volna a helyük... a főúri ifjak közt.

– Abban a csélcsap, romlott gyülekezetben, ugye? Ohó, asszony, a fiaimat nem engedem! – Meghatódás rezgett hangjában, ellágyulva nézett ki a szűzi hóvilágba. – A fiaimat nem engedem, asszony. Csak hadd nőjenek föl ennek a kis völgynek tiszta világában. Hadd oktassák őket a torockói tanítómesterek az istenes és hasznos tudományokra, tőlem meg hadd tanulják el a gazdálkodást, a hadi mesterséget, a szegénységnek okos kormányzását, nemzetünknek szeretetét, úgy, amint az elődeinknél volt, boldogabb időkben... Hová küldhetném, ahol ennél többre és jobbra mehetnének? Idegen bitangok hízelgőivé neveljem őket? Inkább sültparasztok legyenek!...

Nem, az ostrom ezen a ponton sem sikerült. Borbála nagyaszonynak be kellett látnia, hogy „a napnyugati műveltség veteményét” nem veszi be a szentgyörgyi szikla.

IV

A konziliárius új esztendő első napjaiban hazatoppant Kolozsvárról. A várba szállt, István úrhoz. Az ő elárvult kúriája lent a faluköziben így télvíz idején nem volt kívánatos szállóhely.

Arra kérte bátyját, hogy hívja össze a család férfitagjait: fontos mondanivalója van mindannyiuk számára. A főkapitány a várba szólította a Szentgyörgyön rezideáló atyafiakat. Idős és ifjú Péter uraimék meg az öreg Mátyás egymás után kocogtak föl a kanyargós várúton.⁴

Amint együtt voltak az ebédlőpalotán, a főkapitány az asztal

fejéhez ült, és maga mellé invitálta az atyafiakat. Mátyás a főkapitány jobb keze felől telepedett meg. Lengő, ősz szakállát megsimogatta, bajuszát jobbról-balról felütötte, kezét botjára nyugtatta, aztán vidáman, piros ábrázattal tekintett a többiekre. Idősebb Péternek a főkapitány balján volt a helye, ám ő a konziliáriust tessékeltelőre. – Mégis ilyen tekintélyes főtisztnak...

– Ülj csak ide a magad helyére, Péter! – szólt rá István úr mordul. – Magunk között tartjuk meg a régi rendet.

Mihály kellelten mosollyal helyeselte bátyja szavát, s a két Péter között foglalt helyet. Sovány testével, hosszú nyakával, keskeny, finom arcával úgy festett a morcos, sokszélfújta falusi atyafiak között, mint az agár a komondorok között.

István köszöntötte az atyafiakat, s fölszólította Mihályt, mondja el, hogy miért kívánta az összejövetelt.

A konziliárius fölállt, és beszélni kezdett. Hol mutatóujjával, hol kifordított tenyerével gesztikulált, mint ahogy a Guberniumnál szokta referálás közben.

Nemrégiben Kolozsvárt Rabutinnal, a főhatalmú generálissal volt találkozása. Bővebb beszélgetést folytattak: a tábornok igen csodálkozott azon, hogy az ősi Thoroczky családra nem ragyogott még rá a császári kegy teljessége. Ennek alkalmasint az az oka – úgymond a tábornok –, hogy a család érdemes tagjai elvonnak a császári kegy útjából. Okos dolog-e ez a húzódozás? A tábornok önként ajánlkozott, hogy fönt a bécsi udvarnál örömet fog törekedni a család előmenetelén, ha erre nézve a család tagjai egyező akaratukat jelentik neki. Itt volna hát a kedvező alkalom – élesedett meg a konziliárius hangja –, hogy a család a baronátust megnyerje. Ám együttesen kellene megmozdulni...

A falusi atyafiak a főkapitány felé fordultak. Ennek szemében erős felindulás tüzelt.

– Hát én megköszönöm Mihály öcsém atyafiságos buzgókodását, de a magam részéről a bécsi udvarnak semmiféle kegyére nem pályázom – mondotta nyersen. – Nem is szükséges ebben a dologban együtt járnunk, ki-ki kezdhet, amit akar, kedve szerint. Nekem nincsen olyan módom, hogy a bárói titulust méltóan viselhessem, én hát magamra sem veszem.

Az atyafiak helyeslően bólintgattak. Az ifjú Péter hangosan fősóhajtott: alkalmasint hat leánya jutott eszébe! Nem kell hatleányos apának a fényűzést szántszándékkal növelnie.

A konziliárius titokzatosan mosolygott, mint aki bizonyos orvosságot tud a sebre.

– Nem indultam el én bolondjában kegyelmetek közé, jó atyámfiai! – mondotta édeskésen. – Kész tervem van nekem arra nézve is, hogy a költségeket hogyan szerezzük meg az előkelő élethez. Csak akarnunk kell, s mi vagyunk Erdélyország legpénzesebb urai...

A Pétereknek tágra pattant a szeme, mint akikre váratlan fényesség villan. Mátyás a konziliáriusra kacsintott, megrándította vállát, s csak annyit mondott:

– Hm!

A főkapitány bizalmatlanul mosolygott.

– Hát ki vele, ezt örömet meghallgatjuk!

Mihály erőre kapott a jókedv láttára. Frissen, önérzetesen szólt:

– Egy guberniális konziliáriusnak, mint amilyen magam vagyok, sokszor nyílik alkalma a dolgok rejtekébe bepillantani s már nyers korában látni azt, amit másnak kész étékül tálalnak föl. A minapában megtudtam, hogy a bécsi kormány az erdélyi bányák régi rendjét teljesen meg akarja változtatni. Már találkoztam is egy bécsi bányakomisszáriussal, persze rajta voltam, hogy a torockói bányák ügyét megbeszéljem vele. Elmondottam

neki, hogy milyen viszonyban vagyunk mi a bányászokkal. Törvényes jobbágyaink ugyan, de csak a föld útján róják le a dézsmát, mint földműves parasztok: a vasbányák rengeteg jövedelméből nekünk semmit sem fizetnek. A német barátom ugyancsak álmélkodott gyámoltalanságunkon! Bizonykodott erősen, hogy a bécsi bányakamara okvetlenül megítéli számunkra a vasdezsmát, ha kellő nyomatékkal, mondjuk a Rabutin protekciójával nyúlunk a dologhoz. Meg kellene mozdulnunk ebben az ügyben. A vasdezsmá, atyámfiai!... Kimeríthetetlen forrás, csak el kell vonnunk a követ róla. Gondoljanak a vasdezsmára! Ha azt rávethetnők a torockóiakra: mód is lenne a titulushoz, Erdély legfőbbjei között is méltóan ragyoghatnánk...

István úr fejében most gyúlt teljes világosság! Hát innen fúj a szél! Ezért akar Mihály együttes megmozdulást – a pénzért. A titulusért egyenként is lehetne törekedni, de a vasdezsmát csak együttesen, egész családdal lehet követelni... Kancsal mészáros ez a Mihály, nem oda vág, ahová néz. A titulus csak lepel, voltaképpen pénz kell neki, költség az újmódi tékozló élet folytatására.

Mérges szavak gyültek nyelvére. De még idején észrevette, hogy a Péterek most nem fordulnak feléje tanácskérő pillantással. Nem maguk elé pillognak, és igen ki van gyúlva ábrázatuk. Politikával kell itt szólni.

– Szó sincs róla, a vasdezsmával szerencsét próbálhatnánk – mondotta nyugalmat színlelve. – Rendes pörrel vagy bécsi csalafintasággal esetleg a bányászokra róhatnók az új terhet. De nem áll-e előttünk keserves tanulság a múltakból? Emlékezünk, mi történt Barcsay fejedelem idején! Akkor is sok perlekedés, huzavona után dézsmát rendelt a bíróság számunkra az ezüsbányászatból, s a vége? A nyakas nép inkább fölhagyott az

ezüstmányászzal, semhogy abból nekünk földesúri részt adjon. A makacsok a vas bányászatot is abba hagyják, akkor aztán nézhetjük híres Torockó városunkat.

– Ördögöt hagyják abba! – legyintett a konziliárius. – Az ezüstmányászatot csak kedvtelésből űzték, de a vas – a kenyertük!

Az öreg Mátyás mostanig följazott figyelemmel pillantott hol Istvánra, hol Mihályra. Most kelletekorán valónak ítélte, hogy latba vesse bölcsességét.

– Bizony, jó atyámfiak, Isten őrizzen meg még egy olyan pörtől, mint a Barcsay idejéből. Emlékszem rája, pelyhedző kamasz voltam akkor. Hogy szorongtak apáink a pör végétől! Odáig fajult a veszedelem – magunk között megvallhatjuk –, hogy csak a fejedelem hatalmi szava tartott meg Torockó birtokában.

– Micsoda oktalan beszéd? – pattant föl dühösen a konziliárius.

Ifjú Péter, a hatleányos, a szokott nótájára gyűjtött rá.

– Persze, jobban húz kegyelmed a tökéletlen unitárius hitfeleihez, mint a tulajdon véreihez.

(A vallási megkülönböztetés igen nagy volt a jeles családban. István katolikus volt, a Péterek kálvinisták, Mátyás unitárius, Mihály „külső nevezet szerint unitárius, de voltaképpen semmi relígiójú ember”.)

– Mindig ilyen meggondolatlan, ártalmas beszédei vannak! – rázta meg öklét Mátyás felé az idősebb Péter.

Mátyás arca elborult a fehér fűrtök alatt, mint ahogy elborul néha a fehér felhők alja.

– Nekem bizony pattoghattok, jó öcsém, én tudom, hogy mit beszélek, mert én írásból beszélek – mondotta. – Szentigaz, hogy Torockó a régi királyoktól igen szép szabadságlevelet kapott, amiben a jobbagyságról szó sem esik. Barcsay fejedelem korában az volt a mi szerencsénk, hogy a szabadságlevelet sem

origináléban, sem hiteles kópiában nem tudták produkálni. Nem hiszitek? Nos én a minap egy pörös iratcsomóban fölfedeztem egy hiteles privilegiális levelet, megmutathatom...

– El kell szedni tőle a családi leveleket! – csavarta hosszú nyakát a főkapitány felé a konziliárius.

– Eh, szükségtelen! – intette le a hirtelenkedőt István úr.

– A mi családunknak törvényes jussa van Torockóhoz, afelől nyugton alhatunk. Jobb azonban: *quieta non movere!* Nem olyan idő ez a mostani, hogy valami fontos ügyet megmozgasson az ember. Nekem ennek a mostani világnak semmiféle ítélete, semmiféle igazsága s főként semmiféle garanciája nem kell. S ezzel – azt hiszem – bátran be is fejezhetjük a titulus és vasdézma dolgát.

A nagyharang utolsót kondult. Az első szó is, az utolsó is a család fejéé.

István úr fölállt, a többiek – ki ilyen, ki olyan kedvvel – követték példáját.

A falusi atyafiak eloszlottak a várból.

Mihály égő fúriával indult el haza, Kolozsvár felé. A falu között nagy meglepődés érte. Ifjabb Péter várt reá az utcán, s rövid szóváltás után a maga kúriájára kalauzolta. Idősebb Péter is csakhamar besajdult az ifjabb Péter kapuján.

V

Az öreg Mátyást fölötte bosszantotta, hogy olyan kicsinylően bántak vele a tanácskozáson. Hagyján, hogy a tudatlan Péterek rája dohogtak, meg hogy az álnok Mihály fölszisszent! De az fájtn neki kiváltképpen, hogy a főkapitány is félvállról vette a privilegiális levél dolgát.

Egy napon kapuja előtt Samukával, az István úr nagyobbik fiával találkozott. Samuka Torockóról jött, ahol az iskola rektora naponként a latin grammatikával és poézissel építgette elméjét.

Mátyás úr alkalomadtán szívesen megegzaminálta a szerény, okos ifjút a deáki tudományokból. Bölcs intelmeket is intézgetett hozzája.

– Magyar nemesifjúnak nem elég ám a régi jeles auktorok műveit olvasni. Werbőczyt kell olvasni... Donációs leveleket, protokollumokat, dekrétumokat is megérteni!

Valami eszébe jutott... karon fogta Samukát, és rövid habozás után a kapuja felé vezette.

– Jöszte csak be hozzám, öcsém, mutatok neked egy érdekes deák nyelvű írást.

Bevezette a könyvtartó szobába. Vasabronchos, borjúbőrös ládából kihúzott egy iratesomót, és az asztra terítette.

– Olvasd csak, s próbáljuk értelmét venni!

Samuka küszködve baggatta a kutyabőrös levél kuriális stílusát. Az öreg nagy kedvvel igazította helyes nyomra a kacskaringós mondatok szövevényében.

A III. Endre király privilégiumlevelének hiteles másolata volt az 1291. esztendőből. Ez volt a veleje:

„Torockó szabad város lakói... már korábbi uralkodóktól kiváló szabadalmakat és előjogokat kaptak, őket tehát a király régi szabadságaikban nemcsak meghagyja, hanem újakkal gazdagítja. Megengedi, hogy saját törvényeikkel éljenek, hogy adót más bányászok módjára a kincstárnak fizessenek... a király főtárnokmesterén kívül senki más előtt törvényt állni ne tartozzanak...”

A verejtékes munka után Mátyás úr fürkészően nézett Samukára, majd csalódottan sürgette:

– No, nincs szavad ehhez az irathoz?
– Mi lehetne, Mátyás bácsi?
– Ejnye, te buksi, te! Hát van ebben az írásban egyetlen szó rólunk, a Thoroczky családról?

– Nincs.

– Földesurai voltunk mi akkoriban a városnak?

– Szabad város... az áll itten!

– Bizony, szabad város! A mi földesuraságunk sokkal későbbi eredetű. Későbbi... és az én meggyőződésem szerint nem egészen igaz eredetű. Sokat búvárlottam én ezt a dolgot, édes öcsém! Alighanem úgy áll a dolog, hogy későbbi zavaros időkben, talán Dózsa György parasztvilága után tették rá elődeink kezüket a városra, amikor az írások értelmén a szerencsétlen nép kárára sokat változtattak az urak. Annyi bizonyos, hogy a bányászok rengeteget pöröltek szabadságukért a mi elődeink ellen. Én tehát szintén azt mondom, amit édesapád: *quieta non movere!* – ne bolygassuk meg a bányászok csöndességét!

– Hiszen nem is bántjuk őket – nézett Samuka az öreg felindult arcába.

Mátyás úr egy pillanatig küszködött magával, de végül mégis kikívánczolt az igazság. Ujjával titokzatosan intett az úrfinak.

– Várj, mindjárt elmondom, miről van szó.

Az ajtóhoz lépett, kidugta fejét, hallgatózott egy percig... majd zárba csapta az ajtót, s visszatért Samukához.

Fojtott fölindulással mondotta el, hogy miben mesterkedik Mihály. Dézsmát akar szedni a vas után is: ezzel pedig kétségbeesett harcra fogja ingerelni a bányászokat. Ha a vármegye archívumában vagy a gyulafehérvári káptalan rejtekében rábuknának a szabadságlevél eredetijére vagy valamely hiteles másolatra... lesz akkor melege a családnak.

– Tyüh, Mátyás bácsi, veszedelmes jószág ez! – hüledezett Samuka a régi levélre pillantva.

Az öreg szeme megcsillan a büszkeségtől.

– Ez az írás, fiam? Mondom neked, hogy a városon való uraságunk függ tőle. Úgy őrzöm és dugom én ezt az írást, mint valami méregtartó szelencét...

Nagy vigyázattal összehajtogatta és a láda fenekére süllyesztette a privilegiális levelet. Majd, mintha megszeppent volna attól, amit cselekedett, aggodalmas arccal fordult Samukához.

– Aztán, fiam, egy szót se erről a dologról! El ne áruld senkinek, hogy megmutattam neked ezt az iratot. Okos, nagy leány vagy már, bízom benned. Azok a parlagon maradt Péterek úgylis folyton agyarkodnak ellenem...

VI

A főkapitány farsang tövében levelet kapott a konziliáriustól.

Rabutin tábornok, Erdély katonai kormányzója farsangoló útján Torockószentgyörgyöt is meg fogja látogatni. Nagy kíséret lesz vele, sok előkelő tiszt: gondolja meg a család, hogyan fogadja a jeles vendégeket.

István urat nagy haragra lobbantotta a levél. Bizonyosan a Mihály mesterkedése. A Rabutin kegyeit hajhássza, protekciót akar csavaros tervei számára.

Az volt az első gondolata, hogy valamilyen címmel az egész család nevében elhárítja a vendégek fogadását, majd azt fontolgatta, hogy maga fog ellépni hazulról a császáriak jövedelekor.

Tusakodott, emésztődött magában.

Vendégek!... Az ellenség jön hódolni. A Thoroczkay famí-

liát csakugyan nem lehet oldalfélen hagyni. Nem lehet sem barátoknak, sem ellenségnek. Álmatlan hajnalokon, vadászat közben mindegyre azon kapta magát, hogy a vendégfogadás terveit színezgeti. Úgy kell rendezni, hogy a család fénye megszügyenítse az idegen dolyföt... Láttá magát híveinek, az Aranyos széki hadnagyoknak, mezőiségi nemeseknek körében... Eszébe jutott a múlt fénye, mikor Apafy udvarában ékeskedett, szultán udvarát járta követképpen. Ide tolakodnak? Hideg fénnel, méltósággal, de fogadni kell őket...

A várba hívatta a falusi atyafiakat, s elmondotta nekik a konziliárius tudósítását. Csakugyan: lehetetlen vendégek elől elreteszelni az ajtót! – bizonykodtak a Péterek.

– De hogy fogunk értekezni velük? – vetette föl az idősebb Péter. – Ki német, ki dán, ki vallon, ki francia, ki meg hollandus.

– Deákul csak tudni fognak! – bizakodott Mátyás.

– Ha tudnánk is velük szót érteni: vajon a magunk szokásai-val, becsülettudásával nem vallunk-e szégyent előttük? – aggodalmaskodott a hatleányos Péter. – Rabutin a császár képe Erdélyben: ki tudja közülünk, hol, mikor, miféle ceremónia illeti meg?

– No, azért bukfencet nem fogunk hányni előttük! – hördült fel a főkapitány. – A magyar pompával is bátran eléjük állhatunk.

– Egy megoldást ajánlanék! – szólt idősebb Péter. – Ott van a mi Mihály atyánkfia, ő mester az effélékben, adjuk át neki a vezetést.

A vezetést? István urat láthatóan megsúrta ez a szó. Ezek a Péterek gyanús módon bátor beszédűek lettek! A vezetést átadni... De aztán elröstellte magát: Mihályra féltékenykedni?...

– Jól van, Mihály kitűnő komédiamester, bízzuk rája a rendezést – mondotta. – Még ma írok neki.

Mátyás hangosan örvendezett a megegyezésén.

– Ez az, édes atyámfiai! Egyek az idegen nemzet előtt... ezt mondom.

A konziliárius azonnal otthon termett, amint a főkapitány levelét megkapta. Családja is vele jött, felesége, két férjhezadó leánya.

Mindjárt az ünnepség készülétehez látott. Segítőtársa bőven akadt: a Thoroczky család is ugyancsak ékeskedett friss, fiatal dámákkal. Fősegítsége mégis Borbála asszony volt, akivel maradarat lehetett volna fogatni az ünnepek öröme.

Ami arany-, ezüstmarha, törökszőnyeg, velencei kristály, ékes lószerszám, régi és új hadieszköz, Máriás és lófarkas zászló rejtőzött a szertárakban: azt a Mihály úr útmutatása szerint mind szem elé rendezték. Fenyőágból koszorúkat fontak, festett, gyalult forgácsból függőket csináltak. Minden fognak, szögletnek megadták a maga legtalálhatóbb díszét.

A főkapitány mogorva távolságból nézte a nagy sürgés-forgást. A konziliárius elfogta egyszer.

– Szép lesz a vár, mint a menyasszony menyegzője napján! – dicsekedett.

– Csak a szerelem fog hiányozni szívéből – jegyezte meg István úr.

A pompa felrakása azonban csak egyik része volt a Mihály úr gondoskodásának. A szerepeket is kiosztotta és betanította: kik hol álljanak, hogy bókoljanak a generális előtt. Mi a teendője a lovas és gyalog szolgáltnak. Hogy kell ilyen nagyurak számára kengyelt tartani, étket fogni, italt tölteni.

Közben a Mihály úr leányai táncolni tanították a falusi kisasszonyokat. Mesterei voltak az idegen táncoknak: keringőknek, lengyel változónak, francia minétnek. Csegezy Anikó és ifjú Péter leányai leplezetlen hódolattal bámulták a könnyed,

vidám teremtéseket, s példájukon sok csetlés-botlással, de nagy női kitartással gyakorolták az újmódi táncokat.

A meghívandó vendégek lajstromát Samuka vezette. A család minden tagja felíratta jelöltjeit: majd a főkapitány fogja megválogatni a listát. Ezt az egyet magának tartotta fenn.

Egy pihenő alkalmával a konziliárius elkérte Samukától a névsort, és végigszaladt rajta.

– Koncz Miklós? Hogy kerül az ide?

Mátyásné asszony fülig pirult. Segítségkérő pillantást vetett Borbála asszonyra.

– Az ilyen fiatalemberekre nagy szükség lesz a mulatságon – magyarázta a főkapitányné. – Nemrégiben jött haza külföldről, tud az idegenek nyelvén.

– Mégis... a mi jobbágyaink ivadéka! – morogta a konziliárius. De aztán tovább haladt a neveken, nem akart ellenkezni sógorasszonyával.

A hívogató leveleket szép írású enyedi diákok írták, és lovas staféták vitték szét.

Az ünnepély előtt való nap reggelén Mihály és az asszonyok még egyszer rendre vizsgálták a díszítéseket, készületeket. A végén Mihály az asszonyokhoz fordult:

– Nincs-e még valakinek jó gondolata a pompa növelésére?

A főkapitányné előretuszkolta Mátyásné.

– Sógorasszony javasolna valamit.

A szúrós szemű, vékony kis matróna félszegen lépett előre.

– Röstellem... vajon elé merjek-e állani vele? – szólt akadozva. – Nem értek a finom városi módihoz, ez is olyan falusias fogás volna.

– Mondja csak el! Nem fog vele szégyent vallani – biztatta meg Borbála asszony.

– Noshát nem volna-e helyes dolog, hogy a vendégfogadás

idejére fölrendeljünk egy csomó torockói leányt, hadd álljanak sort a vár piacán, mikor a tábornok megérkezik? Az étékfogást is nem volna-e helyesebb rájuk bízni, mint a nehézkezü, ügyetlen inasokra?... Úgy gondolom, gyönyörűen festenének hímes köntösükben, gyönyörű pártájukban! Libegnének, forognának (ezt mindjárt be is mutatta Mátyásné), mint valami tarka, szép pillangók... felvidulna látásukon a generális szíve...

A konziliáriusnak nagyon tetszett az indítvány.

– Bravó, ez lesz az ünnepség koronája! Okvetlen meg fogjuk csinálni.

Borbála asszony mindjárt urához ment a tervvel.

Küldjön parancsot a bányászoknak: leányaik közül tizenketten, akiknek Mátyásné feldiktálta nevét, ünneplőbe öltözöttek délután jelenjenek meg a várban. A főkapitány hümgetett, morgolódott kissé, de mégis elküldte a bányászoknak a parancsot. Farsangi bolondság... teljék kedve a rendezőknek.

A leányok Tóbis Juditnak, a városbíró leányának vezetése alatt még délelőtt jelentkeztek Borbála asszonynál. Mintha földerült volna az öreg vár arca! A konziliárius lázasan fogott hozzá, hogy ezt a sok ragyogó színt, kecses mozgást elossa és beillesse az ünnepség menetébe.

VII

A bécsi kormány még a török harcok folyamán nagy zsoldos sereget kvartélyozott Erdélybe. Részben a törökpárti hazafiakat akarta sakkban tartani, részben az elcsigázott hadakat akarta Erdély borán, búzáján erőre kaptatni.

1696 óta Rabutin tábornok volt az Erdélyre szállt had főparancsnoka. Francia eredetű, kiváló katona, pénzen, hízelgésen

kapó. epés, csúfalkodó ember. Tehetséges kalandor, amelyenek ezidétt seregszámra lebzseltek a kétfejű sas szárnyai alatt.⁵

Mikor Erdélybe beköszöntött, Bethlen Miklós kancellár búsan jegyezte meg az országgyűlés küldöttsége előtt:

– Tudjátok-e, atyámfiai, hogy kell franciául kiejteni a generális nevét? Rabutin annyira mint: *rabbá tón*.

Belső tisztjei, akik a szebeni főkommandón szolgáltak, a legvegyesebb társaság. Előkelő, nagy családok fiai, akiknek titulusát is nehezen tudták megtanulni az erdélyiek. A többség azonban napnyugat szemetje: német, francia, spanyol, dán, holland, vallon szerencsefiak. Gyülevész had, fényes győzelmi babérokkal a homlokán.

Ezzel a társasággal indult el Rabutin Kolozsvár felől, hogy a Thoroczky családnál farsangot üljön. Estenden érkeztek meg a szentgyörgyi várba. Rabutin sárkányorrú szánkón jött, a kíséret lóháton.

István úr, mint a vár ura és a család feje, rövid magyar beszéddel köszöntötte a vendégeket. Utána előlépett a konziliárius, s stikkével teljes, ékes német beszédet kanyarított ki a „caesarea maiestas” képviselőjének tiszteletére. Rabutin parancsoló hangú, pattogó francia beszéddel válaszolt. Mozsarak durrogtak, hegedűk, töröksípok, cimbalmok zengedeztek, zászlók lengtek és kendők lobogtak a császár katonái előtt. Minden pontos renddel, ahogy Mihály előre megszabta.

A meghívás vacsorára szól, a vendégek jöttön-jöttek a várba. Kucsmás Aranyos széki székely tiszték, mezőségi, Maros menti nemesurak családjaikkal, az arany-, ezüst- és sóbányák német inspektorai puccos dámákkal.

Koncz Miklós gyertyagyújtáskor ért Szentgyörgyre. Nem kis futamodás Szebentől idáig, és nem is jött valami nagy lelki sietéssel. Hogy őt is meghívták? Ugyanaz a háló, amelyből ősszel

sikerült kisiklania... A Mátyásné hálója... Hiszen ha Sárossy ítélőmester útra nem pirongatta volna!...

Lovát hazaküldte apja házához, maga fölsietett a várba.

A főkapitány úri nyájassággal fogadta, és a konziliáriushoz vezette. Ez karon fogta, s megindult vele a sokadalmon keresztül.

– Jöjjön, prezentálom ökegyelmességének! – mondta hűvös szertartással.

Rabutin nagy karosszékben ült, körülötte előkelő dámák, udvarló tisztek és tisztviselők. Térdnadrágos vékony, hosszú lábát mereven nyújtotta előre, s időnkint megtapogatta a hajlásokban. Átkozott köszvény!... Sovány figurája úgy festett az öblös székben, mint valami cifra hernyó, amely félig kibújt bájából.

Nagyon megörült, amint Koncz Miklóst megpillantotta. Netteve fordult első adjutánsához, Acton kapitányhoz.

– Ah, nézze, monsieur Miklós! – S nagy kegyesen kezet nyújtott az ifjúnak.

A konziliáriusnak leesett az álla a csodálkozástól.

– Méltóztatik ismerni? – érdeklődött alázatosan.

– Oh, igen, Szebenből! Sok vitám van Sárossy ítélőmesterrel: ez az ifjú áll közöttünk hullámtörőnek. Ja, ha sok ilyen készütségű ifjú volna Erdélyben!... Mindjárt simábban folynának a császár dolgai.

Új vendégek érkeztek bemutatkozásra, a generális barátságosan biccentett Miklós felé.

– Au revoir, mon ami, ma este még találkozunk.

Miklós belevegyült a sokadalomba, köszöngetett ismerőseinek. Elbeszélgetett keresztapjával, Szaniszló Zsigmond tordai alispánnal, üdvözölte Van Norden hadnagyot, a Rabutin második adjutánsát, akivel nemrégiben pertu barátságot kötött

Szebenben. Egy fordulónál a konziliáriussal ütközött össze. Ez megállott, és kezét nyújtott neki.

– Ritka grácia a tábornoktól... gratulálok, édes öcsém! Persze, aki Szebenben ülhet a tűzhely mellett...

A konziliárius és segítőtársai asztalhoz telepítették a vendégeket. Miklós megnyugvással állapította meg, hogy nem Csegezy Anikó mellé ültetik. Hát mégsem Mátyásnétól ered a meghívás? Nagyon meglepődött azonban, mikor a konziliárius hozzája lépett és nagyobbik leánya mellé tessékelt. Csegezy Anikó oldalán Van Norden hadnagy foglalt helyet.⁶

VIII

Asztalbontáskor a konziliárius Rabutin elé járult, s fölkérte, hogy kezdje meg a táncot. A tábornok már jócskán bekebelezett a gerendi tüzes borból; arcának mély barázdáin sötét vonaglások cikáztak végig, nádbotjával, amelyet mindig kézügyben tartott, nagyokat koppantott a padlón. Táncot kezdeni? Öreges könnyezés töltötte meg szemét. Intett Acton kapitánynak, hogy álljon ki helyette. Ez a konziliárius nagyobbik leányával ellejtette az első táncot. Bécsi keringőt a császár embereinek tiszteletére... De aztán magyarra fordult a nóta: a nagy ebédlőterem hirtelen megtelt nekipezsdült párokkal.

A tánc kiválasztja a maga embereit, mint a pergő rosta a gabona javát. Az élre csakhamar ifjú Péter leányai kerültek, piros arcú, szép növésű falusi kisasszonyok. Az idegen tiszték körül-dongták és kézzel kézre adták őket.

Koncz Miklós válogatás nélkül táncolgatott, amint az alkalom hozta. El-elálldogált a várakozók között, nem nagyon törte magát.

Egyszer valaki megérintette vállát.

– Monsieur Miklós, ki az a lány, akit Van Norden hadnagy helyére vezetett? – kérdezte Rabutin.

– Idevaló nemes kisasszony. Csegezy Anikó a neve. Annak a sovány nőnek az unokahúga, aki mellette ül.

– Mi a véleménye róla, monsieur? A legszebb... nem igaz? A tisztjeimnek medve-ízlése van, a vaskos, nagy darabért lelkesednek! – intett Péter egyik leánya felé, aki a közelben verejtékezett az egyik tiszt karján. – Ó, amaz, nézze, a megtestesült grácia!... Nézze azt a sugárzó barna szemet, szelíd mosolyt! Nos, nem tartja elragadónak?

Miklós udvarias meghajlással fejezte ki egyetértését.

– Milyen lehet a hangja? A hang: a lélek csengettyűje! Barátom, a hang égbe emeli vagy porba rántja a nő szépségét... Valaha különös passzióm volt a női hang megfigyelése. Jöjjön, beszéljünk vele!

Megkerülték a táncolók körét, s Mátyásné elébe állottak.

– A tábornok úr gratulál nagyasszonyomnak az Anikó kisasszony szépségéhez – tolmácsolta Miklós a tábornok kívánságát.

Jaj, a tábornok!... Mátyásné rémulten tekintett szét ura után: nem tudott a nagy úrnak felelni. Anikó válaszolt nénye helyett.

– Talán nem értette jól, Miklós! – szólt rózsás szégyenkezéssel.

– Gyönyörű hang, barátom, jól sejtettem! Messziről megéreztem, hogy gyönyörű hangja van – büszkélkedett a generális Miklós előtt.

Mátyás úr ott termett, mint a jó pásztor megriadt nyája mellett.

Rabutin megismételte gratulációját.

– Árva leány, és az árvákat Isten ékesíti – szentenciázott latinul az öreg.

– Nos, melyiket akarja férjül tisztjeim közül? – incselkedett a tábornok Anikóval. – Szeretném, ha elröphethetnék ezek közül a komor sziklák közül: Budára, Bécsbe vagy más szép, nagy városába az impériumnak.

Miklós tolmácsolta a tábornok óhaját.

– Amat iuvenem Hungarum nobilem (magyar nemesifjút szeret) – hártotta el a szerencsét Mátyás úr.

Az öregek könnyek újra megtöltötték a generális szemét.

– Ígérje meg, hogy meg fog hívni a lakodalmára!

– Örömet; addig azonban bizonyosan elfeled a tábornok úr – ragyogott mosolyra a Csegezy Anikó tekintete.

Rabutin szigorú arcot vágott, nagyot dobbantott botjával.

– Nem hallotta hírét a francia gavallériának? Szép hölgynek adott szó a sírban is kötelez! Nos, meg fog hívni? Adja szép kacsóját!

Anikó csengő nevetéssel nyújtott kezét.

– Meg fogjuk hívni a tábornok urat!

Egy fiatalember lépett oda, hogy táncba vigye Anikót. Amint észrevette a tábornokot, vissza akart vonulni, de az egy intéssel felszabadította a leányt. Pár pillantást vetett a pár után, sóhajtott, aztán búcsúzásra bókolt Mátyás úréknak.

– Jöjjön, monsieur, nézzünk körül! – fogózott Miklós karjába.

IX

A szomszéd szobában nagy kerek asztal mellett Thoroczkay főkapitány táborozott az Aranyos széki hadnagyokkal: Csegezy, Pálffy, Gaál, Csongvaj, Csép, Taar, Szilágyi uramékkal. Közöttük ült Szaniszló Zsigmond alispán is, ami azért érdemel megjegyzést, mert a vármegye és a székely szék közt állandó pat-

varkodás dúlt, a vármegye tisztjei és a hadnagyok egyike-másika között – kard ki, kard! – vagdalkozások is gyakorta esének. Szaniszló Zsigmond most mégis a székelyek közé telepedett, már csak inkább húzódott meg itten, mintsem hogy amott, a másik szobában, holmi császári tányérnyalókkal, bányainspektorokkal, mikkel üljön egy asztalhoz. De meg a székelyek asztala mellett olyan beszélgetés folyt, ami Szaniszlót, a jeles vitézt igen-igen érdekelte.

A főkapitány mellett egy német tiszt ült, aki tört magyarsággal, de irgalmatlan folyékonyssággal mesélt valamit, miközben seprűforma, nagy szemöldöke merészen ugrándozott az előadás ritmusára.

Az asztalon ezüstdelű, virágos nagy cserépkancsók, mindenki előtt aranyos bélű ezüstpohár.

Amint Rabutin belépett a szobába, a német tiszt felugrott, és feszesen jelentkezett.

– Excellenciádnak alázatosan jelentem, ezek az urak az Aranyos széki székelyek tisztjei. Megkértek, hogy mondjam el nekik a zentai ütközet lefolyását.

Rabutin arcáról eltűnt az érzékenység.

– Úgy? No, lám! Érdeklődnek a hadi dolgok iránt? – mosolygott gúnyosan. Intett Miklósnak, hogy lépjen elé. – Kérem, monsieur, mondja el az uraknak a következőket. Nagyon örülök, hogy legalább szóból alkalmuk van megismerni a történelem egyik legnevezetesebb ütközetét. Így, kényelmes házi filozófiával megállapíthatják, hogy az a hadi szervezet, amit ők képviselnek, egy fabatkát sem ér. Nemzeti felkelés? Kényes, engedetlen urak cifra készüléttel? Gyakorlatlan, fölszeretlen parasztok?... Vagy a zabolátlan székelyek? Ugyan mit tudnak ezek ma már művelni akár várostromnál, akár mezei harcokon? El kell tűnniök ezeknek a korhadtt szervezeteknek! A bécsi

kormány már gondolkozik is az átalakításon, készüljenek rája.

– Mondd meg, öcsém, a tábornok úrnak, hogy ezeket a kérdéseket a konstitúció szabályozza, és őfelsége diplomát adott nekünk konstitúciónk megtartásáról – fordult a főkapitány égő szemmel Miklós felé.

– Konstitúció? – nevetett föl Rabutin a tolmácsolásra. – Mondok kegyelmednek valamit, kedves házigazdám! Nincsen a világon tehetetlenebb ember, mint az alvó ember, ha mégolyan hősi dolgokról is álmodik... Egyébiránt mit tárgyalunk most ilyen komoly dolgokról? Bocsássanak meg, ha tán elrontottam jókedvüket...

Epés mosollyal meghajtotta magát, és a székelyek öldöklő pillantásaitól kísérvé a következő szoba felé lépdelt. Itten néhány öregebb tiszt és az abrudbányai, zalatnai, tordai inspektorok körében a Péterek prezidáltak. Vígán koccintgattak, nagyokat nevettek. A felemás beszédből egy szó csendült ki legsűrűbben: bruder!

A konziliárius macskasimasággal sunnyogott Rabutin mellé.

– Generális uram, íme Erdély jövője! – mutatott a Péterek társaságára. – A császár hívei: bruderek.

Rabutin kegyesen biccentett. Kezet nyújtott Miklósnak, és néhány éles szisszentéssel letelepedett az asztal mellé. A konziliárius aranyos billikomot tett eléje, a tisztek támogatóan ülték körül: tudták, hogy ebből az ültéből nem fog fölkelni a maga erején.

Miklós visszatért a táncolóházba, megállt az ajtó szárnya mellett. Nagyon kedvét szegte mindaz, amit látott és hallott. Ez hát az okulás, amiért Sárossy útra serkentette? Micsoda szakadékok! Nemcsak a magyarok és idegenek között, de magyarok és magyarok között is. Mértéktelen gyűlölet és oktalan alázat...

Azon vette észre magát, hogy egy csomó szem fürkészően

tapad rája. Az éltesebb férfiak, akik nem táncoltak, csoportokba verődtek a terem sarkaiban, és hevesen gesztikuláltak, a hölgyek táncosaik karjáról a férficsoportok felé neszeltek.

Néhány úr köréje szállingózott.

– Hogy történt, öcsém, mit mondott Rabutin? – kérdezte egyikük. – Igaz, hogy gyalázta az alkotmányt és a magyar vitézséget?

Miklós megzavarodott kissé, de magához tért, és határozott hangon mondotta:

– Bocsánat, uraim, tolmács voltam és tolmácsnak nem illik fecsegnie.

– Eh, hagyjátok! – fortyant fel egy tömzsi, bővérű mezőségi nemes. – Rabutin embere... hagyjátok!

A társaság megvető mosollyal oldalgott el Miklós mellől.

Mi volt ez? Miklós zavarodottan nézett szét. Mindenünnen ellenséges szemek tüzeltek feléje. Dermedten állt ottan, nem tudta, merre forduljon. Rabutin embere... mit akarnak ezzel mondani?

Dac lobbant föl benne, fölemelte fejét, hogy farkasszemet nézzon a társasággal. De ekkor új ijedelem szakadt rája. Kovács Mózes, a várórség hadnagya lépett hozzája, és csöndesen mondotta:

– A főkapitány úr kéreti az úrfit!

Miklós erejefogyottan követte Kovács Mózeset. Gúnyos sutogást hallott háta mögött, mintha fagyos szél süvített volna utána... Valami rettenetes dolog fog történni vele, ki fogják utasítani a várból. Rabutin embere!...

Kovács Mózes előrevilágított a gyertyával. Lehaladtak a lépcsőn, végigmentek a vár udvarán. A kapu felé fordultak. Miklósnak kínosan vert a szíve: ez a kiutasítás! Kovács Mózes a kapu bástyája alatt megállott, és az őrszoba felé intett.

– Itt várja az úrfit főkapitány uram.

Miklós benyitott az őrszobába. István úr az asztal mellett állt, s valami írást vizsgálgatott a gyertyafénynél. Oldalt, a homályban két császári katona két alabárdos várőr között.

– Gyere, öcsém, gyere, magyarázd meg ezt az idegen nyelvű írást! – intett barátságosan a főkapitány.

Miklós nagyot lélegzett: hát mégsem! Átvette, és tüzetesen megnézte az írást.

– Ez a vár alaprajza... ezek meg itten magyarázatok a rajzhoz – mondotta. – A vár kerületének mértéke, falak, bástyák erőssége... hadiszerek elrendezése.

– A gazok! – tört ki a düh István úrból. – Hát erre használják a vendégséget: kémkedésre. Kérdezzük ki csak őket, öcsém!

Miklós a császáriak felé fordult. Egyikükben azonnal fölismerete a szebeni stáb ingénieurjét, de úgy szólt hozzájuk, mint közkatonákhoz.

– Miért csináltátok ezt a rajzot?

– Semmit sem felelünk! – mondotta az ingénieur kihívóan.

– Majd megfelel az ármányos gazdátok! – rázta meg öklét a főkapitány. – Majd kinyitom én az ország szemét, kik s mik vagytok. Mózsi, rekeszd meg a gazfickókat reggelig! Köszönöm, hogy jól vigyáztál, ez szerencsés fogás volt. Neked is, öcsém, hogy fáradtál – nyújtott kezet Miklósnak. – A dologról azonban senkinek se szólj, majd eljön az ideje!

Az udvaron megállt István úr és föl kacagott.

– Hallottad, milyen dölyfösen becsmérelte Rabutin a mi katonáinkat? Hát mégsem vagyunk olyan utolsók, lefüleltük a ravaszokat. Nem adnám egy zsák aranyért!...

Az ajtó előtt karon fogta Miklóst, együtt léptek be a táncolóházba. Éppen valami dájcsot húztak, a tiszték izzadva forgatták a leányasszonyokat.

A főkapitány nagyot kurjantott az ajtóban, és összeverte tenyerét. A cigány alázatosan sunyított oda, és pár vonással befejezte a keringőt. Szilaj magyar nótára gyűjtött rá. A főkapitány tapsolva, csuhajgatva vonult a terem közepére. Mintha tüzes hullám csapott volna végig a magyarokon. A szemek kigyúltak, vad ujjongás hangzott mindenfelől. A tisztek zavarodottan néztek össze, egyik-másik ki akart állani a táncolók sorából. De István úr rájuk dördült:

– Csak rajta, uraim, csak rajta! Mi is jártuk az urakét, az urak is járják a miénket. Mondd meg nekik, Miklós öcsém!

Miklós udvariasan adta tovább a nyers szavakat. A házigazda igen örülne... A tisztek haboztak, rendre mégis nekifogtak a szilaj erőpróbának.

Minden épkézláb magyar táncra kerekedett. Még a vén Dobay társasága is fölbomlott. A félszemű kuruc (Thököly kuruca) a legelső szobában hosszú asztal mellett ütött tanyát, körülte a tánctól húzódozó, kuvaszkodó úrfiak... Samuka is az idegenektől való sok félszeg riadozás után a Dobay seregéhez csatlakozott. Most ezek is kisereglettek a nagy kurjantozásra.

A főkapitány fennszóval biztatta meg őket:

– Rajta, fickók, ne lopjátok a napot!

Megélemedett nemesek virtuskodva ugrottak neki komaaszszonyaikkal. István úr a feleségét hívta táncra. Méltóságos, gyönyörű pár voltak, példájukkal még jobban felgyújtották a társaságot. Sistergett, csapongott, tüzes gomolyaggá formálódott a táncoló sereg... Egylelkű, szilaj, keleti szertartás!...

A tisztek rendre sokallni kezdték a dicsőséget. Némelyiket úgy megforgatta táncosnője, hogy a szeme is fölakadt a jámbornak.

Ömlött a nóta, dübörgött a tánc. A falak mentén és a sarkok-

ban mind több császári uniformis verődött össze, mint zuhogó ár szélén a hordalék.

Miklós is ott állt a fal mentén. A főkapitány barátságos magatartása eloszlatta előbbi keserűségét, ő is táncolni kezdett, de egy borosszemű, nyalka fickó elkapta a páryát. Tréfa is, sértés is!... Van Norden közeledett feléje. Attól is elkapták Csegezy Anikót.

– Mi ez, Miklós? – kérdezte elszontyolodott képpel.

– Ez, barátom, a magyarok *kutyakedve!* – felelt Miklós keserű mosollyal.

X

Az öreg Mátyás Miklóshoz lépett és feddő hangon szólt hozzája:

– Miért nem táncolsz, öcsém? Megszólnak...

– Kipottyantam a táncból, Mátyás bácsi.

– Gyere hát, ülj le a feleségem mellé. Amúgy is kérdezni akar tőled valamit.

Kedvetlenül indult Mátyásnéhoz: még valami ízetlen célzást vagy szemrehányást fog tenni Anikóval kapcsolatban.

A sovány kis nő félszeg mosollyal intette maga mellé Miklóst.

– Mit is mondott a tábornok Anikóról, öcsém? Az imént nem tudtam jól megérteni – elevenkedett.

Miklós elismételte a tábornok dicséretét.

– Hanem te is nagy gráciában vagy ám! – sápított Mátyásné.

– Ti ketten... Mindjárt kapott is rajtad a konziliárius... A leánya mellé fogott a vacsoránál.

Miklós megjéjdt: most következik... De Mátyásnénak más-fele villant az esze.

– Fényes multság, ugye?

– No, ami a fényt illeti...

– Pedig nem ütött ki minden úgy, amint elterveztük. A lányok nem jöttek el.

– Micsoda lányok?

– A torockói lányok! Ó, nagyszerű tervünk volt velük! Az inasok helyett nekik kellett volna szolgálniuk, fölfordítani az ételt, italt. Ünneplő köntösben... ugye, szép lett volna? Tegnap föl is vezette őket a bíró leánya, de már akkor láttam én, hogy nem fűlik parasztgőgjükhöz ez a szolgálat. Csakugyan nem jöttek el... micsoda vakmerőség: megtagadni a jobbágyi engedelmességet! Nagyon dühösek az urak.

Miklós elsárgult, forogni kezdett vele a világ. Mintha vipera harapta volna meg. Fölállt, s köszönés nélkül az ajtó felé támolgott. A hajdútól elkérte mentéjét, lebotorkált a lépcsőn, kisietett a várból.

Hát azért hívták meg. Tóbis Juditot akarták megalázni előtte. Cselédi szolgálatban, inasok helyén! Judit jobbágyi sorsát akarták föltálatni neki. Asszony találhatott ki ilyen alattomos gonoszságot...

Torockó felé indult. A vár ablakai vérmesen néztek alá a völgybe, a klarinét bele-belerikoltott az éjszakába, mint valami ragadozó madár. Miklós égő pillantást vetett a várra.

– Gonoszok fészke!

Meggyorsította lépteit Torockó felé. Judit, a büszke, bátor leány! Azzal ugyan nem üz csúfot Mátyásné...

A kis város sötét foltként húzódott meg a fehér hegyek ráncai közt. Bizonyosan a lelkek is tele vannak sötétséggel. Miklós szíve forró részvétellel telt meg vérei iránt...

– Közétek tartozom, most százszor inkább, mint valaha! – tárta ki keblét a város felé.

A város szélső házainak egyikében keményen megverték az ablakot. Egy fiatal legény lépett ki a kapun.

– Bocsáss meg, hogy rád kopogtattam. Este óta várlak.

– Te vagy, Sándor? Mi van nálatok?

– Menjünk a bíróékhoz, ott vannak a tanácsbeliek, azok majd elmondják. Sejtettük, hogy hazajössz, ha megtudod a lányok dolgát.

– Mi van a lányokkal?

– Elrejtettük őket az egyik bányában. Féltünk, hogy hajdúkat küldenek értük.

A bíró házának ablakait vastag deszkatáblák takarták. Bekopogtattak. Tóbis bíró néhányadmagával az asztalnál ült gyertyavilág mellett. A többiek szerteszét szunyadoztak a lócákon. Miklós jöttére felkönyökölték egymást.

A bíró asztalhoz ültette Miklóst. Főlelevenedve fordultak feléje.

– Úgy sejttem, tudod ügyünket, öcsém – szólalt meg Tóbis bíró. – Juditék nem akartak azok közé a garázda tisztek közé menni, s mi nem erőltettük őket. Úri portákat is gyalázatba ejtenek, ki védi meg tőlük jobbágyok gyermekeit?

– Utóvégül a mi leányaink nem mosogató szolgálók! – horkant föl Szabó Máté.

Megzajdult a társaság, fölújultak a viták, amik az éjszaka folyamán elhangzottak. Mindenki röviden tudtára akarta adni Miklósnak a császáriakról való véleményét. Szabó Máté több próbálkozás után föllállott. Tömzsi kis ember volt, csak ágaszkodva tudott az öles, nagy, kajla bányászok között értékesülni.

– Hallgasd meg, öcsém, hogy s mint látom én állapotunkat. Ott van a baj, hogy nemcsak a császáriak gonoszok, hanem a mi

uraink is. Tanácsuraim nem akarják hinni, de én fülemmel hallottam, hogy a vasdézmát is ránk akarják vetni. Ifjabb Péter hánytorgatta ezt minapában boros fővel... nem is lehet kétségünk benne! Mi hát a mi utunk? Csak egy út van szabadulásunkra: a teljes szabadulás! Tudjuk atyáinktól, hogy a jobbság jármát gonosz praktikával rakták reánk, nem szabad nyugodnunk addig, amíg ki nem vetjük nyakunkból. Indítsuk meg újra a pört, amiben atyáink olyan sokat tusakodtak!

Tóbis borús arccal ismételte meg aggodalmát, amit az éjszakai viták folyamán hangoztatott.

– Elődeink is mindig pórul jártak a pörrel. Csak a hurok szorult mindig szűkebbre.

Szabó Máté kidüllesztette köpcös mellét, tüzesen folytatta:

– Az volt a baj, hogy elődeink nem akadtak becsületes prókátorra. Azok, akik fölvtették a város ügyét, titkon az urakhoz csapták magukat: így volt legutóbb Barcsay korában is. De most itt van a mi Miklós öcsénk. Ismeri a mai világ általútjait, beszélni tud a császár hivatalaival. Kössön kardot ő a város nevében, vegye fel ő a mi keresztünket...

A szemek Miklósra szegződtek. Várakozás, kétség, bizalom sugárzott a szemekből.

– Tedd meg, fiam!... Az Isten is megáld... Vedd föl a mi ügyünket! – esekedtek innen is, onnan is.

Miklóst megdöbbenetette a nagy felindulás. Jó ideig némán nézett maga elé. Egyszer vidáman pillantott föl.

– Magam erőtlén vagyok ilyen dolgokra, de volna egy módja a sikernek. Hallják kigyelmetek: ha Sárossy ítélőmester segítene...

– Ha jól tudom, az ítélőmester hitfelünk – emlékezett Zsakó István.

– Úgy van – felelt Miklós –, buzgó, lelkes hitfelünk, de ebből

hiába remélnénk kedvezést: Sárossy uram csak az egyetlen igazságot tekinti. Az a kérdés tehát, vannak-e a városnak jó levelei.

– Egész halom régi okmány van a város ládájában! – jegyezte meg Tóbis bíró. – A régi pörök iratai.

– Kiválasztom a főbket, s megmutatom az ítélőmesternek. Ha ő biztatni fog... nos, akkor Isten nevében...

Fölálltak, Miklós köré sereglettek.

– Isten segítsen, édes öcsém!... Isten áldja meg jó szándékodat.

Odakint már pirkadt a téli hajnal, a tanácsbeliek összegombolták rókatorkos mentéjüket, s hármás-négyes csoportokban elbúcsúzódtak.

Miklós gondterhelten lépdelt hazafelé. A város ügyéről gondolkozott. Megharcolni a város igazáért!...

Voltaképpen az én ügyem is! – állapította meg. – Ha a várost kitisztázom a jobbágyságból, Tóbis Juditot is kitisztázom. S mi kifogása lehet akkor apámnak ellene?

XII

Virradatkor a farsangoló magyar urak a főbástyába vonultak, s a gyepelőt a lovak közé dobván, nekiereszkedtek a boritalnak. A tiszték a vár vendégszobáiba tértek pihenőre – Rabutint vitték legelőször ágyába –, a dámák lent a faluban Mátyáséknál és Péteréknél nyugodtak le.

A konziliárius egy világért le nem hunyta volna szemét. Tudta, hogy a generális még a délelőtt folyamán tovább akar menni, már az első pillanattól, amint a szobájából kilép, udvarolni akart neki. A generálisnak a legszebb emlékekkel kell a várból eltávoznia: nagy szükség lesz jóakarátára.

Borbála asszonnyal és nagy szolgálhaddal az éjszakai harctér romjait tisztították el.

Rabutin korán ébredt. A korhely emberek szigorúságával jelent meg az ebédlőházban.

– Hol van a lump banda? – dobogtatott nádbotjával.

Szaladtak a privátdinerek, és fölverték uraikat. Ijedt, gyűrött képpel szállingóztak be a tisztek az asztalhoz. Rabutin gyilkos morfondírozással fogadta az érkezőket.

– Hadnagy úrnak alázatosan jelentem, megtettem az előkészületet a továbbmenetelre! – fogadta Van Norden hadnagyot, aki lesütött szemmel ült le az asztal végére.

A konziliáriusnak sem volt szerencséje. Nyájaskodásaira kimért biccentésekkel vagy gúnyos élcekkkel felelt Rabutin. Lekushadt fejfel révedezett Mihály úr a tisztek társasága körül. Már csak a búcsúbeszéd szépségébe vetette reménységét.

Még hiányzott pár öregebb tiszt, Rabutin azonban nem akart tovább várni.

– Indulunk! – intett botjával Van Nordennek.

A konziliárius a bástyához szalasztott egy inast: István úr válasszon ki néhány józanabb urat a búcsúzúzóhoz. Mire a tisztek lecihelődtek, már a bor és a muzsika emberei is ott voltak az udvaron. A konziliárius megdöbbenve tekintett a társaságra. Nyoma sem látszott azokon az ünnepies, hódoló érzésnek! Félrecsapott kucsmával, kurjongatásra álló szájjal, csúfot vető szemmel párállottak a Rabutin szánkája körül. A tornácokon, bástyákon a várórség állott Kovács Mózes kommandója alatt.

Van Norden bebugyolálta a tábornokot egy csomó prémbe, s elhelyezte a szánkába. Ekkor eléállott a konziliárius, s rágyújtott a búcsúbeszédre. A tábornok szeme le-lekoppant a beszéd folyamán, majd a végén a kezét akarta nyújtani a jeles orátor-nak, de nem sikerült kibontakoznia a nehéz bőrök szövevényé-

ből. Gúnyos, fojtott röhenések hangzottak el a konziliárius háta mögött. Hirtelen csend támadt: a magyar urak csoportjából István úr lépett elé. Mögötte két császári katona két várőr között. A tisztek, akik a szánka végénél sorakoztak, megütődve pillantottak össze.

– Excellenciás uram – mondta a főkapitány latinul –, ezt a két tisztet az én katonáim tilosban találták az éjszaka.⁷ Megtalálták, és ebből az a tanulság, hogy a magyar katona a maga helyén és a maga ügyéért ma is éberem örködik. Ím, átadom a jámborokat...

Rabutin tekintete gyilkolóan tüzelt ki a sapka alól. A főkapitány büszke nyugalommal nézett farkasszemet vele. Van Norden intett a kocsisnak, a szánka nagy roppanással indult el, az idegen had kisiklott a kínos helyzetből.

A magyar urak sem értették a foglyok dolgát, kérdésekkel rohanták meg a főkapitányt.

– Majd az országgyűlésen – mondotta István úr. – Olyan ügy, ami az országgyűlés elé tartozik. Most egy dolgunk legyen: igyuk meg a *coki*-poharat!...

Nagy zszibongással vonultak vissza az öreg bástyába.

A konziliárius kínosakat nyelt, zavarodottan nézett utánuk. Mi volt ez? Elindult a bástya felé, hátha megtudna valamit. Bemenni az oroszlánketrecbe? Visszafordult, és tétovázva lépdelt a palota felé. Összeomlott volna a mesteri épület? Bizonyos, hogy grácia helyett tájékozó dühvel távozott Rabutin... De hát mi történt voltaképpen?

XIII

Harmadnapon a főkapitány maga elé idézte Tóbis városbíró-t.

– Miért nem küldöttétek föl a leányaitokat? – szólt rája morgován.

– Nem üthettünk cégért belőlük az idegenek számára! Asszony-népünk jó hírve a mi legszentebb kincsünk.

– Eh, tökéletlenség! Nem akartatok szolgálni, az az igazság. Nos, hát azzal fogtok bűnhődni, amivel vétettetek. Mától fogva a leányaitok rendre cselédi szolgálatot fognak teljesíteni a várban. A tiéd kezdi, főbíró! Még ma fölhozod a leányodat, és a feleségem kezére adod.

– Ó, uram, csak ennyi – derült föl a bíró tekintete –, nagyuramék keze alá? Akárcsak a templomba bocsátanám... De az idegen garázdák közé...

Még aznap felköltöztette leányát a várba. Borbála asszony gőgös kézlegyintéssel fogadta. De mégiscsak megállott Judit előtt, és pár percig elfogódva nézett rája. Fehér, szép volt a leány és nyugodt, mint a márványszobor. Hidegen nézett a nagyasszony szemébe.

– Remélem, engedelmeskedni fogsz – szólt Borbála asszony fenyegető csendüléssel.

– Parancsoljon, nagyasszonyom! – bókolt Judit. – Szolgálatára jöttem.

MÁSODIK RÉSZ

I

Koncz Miklós az iratokkal, amiket a város levelesládájából kiválogatott, Szeben felé igyekezett.

Lelke hősi érzésekkel volt tele: sárkányokkal fog megbirkózni véreiért. Láta Juditot, amint apjával elindult a várba a szolgálat megkezdésére. A leány méltóságos, önfeláldozó magaviselete rája is lelkesítően hatott.

Minél messzibbre haladt azonban szülőföldjétől, annál inkább lohadni kezdett bátorsága. A nehézségek félelmesen bontakoztak ki előtte, mint a hegyszakadékok a közeledő utas előtt. Ekkora dologba vágni! Az élre állni, vezetésre vállalkozni. Ez volt, amitől örökké irtózott... Mekkora szégyen lesz, ha nem tud megfelelni a bizalomnak! Egy nagy kudarc bélyegével telepedni meg a bányászok között. Judit, Judit... ő meg tudna harcolni! Ő meg merte mutatni az uraknak.

Egy szilárd pont integetett feléje: a Sárossy ítélőmester alakja. Ha Sárossy melléje áll!...

Amint megérkezett Szebenbe, a kancelláriára sietett, és tüzetesen beszámolt az ítélőmesternek a szentgyörgyi ünnepekről. Sárossy hajlott korú, ősz ember volt már, de még mindig a dolgok velejébe fűrődő érdeklődéssel figyelte az ország dolgait. Mint bátor, törhetetlen igazságú embert, azzal bízta meg az országgyűlés, hogy a katonai terhek viselését elossa a különböző rendek között és az ország érdekeit a katonai kommandó erőszakosságával szemben megvédelmezze. Ítélőmester és főkommisszárius volt egy személyben. Erdély legsúlyosabb gondjai neheztedek rája. Rabutinnal állandóan élben állott, de a ravasz

főkommandáns nem mozdította el helyéről. Bizonyos volt ugyanis benne, hogy az ő útján okvetlenül megkapja a hadsereg számára azt, amit az országgyűlés megszavazott.

Sárossyt fölvidította a Miklós beszámolója. Jólesett neki, hogy Thoroczky főkapitány nem hagyta szó nélkül a generális dőlyfős megjegyzéseit. A Gubernium szolgálékúsege tehát nem fertőzött meg mindenkit.

Miklós a vár alaprajzának történetéről hallgatott, mint ahogy ezt a főkapitánynak az őrszobában megígérte.

Némi habozás után azonban rátért a torockói leányok esetére. Pár félénk, bizonytalan szóval a pártjukra próbált állani.

– Emberileg igazuk volt, de mint jobbágyoknak engedelmeskedniük kellett volna! – szolt nyersen Sárossy ítélete.

Miklóstra különösen hatott ez a nyersség: nem ijedt meg, sőt erőre kapott tőle.

– Ami a bányászok jobbágyságát illeti, hát erre nézve is fontos beszédem volna nagyurammal.

Az ítélőmester biztatóan bólintott. Miklós elmondotta, hogy miféle megbízást kapott a bányászoktól. A szabadságukat akarják visszaperelni a famíliától. Őt kérték meg prókátorul.

Sárossy mindjárt az első szavak után feltűnő érdeklődést mutatott az ügy iránt. Miklós szinte megdöbbsent, olyan kigyúlt, szúrós szemmel nézett rája... Kérdéseket vetett közbe, majd az iratokat sürgősen elhozatta és átszaladt rajtuk, minden mozdulán látzott a belső izgalom.

– Csodálatos a sors keze! – szólalt meg végül. – Én ezzel az ügygel kezdő jurátus koromban nagyon sokat foglalkoztam. Miként te mostan: célul tűztem ki, hogy megharcolok a torockóiak szabadságáért. Téged vérbeli, engem hitbéli atyafiság lelkesít ügyükért. Ez majdnem negyven évvel ezelőtt történt, és íme, az ügy újra előmbe vetődik! Nem a gondviselés dolga ez? De mi-

ért is hagytam volt annyiba? – gondolkozott el. – Valami belső ok... az ügyben rejlő nehézség állta utamat. Negyven esztendő!... Meg fogjuk tekinteni, öcsém!

– Nagyuram tanácsától függ. Én gyöngé vagyok ilyen harcra.

– Fiatal vagy és gyöngé vagy: micsoda balga beszéd! Tanulni kell, meg kell rágni a leckét: ez a siker titka. Mi az erő? Tudás... a lélek készenállása! Ez az ügy nagyszerű alkalmat nyújt neked tapasztalatok szerzésére, nyomról nyomra fogsz haladni a törvénykezés szövevényes dolgaiban. Én majd kalauzolni foglak. Negyven év... hadd lássuk, mit tanultam negyven év alatt. Először áttöröd magad ezeken az iratokon, aztán fölmutatod jegyzeteimet, amiket arról az ügyről annak idején csináltam volt. Ott lesznek valamelyik birtokon, meghányod a levelesládákat. Majd csak kiderül, hogy min akadtam volt fel. Belemegyek – a szép emlékekért!

Miklós nagy örömmel tért meg szállására. Tanulni? Hiszen ha attól függ! – fontolgatta nagy vígan.

Kopogtattak ajtaján.

Van Norden lépett be. Izgalommal fogta meg a kezét.

– Elmondtad a főkomisszáriusnak?

– Mit?

– A rajz dolgát... Tudjuk, hogy ismered az ügyet; az őrszobában tolmácsa voltál a főkapitánynak. Napok óta leslek, hogy hallgatásra kérjelek.

– Fölösleges volt: a főkapitány figyelmeztetett, hogy hallgassak.

– Úgy? Hát akkor ő sem ütött lármát belőle. Talán sikerülni fog eltussolni az esetet... nagy ostobaság volt és hitványság – részünkről. Ma Kolozsvárra indulok a konziliáriushoz. Rabutin őt akarja követségbe küldeni a főkapitányhoz. A rajzokat vissza

kell kapnunk, és a főkapitányt hallgatásra kell bírunk... ha csak nem késtünk el vele. Felőled hát nyugodtak lehetünk...

– Természetes!

– Hát akkor gyorsan Kolozsvárra! – sietett el a hadnagy.

II

A konziliáriust nagy öröme gerjesztette a Rabutin megbízása, amit Van Norden közölt vele. Még aznap indult Van Nordennel Szentgyörgyre. Abban állapotok meg, hogy Van Norden lent marad a faluban Mátyás úréknál.

– Többre megyek négyszemközt! – hunyorított a konziliárius.

Hiszen könnyű volt erről Van Nordent meggyőzni. Úgyis be akart térni Mátyás úrékhoz, most még jó színnel hosszabban időzhet ottan...

A főkapitány éber gyanakvással fogadta öccsét. Mit akar a róka?

A konziliárius betanult tervszerűséggel adta elé mondókáját.

– Bizony, kényes dolog, amiben most elindultam. Szerencsére bátyám előrelátása némiképpen megkönnyíti dolgomat.

– Előrelátás? Tudtomon kívül...

– Nem, ezt bizonyosan bölcs megfontolásból cselekedte. Okos politikájából.

– Miről van szó?

– A rajzról, bátyám, amit kegyelmed elvett a generális embereitől. A vár alaprajzáról.

– No, ahhoz nem kellett különös bölcsesség. Azt más is elvette volna.

A konziliárius fanyalogva mosolygott.

– Az elvétel, hm. No, az inkább vakmerőség volt, mint bölcsesség. Bátyám bölcsessége ott kezdődik, hogy nem ütötte dobra a dolgot. Legalább, amennyire én megállapíthattam, nem került a világ szájára.

– Ohó, drágalátos öcsém, ne értsük félre! – kacagott föl nyersen a főkapitány. – Nem ütöttem kis dobra, mert nagy dobra akarom ütni... Az országgyűlés színe elé viszem a dolgot. Odavaló. Vendégség színével kikémelelni a magyar várakat – micsoda gazság ez? Nagyot fog ez csendülni!

A konziliáriusnak lekókadtt a feje. Köhécselve sétálta körül az asztalt.

– Próbáljuk meg, bátyám, helyesen érteni egymást! – szólt erőltetett hidegséggel. – A generálistól bizalmas felszólítást kaptam, hogy jöjjenek el kegyelmedhez, s szépszerével altassuk el a dolgot.

– Hát akkor hiába fáradtál. Azt akarom, hogy lássuk meg végre nemzetül, kiket fogadtunk be országunkba. S ha már országunkba be is fogadtuk őket, legalább kapunkon és küszöbünkön ne bocsássuk be az ármány fiait.

– Kedves bátyám, én a nagypolitikába nem avatkozom! – vágott ártatlan arcot Mihály úr. – Csak a rajz ügyében kaptam megbízást, csak ahhoz szólok hozzá. Noshát, ami a rajzot illeti, el kell árulnom a következőket. A tábornok a levél mellett egy iratot is küldött nekem, amelyet a Guberniumnak kell beadnom abban az esetben, ha a bizalmas elintézés nem sikerül. Tesék... a főbb pontok! – húzta elé az iratot. – Fájjalja, hogy emberei merő tudatlanságból megsértették a nemesi szabadságot, példásan fogja őket megbüntetni. Kéri a Guberniumot, hogy a rajzot mint bűnjelet azonnal követelje vissza kegyelmedtől. Tehát még érdemet fog kovácsolni az esetből.

István úr készen volt a felelettel:

– Ez a megoldás fölötte tetszik nekem! Kérje be csak hivatalosan a rajzot, nem fogom megtagadni tőle. Sőt az országgyűlésen nyilvánosan megköszönöm a tábornoknak, hogy szívén viseli a nemesi otthon védelmét. Jó lesz így... éppen a maga rendjén!

A konziliárius elnémult. Meggömbült, sűrűn szípigott, a földet nézte.

– Bátyám, hát tönkre akar tenni? – tört ki végül elkeseredetten. – Így támogatom engem kegyelmed, a család feje?

– Ki bánt tégedet? Semmi iafia nem vagy te a tábornoknak.

– A szolgálja vagyok! Mindnyájan a szolgálói vagyunk, akik hivatalt viselünk. Az ő titkos jelentése után igazodik a bécsi udvar, fölemelhet, porba sújthat, s nekem éppen most kellene előrelépnem.

– Mit árt az neked, ha engem rebellisnek tartanak? Annál jobban fényeskedik a te hűséged!

– Gondolja meg, bátyám, ha én azt a rajzot vissza tudnám szerezni! S ha bátyámat hallgatásra tudnám bírni – tört ki a konziliáriusból a sóvárgás.

– Hallgatásra? Hiszen a tábornok más színt adhat a dolognak, úgy mondtad. Érdemet kovácsolhat belőle.

– Ja, a mi világunkban mindenkinek megvannak a maga elenségei. A tábornok mögött is ott állnak a prédalesők hurokkal a kezükben. Nem az a baj, hogy kikémlelte a várat – arra bizonyosan parancsa van Bécsből –, hanem az, hogy ügyetlenül dolgoztak az emberei. Ha én megóvhatnám a botránytól! Bátyám tudja sorsomat, szegény legény vagyok, tegyen úrrá egy mozdulatával.

– Ország javát nem áldozhatjuk egyes emberek hasznáért. Hiába próbálsz ilyesmire rávenni.

A konziliárius arcáról elpárolgott a tettettett érzékenység.

Leült bátyjával szemben, s hűvösen, a tárgyaló fél merevségével tekintett rája.

– Tehát a kegyelmed célja: az ország érdekét védeni minden áron.

– Úgy van! A gonosz mind nagyobbra kezd vetemedni, végre föl kell lépni ellene.⁸

– Azért kérdezem, mert sokan vannak Erdélyben, akik csak fenekedni tudnak, de cselekedni... eszük ágában sincsen! Kegyelmed tehát kész megbirkózni Rabutinnal?

– Gúnyolódni akarsz? Noshát, én jól tudom, hogy Rabutin erősebb nálam, de az országnál mégsem erősebb. Én az ország szemét akarom kinyitni.

– Azzal a rajzzal? Gyönges szalmaszál...

– Nagy tüzet lehet gyújtani gyönges szalmaszállal.

– Ne folytassuk, bátyám, én nem gúnyolódni akarok kegyelmeddel, sőt! Fegyvert akarok adni a kegyelmed kezébe, amivel komoly harcot kezdhet Rabutin ellen.

– Mit, hogy te...

A konziliárius zsebébe nyúlt, és egy iratot húzott elé.

– Egy megbízatásról van szó, ami az én véleményem alapján fog a Gubernium előtt eldőlni. A belső Székelyföld lakói rengeteg panaszt írtak össze a császári hadsereg erőszakosságai, zsarolásai ellen. A dolgot nemigen leplezhetjük sokáig, mert attól lehet tartani, hogy véres zavargások törnek ki, amiket majd amúgy sem titkolhatunk a bécsi udvar előtt. Meg kell tehát végre vizsgálnunk a panaszokat, valakit, katonamebert, el kell küldenünk a székelyek közé. Magyarázzam-e bővebben? Aki ezt az ügyet kezében tartja, az jórészt Rabutin sorsát is kezében tartja. Akar-e bátyám megbízatást kapni a székelyek panaszának megvizsgálására? Tőlem függ...

– Nem értelek. Te... Rabutin ellen?

– Mit Rabutin? Füttyölök Rabutinra. Én gyors előléptetést akarok, és... és... Az a kérdés, hogy akar-e bátyám komoly ellenfele lenni Rabutinnak?

– Mondtam, hogy mit akarok.

– Akkor el kell mennie a székelyek közé! Ennek pedig egy ára van: a rajz. Ha a rajzot megkapom, akár itt, a bátyám szeme láttára megszerkesztem a megbízó levelet.

István úr zavartan nézett öccsére.

– Nos? Azt mondotta, hogy komoly szándékai vannak! – sürgette ez kihívóan.

– Meghajlok az eszed előtt, ezt jól rendezted! – mondotta István úr keserű mosollyal. – Szépen becsaltál a kelepcébe. Ezzel az ésszel nagy ország diplomatája lehetnél, így csak apró intrikus vagy, aki garasokért vállalkozik aljas szerepekre. Bizony, inkább szánandó ember vagy te!

– No, csakhogy a száanalomnál tartunk! – nevetett föl metszően a konziliárius. – Csakhogy megmozdult a kegyelmed szíve!... Tehát a rajzot...

A főkapitány elővette bőrös jegyzőkönyvét, kivette belőle a rajzot.

– Nesze, megoldoztál érte...

A konziliárius mohón nyúlt utána, belenézett, megforgatta, aztán plundrája zsebébe süllyesztette.

– A megbízó levélről kezeskedem – mondotta meghajolva.

– Utálatos dolog, hallod-e, mikor koldus lesz az úrból! – fordult el a főkapitány megvetően.

Törődött is ezzel Mihály úr. Vígán ereszkedett le a várhegyről a faluba. Beszolt Mátyásékhoz, hadd jöjjön Van Norden.

– Nehezen ment, de itt van! – mondotta büszkén a hadnagynak.

– Úgy határoztam, hogy magam adom át Őexcellenciájának,

egyéb fontos ügyem is van vele. Tehát együtt megyünk Szebenbe!

III

Sárossy ítélőmester nem volt ellensége az új világnak. A változást, mely Erdélyt a török főség alól német főség alá juttatta, az idő természetes, érlelő munkájának tartotta. Úgy gondolta, hogy a diploma, amelyet Bethlen Miklós kancellárius szerzett Bécsben az ország helyzetének rendezésére, elégséges alap Erdély további boldogulására.

Két nyavalya fenyegette az új élet egészségét: a katonai kommandó zsarnoki uralma és a szolgálalkúség pestise, amely a Guberniumból áradt ki, s mind szélesebb köröket mérgezett meg.

Az ítélőmester mindent elkövetett, hogy Erdély törvényei, amiket a Diploma meghagyott, megint erőre kapjanak. Örült minden országgyűlési vitának, minden pernek, ami az élet mozdulását jelentette.

– Nem adom át addig a gyeplőt, amíg a lovakat be nem tanítottam! – szokta mondani, mikor az új rendszerű bíraskodás nehézségeiről esett szó.

Akkoriban valamirevaló ember nem fordult meg úgy Szebenben, hogy Sárossyt föl ne kereste volna. Ő volt a régi világ kapcsa az új világ felé. Öregek hódolattal köszöntötték, apák elébe vezették jóramenendő fiaikat.

Thoroczky Mihály is bekopogtatott az ítélőmesterhez, mielőtt Rabutinnal beszélhetett volna.

Az ítélőmester kelletlenül fogadta a látogatót. A Gubernium tagjaira általában gyanús szemmel nézett, a konziliáriust meg

éppen nem tudta szívlelni. Árukkodástól félt... nehezére esett, hogy vigyáznia kell szavaira.

No, nem kellett sokat beszélnie. Mihályból áradt a szó, mint a megcsordult csatornából. A vasdézsmá ügyének magyarázatába merült bele.

– Mit gondol, bátyám, a hazai fórumokon dűlőre lehetne-e juttatni ezt a dolgot rövid időn? – kérdezte.

– Miért rövid időn? Nyilvánvaló, hogy csak a törvénykezés rendes menetén lehet.

– Mert más úton hamar menne! Rabutin útján Bécsben, a bányakamaránál.

Az ítélmesterben felforr az epe.

– Meg lehet próbálni! – mondotta. – Ugyanazt a dolgot meg lehet áron venni vagy el lehet lopni.

– Pörölni... igen hosszas dolog – fanyalgott a konziliárius.

– No, rá fogtok érní, mert a bányászok is pörölni fognak titeket... Előbb amúgy is a bányászok pörének kell eldölnie.

– Minket pörölnék? Miért? – biggyesztette el ajkát Mihály úr.

– A szabadságukért. A jobbágyság ellen...

– Szóbeszéd. Mindig jár a szájuk.

– A pör rövid időn meg fog indulni! Tudomásom van róla. Egyelőre tehát alperesek lesztek!

A konziliárius ajkán még mindig gúnyos mosoly játszott.

– Azt hiszem, az ilyes paraszti rezgelődésnek nem kellene felülni!

– Hagyjuk hát! – legyintett indulatosan az ítélmester. – Akinek nem fáj, ne tapogassa. – Különben hogy éltek, mit csináltok odabent a Guberniumnál? Micsoda újításokon törítetek a fejeteket?

De már a konziliáriusnak nagyon lehűlt a beszélő kedve. Le

forrázottan hagyta el az ítélmester kancelláriáját. A pör, úgy látszik, komoly dolog, Sárossy uram nem tréfál.

Lehet itt kétség a tennivalók felől? Gyorsan, gyorsan Rabutinhoz!...

IV

Miklós naponként beszámolt Sárossynak a torockói levelek tartalmáról. Az ítélmester aprólékos boncolgatással kényszerítette, hogy mindennek tüzetesen utánajárjon. Erdély nagy törvénykönyveit, az *Aprobatákat* és a *Compilatákat* állandóan tanulmányoznia kellett.

– Meg kell érlelni a dolgot, aztán magától lehull! – mondotta az ítélmester. – Meg kell tanulni a leckét.

Amint a Torockóról hozott leveleknek velejét vették, Sárossy útra indította Miklóst, hogy ifjúkori jegyzeteit felkutasassa és Szebenbe szállítsa. Miklós Szőkefalván kezdte a dolgot, a Sárossy ősjószágán.

Távozása után néhány nappal egy ifjú torockói bányász kopogtatott be az ítélmester kancelláriájára. Miklóst kereste, s mivel ez nem volt ott, az ítélmester elé vezették. A legény jelentette, hogy Tóbis bíró küldötte valami irattal, ami a város pörére vonatkozik.

Sárossy kibontotta a pecsétet borítékot, és belemért az írás olvasásába. Arca mindjobban elváltozott az izgalomtól.

– Hogy jutottak ehhez az íráshoz? – kérdezte a legénytől.

– A bíró csak annyit izent Miklósnak, hogy ez az irat Szentgyörgyről került ki, az egyik földesúr ládájából.

Sárossy belemélyedt az iratba, megfeledkezett a legényről. Hosszú idő múlva emelte föl fejét.

– Jól van, mondd meg a bírónak, hogy Miklóshoz juttatjuk–
bocsátotta el a legényt.

Az irat másolata volt Endre király kiváltságlevelének. Friss írás, itt-ott elszórt másolási hibákkal. Hát csakugyan kiváltságos város volt Torockó! Nagyszerű nyom! De az eredeti szabadságlevelet kell megszerezni vagy hiteles, pecsétes másolatot!

Ettől fogva mind türelmetlenebbül várta Miklóst. Ez azonban egyre késlekedett. Szőkefalváról Sárosra ment, üzent a napokban, a jegyzeteket még nem találta meg. Sárossy nem akart időt veszíteni, az üzenet vétele után Koncz Miklósnak mint prókátornak a nevében kérést írt a Guberniumhoz, hogy a másolat alapján rendeljék el az eredeti kiváltságleveléül fölkutatását a kolozsmonostori káptalan archívumában. Arra – úgy vélte – gondolni sem lehet, hogy a földesurak kiadják az eredeti okmányt. A kérést a többi posta közt mindjárt be is küldte a Guberniumhoz regisztrálásra.

Végre megérkezett Miklós, és elhozta az ifjúkori jegyzeteket. Az ítélmester félrevonult az iratokkal, órákon át búvárlotta azokat. Minden följegyzést, utalást elolvasott, közben nagyon sokat mosolygott, csóválta fejét: az első szárnypróbálgatás gyarló mozdulatai...

Végül beszólította Miklóst dolgozóasztalához.

– Most aztán világosan áll előttem, hogy annak idején miért hagytam volt abba a bányászok pörét – mondotta. – Egyszerűen nem volt mivel bizonyítani igazukat. A Barcsay idejebeli bírák nehezen ítéltettek volna másként.

– Hát hiába!... – csüggedett el Miklós.

– Nem, nem hiába! A betegség ideje, úgy látszik, kitelt, immár a gyógyulásnak kell következnie. Nagy dolog történt, amíg oda voltál! A torockói bíró egy iratot küldött ide, ami nem ke-

vesebbet árul el, mint hogy a bányászoknak csakugyan volt királyi szabadságlevelük.

Miklós följazott tekintettel nézett az ítélmesterre.

– Akkor... akkor...

– No, no, most aztán ne szédítsen el a reménység! Sok munka van még addig, fiam! Esetleg kemény harcok. A szabadságlevélről egyelőre nyomunk van, egy értéktelen másolat, de a nyomon elindulhatunk. A másolatot nevedben beküldöttem a Guberniumhoz, hogy indítsák meg az eredeti felkutatását. Az ilyesmi lassan szokott menni, egyelőre az a fontos, hogy a kérelést regisztrálják. Mihamarabb Kolozsvárra utazol, s közbenjársz, hogy a szabadságlevél elérüljön. A nyomok a monostori káptalan archívumához vezetnek. A kulcs, amit a régi pörök prókátorai nem találtak, kezében van, okosan forgasd!...

Miklós harmadnapon már indult is Kolozsvárra. Enyeden megállott egy percre: ne térjen-e ki Torockó felé?

Juditot nem láthatnám... fogolymadár zord kalitkában!

Csak tovább gyorsan Kolozsvár felé! És serényen munkálkodni a város szabadulásán. Hadd diadalmaskodjék a Judit büszke, szabadító lelke!

Éjjeli szállásra Tordán állapotott meg keresztapjánál, Szaniszló Zsigmond alispánnál. Az alispán zajos örvendezéssel fogadta. Lovának jó abrakot rendelt, magát karon fogva vezette házába.

Városi nemes volt, frissebb, élelmesebb, tanultabb, mint a járatlan falusi nemesek. – „Jó tréfájú” ember! – mondták azok, akiknek rovására nem estek tréfái. – Hitfeleim vagytok, de azért csak elmondom rólatok... – szokta ollóba venni az Aranyos széki székely tiszteket vidám társaságokban.⁹ Torda a hadak útjába esett, Szaniszlónak állandóan vesződnie kellett az átvonuló katonasággal. De értett is ám hozzá, hogy egy-egy ga-

rázda császári csapatot hogyan kell eliktatni a város nyakáról! Nyakig benne élt az újmódi világ levében, senki nála hevesebben nem kíváncszott ki belőle. István úrral bor pohara mellett ha összekerültek, elsiratták a múltat és sóhajtozva epekedtek a jobb jövővért.

– No, úrfi, hová tűntél el a császári bálból? – vonta kérdőre Miklóst, amint asztalhoz ültek. – Elég korán kerestelek, hogy egy kicsit beszéljünk, de már kámforrá lettél.

– Nekem elég volt annyi abból a mulatságból! – mondta Miklós elkomolyodva.

Az alispán arca is befelhődött.

– Bizony a mi mai mulatságaink!... Egynek azért örülök: székely uraim is közelebről megismerkedhettek az idegen nemzetséggel. Igen bíztak az ősi jussban, most aztán ráébrednek, hogy viseletlenül is lefeszlik róluk a vitézi köntös, ha sokáig tart ez a világ.

– Az a baj, keresztapám, hogy közöttünk is lépten-nyomon nagy szakadékok mutatkoznak. Könnyű beférkőzni az idegen nemzetségnek.

Szaniszló elismerő pillantást vetett a fiatalemberre, tetszett neki a megjegyzés.

– Keserves, de igaz! – bólintott búsan. – Erről jut eszembe: nagy bajok vannak pátriádban, Torockón is. Fölbódultak a bányászok, lesz dolgunk a szerencsétlenekkel.

– Tudom... a szabadságukat keresik.

– Ha csak keresnék, de azt hiszik az együgyűek, hogy már meg is találták. Valami szabadságlevélféle került kezükbe, s egészen megzavarodtak tőle. Egyszerűen megtagadtak mindenféle jobbágyi szolgálatot, az eddigi dézsmát sem akarják fizetni.

– Micsoda bolond elhamarkodás! – tört ki Miklósból a megdöbbenés.

– Bizonyosan Vinczy, a nótárius bujtatta fel őket. Tőle kite-
lik az efféle bölcsesség. Ismered ökegyelmét?

– Kisgyermek voltam, mikor Torockón rektorságot viselt –
próbált Miklós nyugodtabban szólni, hogy elpalástolja felindu-
lását.

– No, érdemes elbeszélgetni velem – kapott az alispán az
anekdotázás lehetőségén. – Világ nyughatatlanja! Mi mindent
próbált, mióta elhagyta a rektorságot. Egy időre örmény és gö-
rög kereskedők szolgálatába szegődött, s árus szekereken kóbo-
rolta be a két hazát. Ilyen dolgot... nemesember! Aztán Bécsbe
került, s latin tolmács lett a császári udvarnál. Innen az adóssá-
gok elől Kolozsvárra szökött, s nagy elokvenciájával, jó penná-
jával szolgabíróvá lett. De az adósságok itt is a
nyakára nőttek. Egy napon otthagyta hivatalát, s Bécsbe gyal-
golt feleségével, és a császár elé állt: *gráciát kérni!* S tudod mit
kért gráciában? Bolondnak fületlen gomb: engedelmet kért,
hogy Erdély magyar helységeiben teátrumot játszassék. Va-
lamin fizetett azonban a „libera ars”, nemrégiben mégiscsak
visszapironkodott Torockóra, s nótáriusságot vállalt a városnál.
Úgy látszik, hogy vékonydolgú hivatala mellett más érdemekkel
akarja magát kellelni: szabadságkeresésre abajgatja a népet!

Miklóson kivert a verejték. Ilyen téves nyomokon keresni a
magyarázatot! A bányászok – úgy látszik – állják szavukat, nem
híresztelik az ő prókátorságát. De vajon ő meghagyhatja-e eb-
ben a hamis hitben keresztapját? S ha elmondja, hogy s mint áll
a dolog? Vajon keresztapja nem fogja-e útját állani vállalkozá-
sának?

Kis habozás után mégis őszinte szóra fakadt. Az alispán
nagy álmélkodása közben elmondotta a bányászok megbízását,
majd Sárossy biztatásaira tért.

– Sárossy veled van?... Vakon kövesd! – kiáltott föl egyszerre az alispán.

Miklós nagy izgalma könnyben buggyant ki.

– Azt hittem, hogy keresztapám a família pártján lesz.

– Én a mai főrendek pártján? – tüzült ki az alispán ábrázatja.

– Császár szolgálai, nem uralom őket!

– No, István úr...

– István úr velünk tart, bizonyos! De a konziliárius, az a ragadós pióca... meg a Péterek, ez a két éhfarkas!... S a többiek országszerte... A guberniálisok!... Csak törni, gyöngíteni őket! Parolámra, szeretem a dolgokat! – csapott nagyot a fiatalember kezébe.

– S apámuram? Vajon mit fog szólni?

– Bízd rám, kedvet adok én neki! Prókátorság a Sárossy szárnyai alatt? Ez aztán nemesemberhez illő foglalkozás, boldog lesz az öreg. Neki különben is csak egy bánata van, tudhatod: a bíró leánya...

– S ha kitisztázom a várost a jobbagyságból? Akkor nem mondhatja apám, hogy jobbagy leány a bíró leánya.

– Beszélünk egy keveset erről a dologról, fiam. Én nem tiltakoznám olyan szigorúan a jobbagyleány ellen, maga a bíró leánya, azonban... megvallom, sehogy sem tetszik nekem...

– Hogyan? A külseje... magaviselete?

– Úgy van... a magaviselete! Mondd, fiam, kaptál már csókot ettől a lánytól? Keresztapád vagyok, nekem megvallhatod...

– Nem... Judit tisztább, semhogy... – pirult el Miklós.

– Fagyos szent, nem való az szerelemre!... Isten bizony el nem venném, ha még egyszer olyan szép volna is! Megdermed a lélek bennem, ha közelemben érzem, pedig ugyancsak buzdul szépek látására... meg ne hallja keresztanyád!...

– Ó, nem ismerik Juditot...

– Faragott szent, de hát ízlés dolga, nem jó szerelmet javasolni. Hanem a prókátorságod... az, látod, tetszik nekem! – Föl s alá sétált a szobában, és vígan duruzsolt, mint a befűtött kemence. – Így értve a dolgot, voltaképpen nagyon bölcsen cselekedtek a bányászok, hogy minden jobbágyi szolgálatot megtagadtak. Mert ha megfizetik a földdézmát, akkor a familiának nem sürgős a dolog... nyugodtan húzzák-halasztják a pört. De ha elmarad a főjövendelmük? Mit szólsz a parasztok eszéhez, vagy mondjuk: ösztöneihez? Fut a molnár, ha elcsap a víz... nem igaz?

V

Sokáig fönn beszélgettek, az alispán bizalommal szólt az ország dolgairól, maga gondjairól, terveiről.

– Te pedig váltig forgolódjál a köz dolgaiban – mondotta Miklósnak. – Kicsiny nemzet, gyöngé ország vagyunk, itt minden erőnek a rúd mellé kell állnia, vagy a maga jószántából, vagy a viszonyok kényszere alatt. Csak ki a síkra, jó legény!

Miklós reggel kissé bágyadtan lovagolt tovább Kolozsvárra. Almássy püspökhöz szállt, akinél diákkorában kvartélyta volt.

Köszönt a püspökének, s elsietett a Guberniumba, és a regisztrátor után tudakozódott.

Az egyik boltos kis szobában csakhamar egy módosan kipödört bajuszú, erős tekintetű öreg úrral állott szemben. Tiszteleggel elmondotta jövetele célját: mi van a torockóiak kérésével?

Az öreg úr lúdtollát füle mögé helyezte, s szembefordult Miklóssal.

– Miért érdekel téged a torockóiak ügye?

– Én vagyok a prókátoruk! – mondta Miklós némi büszkeséggel.

– Prókátor... ilyen fiatalon? Hol tanultad a törvényt?

– Sárossy ítélőmester kancelláriáján.

– A csodát! – billentette meg a regisztrátor nagy szemöldökét. – És az ítélőmester tudtával fogtál a bányászok pöréhez?

– Természetesen! – bökte ki Miklós, de mindjárt megbánta, hogy belekeverte az ítélőmestert.

– Csodálom, hogy az ítélőmester nem beszélt le erről a vállalkozásról. Te, Thoroczky konziliárius ellen...

Most meg a regisztrátor harapta el a szót. Fölhúzta homlokát, s a vastag iktatókönyv leveleit kezdte hüvelykujjával pergetni.

– Hogy áll a torockóiak ügye, bátyámuram? – próbálkozott újra Miklós szerényen. – Nemrégiben kérést adtak be ide, amelyben valami szabadságlevél fölkutatását sürgetik. A levél másolatát szintén beküldötték útbaigazítás céljából. Átmentek-e már ezek az iratok a káptalanhoz?

Az öreg szánakozóan hunyorgott Miklóstra.

– A káptalanhoz? Hát azok bizony egyelőre a kiskáptalanba kerültek, jó öcsém. A Thoroczky Mihály uram zsebébe.

– Hogy lehet?

– Nagyon egyszerűen, öcsém. Bejött ide, zsebre vágta... enyhiből telt...

Hirtelen fölállt az öreg, s dühösen kezdett a szobában fogogni.

– Ki hallott ilyesmit a boldog emlékű magyar fejedelmek korában? Mondd meg, öcsém, az ítélőmesternek, hogy idebenn a Guberniumban az új világ urai minden pillanatban meggyalázzák a törvényt. Én üzenem, Őry Balázs hites regisztrátor! Emlékezni fog rám a régi időkből. Neked pedig annyit mondok:

az ördöggel kezdettél pört... jól forgolódjál! No, vale bene! A torockói aktákat a konziliáriusnál keresd!

Visszaült helyére, s sercegetni kezdte tollát a kemény papiroson. Nem volt többet kivel beszélni.

De minek is itt a szó? Világos a helyzet, a konziliárius nyakát akarja szegni az ügynek, nem akarja pörre engedni. Merre mostan? Mi a teendő? – tűnődött a fiatal jurista az utcán. Eléfelé leszakadt a híd, vissza tehát az ítélmesterhez új útmutatást kérni!

Fölszökkent képpel nyitott be a püspökéhez. Csak a püspökné volt otthon. Résztvevő tekintettel nézett Miklósról, anyai gyöngédséggel szólt hozzája:

– Ugye, fiam, bajos, csúnya dolog az élet?

– Bizony, bajos, csúnya dolog! – felelt Miklós csüggedten.

Kisvártatva sűrű sóhajtások után megint szólt a püspökné:

– El kell felejteni, fiam! Fiatal vagy, nem lesz nehéz. Édesapádnak is tartozol vele.

– Elfelejteni – mit? – nézett Miklós csodálkozva a püspökénél.

– Ejnye, mit alakoskodol előttem? Hát a bíró leányát...

Miklós kényszeredetten mosolygott.

– Ja, itt tart a néni? Értem, értem! No, ami a bíró leányát illeti... azt ugyan nem fogom elfelejteni! Kiegyeztünk apámmal, kétévi gondolkozási időt vállaltam.

– A történetek után? Engedj meg, édes fiam, de...

– Mi történt? – ütötte fel fejét Miklós indulatosan.

A püspökné értetlenül bámult Miklósról.

– Hogyan... nem tudsz róla? Valami szabadságlevélről van szó, amit a bíró leánya Samuka úrfi útján szerzett meg... Igen különös módon.

– Judit az úrfi útján? – hebegte Miklós sápadtan. – Mi történt?

– Hát nem tudod? Bocsáss meg!... – ijedt meg a püspökné. – Vigasztalni akartalak, Isten látja.

– Valami hitványság? – kérdezte Miklós nagy indulattal.

– Én a húgomtól, Mátyásnéától hallottam, ő feleljen! Bent vannak Anikóval, majd ők elmondják, én... én... Isten látja... Miért is szólottam?...

Az udvar felől lépések hangzottak. Miklósnak torkába ugrott a szíve. Mátyásné érkezett Anikóval.

Az asszony meghökkenve állt meg Miklós előtt.

– Né, öcsém, te is... – szólt felborzolódtól tekintettel.

– Én is. Hazug nyomában sánta eb... Micsoda gonosz híreket terjeszt kegyelmed a mátkámról?

– No, né, még kérdőre von! – kereste Mátyásné villogó szemmel Anikót, aki hátrahúzódott, és remegve fogózott meg egy szék karjában. – A szegény uramat a sír szélére juttatta ez a gyalázatos história... most engem is...

Zokogni kezdett, fulladozott, támaszték után tapogatózott.

– De édesem!... – fogta föl a püspökné. – Miklós Szebenből jön, nem tudja, mi történik nálatok.

– Nem tudja? No, szép mátkája van! – harsant föl egyszerre nagy hévvel Mária asszony.

– Mondd el Miklósnak! – biztatta a püspökné.

Mátyásné szipogott még... de a beszéd vágya mind nagyobb hévvel vett erőt rajta. Tóbis Juditról beszélni Koncz Miklós-nak? Ugyan mi volna kívánatosabb? Egypárat csuklott még, aztán metsző, száraz hangon kezdett kerepelni:

– A konziliárius a napokban Szentgyörgyre érkezett, s házunkba gyűjtötte az atyafiakat. Vészes hírrel jött: a bányászok pört indítottak a família ellen! Egy királyi levél másolata jutott a kezükbe: annak eredetijét akarják megkapni a káptalantól.

Hogy jutottak a szabadságlevél másolatához a bányászok? – kérdezte a konziliárius az uraktól.

Idősebb Péter dühösen kiáltott rá a szegény jámbor uramra:

– Mátyás juttatta a bányászok kezére! Becstelen, elárulta a véreit...

– Eszeveszett beszéd! – védekezett szegény uram. – Csak nem gyújtom fel a házat a fejem felett.

– Mégis, bátyám, nem mutatta meg valakinek azt a levelet? Jó szándékkal, természetesen... – kérdezte a főkapitány.

Szegény uram majd lefordult a székről ijedtében. Eszébe jutott, hogy mit cselekedett a levéllel.

– Mi tagadás, István öcsém, mi tagadás... biz én megmutattam a fiadnak, Samukának. A kisöcsém azután is többször járt a levelesládában.

Elhívták Samukát, és faggatni kezdték. A főkapitány böszsen támadt fiára... Végül bevallotta a szerencsétlen, hogy ő másolta le a szabadságlevelet.

– Mit tettél vele? – ordított rája az apja.

– Judit... Judit vette át... – mondta a fiú, s ájultan esett össze. A leányt azonnal lehívták a várból, és vallatóra fogták.

– Mivel tudtad rávenni, hogy kezedre játssza a levelet? – kérdezte a konziliárius.

– Belém szeretett! – szólt a megátalkodott teremtés. – Előbb szánta rabságomat... aztán... aztán szerelemről kezdett beszélni. Mondtam neki, hogy mit gondol... hiszen én a jobbágyuk leánya vagyok. Erre ő esküdözni kezdett, hogy a mi jobbágyságunk hamisságon nyugszik, ő bizonyítani tudja ezt.

– S te, persze, kaptál rajta?

– A bizonyoságon? Mit nem adtam volna érte!...

– A becsületedet adtad... a szeretője lettél! – akart rápirítani

a konziliárius. A leány – pihá, a hitvány parázna! – rántott egyet a vállán, s ajkát biggyesztette nagy gonoszul az urakra...

Anikó fuldokló izgalommal szólt bele a szóáradatba:

– De néném, ilyen gonoszságot...

Mátyásné dühösen szegezte Anikóra szeme tuskéit. Magas hangba csapott bele, mint a tyúk, mikor megriasztják.

– Szeretője volt, ha mondom! Elcsábította a tudatlan, jámbor úrfít...

– A bosszú beszél nénémből! Mit tudhatjuk... – vergődött a leány. – Miklósnak okvetlen beszélnie kell velem! Judit bizonyosan mindent meg fog magyarázni...

Miklós hálásan pillantott a leányra, megfogódzott a remény-ségben, amit a leány meleg szavai dobtak oda neki, hevesen hajtogatta:

– Ártatlan... bizonyosan ártatlan! Nem... nem ismerik Juditot...

– S ha nem parázna? – nevetett gúnyosan Mátyásné. — Hát akkor a másik: boszorkány! Akkor bűbajos mesterséggel rontotta meg annyira a fiú eszét. Tűzkínjára való boszorkány, borsószalmát alája! – A püspökné felé fordulva pergette nyelvét. – Borbálával, a főkapitánynéval imént voltunk a konziliáriusnál, megígérte, hogy mihamarabb Tordára viteti a sátánfajzatot, a vármegye tömlöcébe. Meleg fürdőbe, meleg fürdőből hirtelen szárítóba...

A püspökné fölállt, gyöngéden megsimogatta Miklós verejtékező homlokát. Anikó mélyen, megrázkódva zokogott az asztal végén.

A kis fekete asszony a jól sikerült szereplés derűjével hordozta meg rajtuk tekintetét.

VI

Miklós az ebédet sem tudta megvárni. Nyergelt, indult Torockóra.

– Judit mindent meg fog magyarázni! – csengett szívében az Anikó anyjali jóslata.

A Gubernium kapujában egy percre megállította lovát. Eszébe jutott, hogy neki voltaképpen Szebenbe kellene visszatérnie s hírt adnia az ítélmesternek a pörös akták eltűnéséről. A pör? Olyan kicsinynek, távol esőnek tetszett most neki ez az ügy.

Juditot, Juditot hallani!

Egész úton a leányon járt az esze. Vallatta a szabadságlevél megszerzése felől... vitázott vele... fölindult ellene... igaznak találta... fölmagasztalta. Judit meg fogja szégyenítem ellenségeit.

Késő este érkezett meg Torockóra.

– Egyet gondoltunk – örvendezett apja. – Én reggel akartam hozzád indulni Szebenbe. Nagy dolgok történtek, hallottál róluk?

– Hallottam. Kolozsvárról jövök.

– Kolozsvárról? Akkor hát találkoztál Mátyásné asszonnyal?

– Találkoztam.

– S a főkapitánynéval? Együtt utaztak el. A főkapitányné Gyaluba vitte Samuka úrfit. Nagy megbotránkozás... országos szégyen! Azt hiszem, mindent tudsz... – ömlött a szó az öregből.

– Nem tudok mindent, sőt semmit sem tudok! – tört ki dacosan Miklós. – Érdekből, bosszúból beszélnek, nem hiszek nekik. Amit Judit mond, apám, amit Judit mond!...

– Hm, Judit? – komorodott el az öreg. – Judit hát nem fog érdekből beszélni... Te ugyan sokra haladtál a bölcsességben.

Révedezett fia körül egy darabig, majd sötét arccal kifordult a szobából. Más eredményt várt ettől a találkozástól: a sorsfordulatot!

Miklós reggel, álmatlan, gonosz éjszaka után, Tóbis bíróhoz sietett. Az utcán vidám, hálás tekintettel köszöntötték a munkába siető népek. Hogyan? Ezek – úgy látszik – nem pirulnak Judit dolga miatt.

Tóbis bíró győzelmes, áradozó szóval fogadta:

– Minden jól halad, ugye? Mit szóltok a szabadságlevélhez? Talált kincs... nem?

Miklós zavartan nézett a bíróra:

– S Judit dolga... az úrfival?

– Okos, bátor leány, meghiszem! Úgy túljárni a nagyurak eszén...

– No, az emberek nem úgy ítélik meg. Rosszakat mondanak Juditról.

– Az emberek? Csak az urak, fiam – a família! A mi ellenségeink. A várost kérdezd meg! Judit a mi hősünk, a mi szentünk... Az urak, persze, becstelenül rágalmaznak... nem törődünk velük.

– Pedig törödnünk kell, bátyámuram. Juditnak nemcsak a becsülete, de az élete is kockán forog. Paráznaság vagy boszorkányság... ez a vád ellene... Rövid időn belül a vármegye tömlöcébe fogják hurcolni.

– Boszorkányság? – sápadt el a bíró. – Azt akárkire ráfoghatják...

– Tehát törödni kell, és gyorsan cselekedni!

A bírót elnémította az ijedelem. Hosszú idő telt, amíg élet gyúlt az arcában.

– Ki fogjuk ragadni Juditot a kezükből! – mondta elszántan.

– A legények még ma éjszaka beférkőznek a várba...

Miklós habozás nélkül kapott a dolgon. Judit szemébe nézni, magyarázatát hallani! Megállapodtak, hogy a bíró estére gyűlésbe hívja a tanácsot, megbeszélik a Judit szabadulását. Ha nem megy csöndben, menni fog erőszakkal. A bányászok halálra készek, ha Juditról van szó.

Miklós a bíróéktól nem sietett haza. Nem szívesen találkozott apjával.

Vinczy nótárius háza előtt megállott: ne köszönjön-e be hozzája? A pörről, a dézsma megtagadásáról kérdezősködnék... de hátha a szentgyörgyi esetről is fog mondani valamit?

Bekopogtatott. A nótárius az ablaknál ült, nagy tölgyfa asztal mellett. Borzas, őszes haja homlokába csapzott, szemében az elgyötörtség fénye, szája végén sötét ráncok. Zavartan emelkedett föl, amint belépett az ifjú. De amint Miklós megnevezte magát, az öreg szeme egyszerre megélnékült, arcának ráncai derűvel teltek meg, mint délidőn a mély völgyek. A Koncz Benedek fia! Világot járt, tanult ember az ő hajlékában...

Nagy tisztelettel tessékelté asztalához.

Miklós az árkus fölé hajolt, amelyen még frissen fénylett a tinta.

– Mit ír bátyámuram?

Vinczy boldogan mosolygott.

– Ez biz, öcsém, a legújabb komédiám: *A nyavalyák gyűlése*. Sietek vele, mert új tárgyam akadt megírásra. Szebb minden eddiginél. Erdélyi történet... azt hiszem, nagy triumfust fogok aratni vele.

– Ezek itten szintén teátrumi darabok? – tekintett Miklós a polcra.

Vinczy ujjaival belebarázdált borzas hajába, s vidám hunyorgatások közt egyenkint rakta az asztalra a kéziratokat.

– Úgy van, komédiák, tragédiák... mind az én műveim. Az

Ördögök históriája, Természet próbája, Trója históriája. Hanem amit most forgotok a fejemben! A Tóbis bíró leányának az esete: *Az úrfi szerelme és a jobbágyleány hamissága...* szépen hangzik, ugye?

– Hamisság? – rándult meg Miklós a helyén. – Miféle hamisságot követett el a bíró leánya?

– Igaz, ezt a kérdést föl lehet vetni – ült a nótárius vitára készen. – Nem hamisság, hanem önfeláldozás! Magam is szívesen tekinteném annak: a bíró leánya feláldozta magát városáért. Ez esetben a tragédia címe: *Torockó Iphigeniája.* De a nemességnek bizonyosan nem tetszenék az ilyen magyarázat. A leány gonosz fufangokkal csábította el az ártatlan ifjút... ez kell a nemességnek. Egyébiránt fontos dolog lesz számomra, hogy a történet hogyan fog kialakulni a világ száján.

A világ száján! – hasított Miklós szívébe. A világ szája utálatos nyállal fogja beszennyezni Judit szereplését.

Néhány bizonytalan megjegyzést tett még a darabokra, aztán fulladozó érzéssel elhagyta a nótárius házát. Judit meg fog jenni, s lelkének tiszta, parancsoló fényével eloszlatja a szennyes fellegeket!

Hazafelé dévedezett.

Házuk előtt kocsi állott, a Thoroczky Mátyás kocsija. A kocsis a bakon szundikált, a nők bizonyosan bent vannak apjánál. A viperanyelvű kis fekete asszony! Bemenjen-e, kiutasítsa-e házukból?

A kocsi mögül Anikó bukkant eléje. Miklós szíve megjohádzott. Ez a leány vigasztalást tudott neki mondani a legkínosabb órában...

Anikó szelíd mosolygással lépdelt Miklós elébe. Édes, viroló melegség áradt valójáról.

– Mintha csak megegyeztünk volna! – csendült meg hangja.
– Fontos szavam van kegyelmeddel, Miklós.

Miklós a házra pillantott.

– A néném odabent van – bölintott Anikó kis mosolygással.
– Jöjjön, sétáljunk amarra fölfelé, hadd mondok el!

Miklós Anikó mellé állott, fölfelé indultak az úton. A leány arca olvadékony ragyogás volt, szája zengedező spinét. Üdítően hullottak Miklós szívére a muzsikáló szavak.

– Sejti, hogy odabent kiről beszélgetnek?

– Juditról.

– Nos hát, mi is Juditról fogunk beszélni. Ki fogjuk ragadni rosszakarói hatalmából.

– Te, húgom? – csodálkozott Miklós.

– Miattam szenved, én tartozom vele.

– Mégis te... hogy gondolod?

– Hallgassa meg tervemet! Pár hétig én leszek a szentgyörgyi vár ura, még holnap felköltözöm a várba. István bácsit a Székelyföldre küldte a Gubernium holmi katonai sérelmek megvizsgálására, gondolhatja, szívesen menekült most minél messzibbre szégyenében. Borbála néni Gyaluba vitte Samukát, ő is odamarad pár hétig. Így hát lesz alkalom... Juditot rövid napon kiszerezem a várból... akarja?

Miklós szívéen hűvös fuvallat szaladt át. Erről a leányról mondják, hogy szereti őt?

– Nem látom módját, húgom... – szólalt meg rövid hallgatás után. – Nagy bajba döntenéd magadat.

– Kettőnk titka lesz! – sugárzott föl a leány arca. – Kegyelmed nem fog elárulni. Holnaptól kezdve minden éjjeltájban figyelje meg a vár sarokablakát, két szál égő gyertya: szabadulás! Amint meglátja a jelt, siessen a vár kapujához, kibocsátom Ju-

ditot. Örülni fog, ugye? – kérdezte elhalkult hangon. – Nos, megegyeztünk?

– Áldott jó lélek vagy, Anikó. Legyen... próbáljuk meg!

Visszaérkeztek a kocsihoz. Az öreg Koncz és Mátyásné a kapuban búcsúzkodtak. Tekintetük összelángolt, amint a fiatalok előléptek a kocsi mögül.

Mátyásné könnyű labda módjára pattant föl a kocsira, Miklós gyöngéden fölsegítette Anikót... Egy ideig a távozók után bámult, aztán maga is visszaindult a piac felé. A bíróhoz sietett: nem szükséges gyűlésbe hívni a tanácsot, Judit más módon fog kiszabadulni a várból.

A bíró elérzékenyülve szorította meg Miklós kezét.

– Te dolgoz, Isten segítsen! De mi lesz vele a szabadulás után? El kell rejteni a ragadozók elől, föl ne falják Isten ártatlan bárányát. Hová, mit gondolsz?

Miklós magáradöbrent. A kiszabadulás után? Erre egyáltalán nem gondolt, csak beszélni a leánnyal, felelősségre vonni: hogy szerezte meg az úrfítól a szabadságlevelet? Hogy mi lesz aztán...

– Hová, csakugyan? – nézett zavarodottan a bíróra.

– Gondolom, a Székelyföldre, Tordátfalvára. Egy atyámfia, Vernes Mihály pap ottan, az ő oltalmára bízónok. Rejtett fészek, maradjon ott a lelkem, amíg a vihar elmúlik. Te kíséred el és a néném, Gál Ferencné.

– Elkísérem, hogyne! – egyezett bele hirtelen.

VII

Miklós háborgását csodálatosan megnyhította az Anikóval való beszélgetés. Mintha maró kötést vettek volna le eleven sebééről!

Félt, hogy apja megint pörbe száll vele, vagy kérlelni fogja – mit főztek ki Mátyásnéval? – s kizökkenti megnyugvásából. Megörvendett, hogy apját nem találta otthon – őszi szerszámo-kért jöttek valami szilágysági szekerek, és az öreg ilyenkor délebédjét is hagyja, csakhogy a messzeföldieknek gyorsan szolgálhasson. Ebédelt, majd nekivágott a hegyeknek, egyedül akart lenni, önmagával társalkodni.

A Tilalmas hegy felé indult, amelynek mészteteje csipkésen ütközött ki az erdőből, mint a fehér rózsa a zöld kehelyből. Fűves ösvény kanyarog föl a hegy felé; sehol olyan édesen nem lehet andalogni, mint lassan mendegélve kies hegyi ösvényeken.

Mennyit járt ezen a tájon diákkori szép időkben! Ott szokott megpihenni a kis kerek bükkösben, amely az élen túl, a hegy lábánál húzódik meg. Ott is mennyit álmodozott a lombos csöndjében! Azóta kiváltképpen, hogy Tóbis Juditra rádobbant a szíve egy pünkösdi vasárnapján. Apjával jött a leány a templomba a tizenhat évesek köntösében, hímzett vállas ing, zöld selyem csipkés kötény, virágos, rojtos selyem „övbevaló” a bal csípő táján. Hát mikor két év múlva aranycsipkés pártájában jelent meg a lány? (Eladó lány, megkérhető!) Nagy, fekete szemében komolyság ült, járása méltóságos, mint egy hercegkisasszonyé. A bíró leánya... a város szemefénye. A legmagasabb pálma, amit valaki ebben a szűk kis világban elérhet.

Miklós magának választotta ezt a pálmát. És életét, jövőjét ennek a szépséges kis világnak jegyezte el. Erről álmodozott a bükkös templomi homályában. Álmaik külföldi útjain is megőrizte, csak erre vágyott... ennek a kis völgynek egyszerű, szerény boldogságára!

De hát az öreg nagyralátó, hívságos tervei!

Megpihent kissé, aztán felkapaszkodott az éltre. Hirtelen

ijedt kifejezést öltött az arca. A kis kerek erdő már nem volt meg, letarolták, amíg ő külföldön vándorolt. Helyén gazverte összevisszaság... mint elomlott templom romjai. A gyertyaszál bükköket – a templom koronás oszlopait – elemészttette az olvasztókemencék és verők tüze.

Álomerdő, hát halálra gázolt a valóság!

Elfordult a szomorú látványtól, leheveredett egy bokor árnyékába.

És az álmok királynője! Annak is tiszta koronájára szennyet akar fűjni a világ szája. Vajon hogy fog kilépni börtönéből? Teljes fénnel-e, mint a nap a felhők mögül?

Mindent meg fog magyarázni! – mondotta Csegezy Anikó, és Anikó nemes, jó szíve nem tévedhet.

De micsoda rejtély ez az Anikó? Kézen fogja vetélytársát, és maga előtt bocsátja el a boldogság útjára. – Vagy nem szeret? – könyökölt fel hirtelen Miklós. – Nem szeret... csak részvétből, könyörületből érdeklődik dolgaim iránt?

Elröstellte magát. – Lám, milyen hiú és önző vagyok! Persze, hízelegne nekem, ha ő is...

És mégis szeret! Micsoda mélységes szív az övé! Mártíromságra veti magát, csakhogy nekem örömet szerezzen. Ó, Anikó nem játszik: titkolatlan árad szívéből az érzés, mint rózsa illata nap hevében.

Judit a rejtély, nem Anikó! Judit nem mutatja meg szívét. Milyen büszke nyugalommal fogadta azt a hírt is, hogy két évre megint el kell válniok. – Eredj, Miklós, hasznodra fog válni! Csak akkor lobbant föl, mikor a nagy pör újramezdésének tervét meghallotta. – Miklós, vedd föl a város keresztjét! – nyújtott kezét lángoló szemmel. Mi van Judit szívében, rejtett parázs-e vagy fagyos megszállottság? Vagy ismeretlen gondok... olykor idegenszerű, nyugtalan arccal réved el magában...

Fagyos szent!

Vajon szent-e? Vajon nem azért igyekeznek-e Csegezy Anikó összehozni őket, mert szakítást remél találkozásuktól? – döb-bent meg Miklós. Nem, nem, Anikó nem ármánykodik! Megje-lent előtte Anikó könnyes, olvadékony tekintete, és megcsen-dült édes hangja. – Az Anikó jóságos keze hadd intézze sorsun-ka!

Fölállt, hosszú, megindult pillantást vetett az álomerdő romjaira, aztán csendes ballagással lefelé indult a lejtőn.

VIII

Másnap déltájt kis csapat vonult el Koncz Miklósék ablaka alatt. Pávay és Zalány szolgabíró uramék néhány fegyveres haj-dú kíséretében.

Miklós izgatottan tekintett utánuk. Tóbis bíró háza előtt megállottak, a bírót kihívták, és néhány szót váltottak vele. A bíró visszatért házába, de két hajdú kivont karddal kapuja elé állt.

A szolgabírók továbbmentek Szentgyörgy felé.

– Ilyen hamar? Miért az apát is? – hült el Miklós a váratlan látogatáson.¹⁰

A legelső sikátoron kisietett a mezőre, tanácsba vont néhány embert, akiket legelől talált. Csakhamar nyüzsögni kezdett a ha-tár. Siető férfiak tűntek föl a bányákhoz és verőkhöz vivő uta-kon, majd átszállingóztak a szemben levő oldalra, ahol az út sziklás, ciheres hágón Torda felé hajlik el.¹¹

Miklós összegyűjtötte embereit.

Jókora csapat, lándzsa, balta, vasvilla, csákány a fegyverük s néhány puska, karabély.

Megnézték a helyet, és tanácsot ültek.

– A puskát, karabélyt félreállítjuk, a szálfegyverekkel próbálunk először! – mondotta Miklós. – Reméljük, hogy vérontás nélkül átesünk a dolgon, könnyen rájuk ijeszthetünk ezen a kietlen tájékon.

Elosztotta az embereket az út két oldalán, maga is elindult egy sziklaszál felé, ahonnan jó kilátás nyílt a város szélére.

Ekkor azonban Gáspár János, egy élteesebb bányász, utána-szólt:

– Miklós öcsém, legjobb volna, ha te most már eltávoznál közülünk, megteesszük mi nálad nélkül is. Nekünk nincs sok veszteni valónk, téged azonban nagy bajba dönthet ez a próba.

– Én pedig itt maradok, János bátyám. Az én ügyem ez első-sorban, az én kötelességem.

– Hiszen itt maradhat! – fordult társai felé Szekercés István. – Nem lesz annak tudója miközöttünk, ugye, atyafiak?

– Gaz a neve, aki Miklós öcsénket elárulná – mutogatta öklét Ekárt Péter.

A bányászok egyetértően bólintottak, majd helyeikre oszoltak, és kisebb csoportokban lehúzódtak a ciheres árnyékába.

– Biz ez kényes vállalkozás! – akadt valaki, akiben aggodalmak támadtak a vállalkozás következményei iránt.

– Tűrjük tehát, hogy bíránkat halálra hurcolják, Juditot gyalázatba keverjék?

– Eh, mit tusakodtok? – szólt rájuk Rácz István. – Jobb lett volna: a Gubernium önagyságok nézték volna meg a mi igazságunkat, és törvény szerint igazították volna el! Nincs törvény? Jó, hát mi is kivetjük a gondját nyakunkból.

Miklós egyedül ült a sziklaszál mögött, s zilált gondolatai közül föl–fölocsúdvá figyelte az utat...

Mit fog Judit vallani?

Ma arról fog szó esni köztük, amiről nem beszéltek idáig: a szerelemről!

Vagy nem fog idáig jutni a dolog?

Hiszen ha igaz a vádnak csak árnyéka!

Ha cseppnyi folt mutatkozik Judit fehérségén!

Anikó... de jó volna most vele megbeszélni ezt a sok szívbeli kétséget, hallani angyali beszédét!

Délestre telt, mire a város felől föltűnt a menet. Elöl ifjabb Péter néhány lovas várőr élén, ezek után Tóbis bíró és Judit szekere fegyveres hajdúk között. Hátul, távolacskán a szolgabírák kocsija.

Miklós magához intett néhány bányászt, és rendelkezett nekik. Amint a hágós úton a ciheresbe fordult be a brachium, Miklós jelt adott a megmozdulásra. Egyszerre rettenetes sivalkodás tört ki a ciheresben. Balták csattogtak a fákon, csákányok dübörögtek a sziklákon, kövek gurultak alá az útra. A hegyek félelmesen verték vissza az üvöltözést. Pár katona vaktában el-sütötte mordályát, ahány ló, mind megvadult erre, rémes kavardás támadt a menetben. Péter úr valahogyan erőt vett lován, és vágára fogta vissza a város felé. Lovas, gyalog fejveszeten utána. A hegyek kísérteties echói megelőzték, oldalt kapták, hátba riasztották a menekülőket.

A foglyokkal senki sem törődött. A bíró a lárma kezdetén leugrott, és álltón fogta a lovakat. Judit a szekéren maradt.

Miklós kibontakozott a ciheresből, és izgatottan sietett hozzájuk.

– Mi vagyunk! – mondotta megnyugtató hangon. – Mindent elékészítettem, bent az erdőben másik szekér vár Gál Ferencnével. Mehetünk!

– Csak Judit fog menni. Én visszatérek a városba – felelte a bíró.

– De hiszen bátyámat is...

– Engem a dézsma megtagadásáért fogtak el, azért pedig megfélelek. Menjetek csak... Judit meneküljön: őt asszonyok üldözik.

Judit leszállt a szekérről, elbúcsúzott apjától, és Miklós karjába fogózott. Rövid, meredek ösvényen kapaszkodtak fel Gál Ferencné szekéréhez, amelynek saroglyájához egy háti ló volt kötve, a Miklós lova. Miklós nem szólt a lányhoz, leszegezett, bús tekintettel segítette föl a szekérre. Lóra ült, és megindult a keskeny szurdokon a szekér előtt. A tetőn leugrott lováról, megállította a szekeret, kezét nyújtotta Juditnak, és intett neki, hogy ő is szálljon le. Előrevezette a Székelykő tetejére, amely napfényben fürdött még. Alattuk a kis város kéményeinek fölszálló füstje már homályba olvadt bele. Szentgyörgy fölött a vár óriási árnyékot vetett a falu felé.

– Judit, mit tettél? – kérdezte Miklós remegő hangon.

– A kötelességemet! – felelt a leány meggyőződéssel.

– Nézz a szemembe! – rántotta meg Miklós a Judit kezét indulatosan.

Judit hidegen, féhéren pillantott Miklóstra. Teljesen egykedvűnek látszott.

– Hogy jutottál az irathoz?

– Az úrfival írtam le.

– A becsületed árán?

– Belém szeretett, nem volt nehéz rája vennem.

– Csak szóval?

– Nemcsak szóval. Megcsókoltam.

– Mit... Judit, megcsókoltad? – kiáltott fel Miklós szörnyülködve.

– Megérdemelte! – villant meg egy kis gonosz fény a leány szemében.

Miklós ereje szakadását érezte, hideg özönlötte el a szívét. Sokáig merően nézett alá... teljes sötétség borult a városra.

– Kár volt, Judit! – szólt elcsukló hangon. – Kár volt a szerelmet ravasz, álnok eszközül használni... Gonoszság volt! Szegény úrfi... én szánom őt.

– Én meg a városomat szánom – mondta a leány. – A véreimet... Egyszer nyílik ilyen alkalom.

Ó, ha összeroppan... ha zokogásra fakad! De erős volt, és a meggyőződés hidegsége lehelt hangjából.

Miklós nagyot sóhajtott, majd felütötte fejét.

– Menjünk! – nyújtotta karját a leánynak, és megint fölsegítette a szekérre.

Intett, a szekér elindult. A vízvásztón voltak, Miklós a Maros völgye felé irányította a szekeret.

A hold kivörösödött képpel bújt át az ég rááján, aztán mintegy megkönnyebbülve, halvány rajzot lehelt az óriási vázsonra.

Miklós a szekér előtt lovagolt. Olykor-olykor megállott, és közelebb várta a szekeret. Judit a Gál Ferencné ölébe hajtotta fejét, alszik-e, vagy csak elrejtette arcát? – Halottas szekér! – didergett meg a Miklós szíve.

IX

A konziliáriusnak tűzön-vízen pénz kellett. Kereskedő kompániákkal, örményekkel, görögökkel is szívesen traktált zárt ajtók mögött. Csurrant-csöppent, ám az igazi, bőven ömlő forrás mégiscsak a vasdézsmá lett volna. A forrás szájáról két követ elgurított már. A szabadságlevél ügye – Samuka árulása – a főkapitányt is, Mátyást is elnémította. A főkapitányt csakugyan

kiküldette, hogy vizsgálja meg a császári katonák ellen ország-szerte hangzó panaszokat. (Alkalmas kis darázs-fészek.) De ott van még a mázsás szikla: Sárossy ítélőmester! Minden jel arra vall, hogy a háttérben ő mozgatja a bányászokat. Égő gyűlölettel gondolt erre a rideg paragrafus-lélekre... A főbaj pedig, hogy Rabutinnal még mindig nem lehetett a vasdézsmáról tárgyalni. A rajz átvételekor egyáltalán nem mutatott megatódást, mintha az egész dolog nem volna fontos rája nézve. Mintha amolyan apró hivatalos szolgálat lett volna, amiért egy kis köszönet a fizetség. Szóba sem tudta hozni sem az előlépést, sem a vasdézsmá ügyét...

Nem, ez a dolog nem fog gyorsan gyümölcsözni. A pör rendes útján éppen nem.

Mohón kapott tehát rajta, mikor Istvánné és Mátyásné a Judit vádolásával keresték föl. Paráznaság, boszorkányság? Mind-egy, csak egyszer szorítóba kerüljenek a bíró és leánya. A bányászok semmi áldozatot sem fognak sajnálni, hogy megszabadítsák őket.

A brachium szétugratásáról ifjabb Péter zajos riadalommal hozott hírt Kolozsvárra a konziliáriusnak. Ugyancsak elbámult, mikor harag helyett nagy öröme gerjedt Mihály úr a hír hallatára. Ohó, hisz ez ingyen való, váratlan nyereség! Ez után a halhatlan bolondság után fognak csak szaporán eresztetni a torockói erszények.

És az ítélőmester szerepe? Vajon nem lehetne-e őt is belekeverni ebbe a botrányba?

Fődolog jó alapot vetni az eljárásnak. Jegyzőkönyvet venni föl, ami kézbe adja a hurok szálait. Ó, egy jó jegyzőkönyv értéke!

Volt a Guberniumban egy Kira János nevű íródeák, a konziliárius különös kedveltje. Még aznap megparancsolta ennek,

hogy induljon Tordára Szaniszló Zsigmond alispánhoz, vigye magával a Gubernium rendeletét: azonnal szálljon ki az alispán Torockóra, s szigorúan vallassa meg a bányászokat. A jegyzőkönyv írására a Gubernium a szép írású és fölötte értelmes, becsületes Kira Jánost küldi ki.

A diák megérkezésekor az alispán tudott már a torockói esetről. A két szolgabíró nagy zélussal mondta el neki a megszaladás történetét.

– Teremtette, lesz ebből a dologból országos kacagás! – méltatlankodott az alispán. – A vármegye brachiuma megfutott valami csintalan pásztorok tréfájától. Szép ködmönt vettek magukra kigyelmetek. Pirulhatnak, amíg kivetkőznek belőle...

A szolgabírák hervadt képpel pillogtak egymásra. – A vizsgálat majd tisztázni fog minket! – reménykedett Pávay. – Ifjabb Thoroczky Péter ma hajnalban Kolozsvárra szaladt a konziliáriushoz. A Gubernium majd megvizsgáltatja...

– Micsoda? A Gubernium? – horkant föl az alispán. – A vármegye dolgaiban a Gubernium? Miért engedték, hogy Thoroczky Péter oda szaladjon?¹² Gyávák is, tudatlanok is kigyelmetek! Elmehetnek a szép büzzel!...

Délután Kira János fővárosi előkelőséggel köszöntött be az alispánhoz. Gubernátor uram így, konziliárius uram amúgy, ország artikulusai így, császár edictumai amúgy...

No, csakhamar kicsiny ember lett diák uramból! Az alispán ideültette, odariasztotta, ugratta, küldözgette, mint valami fulajtárt.

A vallatást azonban meg kellett tartani. A főtanúkat, a szolgabírákat még azon az este kihallgatták. Ezek – hittelt bizonygatták – egy támadót sem láttak, csak a rettenetes üvöltözést hallották. Pár lövés is esett, de azt – úgy látták – a katonák tették. Csodálatos az a nagy eszeveszettség, ami a katonákat meg-

bódította. Azok sodorták vissza a többieket is. Tóbis bíró – vallották továbbá – önként jelentkezett az eset után, és késznek nyilatkozott a fogság föl vételére. Mindezt jegyzőkönyvbe íratta az alispán a szép írású Kira Jánossal.

Jó hajnalban pedig fölverte a deákat: föl kell használni a reggeli hűvösséget. Két nyergelt paripa ott prüszkölt már a pitvar előtt.

– Megvallom, nem kenyerem a lovaglás, nagyuram! – hőkölt vissza a deák.

– Harapjon csak bele! – mordult rája az alispán. – Idekünn a vármegyén nem kényeskedünk.

Kira deák valahogy fölkapaszkodott a lóra, elindultak. Frissen ügettek elől az alispán, riadozó fogódzások közt követte a diák. Gonosz kedvében volt a vármegye ura. Átkozott parancsolgatások! Mi lesz a vármegyéből, ha már az ügyek elkezdését sem hagyják hatalmában?

– Hej, tűz, magyar tűz... mikor csapsz az égére?

Az alispán Torockón komájához, Koncz Benedekhez szállott. Kira diákot Tóbis bíró után szalasztotta.

– No, komámuram, kancelláriát csinálunk a házából – tréfálkozott. – Vallatunk a brachium megszalasztása dolgában.

– Elég gyászos dolog ez az én számomra – sóhajtott Koncz Benedek. – Szerencsétlen, mi lesz vele?

– Kiért fáj annyira a kegyelmed feje?

Az öreg kétkedve pillantott az alispánra.

– Hát Miklósért! Ő rendezte a támadást. A bíró leányát akarta kimenteni.

Az alispán elhülve csapta össze kezét.

– Miklós... való ez?

– A leány apja súgta meg.

– Hol van az esztelen?

– Elkísérte a leányt valahová. A bíró nem akarja elárulni.

– Rettenetes bolondság! – állt föl az alispán izgatottan. – Nemességét, vagyonát vesztheti. Hogy tudjuk kimosdatni a szerencsétlent?

– Lehetséges volna?

Az alispán ebadtázva keringett az asztal körül.

– A vallomásoktól függ – állt meg az öreg előtt. – Egy baj van: a konziliárius ide küldte a spionját, annak az eszén kell túljárnunk.

– A bányászok semmi áron sem vallanak Miklósrá. Úgy mondta a bíró, kezet adtak egymásnak.

– De a kolozsvári nagy ravasz!... Hiszen ha sikerülne még nagyobb ravaszoknak lennünk – mélyedt a gondolatokba újólaj.

Kira már jött a bíróval. Az alispán nyájasan fogadta a bánatos apát. Intett Kirának, hogy készüljön íráshoz.

– Kigyelmed tehát szaladás után jelentkezett a szolgabíránál, hogy kész fogságba adni magát? – kérdezte a protokollum felütése után.

– Jelentkeztem, igaz... de Péter úr elutasított...

– Miért jelentkezett? Azért, mert ártatlannak érzi magát?

– Semmi vétkemet sem tudom, alispán uram.

– Nos hát, ki volt a zendülés szerzője?

– Engem már reggel házamba rekesztettek, nem láthattam.

– De a támadás alkalmával valakit csak látott a vakmerők közül. Az eset színhelyén.

– Nem láttam én, csak a nagy üvöltözést hallottam.

– Ad protocollum! – intett az alispán a diáknak. – Az üvöltés szót húzza alá, amice – tette hozzá kisvártatva, és egy darabig összeráncolt szemöldökkel bámult a bolthajtásra. – Üvöltés, üvöltés... személyek nélkül! No, majd meglátjuk. Egyelőre na-

gyon gyanús nekem ez a szó. – Még pár kérdést adott föl a bírónak, futó szóval érintette a leány eltűnését. Aztán intett a diáknak. – Takarja össze írószereit, átmegyünk Szentgyörgyre, halljuk, mit szól a várórség... Tanult katonák, azok talán többet tudnak mondani. Isten áldja meg, komámuram, visszajövet majd betekintünk.

A várban összeszedték azokat a katonákat, akik a foglyok kíséretében részt vettek. Az alispán sorba állította őket, és szúrós szemmel megmustrálta a sort. Első vallónak beszólintott egy borissza képű, idősebb várkatonát.

– Jól felelj, vitéz barátom! – szólt rája mordulva. – Számomra megfoghatatlan, hogy ti, próbált vitézek, miért szaladtatok meg olyan becstelenül. Szinte azt kell hinnem, hogy valami ördögös rontás esett rajtatok. Nos, mivel tudod menteni magadat? Annyit hallottunk már, hogy rettenetes üvöltözés folyt a ciheresben. De vajon jótét, emberi hangon-e? Emlékezzél csak!

A vitéz bajusza rángatózni kezdett, szeme tágra meredt az alispán szavaira.

– Lelkemre, ha visszagondolok... – szólt megborzadva. – Tisztátalan hangok voltak... Istenuccse!

– Milyen ott a hely állása?

– Jobbról a Székelykő barlangjai, balról az Ördögárok szakadékai.

– A legalkalmasabb boszorkánytanya! – hunyorított az alispán Kirára jelentősen.

A deák letette a tollat, és ijedt szemmel nézett hol az alispánra, hol a katonára.

– Kimehetsz, vitéz barátom, esetleg még szólítani fogunk – intett az alispán. Egy darabig ümgetett, csóváltgatta a fejét, majd bizalmas hangon fordult a Gubernium jeles küldöttjéhez. – Nem gondolja, hogy helyes nyomba léptünk?

– Gondolok, amit gondolok! – izzadt meg a deák.

– Boncolgassuk csak egy kissé. A leányt búbájosság vádjával viszik a bíróság elé. S mi történik vele útközben? Láthatatlan hatalmak nagy üvöltözéssel útját állják... a leány nyomtalanul eltűnik. Mire vélje az ember? Fejemet rá, hogy gonosz szövetségesei: a boszorkányok ragadták el a vármegye kezéből.

A kancellista foga hideglelősen verődött össze.

– Ebanyja... ilyen históriába keveredni...

– Bizony, magam sem szívesen foglalkozom vele. Hivatal... mit csináljunk? Különben lássuk, hogy vallanak a többiek.

Rendre jöttek a vár katonái. Ezek már első szóra esküdözni kezdtek, hogy csupán a gonosz lélek műve lehetett a fejetlen bódulás. A deák reszkető kézzel rótt a vallomásokat.

– Köszönöm az ilyen megbízatást! – csikorgatta a fogát közben-közben.

Végeztek a kihallgatással, végül annyira egyhangúan szóltak a vitézek, hogy nem volt érdemes jegyezni szavukat. Az alispán összefoglalta vallomásukat, és hozzája fűzte a maga véleményét.

A gonosz lelkek segítségére jöttek veszendő földi társuknak, és megszabadították a tűz kínjától. Csak ördögi gonoszság műve lehet, hogy próbált katonák bátorsága oly hirtelen elfogyott, vármegye tisztjeinek oly csodálatosan esze veszett. Az éktelen üvöltözésnek csak boszorkányok lehettek indítói.

– Most aztán még eggyel tartozunk – mondta az alispán. – Fölkeressük az eset színhelyét, és utólag beleírjuk a jegyzőkönyvbe.

– Ördög jár azon a helyen! – hőkölt meg Kira.

– Ördög biztosan jár, de nekünk is oda kell mennünk, ha Isten megsegít...

Visszatértek az öreg Koncz Benedek házához. Az ozsonna

mellett nagyon víg kedvre pezsdült az alispán. Kirát is váltig biztatta:

– Igyék, deák uram, ne vesse meg a mi szerény járai csup-runkat. Kegyelmetek Kolozsváron alkalmasint kristályból isznak...

– Ha itt hálhatnánk... – nézett a deák a hunyó nap felé.

– Ó, semmi esetre! – intett az alispán. – Holnap nagyon fontos dolgaim vannak, otthon kell lennem. Különben konziliárius uram is nagyon várhatja az igazságot... Csak ezt a kis kancsót még, aztán indulunk.

A Nagybihar szomjas torkai közben szintén elfogyasztották a reájuk ömlő sugárözönt. Homályosodni kezdett a szűk völgyben. Az alispán elérendelte a lovakat, kiugrattak az országútra. A tordai úton fölkapaszkodtak az élre, amely az Ördögárok mentén húzódik végig. A vármegye ura megszemlélte a hely állását, és magyarázni kezdett a deáknak. Ott lent torpant meg a brachium, innen a sziklák felől jöhetett az üvöltés. Egyszer hangja suttogóra változott.

– Nézze csak, öcsém, nézze csak! Amott fönt, a barlang előtt... Bokrok azok vagy bakkecskék?

– Mintha bakkecskék volnának... – kapta vissza a fejét holtelevenül a deák.

– Mit... volnának? Bizonyosan... nézze csak a szarvukat!... Hiszen tudja: leggyakrabban kecskebak képében...

– Miatyánk, egy Isten! – rebegette Kira, és az alispán mellé léptette lovát.

– Pszt, lassan utánam!... – suttogta az alispán. A deák leg-szívesebben közbül ment volna, sajnos csak ketten voltak. Lépésben ereszkedtek le az árok medre felé. A deák hol imát, hol átkot mondott. Az átok persze Kolozsvár felé szállt, egy magas rangú guberniális tisztviselő fejére. Lent a völgyben sem volt

bátorságosabb. Titokzatos zúgások, huhogások verődtek a Kira füléhez. Behunyta szemét, a ló majd csak eltalál a másik után. Egyszer nagyot ugrott a ló, Kira János majd lefordult róla. Kinyitotta szemét, hát az alispán lova vágatásba kezdett, az övé is utána. Ráhajolt a ló nyakára, és Istennek ajánlotta lelkét. Borzalmas kórus harsogott körülötte, mintha valami veszett csorda zúgott, rőfögött, mekegett, csapkodott volna feje körül. Vágtattak időtlen időközön át...

Végre csendesedett, majd megállott a ló. A deák remegve emelte föl a fejét. Az alispán állott mellette a sötétben.

– Él-e még, öcsém? – kérdezte homlokát törölgetve.

– Magam sem tudom – nyögött a deák.

– No, minket ugyan megüznének Belzebub fiai! – fújt nagyokat az alispán. – Szerencsére elmaradtak, most aztán szép csendesen előre!... Faluk következnek, csak nem fognak követni...

Az országútjába kaptak, baj nélkül eljutottak Tordára. A kancellistát az alispán udvarán béresek emelték le a lóról. Ággyba fektették, herbateával élesztgették. Hideglelős reszketegség esett rája...

Reggelre mégis föleszénkedett valamennyire. Az alispán szekeret rendelt alája.

– Bizony, látja, így élünk mi idekünt a végeken – sopánkodott az alispán. – Hol gonosz emberekkel, hol gonosz lelkekkel... Hogy kik ugratták szét a rabok kísérőit, hogy hova lett a leány? Most aztán magunk tanúskodhatunk, hogy boszorkányokon kell keresni! Megmondhatja odabent a székülő nagy uraknak.

– Dejszen megmondom én! – sziszegte a deák a szekérre fölkapaszkodva.

Az alispán széles nevetéssel nézett a távozó szekér után.

– Boszorkányt akartál fogni, Thoroczkay Mihály? Hát egy egész boszorkányhadat küldök neked – papirosba takarva!...

HARMADIK RÉSZ

I

Miklósék negyednap délután érkeztek meg Tordátfalvára. Amint az ernyős szekér bedöcögött a parókia udvarára, a papi család a pitvarba sereglett.

– Torockói szekér! – adta ki a pap a csataszót. – Né, Gál Ferencné néném... Ez meg, lelkemre, Tóbis Judit, a szép húgom! Isten hozott, Isten hozott!...

Megrohanták a szekeret, ölelték, csókolták a jövevényeket. Miklós leszállt a lováról, s kezében kantárral várta, hogy ő is köszönhessen. A pap feléje fordult, Miklós megnevezte magát.

– Koncz Benedek fia, a híres Koncz Benedeké! – szólt a pap diadalmasan. – Nézzétek, gyermekek... nemes Koncz Benedek fia.

A gyermekek megilletődve pislogtak a nevezetes vendégre. Ismerték a Koncz Benedek történetét. Torockó büszkesége, akinek árus szekerei hét országon járnak.

– Tóbis bátyám megbízásából kísértem ide Juditékat. Tiszteendő uram gondjaira bízom őket, magam rögtön indulok is tovább.

– Hogyan? Csak nem szalad el a földije házatól? – szólt a pap, némi röstelkedést érezve gyermekei előtt.

– Sajnálom, még napvilág Udvarhelyre kell érnem! Árus feleinkkel kell ott tárgyalnom, sietős az utam.

Judit felé lépett, köszönni akart. Judit nem fogadta el a feléje nyújtott kezet. Oldalra intett tekintetével.

– Pár szavam lesz veled – mondotta. És oldalra állott a pince gádorához.

Miklós lova kantárát a pap fiacskájának adta, akit láthatóan boldoggá tett ez a kitüntetés, s Judit után lépett.

– Van-e értéke a szabadságlevélnek, tudjátok-e használni? – kérdezte a leány.

– Ó, hogyne! A szabadságlevélnek döntő szerepe lesz a pörben.

– S ki fog megharcolni a városért?

– Én... Sárossy ítélőmester segítségével. (Hirtelen nagy ijedség lükkent Miklós szívére: mit fog az ítélőmester a történetekhez szólani?)

Kisvártatva szólt a leány:

– Isten segítsen, Miklós! A város megérdemli, igaz ügyért fogsz harcolni. Most kell ütni a vasat!... – nyújtott kezét halvány mosolygással.

Miklós sietve köszönt a családnak, szinte üzötten hagyta el a parókia tájkát. A domb élén megállt, és visszanezett a kis falura. Mély gödör, szinte be lehetne padolni. Templom és papház nagy diófák árnyékában.

– Szép temető, árnyas, szép temető! – sóhajtott.

Megérintette lovát. Egy szekeres megmutatta az utat Udvarhely felé. Udvarhelyről holnap tovább fog menni a Homoród vize mellé, Szentpéterre.

Fátyolos bánkódást érzett, nem éles fájdalmat. Az úton is, amíg idáig kalauzolta a Juditék szekerét, többször próbált elmélyedni a csalódás keserűségében, de sehogy sem sikerült neki. Valahonnan mindig előtört egy vidám érzéshullám, mint napsugár a borulaton, és elsöpörte kedvtelenségét. Igézet volt, elmúlt, szabad vagyok!...¹³

Azt is megpróbálta, hogy Judit fejére súlyos ítéletet olvasson. De ez nem ment: lelkében egy hang tiltakozott a lány gyalázása ellen. Judit hidegen, büszkén és fehéren jelent meg előt-

te. Kegyetlen játékot űzött Samukával? Voltaképpen magát áldozta föl. Hát ez volt Judit titkolt, igazi valója: a város iránt való sorvasztó szeretet! Annak a kis világnak minden bújja, sóvárgása odagyúlt a bíró házához, mint felhő az oromra. Ő borúban, fájdalomban nőtt fel: az édes, játszi szerelem nem tudott kivirulni megszállott szívében... Orom virága, illattalan sziklarózsa...

Hibáztatni Juditot? Csak csodálni lehet és – menekülni tőle!

A vidék, amelyen áthaladt, másfelé terelte gondolatait. Verőfényes kicsiny völgyek, fejükön erdőkoszorúval. Művelt lanák, piciny lapályok, gyümölcsfákkal rakott kertek.

A Nyikó vidéke!

Innen kerültek ki a kolozsvári kollégium legeredetibb diákjai. Magukra utalt, szegény ördögök, de törhetetlenül vidámak. Ők tudták a legtöbb nótát, a legszebb verses históriákat, a legmulatságosabb meséket. Örökké virrogtak, csatáztak egymással, de – mint a seregélyek – egy percig sem tudtak ellenni egymás nélkül. Az esztendőt sanyarogva húzták végig, preceptorok, inasok, íródeákok voltak a tanulás mellett, ám esztendő végén megrakodva tértek haza szülőföldjükre, anyjuknak fejkendőt, nővéreiknek pántlikát, öccsüknek bicsakot, apjuknak torockói vaseszközöket vittek ajándékba. Milyen jó volna megszólítani a járókelőket és újra hallani ennek a vidéknek lassú, éneklő beszédjét. De mind szaladnak, a gereblyés asszonyok és kaszás férfiak! Keskeny a barázda, bokrával nő a gyermek a szűk örökségre. Futni, gyűjteni, karolni kell!...

Túl, a magas hegyélen, amely délről határolja a vidéket, a Küküllő völgyében jobb is, több is a föld. S még tovább, a két Homoród mentén gazdag élet folyik az ittenihez képest: úgy hallotta annak idején diáki vetélkedések során.

Szürkülődött, mikor Udvarhelyen beköszöntött Lukácshoz,

az örmény boltoshoz. Lukács árusfelük volt. Torockóról hor-
datta a vasat. Nagy örömmel, lelkendezéssel fogadták, csak
azon bucsálódtak, hogy nem tudnak szebbik szobájukban ágyat
vetni számára. Ezt a szobát ugyanis régen elrekvirálták a csá-
száriak. Udvarhelyen most is sok német volt: innen váltották a
falusi kvártélyosokat. Így, nyaratszaka, még hagyján: a közka-
tonákat szabad táborokban tartják, de télen a megmaradt tűzhe-
lyeket is elülik a háziak elől, és arcátlanul kandikálnak bele az
ételesfazekakba.

Miklósnak jó vacsorát készített Lukácsné asszony. A meg-
maradt kis szobában vetett ágyat neki, a népes család a boltba
telepedett át éjszakára.

Lukács, őszes-piros, gömbölyű kis ember, vacsora után ma-
gakellettő nyájassággal nyitott be Miklós szobájába. A császári
tisztkek nem voltak otthon a túlsó szobában, Lukács mégis sut-
togva, titokzatosan beszélt: ehhez a hanghoz szoktatta az állan-
dó rossz szomszédság.

– Van-e vas bővében a verőkön, ifjuram? – kérdezte.

– Azt hiszem, elég van a szükségre!

– No, ami a szükséget nézi... fordulhat úgy, hogy itt a Szé-
kelyföldön nagyon sok vasra lesz szükség.

– Miért éppen itt?

– Jaj, ifjuram, itt más világ van, mint odakünt a vármegyé-
ken! Itt a fegyvert nemrégiben mind elszedték a néptől. Sőt a
vasszerszámokat is csak számával hagyták meg a falvakon.
Csak a butáját, aminek az életől meg a hegyétől nem kell tartani... – hunyorított jelentősen.

– No, csak nem fél az ármádia?

– Az ármádia alkalmasint nem fél, de a zetelaki kompánia
bizonyosan fél a zetelaki székekeltől, valamiképpen az agyag-
falvi kompánia is fél az agyagfalvi székekeltől. Itt az előrelá-

tás, jó uram! Nagy kísértés ám, ha fegyver van kézügyben, kiváltképpen székelyeknél!

Miklós megértette a Lukács okoskodását. Úgy látszik, a császáriak nem alszanak itten rózsákon. De ami a vasat illeti? Kérdéssel fordult a boltoshoz:

– Hogyan gondolja Lukács uram? Hiszen ha a népnek nem engedik meg a fegyvertartást, akkor a jövőben annyi vasra sem lesz itt szükség, mint amennyire mostanáig volt.

– És ha fordul egyet a világ? – súgta Lukács titokzatosan. – Ha elmennek a sáskák? Akkor ezt a földet újra be kell vetni vassal. Micsoda nyereséges idő virrad akkor reánk! Csak győzzük portékával.

– Győzni fogjuk, Lukács uram – mosolygott Miklós. – Aztán nem megy az olyan hirtelen, nem hagynak itt a sáskák akármilyen szélfúvásra. Vihar ha jönne...

Lukács hunyorított, és beavatottan mosolygott: tudja ő, amit tud. De nem akart az úrfinál okosabbnak látszani, nyájaskodott még egy keveset, aztán magára hagyta vendégét. Miklós lefeküdt. A nap legerősebb benyomása pattant föl lelkében: ijedtség a Sárossyval való találkozástól.

II

Későn ébredt és nagy kedvtelenséggel. Az elmúlt izgalmas napok fáradtsága most ütött ki rajta. Amin tegnap mint szabaddalón örvendezett, azt ma fájdalmas ürességnek érezte. Elsüllyedt a szép sziget, immár hová, merre?

... Ez a szerelem lett volna az egyetlen dolog, ami életemnek tartalmat adott? – Nincs benned ambíció! – Hát ezt az elárulást, céltalanságot jelentette apám szava?

De hát a pör, a város szabadsága! Ez mégis megmaradt a múltból. Ezt vállalnom kell... többé nem azzal a számítással, mint amivel elkezdtem: szerelmem útjának egyengetéséért, hanem kötelességből.¹⁴ Judithoz leszek hasonló, aki lelkét áldozta városáért...

Megint élesen lükkent szívére az ítélőmester alakja. A brachium szétugratása! Mi lett ennek a dolognak a következménye? – Talán keresnek is már engemet mint erőszakos rendbontót. Nem, a bányászok nem fogják egykönnyen elárulni a zendülés lefolyását.

Sietni azért nem kell túlságosan Szeben felé Sárossy elébe!

Hadd tisztuljon a fő is, a szív is meg a helyzet is.

Szentpéteren egy volt iskolatársát akarta meglátogatni: Jobb Gyurkát. *Kondort*, amint az iskolában gúnynéven nevezték. Kondor: ökörnév. Jobb Gyurka nagyon szeretett ökreiről beszélni, és egyik ökrüket mindig Kondornak hívták.

A Küküllő völgyén indult el Udvarhelyről. Csakhamar balra tért, föl a Küküllő és Homoród vízválasztójára. Nyár végi méla-ság a tájékon, zabérlelő, sarjűvirágoztató napfény. A *Kénosi tető!* Mennyit beszéltek erről a hegyről a székely deákok. Kondor ehhez a hegyhez szokta mérni az ökrök erejét: öt tőkefát is játszva kivittek volna a Kénosi tetőn. Szelídebb tájék, mint Torockó körül. A Küküllő-rétek zöld pólyájában, sötét bükkerdő ölében csillog. Regés Budvár, históriás agyagfalvi rét, székelyek szent földje... Amott kelet kékjén az öreg Hargita. A Hargitának nyugati őrszeme: a bozontos homlokú Firtos hegy! Óriási kotló óriási csirkékkel: faluk a hegy lábánál. Tordátfalva... szép, árnyas temető, abban fekszik egy hideg szívű leány...

Leereszkedett a Homoród völgyébe. Gyönyörű sorban a falvak. Szentmárton büszke templomkastéllyal, Szentpál a kancel-

láriusnak, Bethlen Miklósnak pompás udvarházával. Meszes, deszkás szekerek mendegéltek napnyugatnak, a Szászföld felé.

A Kondor hazája!...

Szentpéteren ráigazították a Jobb György életére. Cserepes, nagy kőház, orsós oszlopokkal, virágos tornáccal, hímes kapuval. Sátoros kert, nagy csűr... a jómód jelei.

Déli itatóvályúnál a híres ökrök. Miklós belovagolt az udvarra. Az ökrök felkapták fejüket, s a jövevényre meresztették tükrös, nagy szemüket. Egy szikár, csupaizom, magas fiatalember indult Miklós elébe.

– Koncz Miklós, te vagy? – kiáltotta el magát. – Hát te, ember...

Miklós leugrott a lováról, és megölelte a fiatal gazdát.

– S te... s te?... – nézett végig rajta csodálkozva.

– Darócban, ugye? Biz én, ládd, levettem az úri cödölét, a kolozsvárit... Nekivetkőztem az életnek, azaz, mit mondok: nekiöltöztem.

Miklós az ökrökre hunyorított.

– Melyik?

– Te bohó, emlékszel még?... Nos hát, bemutatom. Kondor, te hó, te! – kiáltott az ökrökre. Volt vagy nyolc darab. Egy ki-pödört szarvú, hatalmas jószág hátravágta fejét.

– Ezaz... Kondor!

– Gyönyörű állat...

– S megérti a szót, he? Már mi így vagyunk szokva, megértjük egymást. Hanem a te lovad sem utolsó, hékás...

– Megsoványodott, rég úton vagyok.

– Honnan jössz?

– Torockóról. Megbízásom volt errefelé.

Jobb Gyurka egy percig a csizmája szárát csapkodta ostorával. Majd fölemelte tekintetét, és keményen Miklós szemébe nézett.

– Mostanában nagyon sokat gondoltam rád. Föl akartalak keresni, jó ómen, hogy jöttél.

– Szerencsét hoztam? Igazán örvendek.

– Itt fogsz maradni pár hétig.

– Pár hétig? – nevetett föl Miklós. – Pár napig – talán.

– Hétig, testvér, hétig. Amíg a lovadat kissé megjavítjuk...

Az ökrök öklelőzni kezdtek, egy béresgyerek a csűr tájáról elészaladt, s ostorával a pajtába durrogatta a harcias állatokat.

Amint az ökrök eltszultak, két pendelyes fiúcska süvöltött ki a házból, mintha nyílból lőtték volna ki őket. Apjuk két lábába fogóztak, s barátságosan pislogtak Miklórsra.

– Kettős... mit szólsz? Egyszerre kettő... az ántiját! Odabent a harmadik, hallod? Három kis Kondor, így állunk, testvér.

A béres visszajött, és kérdően intett a Miklós lovára.

– Kösd külön, vendégkosztra! – parancsolta a gazda.

Karon fogta Miklóst, s nagy nevetgélés közt vezette föl a kőgrádicson. Az asszony a pitvarban állt, karján kipattant szemű, morcos fiúcska.

– Ez az asszonyom!...

Miklós hátrahőkölt kissé, amint a menyecskére tekintett. Mintha Csegezy Anikó állt volna előtte! Ugyanaz a sugárzó arc, csak bátrabb, barnább pillantású.

Felujjongó vidámság ömlött el valóján, frissen prezentálta magát az asszonynak. Bekövetkeztek a belső szobába. Kondorból bugyborékolta a jókedv. – Kolozsvári deákévek – emlékszel-e, emlékszel-e?

Ebédre terített az asszony; az asztalnál is kifogyhatatlanul mókáztak a jóbarátok.

Ebéd derekán ijedt képpel ugratott be egyik fiúcska.

– Két labanc van az udvaron, édesapám!

– A drága császáriak! – komorodott Jobb György Miklórsra.

– Mindennap, barátom, mindennap. Hol koldulnak, hol lopnak, de örökké a lábunk alatt... Eridj, galambom, vess nekik valamit! – szólt feleségének.

Az asszony kifordult a szobából. Csakhamar hangos csörte-tés, szóváltás kerekedett odakint. Két fegyveres svalziser dühösen toppant a szobába.

– Az úr érkezett lóháton? – kérdezte egyikük rossz kiejtéssel. – Kicsoda az úr? A passzust!...

– Németek vagytok-e vagy vallonok? – kérdezte Miklós nagy nyugalommal.

– Vallonok. Mi köze hozzá? – gorombáskodott a katona.

– Itt van a francia nyelvű passzusom.

– Rabutin!... – olvasta a katona az aláírást, és egyszerre megfittyent az ábrázata. – Pardon, rendben van – szólt, és társát sietve vonta ki a szobából.

– Mivel koppintottál úgy az orrukra? – csodálkozott Jobb György.

– A passzusomat maga a főkommandáns írta alá – nyújtotta megtekintésre Kondornak az írást. – Úgy félnek ettől a névtől a császáriak, mint az ördög a tömjéntől. Az úton is nagy hasznát vettem...

– Hm, Rabutin? Ugyan sokra vitted... No, majd szólunk ezekről, a jelenről is, a jövődőről is... Hol is hagytuk el a régi szép időket?

A menyecske leült a tulipántos hátú karosszékre, s kezét ölébe ejtve, néma mosolygással hallgatta a férfiak víg emlékezéseit.

III

Ugarolás folyt. Jobb György vendégét is magával vitte a mezőre. Jól mulatott rajta, hogy mennyire nem ért a kapa, kasza fogásához.

– Hát a csináláshoz értesz-e? Milyen vasgyártó vagy?

– A csináláshoz... no, ahhoz jól értek! – dicsekedett Miklós.

– Dejszén ha apám rám bízna! Sok tervem, rajzom van, de az öreg nem akar tágítani a régi formáktól. Ekénk, fejszénk, fűrészünk, kapánk, sarlónk mind kézhez állóbb lehetne.

Kondor a távolba révedt, majd fölindult arccal fordult Miklós felé.

– Tán bizony fegyvert is tudnál gyártani? – kérdezte száraz, gürüzdölő torokkal.

– Könnyűszerrel! Az Apafy-korabeli formáink is megvannak, de odakint is sok újítást tanultam el. Fegyvert? Rossz kereket az ma: a császáriak nem dolgoztatnak velünk.

Kondor melléből mély sóhajtás szállt bele a napos levegőbe. Nagyot hallgatott, majd másra fordította a beszédet.

Miklós barátja társaságában is szívesen időzött, de a fiatalasszony körében! Melegséggel, fénnel telt meg a szíve. Ó, egy ilyen vidám, serény, szerelmes asszony! Elbeszélgettek a házasságról, a menyecske váltig faggatta, biztatgatta Miklóst, van-e választottja.

– Csak olyant végy, testvér, aki kővárat is elárul éretted! – szólt bele Kondor nagy bölcsességgel.

Miklósnak megnyilallott a szíve. Eszébe jutott valaki, aki kővár kapuját akarta kinyitani, csakhogy neki kedvét lelje...

Egy este a menyecske kiadta a parancsot, hogy másnap – vasárnap – mindenkinek templomba kell mennie. Miklós idejében felöltözött. A pitvarban az asszonnyal találkozott, aki szintén

készen volt már. Beszélgettek, várták Kondort, aki hosszasan öltöződött a belső szobában.¹⁵

Nyílt az ajtó, kilépett Kondor. Deli székelyfi, zsinóros, kapcsos mentében, forgós kucsmában.

– Micsoda átváltozás! – kiáltott föl Miklós. Kondor össze-capta sarkantyúját, oldalához zörrentette kardját. Az asszony sugárzó pillantásokat vetett hol urára, hol Miklósrá.

– Hadnagy! – mondta remegő büszkeséggel. – Udvarhely szék egyik hadnagya. A télen választották meg.

– Jól áll neki, mondhatom.

– Kondor mint hadnagy, hehehe... – buggyant ki a nevetés a tiszt úrból. – Csak ez a baj, né! – szontyolodott el, és kardja markolatát levette a hüvelyéről. A kardnak nem volt pengéje. – Letörték a császáriak, látod? Veszett kardnak a nyele...

A templomba mentek. Közül a menyecske, fején selyemszalagos főkötővel, kezében violacsokorral. Fölvidult az utca, amerre haladtak. És megtelt velük a templom, szint kapott a gyülekezet...

Délután kiültek az udvarra, a nagy körtefa alá. Kupa az asztalon, Küküllő menti, illatos termés a kupában. Mind csak a kolozsvári aranynapokról emlékeztek.

Egyszer két székely gazda következett be az udvarra. Vállas, sovány emberek, korosabbak, mint Miklós, de merő, egyenes szálúak. Fehérharisnyások, a lófők rendjéből.

Jobb György szívesen biztatta őket az asztalhoz.

– Megköszönjük a szívességet, hadnagy uram. Nekünk bizony ezzel a fiatalúrral volna pár szavunk, ha meghallgatná.

– Én hát elhúzódok – kelt föl Kondor.

– Dehogy, dehogy, itt a hadnagy úr előtt.

– Örömet meghallgatom – mosolygott Miklós biztatón.

– A svalizsérok mondják, hogy az úrfi valami nagy tisztviselő a Rabutin oldalán – zörgetődzött a szószóló.

– No, csak annyi igaz, hogy gyakran találkozom a főgenerállissal.

– Hej, ifjurar, ha elmondaná panaszunkat Rabutin uramnak! Ezek a gaz kvártélyos katonák megemésztik az életünket. Szabadságunkat tapodják, vagyonunkból maholnap kimellesztenek, testünkön nyargalnak, lelkünket vesztegetik. Erre jutottunk magunk vétke nélkül.

– A vén Kádár is halálán van – fordult a másik Kondorhoz.
– Akinek torkába verték a pipáját a császáriak...

– Bizony, ezer panaszunk volna.

Kondor az asztalra csapott.

– Nem panaszlunk, atyafiak! Más patikában van a mi orvoságunk.

A székelyek tökéletlenül néztek össze. A szószóló újra megköszöri torkát.

– Affélét is pengetnek... mit gondoljon a magunkfajta tudatlan ember? A zetelaki vásáron a csíkiaktól hallók, azok pedig nagy földet megjárnak. Hogy tán Rákóczi urunk hazakerült volna Bécsből a Felvidékre... Mire véljük, ifjuraim? Csak égünk a gyehennában...

– Oltogassuk, bátyám, egyelőre oltogassuk! – koccintotta Kondor poharát a lófökhöz.

A szószóló megtörülte bajuszát, s tovább fűzte a beszédet:

– Urak lássák! Indítsanak, mi majd húzni fogunk. Hej, csak kézbelire kaphatnánk! Ez az átkozott nemzetség még a rozsdás vasból is kiforgatott...

Jobb György leszegte fejét, izzó szemmel nézett maga elé. Nehéz, fojtott csönd lepte meg a társaságot. A lófök megéreztek,

hogy terhére vannak hadnagyuknak, köhögtek, sóhajtoztak még egy darabig, aztán nagy engedelemkérések közt elbúcsúztak.

A hadnagné ott tett-vett az asztal körül. Aggodalmas pillanásokat vetett ura sötét, viharfelhős arcára.

– György, jertek be a házba! – szólta, amint a lófők eltávoztak. S vette is a kupát meg a poharakat, s parancsoló pillantással fölkelte férjeurát.

Bent újra asztalhoz ültek. A kis mozgás megoldotta a kötést, ami Kondor lelkére nehezedett.

– Nos hát, hallottad ezeket az embereket – nézett forrón Miklósrá. – Áldott nép... az uraktól vár indítást. Mit csináltok ti odafönn? Harcra kelünk-e, szabadulunk-e?

Miklós a szék karfájához dőlt csodálkozásában.

– Barátom, erről szó sincsen – mondotta. – Az urak nem gondolnak harcra, sőt ugyancsak tetszik nekik az új világ.

– Ez nem áll! – csattant föl Kondor nyersen. – A föle talán hideg, de ami alatt van, barátom, forró, forró! Minél alább, annál forróbb. A java köznemesség torkig van ezzel a világgal. S mi székelyek? Láttad a füstjét... A parasztság a vármegyéken gyűlölettel vonaglik. Az újmódi főurak? Ó, ismerjük őket. De közöttük is – jól tudjuk – vannak bús emberek. A te földid, Thoroczkay István most járja Csíkot, és írja a székelység bajait. Erről nem tudsz?

Miklós sajnálkozva nézett Jobb Györgyre.

– De tudok. Thoroczkayt a Gubernium hivatalosan küldte ki a panaszok összeírására. Nem szabad ebből hímet varrni...

– És Rákóczi? Tudod-e, hogy a Felvidéken kötik már a tüzes csóvát?

– Nem, kérlek, nem tudom! – feszengett Miklós gyámoltalanul. – Nem vagyok én ilyesminek az embere.

Jobb György kifehéredett. Bosszús lehülés ömlött el valóján.

– Jó, a kereskedés embere vagy – szólta kis szünet után. – Beszéljünk hát olyanképpen! Nekünk székelyeknek sok vasra volna szükségünk: kardra, puskára, golyóbisra. Milyen feltételek mellett gyártanál fegyvereket számunkra?

– Ugyan mire gondolsz? – riadt meg Miklós. – Fegyvert gyártani a hatalom ellen?

– Titokban... úgy gondolom! A bányászok meg fogják érteni, s titokban megcsinálják. Megfizetünk, hallod-e? A bányászokkal kell megegyezni, mi majd elhordjuk a kész fegyvereket.

– A bányászoknak most egyéb gondjuk van. Pört indítottak földesuraik ellen szabadságukért. Nagy zavar van köztük.

Kondor felütötte fejét.

– Szabadságukért? No, akkor éppen meg fognak érteni. Mi is szabadságunkért akarunk pört kezdeni. Ha én beszélhetnék velük! Te, úgy látszik, nem kapsz sem nemzedet dolgán, sem a magad nyereségén ...

Nehéz, ízetlen csönd telepedett közékük. Jobb György föltámasztotta állát, és a mestergerendára bámult. Miklós az asztalt nézte kínos unalommal. Szerencsére jött az asszony s vacsorára terített.

IV

Miklós másnap reggel úton volt Szeben felé. Nagy kedvetlenség nyomta lelkét, időnkint heves bosszúság rázta meg. Búcsúzás a találkozás mértéke. S Kondor hideg mosolygással búcsúzott el tőle. A vas dolgáról nem szólt többet, elhibázott ugrás volt. – De hát nincs-e igazam? – vívódott Miklós. – Erdély a császár ellen – bolondság! Micsoda fantázia: Torockó csináljon fegyvereket titokban... Hogy megfizetik? Ezt sértésnek szánta

Kondor. Forrófejű bolondok, micsoda képtelen tervekkel gyötörk magukat! ...

A ló fáradhatatlanul nyelte a távolságot: parázs van a székelly abrakban! A Székelyföld immár beleolvadt a heves napfénybe, Miklós szász falukon haladt át.

Egy helyen nagy csúfság érte. Az úton császári katonák álltak a falu népe között. Amint feljűk közeledett, az egyik katona lába közé fogta kardját, és hoplázni kezdett rajta. Miklós látta, hogy a katona az ő lovaglását gűnyolja ki. Kihűzta magát, s merő pillantást vetett a csűfondáros társaságra. Azok kihívóan visszavigyorogtak... Közűjuk sújtani? A ló tovább űgetett – s Miklós nem tartotta vissza. Keserves csűggedés szállta meg. – Ó, Kondor bizonyosan közűjuk sújtott volna! Kondor tisztában van magával, Kondor készen áll... én azonban gyáva vagyok, gyáva!

Csűggedt lelkét az önvád is erősebben kezdte gyötörni: mi lett a torockói támadás következménye? – Ha nem is történt ott nagyobb baj (a bányászok bizonyosan nem árulták el szerepemet), mivel igazolom Sárossy előtt hosszas távolmaradásomat? Bevalljak-e mindent neki?

Másnap délelűtt érkezett meg Sezenbe. Kétségek közt sietett föl az ítélőtáblára. Átesni a kínos találkozáson!

A kancellária első szobájában hárman dolgoztak: két fiatal írűdeák és az öreg Takó. Fűlűgráltak, közrefogták, amint belépett.

– Mit tudsz róla, hová vitték? – kérdezte az öreg Takó nagy felindulással.

– Kit?

– Hogy? ... Hát nem tudod? Tegnap katonákat küldűtt ide Rabutin, s elkísűrtette az ítélűmestert.

– Miűrt? Mi törtűnt?

– A Guberniumtól jűtt valami vād ellene. Siess a kommandóra, neked tán többet mondanak! ...

Miklós rossz sejtelmekkel rohant a kommandóra. Van Norden hadnagyhoz jutott be.

– Bruder, csakhogy megkerültél! – kiáltott föl a hadnagy vídáman. – Többször kerestelek.

Miklós égő pillantással nézett barátjára.

– Légy jó, vezess Rabutinhoz, azonnal!

– Te emberölő! Milyen a képed? Mi lelt?

– Hol van Sárossy?

Van Norden komoly grimaszt vágott.

– Vagy úgy? Pszt, hagy Rabutint! Jere, mindent elmondok...

A harmadik szobába vezette Miklóst, ahol a kommandó levelei állottak. Az ajtót bezárta, előrement, átölelte barátja nyakát, s mélyen a szemébe nézett.

– Bruder, én neked mindent el fogok mondani, s ezzel halálos árulást követek el tisztem ellen. De éppen ezt akarom... hetek óta készülök rá! A magyarázatot majd a végén. Sárossy? Hát őt előbb-utóbb félre kellett tolni az útból, és éppen kapóra jött, hogy magyar részről vádolták be. Olvasd ezt a levelet!

Miklós az aláírásra pillantott: Thoroczky konziliárius. Alázatos bevezetés... aztán a Sárossyra szórt vádak. A kuruc tűz mindjobban elharapózik az országban: Sárossy a párt titkos feje! Védi a görögkeletieket a katolikus térítés ellen? Természetes, mert a görögkeletiek Bécs ellenségei. Gátolja a katonai porciók fölhajtását? A népet nyergeli a császár ellen. Ítélmester? A törvények meggyalázója! Ím legutóbb is olyan gonoszságra vetemedett, amit nehéz méltó szavakkal illetni. A torockói bányászokat titkon földesuraik ellen lázította, s mikor a vármegye törvényt akart ülni a paraszton: a tisztviselőket megtámadtatta és szétűzette. Van-e helye ilyen alattomos cselszövőnek Erdélyben most, új háborúk küszöbén?

– Gaz rágalmak! – dobta az asztalra a levelet Miklós. – A bányszókat én állítottam a vármegye útjába... a magam fejtől!

– Tyüh, ezzel hallgass ám! Sárossyt Bécsbe vitték tisztes őrizetbe, de téged a sötétbe fognak dugni...

– Miattam szenvedjen? – dörzsölte meg Miklós vértelen homlokát.

– Bagatella, barátom! Nagyobb dolgokról van itt szó, trónusokról, nemzetekről. Mindent elmondok, ülj csak le, kérlek; használjuk fel ezt a várva várt együttlétet.

Van Norden széket adott Miklós alá, maga is leült. Komoly, ünnepies kifejezést öltött tekintete, fölindult hangon beszélt:

– Meg kell értened mostani magatartásomat, s ezért egy kis sé múltamról, származásomról fogok beszélni, amiről eddig kevés szó esett közöttünk. Apám egyike volt azoknak a hollandusoknak, akik annak idején a török elleni lelkesedéssel állottak a császár szolgálatába. Ott volt Buda visszafoglalásánál, Mohácsnál, Belgrádnál. Nagy érdemeket szerzett, colonellus lett belőle, és a harc után is az ármádiánál maradt. Minket anyámmal lehívott Hollandiából, engem katonának állított. Egy ideig Magyarországon hányódtunk a kvártélyozó hadakkal, szemtől szemben láttuk a magyarok kínjait, amikbe a császári politika döntötte őket. – Szabadítónak jöttem, és hóhért akarnak csinálni belőlem! – háborgott apám, mikor egzekúciókra, sarcolásokra küldötték a magyarok ellen. Gyanúba keveredett, Erdélybe küldötték, kegyvesztetten, elégedetlen ember módjára halt meg, itt nyugosznak mind a ketten Erdély földjében. Halála előtt szívesen jósolgatta, hogy a magyarok előbb-utóbb fel fognak támadni a rettenetes elnyomás ellen. – Te pedig ne harcolj majd a magyarok ellen, nekünk csak a szabadságért méltó harcolnunk! Térj haza Hollandiába, ha itt zsarnokság eszközének akarnak fölhasználni – kötötte lelkemre. – Nos hát az idő beteljesedett,

barátom, való útra érkeztem. A magyarok rövidesen föltámadnak a császár ellen...

– Fantázia!

– Számítás, bruder! Okok, előrelátható következményekkel. Most már bizonyos, hogy odakint rövid időn óriási mérkőzés fog megindulni a Habsburgok és Bourbonok közt. Kié lesz Spanyolország trónja, kié lesz a világ uralma? Európa máris két táborra szakadt, évekig fog tartani a birkózás. Azt hiszed, Magyarország tétlenül fogja nézni a harcot? Lehetetlen! ... Magyarország szilaj dühvel fog zsarnokára rohanni, s Erdély vele rohan... Már gyülekezik a vihar, morajlik is néha. Rákóczi hazatért Bécsből, a Kárpátok alján, Tisza mentén róla dalol a nép, vele súgnak-búgnak az urak. Mi jól halljuk ezt a főkommandón, jönnek-mennek a staféták... Mondom neked, az idő beteljesült...

– Szóval hazamész Hollandiába – szólta Miklós sajnálkozó hangon.

– Fél évvel ezelőtt tán azt tettem volna, de közben történt velem valami, ami más célt, más lelket adott nekem... Itt maradok, veletek akarok élni-halni...

– Apád példáján – a szabadságért...

– Nem, barátom, nemcsak a szabadságért! Én nem vagyok annyira lelkes és önzetlen, mint apám volt. A magam boldogságáért! ... Egy leányért... – halkult el a hangja. – Jön a nagy keresztség, közétek keresztelkedem tűzzel, vérrel, verejtékkel: érdemessé teszem magamat annak a leánynak a kezére. A te segítségedre nagyon számítok: nagy ugrás, fogódnom kell valakibe...

– Belém fogódzol? Csodálatos, hát te is... A Székelyföldön is a háború nevében szólta hozzám...

– Nem mondhatnád el? – kapott rajta a hadnagy. – Nemde megérték a lelkek a harcra?

Miklós elmondotta a Kondorral való beszélgetés történetét. A székelyeknek fegyver kell, vas kell, és ezt tőle kérte egyik tisztjük. Vas hiszen bőven volna, de hogy lehessen fegyvert kovácsozni belőle a hatalom szeme láttára? És hogy lehessen a fegyvert a székelyekhez juttatni?

Van Norden megbüvölt arccal nézett Miklóstra.

– Föl fogjuk fegyverezni a székelyeket! – kiáltott föl diadalmasan. – Micsoda találkozás! A gondviselés ujja...

– Lehetségesnek talárod? – kérdezte Miklós kételkedve.

A hadnagy izgatottan sétált körűl az asztalt, meg-megállott, maga elé révedt.

– Egyelőre maradjunk a gondolatnál! – szólt végül. – Ma este fölkereslek: kész haditeranggal fogok előállani. A színjáték megindult... vajon házassággal fog-e végződni számomra? Este a lakásodon várj reám, most menjünk innen feltűnés nélkül.

Miklós valóját teljesen fölforgatták a Van Norden közlései. Heves felindulás rázta, remegtette lelkét. Elhaladt lakása előtt, a szögletbástya felé tartott. Nappal nyitva van a bástya ajtaja, sokan mennek föl a könyöklőhöz: nagyszerű pillantás esik onnan délre, az óriási hegyek sötét ormaira és keletre, az Olt széles, mosolygó völgyére. Miklós is gyakran ment föl a bástyára, és elgyönyörködött a hatalmas panorámában. Most is arra vitte izgatott lelke, napra, világosságra vágyott, rendet akart teremteni csapongó érzései, zavaros, kuszált gondolatai között. A könyöklőhöz állt, tusakodott, vitázott a kísértővel. – Gyáva volnék? Külső országokban a legmélyebb bányákat meg mertem járni, apám akaratával szembeszálltam, a vármegyének útját álltam. Mi bírt rá mind-ezekre? Magam szüksége, magam vágya, érdeke! De most másról van szó. Most olyan ügyről kell döntenem, ami nemzetemnek ügye... A nemzetért!... Hatalmasan dördült meg szívében a szó: a nemzetért!... Csakugyan... én egy vagyok a szentgyörgyi vár

szilaj táncosaival, nekem közöm van a székeleyek dühéhez... a jobbágyok kínjaihoz, ennek a földnek minden öröméhez, bújához. Annyi embernek testvére vagyok. S ha mind egyet akarnánk! Ó, Kondor világosan látja a célt! Kondor engemet is jól ismer, tudja, mi telik ki tőlem. Nem akar tőlem véres vitézkedést: munkát kér tőlem, vasat, vasat! Ez az én utam: dolgozni, áldozni azokért, akikkel egy vagyok. Kondor, vasat adok nektek! – nézett kigyúlt arccal napkeletre, a Székelyföld felé.

V

A nemzetért!¹⁶

Diadalmasan zengett tovább lelkében a szó.

Mintha sötét rengetegből vergődött volna ki, ahonnan szabad utak nyiladoznak a messziségbe.

A fölragyogott életcél!

Vaskenyeret az éhező raboknak!

Estefelé elment az ítélőmester kancelláriájára, tájékoztatta az öreg Takóékat a Sárossy sorsáról – Bécsbe vitték, várni kell, míg bizonyosabb hírek jönnek felőle. Magához vette a pöriratokat. Megörvendett, mikor fölfedezte, hogy a privilegiális levél másolatát az iratcsomó számára is megcsinálta az ítélőmester. A konziliárius tehát hiába süllyesztette el a főaktát, a pört akármi-kor folytatni lehet.

Egyelőre a harang szava elnyeli a csengettyű szavát. Ország szabadulásáért indul meg a per. Milyen terveket hoz a hadnagy a székeleyek fölfegyverzésére?

Este pontosan beállított Van Norden. A homályos szobában egyszerre mintha minden határozott alakot öltött volna. Minden

olyan világosan, kereken jelentkezett a hadnagnál: a mozdulatok, szavak, pillantások. Strucctollas kalapját szabályos mozdulattal a fogásra akasztotta, vállra omló gesztenyeszín fürtjeit csomóba igazította... egy-kettő... egy-kettő... leült Miklós mellé, és kis papirost vett elé.

– Helyzetkép! – szolt kerek, választékos mozdulattal. – A császári ármádia a nyugati harctereken maholnap óriási küzdelembe fog bonyolódni, ide aligha tudnak mostanában csapaterősítéseket küldeni. Rabutin máris riadozik, állását félti az itteni mozgalmaktól, gögös félistenből gyanakvó szolgává kezd aljasodni. Nos hát, ezekre építem tervemet: Rabutin félelmére és az ittváló császári hadak állapotára. Föl fogom fedezni Rabutinak, hogy a csapatok fegyverzete nagyon rossz állapotban van, pótolni kell minden fölszerelést, rezervákkal kell megrakni a szertárakat. Rabutin ijedten fog kapni indítványomon, én meg ajánlkozom, hogy a fölfegyverzést végrehajtom. A vasra veled fogok megalkudni, a torockói verőkben fognak készülni a fegyverek. A többi könnyűszerrel fog menni. A fegyverhordó szekerek rajzani kezdenek a Székelyföld felé. Egy szekér valamelyik császári depónál fog lerakodni, tíz másfelé megy. A főkommandó füstje alatt megrakjuk a titkos helyeket a szükséges hadiszerszámokkal. De hogy jutunk a vashoz?

– A vasat én adom! – felelt Miklós határozottan. – Tizenkét verő munkáját.

– Nem elég! – rázta meg a fejét a hadnagy. – Évek kellenének tizenkét verővel; az egész Torockónak dolgoznia kell. Minden perc drága, a télen végére kell jutnunk. És a rengeteg költség? Én csak a császári depók számára átvett dolgokért tudok majd fizetni, s azt is nagyon szűken. Rabutin reszket a garasért, rosszul áll a hadikassza.

Miklós hallgatott egy kicsit.

– A költséggel is majd csak megleszünk. Bízom benne, hogy apám helyt fog állni értünk, írjuk ezt is az én terhemre...
– mondotta.

A hadnagy fölállt, s szép szabályosan megrázta barátja kezét. Majd visszaült, s egy percig a papirosba mélyedt.

– És az emberek? Harcra nálatok mindig akad ember, a székelyek bizonyosan jönni fognak, ha megszólal a trombita, de kik fogják a dolog politikai részét intézni? Az összeesküvők...

Miklós gondolkozott.

– Beláthatod, hogy erre nem tudok azonnal felelni, nekem is tervet kell csinálnom. Tordára megyek Szaniszló alispánhoz, ő lelkes kuruc, és jól ismeri Erdélyt. Akár holnap útra kelhetek.

– Egy másik gondolat! – szólt Van Norden kisvártatva. – Három nap múlva kezdődik az országgyűlés Gyulafehérváron, mi is ott leszünk. Rabutint titokban alarmírozta Thoroczkay konziliárius, azt írja, hogy nagy elégedetlenség forr Erdélyben a katonaság ellen, adó ellen. Állítólag Thoroczkay főkapitány fogja vezetni ellenünk az attakot. Egy csomó súlyos panaszt írt volna össze a Székelyföldön.

– Erről én is hallottam valamit.

– Szóval Rabutin Fehérvárt akar lenni: otthon lesz a macska, nem fognak cincogni az egerek. De annál jobb alkalom volna titkos verbuválásra.

– Szaniszló alispán is bizonyosan ott lesz a gyűlésen, vele kell kezdeni – fogadta el Miklós a hadnagy tervét.

Van Norden frissen, megkönnyebbülve állt föl.

– Most aztán térjünk vidámabb dolgokra. Nem is vagy kíváncsi, ki az a lány, akiért mindezekre rászántam magamat?

– Ismerem?

– Ó, nagyon jól! Földid... Csegezy Anikó...

Miklós megszédült, mintha fejbe vágták volna. Vére vadul hullámozott szívéből fejeig, a gyertya lángja karikát hányt előtte.

– Csegezy Anikó? – kérdezte megtört hangon. – Szép leány! ...

– Meghiszem azt! – lelkesedett a hadnagy. – Rabutin is állandóan magasztalja. Azzal büszkélkedik, hogy ő lesz a násznagy az Anikó lakodalmán. No, majd szerzünk neki más lakodalmat, eltáncoltatjuk vele az egerest, mi?

– Régóta ismered?

– Farsang óta, hiszen emlékszel. Azóta többször megfordultam náluk, a napokban is beköszöntem Gyaluból hazajövet.¹⁷

– Szívesen látnak, persze! ...

– No, nem lehet panaszom.

Miklós fölállt, ünnepies komolysággal kezét nyújtott Van Nordennek.

– Sok szerencsét, méltón választottál.

Majd bocsánatot kért, nagy kimerültségről panaszkodott, sok álmatlan éjszakát töltött mostanában.

– Hát csak pihenj! – búcsúzott el a hadnagy kardját felővezve. – Holnap este folytatjuk, én máris úgy tekintem magamat, mint a magyarok titkos követét – Rabutin udvarában.

Miklós magára maradt, kábultan, erejefogyottan ült egy karosszékre. Micsoda érzés ez? Mikor, hol született? Csak fölpattan a mélyből, mint a rejtett seb, és sajog és a szívbe nyilallik ... Szerelem? Nem az, bizonyára nem az, de titkon tudott kedves menedékhely... Most aztán vége, ennek is vége! Van Norden már rátette életét – az árulásig. Van Nordenre pedig most már múlhatatlanul szükség van, sejtelemmel sem szabad kedvét szegni...

Csakugyan ki volt merülve, tompa bódulással dőlt ágyába. Hajnaltájt megébredt: ujjongó érzés járta át szívét. Haza, haza,

itthagyni világfelfordulást, szabadságot, Kondort, hadnagyot, pört... szaladni, megelőzni mindenkit, elragadni Csegezy Anikót és elrejtőzni vele a torockói kis völgyben. Édes hevület öntötte el képzeletét, látta a leányt ragyogó szépségében, hallotta zengő szavát: ó, ez mégis szerelem, az igazi nagy szerelem! Elringatózott a zengő hangokon, messze-messze hajókázott virágos vizeken...

Világosság volt szobájában, mire megint fölébredt. De más színe volt most a dolognak! Hazamenni Csegezy Anikóért? Gyáván megszaladni? Lehetetlenség, a cél parancsolóan int a közelből. A cél pedig: vasat vetni, és szabadságot aratni. Erősnek, hatalmasnak érezte magát.

– Eddig játékszere voltam az eseményeknek, ezt a dolgot magam fogom eldönteni. Szerelem? Nem az... nem szerelem – szabadság! ...

VI

Rabutin kíséretével már a gyűlés előtt való napon Gyulaférvárra érkezett. Állandóan Thoroczky konziliáriussal sugdosódott a zárt ajtók mögött.

Van Norden a megnyitás reggelén találkozott Miklóssal.

– A parancsot megkaptam az armatura rendbehozására – mutatta meg az írást. – Rabutin teljes meghatalmazást adott, megköthetem a szerződést veled. Most aztán embereket a gátra, akik a politikai szervezést elvégzik.

Miklós a fejedelmi palotára sietett, annak a termeiben lesz az országgyűlés. Még csak az előkészületek folytak, délfelé lesz a megnyitó ünnepség. Az elnöki emelvényen íródeákok sűrögtek-forogtak, lent a padsorok közt követek csoportjai zsibong-

tak, paroláztak. Miklós fölfedezte Szaniszló Zsigmondot, és odaköszönt neki. Az alispán tekintete elzordult, indulatos lépésekkel közeledett Miklós felé.

– Mi az, jó úrfi, megkerültél? – mondotta szemrehányó hangon. De hirtelen elakadt szava, résztvevően pillantott Miklósrá: – No, úgy látszik, megszenvedtél szelességedért, ugyancsak rossz színben vagy. Nincs valami komoly bajod? Jere, beszéljük meg a dolgot! Hiszen elmúlt már a veszedelem, kihúztuk a boldonság méregfogát.

A folyosón vidáman beszélt el az alispán, hogy üzette meg Kirát a boszorkányokkal. Ennek a taktikának bizony kellemetlen következményei is vannak: egy az, hogy a bíró leányán a boszorkányság híre megerősödött, remélhetően jól elbújt ellenségei elől. A másik következményben némi igazságtétel is van: Mátyásné betege lett annak a hivatalos megállapításnak, hogy Juditot gonosz lelkek ragadták ki a vármegye kezéből. Látomásai vannak, álmatlanul riadozik, nem állnak-e rajta bosszút a boszorkányok? Anikó csöndesítése tartja benne a lelket. Baj, de ezen az áron a bányászok kisiklottak a konziliárius fosztogató kezéből.

Miklósnak nyelve hegyén volt, hogy elmondja a harmadik következményt: miként szolgáltatott ürügyet a boszorkányos taktika Sárossy elfogatására. Mégis meggondolta, nem volna okos dolog keresztapja lelkét ezzel a kellemetlen hírrel most megzavarni.

Az alispán karon fogta Miklóst, és a nagyterembe vezette.

– Gyere, megmutatom neked a gyűlést. Amott – látod – az emelvény előtt a Gubernium pártja: regalisták, Szamos menti nemesség, főbb tisztviselők. Mellettük külön összebújva a szász követek. Mind összesen a Rabutin szolgálói... hitvány labancok! Nézd, Thoroczky konziliárius hogy maszlagolja őket!

– S van egy másik párt is? – kérdezte Miklós heves érdeklődéssel.

– Van ám, a többi! Amott a bal oldalon a partiumbeli, mezőségi nemesek, székelyek. Mindnyájan a mi pártunk, lélek szerint! ...

– Szóval fejtetlenül – bólintott Miklós savanyú képpel.

– Ejnye, hallod! – lobbantott Miklóstra megrovó pillantást az alispán. – Egyébiránt van némi igazság a szavadban, még nem fogtunk össze forma szerint, az idő még nem ért oda. A mostani gyűlés azonban sok mindent el fog választani: Thoroczky főkapitány áll mostan próbára. Az ő kezében vannak az ütőkártyák, ha jól játszik, Erdély lelkét nyeri magának, ha rosszul játszik... nos, a lélek akkor is megmarad kurucnak! Most készíti jelentését székelyföldi útjáról, gonosz vádak vannak benne a Gubernium és Rabutin ellen...

– Eszerint nagy szócstatákra van kilátás! – mosolygott Miklós gúnyosan. – Cselekedni kellene, keresztapám. Vagy ha cselekedni most még nem lehet, legalább készülni rá. Lärmázni... mit ér az?

– Ejnye, te, milyen bölcs ember lettél! – mondotta szelíd botránkozással Szaniszló Zsigmond. – Csirke ad tanácsot...

Miklós élénken felelt vissza keresztapjának:

– Mindenesetre volna szavam ezekhez a dolgokhoz, igen fontos szavam. Sürgős is volna, és nagyon bizalmas... nem adhatna módot keresztapám?

– Gondolod, a szállásomon?

– Az lesz a legjobb, tanúk nélkül...

Elindultak, az alispán lehorgasztott fejjel mendegélt elől. – Ez a jámbor, józan fiú egészen kifordult valójából. A szeméből látszik, hogy nincs rendben a szénája. Miféle fantázia szállta meg? No, majd kibeszélem a fejéből.

Behúzódtak az alispán szállásának – egy becsületes gombkötő házának – belső szobájába. Miklós mesélni kezdte az utóbbi napok történetét. A Kondorral való találkozáson kezdte és Van Norden közlésein végezte.

Szaniszló Zsigmond bezzeg nem vegyített most tréfát a dologba, mint ahogy szokása volt komoly tárgyalások rendjén is. Izgatott kérdéseket vetett közbe, ühmgetett, ámuldozott, végül nagy felindulással szólt:

– Fiam, ezek a hírek egészen más irányt szabhatnak dolgainknak. Gyere, közölni fogom a főkapitánnyal!

A főkapitány szállása előtt kis gondolkozás után kezét nyújtott Miklósnak.

– Várj itt reám, előbb magunk beszéljük meg.

Miklós alá s föl sétált a Thoroczkay István szállása előtt, és vigyázódott. Láta, amint egy inas elszaladt a fejedelmi palota felé és egy székely követel tért meg. Nemsokára a mezőségi köpcös úr érkezett, aki a szentgyörgyi mulatságon Rabutin emberének nevezte volt. Ismeretlen urak jöttek egyenkint és kis csoportokban...

De őt nem hívták. Nem tudtak megegyezni? Lám, egyenkint megint visszazálogóznak az országgyűlésre.

Végre kilépett az alispán is.

– Nagy dolgot indítottál meg, fiam! Tán nemzedet sorsát döntötted el – mondotta meghatódotan.

– Megegyeztek?

– Még nem. Csak holnap kell színt vellanunk, addig bizonyosan megegyezünk. A taktikára nézve van köztünk különbség: támadja-e holnap a gyűlésen a főkapitány Rabutint, vagy leplezze érzéseinket és játssza az alázatos meghunyászkodót? Én azon a nézetem vagyok, hogy a főkapitánynak most látszólag meg kell lapulnia, hadd vakuljon az ellenség! Reád és apádra

erősen számítunk, nyilvánvaló, hogy a vas dolga rajtatok fordul meg.

– Ami engem illet, én megteszem a magamét – szolt Miklós kis hallgatás után. – De csak bizonyos föltételek alatt!

– Ugyan megkeményedtél, hallod-e! Micsoda feltételek?

– Az egyik kegyelmedet illeti, a másik meg Thoroczkay főkapitányt. A kegyelmedét már most elmondom: Tóbis Juditról töröljék le a boszorkányság vádját, csináljanak utat neki a hazatérésre. A bányászok nélkül nem érünk el semmit, azok pedig nem fognak velünk dolgozni, amíg Judit üldözéséről tudnak.

– Igaz, ebben van némi bölcsesség! Haza fogjuk szerezni a leányt, és tisztára mossuk, ez csakugyan az én kötelességem. Papiros dolga... új protokollumot veszünk föl. Egyébiránt nincs ínyemre ez a dolog, hallod-e! Miért nem veszed le az eszedet róla?

– Már levettem... szakítottam vele, keresztapám. De ügyünkért... no meg az igazságért...

– Csakugyan szakítottál? – kiáltott föl nagy örvendezéssel Szaniszló. – Tyüh, de fog örülni apád! Hát még Mátyásné! Egy csapásra kigyógyul a rossz látomásokból. Még csak azt kell megérniök, hogy a Csegezy Anikó kezét kéred.

– No, azt nem fogják megérni! – mondta Miklós, és komoran elfordította fejét.

VII

Szaniszló alispánék a napot az országgyűlésben töltötték.¹⁸ Este jöttek össze megint a Thoroczkay főkapitány szállásán. Szaniszló megkérte Miklóst, hogy otthon várakozzék, majd őt is

bevezetik a tanácsba. Sok olyan ága-boga van a dolognak, amit a követek maguk között kívánnak tisztázni.

Késő éjszaka volt, mikor az alispán Miklóst fölvezette a titkos tanácsba.

A főkapitány nyájasan fogadta Miklóst. Nyíltan, férfias komolysággal szólott hozzája:

– Öcsém, mi a kuruc-ligát megkötöttük, a jövő nagy dolgaira nézve testvéri érzéssel megegyeztünk. Ez lesz a taktikánk: mostantól kezdve alázatot fogunk mutatni a hatalom iránt, a lepel mögött azonban teljes tűzzel fogjuk forralni a lelkeket... A fő dolog mégis az, amire te vállalkoztál: fegyverbe öltöztetni az elkeseredést! Apáddal együtt ti vagytok a vasnak urai, mesterei. A bányászok lelkességétől függ a siker, lelkét pedig ti adhattok nekik. Hallom, valamelyes föltételhez kötöd részvételedet. Helyes, a lehetőet megteesszük. Bizonyára ti sem feleditek, hogy szabadságot akarunk nyerni, nem kincset. Nos, mi a föltétel?

– Azt kérem a bányászok számára, nagyuram, amit kegyelmek akarnak a maguk számára: szabadságot!

– Ha világosabban szólnál...

Miklós zsebébe nyúlt, és egy iratot vett elő.

– Mint a bányászok prókátora, kérem Endre király szabadságlevelének eredetijét. Ez itten egyik másolata, a levél eredetije kegyelmek kezében van. Pört kezdtünk nagyuramék ellen, ez a királyi levél pörünk döntő bizonyítéka. A bányászok életrehalálra fognak dolgozni, ha azzal biztathatom őket, hogy reménység van pörük megnyerésére.

A liga tagjai meghökkenve pillantottak István úrra. Így kelepcebe kerülni...

A főkapitány elfehéredett, néhány pillanatig mereven bámult maga elé. De lassan fölemelte fejét, szeme fényességgel telt

meg, nem a vészes haragtól, hanem szelíd, belső megindulástól... Fölállt, kezét nyújtott Miklósnak.

– Isten nevében, öcsém! Ügyünk áldozatot kíván, én meghozom a magamét: a királyi levelet a kezébe adom. Vajha jönne a mainál becsületesebb világ, amely a pörben igaz ítéletet hoz.

Mind fölálltak, kezét fogtak a főkapitánnyal és Miklóssal.

– Isten nevében!

Az országgyűlésen másnap délelőtt került sor a főkapitány székelyföldi jelentésére. Az izgalmas esemény híre mind a terembe gyűjtötte a követeket.

A kiszivárgott hírek úgy szóltak, hogy a főkapitány föl sorolja és az országgyűlés naplójába írja a császári katonaság gonoszságait, lelketlen zsarolásait, és indítványozni fogja, hogy a követség menjen fel Bécsbe a Rabutin visszahívásának megsürgetésére.

Thoroczky konziliárius egy padsor végére ült, hogy bármely pillanatban Rabutinhoz röppenhessen a gyűlés hírével. Cegei Vass György, a gubernátor főhíve gyíkmozdulatokkal forgolódott és sugdosódott a padok közt. A ligás atyafiak szerénsszerűen ültek, és csöndes mosollyal pillantgattak a többiekre.

A zsbongás elnémult, a főkapitány nagy iratcsomóval kezében megjelent az emelvényen. Méltóságos alakjára meghökkent szemmel néztek a császár hívei. Nehéz ember, akit bajos lesz megejteni. Száraz, hivatalos hangon szólalt meg a főkapitány. Elmondotta, hogy a Gubernium megbízásának eleget tett, öszszeírta a székelyek panaszait. Küldetését befejezettnek tekinti, itt a jegyzék... lássa, mit határoz róla a gyűlés! Ő leghelyesebbnek vélné, ha a Gubernium venné kezébe az ügyet, s minden nagyobb zaj nélkül megtárgyalná az orvoslás módjait a főgenerálissal.

Nagy elhűlés, csalódottság a labanc arcokon! Hát ennyi? Itt

is, ott is nevetés csendült föl, kicsinylő, gúnyos hangok, taposások...

– No, híresek!

A Gubernium pártja persze kapva kapott az indítványokon: nem kell zajt ütni a dologból. A főkapitány jelentését a konziliárius kapta kezébe, és lapozgatni kezdett benne. Arcán leplezett bosszúság! Hát nem sikerült bátyját Rabutin dühének kitennie... Panaszok a jegyzőkönyvben? Ártalmatlan csontok a mély sírban...

Az országgyűlés többi tárgyait nemigen vették komolyan. Egy kis mozgolódást keltett Sárossy elfogatásának ügye, amit Szaniszló Zsigmond tett szóvá. Bánffy gubernátor azonnal föl szólalt, és kenetteljes hangon ajánlta, hogy az országgyűlés írjon föl a császári felségnek Sárossy mentése céljából. Ezt az indítványt meghatódással fogadták el.

A szép békesség öröme, amely minden ügyben megmutatkozott, egyik áldomás a másikat követte a gyűlés után. Bánffy gubernátor, Apor kincstartó, Rabutin sorra vendégelték a következőket. Rabutin sohasem érezte magát nagyobbnak, győzhetetlenebbnek, mint ezekben a napokban. Szokása szerint most is sűrűn fogadkozott, hogy számos családot fog fölterjeszteni Bécsbe grófi és bárói titulusok elnyerésére.

VIII

A főkapitány Gyulafehérváron maradt, és buzgón mulatozott az urakkal az áldomásokon.

Szaniszló alispán, Van Norden hadnagy és Koncz Miklós a gyűlés berekesztését követő napon, őszi szép reggelen, útra keltek Torockó felé: vaskenyeret szegni! Az alispán és a hadnagy

egymás mellett lovagoltak, és élénk beszélgetésbe bocsátkoztak, Koncz Miklós magába mélyedve, borús képpel kocogott nyomukban.

Az alispán egykettőre nagyon megszerette a hollandust, s érzelmeiből világért sem csinált titkot. Zajos vidámsággal új meg új beszédtemákat vetett föl. Sokat olvasott a hollandusok szabadságharcairól, tudományát szívesen csillogtatta meg a hadnagy előtt. Csak őseinek nyomdokát követi Van Norden, ha a szabadság ügyének szolgálatába áll. S hogy éppen Erdélyért tusakodik? Nos, ebben is nemzetének Erdély iránt élő rokonérzését követi. Íme, a hollandusok magyar-szeretetének egyik megjeljesülése: az unitárius relígióra közelebről gyilkos csapásokat mért a Habsburg-politika. Kolozsvári templomukat, főiskolájukat elvették, javaikat elragadozták. Mi történt erre? Demény Pál nevű tudós, az iskola igazgatója kiutazott Hollandiába, s hírré tette ottan egyháza rettenetes romlását. Az áldott jó hollandusok testvéri szeretettel karolták fel az ügyet, s Demény Pált a tallérok olyan sokaságával bocsátották vissza Erdélybe, hogy immár nem lesz nehéz az egyháznak új alapot vetni.

– Én is szolgálni akarok kegyelmeteknek – jegyezte meg a hadnagy. – Én azonban nem ingyen cselekszem: szolgálatom fejében otthont akarok szerezni kegyelmetek között.

Szaniszló Zsigmondot nagy lelkesedésre gyújtotta ez a valóság. Megállította lovát, kezét nyújtott Van Nordennek.

– Mit cifrázzuk a dolgot: itt a kezem, öcsémnek fogadlak, fogadj engemet bátyádnak! – mondotta nagy hévvel. – Tanácsért hozzám folyamodjál, utadban nálam hálj, leánykérni engem küldj, kölcsönt tőlem kérj! Ha pedig Isten szabadságot ad Erdélynek, Erdély hazát fog adni neked – magyar parolával fogadom...

Enyeden balra tértek a Kőköz tar sziklái felé, ott visz át az út a torockói völgybe. Délesten érkeztek meg Szentgyörgyre, nagy dobogással ugrattak be a Mátyás úr portájára.

Mátyás úr kilépett az udvarra, és aggodalmas arccal sietett az alispán elé.

– A feleségem nagyon megriadt a lódobogás hallatára. Azon fantáziál, hogy érte jöttek... – súgta bizalmasan.

– No, majd meggyógyítjuk! – nevetett az alispán. – Gyógyító kenetet hoztam én a számára, mindjárt feladom...

A régi barát bizalmasságával nyitott be Mátyásné betegágyához. Az elaszott kis teremtes ott remegett Anikó karjában. – Menj ki, húgom – mondta Anikónak. – Gyógyító híreket akarok mondani nénédnek, de csak négyszemközt tehetem.

Anikó kis habozás után az alispánra hagyta nényjét. Az alispán nagy mókázással beszélte el ennek, hogy a múltkor, a vallatás alkalmával micsoda bolondságokat írtak be a jegyzőkönyvbe. Azóta tisztázódtak a dolgok, a bíró leánya vígan él, mégpedig nem Belzebub birodalmában, hanem a Székelyföldön egy jámbor pap házánál. Nemsokára haza fog térni, a főkapitány is oltalmat ígért neki. Nagy változás azonban, hogy Koncz Miklós teljesen elfordult a leánytól!

Mátyásné felkönyökölt, mohó figyelemmel hallgatta az alispán közléseit, arcvonásai fokenként helyre keményedtek, szemében fölfénylett a gonosz, prédaleső villogás... jobban lett! – Szaniszló Zsigmond elmókázott még egy ideig, aztán kiment, és hamis hunyorítással küldötte be Mátyás urat a csodás gyógyulás megtekintésére.

A fiatalok ezalatt az ebédlőházban ültek. Van Norden szabályos, pontos kiejtésre törekvő mondatokban mesélt valami katonai kalandot Anikónak. Miklós komoran ült egy öblös székben. Az alispán széles kacagással toppant közéjük.

– No, húgom, én aztán hoztam neked két úri gavallért, adhatnál egy csókot! – pödörte meg hetykén a bajuszát.

A leány jóízűen fölnevetett.

– Egyet hozzon, bátyám, akkor majd beszélhetünk róla – mondotta rózsává pirult tekintettel.

– Megismerkedtél ezzel a némettel? Hát bizony ez hollandus! – ingerkedett Szaniszló. – Igaz testvére a magyaroknak, öcsémme fogadtam. Egy időre alkalmasint torockói lakos lesz, sokszor meg fog fordulni nálatok, szívesen bánjatok ám velem.

Anikó pillantása Miklóstra siklott.

– Bizony mindnyájan hálásak lehetünk Van Norden iránt – helyeselte Miklós feltűnő éllel.

Anikó elsápadt, lesütötte fejét, s nem szólt bele többet a társalgásba.

Mátyás úr vidám képpel tért vissza feleségétől.

– No, Anikó, nénédnek kitelt a nyavalyája, örvendezzünk! – mondotta. Majd Miklós felé fordult: – Hát hazajön Tóbis Judit, nagyon helyes, hogy ezt a dolgot helyreüttették! Ő is megszenvedett a szabadságlevélért, Isten bocsásson meg neki, és adjon megérdemelt vigasztalást!

Anikó felajzott tekintettel figyelt föl a Juditról szóló hírre, aztán még sápadtabb lett.

Szaniszló néhány tréfás szót váltott még az öreg Mátyással, aztán lóra parancsolta a fiatalokat. Egy ugratás: Torockón voltak az öreg Koncz házánál. Az alispánnak nem lankadt a kötekedő kedve:

– No, koma, vége az uraságnak: a császár nekünk adományozta a kigyelmed javait... Bányák, verők, vasszertárok mind a miénk...

– Nagy áron-e? – mosolygott az öreg.

– Bizony, nagy áron ám! Föl kell fegyvereznünk az erdélyi kurucokat, ez a császár kikötése...

– Hm, a kurucokat? – sandított Van Nordenre az öreg. – Hallja vitéz uram, hol jár a komám esze?

– Minden tréfának fele való, Koncz bácsi. Sőt, ha jól meg-gondoljuk, ez a tréfa egészen való...

– De aki teremtette, most aztán világosan mondják meg!

– Dejszén elmondjuk, nem is igen titkolhatnók kigyelmedtől – nevetett az alispán. – Teríttessen csak, majd az áldomás alatt el-mondjuk a vásárt, amit elsősorban kigyelmed bőrére kötöttünk.

IX

Az alispán borospohár mellett kellőképpen beleavatta Koncz Benedeket a kuruc liga dolgaiba. Lett nagy öröme az öregnek! Miklós Erdély java nemesei közt, az alispánnal, Thoroczky főkapitánnyal egy hajóban! Lelkében ország gondja... Így... így álmodta a jövőndőt, ha nem is ilyen teljes fényességgel...

Úgy érezte, hogy ereje, ami a múltak küzdelmeiben elvihar-zott, újra fellobog. Meg kell felelni a kuruc-liga bizalmának, kerül, amibe kerül, helyt kell állani a Miklós úri becsületéért.

Másnap reggel frissen kalauzolta az alispánékat a verők megtekintésére. Az eszközöket, amelyekkel Apafy korában fegyvereket gyártott, szem elé rakatta, megmagyarázta. Sok el-avult dolog volt köztük. Hanem – úgy ítélte Van Norden – a munkát akár holnap meg lehet kezdeni. De – ismételte Van Norden – ezek a verők a feladatnak csak egy kis részére ele-gendők. Az egész várost bele kell vonni a munkába.

Miklós azonban nem akart addig a bányászokkal tárgyalni, amíg a főkapitány át nem adja a szabadságlevelet.

– Pörük főbizonyítékát meg kell mutatnunk nekik, és megbízható helyre kell letennünk – vitatta keresztapjával szemben, aki sietette a bányászok összehívását.

– Meghajlok – mosolygott az alispán –, járjunk a te tanácsodon!

Miklós tanácsán járni? Az öreg Koncz szeméből örömkönyvek buggyantak ki.

Thoroczky főkapitány harmadnapon érkezett haza Gyulaféhérvárról.¹⁹ Elmondotta Szaniszlóéknak, hogy micsoda hírek keltek szárnyra az urak közt az ő szerepléséről. Azt beszélik, hogy a császári katonák felszerelésének ő a fővállalkozója, hatalmas összeget adott neki Rabutin, ezért hunyászkodott meg az országgyűlésen.

– Nem nagyon cáfoltam a gyanúsítást, annál vastagabb lesz a takaró, ami alá ügyünket rejthetjük.

Szaniszló a Torockón szerzett tájékozódásokról számolt be. Az egész várost munkába kell állítani, ennek a taktikáját pedig jól meg kell ám fontolni. Vannak bizonyos föltételek...

– A szabadságlevél, ugye? – mosolygott a főkapitány Miklósról. – Megígértem...

A vaspántos ládát, amiben a levél állott, Mátyás úr már akkor a várba küldte, mikor a Samuka bolondsága kiderült. A főkapitány kivette a ládából az öreg pergamentet, és könnyed, úri meghajlással nyújtotta át Miklósnak.

– Ez csak egyik fele a dolognak! – folytatta az alispán. – Az most a kérdés, hogy milyen szint adjunk a rengeteg fegyver készítésének. Az igazat nem vallhatjuk meg, Rákócziról nem beszélhetünk a bányászoknak.

– Nos hát, mit ajánl a vármegye, milyen taktikát? – érdeklődött a főkapitány.

– Én a prókátort szeretném hallani! – fordult az alispán Miklós felé.

– Bizonyos, azzal lehet a bányászokat legjobban megbiztatni: pörük sikerével. Ha tehát azt mondanók nekik, hogy munkájukkal szabadulásuk ügyét szolgálják... – vetette föl Miklós.

– Biztassuk tehát azzal őket, hogy Rabutin támogatását nyerik meg pörük számára, ha az armatúra készítésén serényen dolgoznak? – tekintett az alispán kérdően Miklóstra.

– Én most már könnyen egyezem! – bólintott Miklós. – Engem a szabadságlevél birtoka megnyugtat a jövő felől.

– Nos hát, hívd össze a bányászokat, egyezzünk meg velük!

Miklós még aznap szólt Tóbis bírónak, hogy estére hívja tanácsba a nagyfejúeket. A gyűlésen az alispán, az öreg Koncz, Miklós és Van Norden is megjelentek. Szaniszló Zsigmond járt elől az orálásban. Mint hitbeli atyafinak is nagy kedvessége volt a bányászok előtt, amióta azonban a brachium megszalasztásának következményeit elhárította a fejükről, halálba mentek volna érte. Szaniszló nagy siránkozással beszélt a bányászoknak az új időkről, amikor az igazsághoz is csak tekervényes átalutakon lehet hozzájutni. Meg akarják nyerni pörükét? Rabutin pártfogását kell először megnyerniök. Azt pedig úgy nyerhetik meg, ha serényen hozzálátnak a császári armádia fölfegyverzéséhez. Dolgozniok és áldozniok kell.

Tóbis bíró válaszolt a város nevében. Készek bármily munkára és áldozatra, de többet akarnának tudni arról, hogy mit remélhetnek. A Rabutin tetszése nagy dolog, de vajon elegendő-e?

Most Miklós állott szólásra. Néhány ékes kifejezéssel bemutatta Endre király levelét. Két szó van írva erre a levélre: igazság és szabadság... Az igazság pecsétje van rajta, a szabadság lelke harsonázik betűiből... Megkerült kincs, amit bármily időben értékesíteni lehet.

A kemény emberek könnyes szemmel, alázatosan járultak az asztalhoz a szent írat látására. Éltették Miklóst, az alispánt, Rabutint. Fogadkoztak, hogy életüket, vagyonukat áldozzák a munkára, amit az urak jónak látnak...

Miklós bejelentette, hogy Tóbis Judit is bármikor hazatérhet otthonába. A főkapitány parolája és az alispán hatalma fogja védeni. A bányászok lelkesedése határtalan volt.

Az urak is meghatódottan távoztak a gyűlésről.

– Nem balga nép ez? – csóválta fejét az alispán. – A szerény dézsmát megtagadják, egy pörre életüket vetik!...

– Akárcsak mi, keresztapám! A császár igájából kivonjuk a fejünket, és a hóhérbárd alá odanyújtogatjuk. Ki-ki a maga módja szerint – a szabadságért!...

X

Az öreg Koncz lázban volt. A munkát nagy gondossággal osztotta meg a bányászok és a maga verői közt. A művesebb dolognak, puskának, párpisztolynak, karabélynak gyártását magának tartotta fenn, sokan kardot fognak gyártani, mások zabolát, kengyelvasat, sarkantyút, lópatkót, vakarót, mások meg nyersvasat.

Az alispán hazatért Tordára, a fiatalok pedig a dolgok további folyását rendezték el. Legelőször is Szebenbe mentek: Van Norden jelentést tett Rabutinnak az előkészületekről. A szerződést Rabutin és a bányászok nevében az öreg Koncz, Tóbis bíró és a tanácsbeliek írták alá. Van Nordennek Rabutin azt a parancsot adta, hogy állandóan Torockón tartózkodjék, és a munkát ellenőrizze. A kommandó nevében Van Norden paszuszokat állított ki a fegyverszállító szekerek számára. A szeke-

reket sem föltartóztatni, sem vizsgálgatni nem szabad, annál kevésbé kérdezetni, hogy honnan jönnek és merre mennek. Ellenben útjokat mind katonáknak, mind polgároknak szorgalmasan segíteni kell.

Miklós Szebenből egyedül lovagolt tovább a Homoród völgye felé. Van Norden mutatkozása a székelyek körében bizalmatlanságot keltene.

Mennyi minden történt az alatt a pár hét alatt, mióta ezen az úton járt. Kívül is és bent, az ő lelkében is! Hosszú éveken át értek a dolgok, s pár hét alatt lehullottak.

Kondor otthon volt. Gyanakvó, kelletlen arccal fogadta Miklóst.

– Nem látsz szívesen, Kondor? – kérdezte Miklós, lóhátról kezét nyújtva neki. – Pedig vasat hozok nektek, vaskenyeret...

Kondor szemében vad tűz lobbant föl.

– Ne játsszál!...

– Lelkemre! Kardot, puskát, sarkantyút hozok, amennyit akartok...

Kondor arca föllángolt, karja magasba lendült, lekapta Miklóst a lóról, fölszaladt vele a lépcsőn, és a pitvarban elkezdett vele táncolni, mint egy ölbeli gyermekkel.

– Ujjuju!...

Miklós eleinte mosolygott a mulatságon, de Kondor mindjobban megvadult, rémes figurákat vágott vele. A menyecske ijedten szaladt elé, sívítózva nézte ura megháborodását.

– Hol az eszed, ember?

– Mit ész? Sípost, hegedüst ide!...

Végre Miklós és az asszony valahogyan lefogták a bolondot. Kondor ekkor kacagni kezdett, megölelte, megcsókolta Miklóst, s bevitte a belső házba.

– Beszélj, beszélj!

Miklós tüzetesen tájékoztatta barátját a kuruc-liga megalakulásáról. Sül a vaskenyér, most az a kérdés: hogy osztódjék el az éhesek között? Megbízható emberekre lesz szükség, akik a fegyvereket illő helyre szállítsák. Kis részt a német kvártélyokba, a többit bizonyos rejtkehelyekre. Emberekre lesz szükség, akik hallgatni és várni tudnak.

Kondor izgatottan fontolgatta a kérdés megoldását.

– Bízátok rám ezt a felét, én leszek a főszekeres! – mondta végül nagy vígan. – Jövő héten vásár lesz Udvarhelyen, minden tartó marhámat eladom, s egymagam tíz lószekeret állítok be. De jó komáim vannak Csíkban, Háromszéken, Marosszéken is, csak egy szót kell nekik súgnom...

– S hová rejtitek?

– Rika, Firtos, Tartód, Hargita, Bekecs, Bodokhavasa... kell-e ezeknél jobb magazin? S Isten után reméljük, hogy friss füvel...

– Úgy van... mire kitavasodik... Mi is azt reméljük.

Miklós másnap indult visszafelé. Ne forduljon-e Tordátfalvára: hírül adni Juditnak, hogy elmúlt a veszedelem, hazatérhet? Egy út, tán még rövidebb. Tordátfalva felé fordult.

Judit... most is fehér és sima, mint a márvány. És hideg. A pör iránt érdeklődött. Miklós elmondotta, hogy a királyi levél eredetije is megkerült, a bányászok hálával gondolnak rája. A pör számára már megvan az alap, a szabadulás sincsen már messze.

Judit szeme tüzet lövellt a szabadulás szóra.

– Ezt, ha megérjük!...

Miklós azt is elmondotta, hogy a bányászok nagy vállalatba kezdenek, eleven élet pezsdült föl a torockói völgyben. De Juditot ez már nem érdekelt. Csak a pör, a szabadulás...

Üzenni is csak annyit üzent apjának, hogy nem siet haza, majd a tavaszon.

Most ősz volt, könnyező, szívet fogó erdélyi borulat. Csüggedten poroszkált Miklós hazafelé, hegyen-völgyön által. Ó, a tavasz, ott távol a szentgyörgyi kúrián – az is másnak fog virulni!

XI

December derekán Miklós számat vetett a helyzettel. Az a megnyugtató érzése támadt, hogy mindenki a maga helyén van, és a munka teljes erővel folyik.

A főkapitány némán és titokzatosan ül a szentgyörgyi Olimpuszon. Bizonyos hősi legenda szövődött alakja köré, amiért azonban a császári párt lépten-nyomon tépázza és gúnyolja. Szabadsághős? Kufár, aki jó nyereséggel dolgozik Rabutin számára.

Szaniszló Zsigmond minden héten megjelenik a szentgyörgyi várban. Beszámol a magyarországi eseményekről: rendes postákat állított be néhány felső-magyarországi úrhoz. De a jövő-menő kalmárokat is kikérdezi a bécsi, kassai, munkácsi, debreceni hírekről. Ő intézi a kapcsolatot a liga tagjaival, s ebben igen nagy találékonyságot fejt ki, kulcsos írásokat szerkeszt számokból, görög és latin betűkből. Mostanság azonban nem tréfál annyit, állandóan siet, ráncok fellegzik homlokát.

Kondor szekerei megindultak, maga volt itt az első transzporttal. Az első szállítmányok Szebenbe mentek Rabutin gyönyörűségére.

Az öreg Koncz a fiatalokat is beosztotta a munkához. Var Norden mozgékony szerepet kapott: felülvizsgálja, listába veszi

a kész munkát, irányítja a megrakott szekereket, jelszavakat ad ki, egy-egy szállítmányt maga is elkísér egy darabig, olykor a várakban, kvártélyokban maga osztja ki a császáriaknak az új felszerelést. Hol írásban, hol személyesen jelentést tesz Rabutinnak a munka folyásáról. Minden munka könnyűszerrel megy nála, néhány intéssel és szóval! Böven van szabad ideje, sokat lovagol. Többnyire Szentgyörgy felé nyargal. Újabban Thorocz-kay főkapitánnyal is sokat van együtt. A császári hadsereg hadi fortélyait, regulamentumait beszélük meg.

Miklós a bányáknál és kemencéknél dolgozik: vasat termel apja gyártmányai számára. Mértéktelen buzgalommal feküdt bele a munkába, szavát is alig lehet hallani. Halomban fekszik a vaskő a kemencék körül, nyersvas pedig annyi van, hogy a gyártók felét sem tudják fölművelni. Szerencsére a vasat rudakban és tuskókban is örömet elviszik a székelyek. Egypár újítást mégis sikerült megvalósítania. A vaskő felhúzására csigákat szerkesztett, a me-redek oldalakra csúsztatókat rakott le. A bányászok azonban gyanús szemmel nézik az új szereket, s ha módját ejthetik, elkerülik azokat. Rosszul esik nekik, ha valamihez könnyebben jutnak, gyönyörűségük telik a baromi erőfeszítésekben.

Koncz Benedek egyszer nagy felindulással szólította meg fiát:

– A hadnagy Csegezy Anikó után jár, tudsz-e róla? Minden úttal betér Mátyás úrékhoz...

– Elvégezzet dolog ez! – intett Miklós borús mosollyal.

– De a Ponciusát! Ez nem megy, hallod-e!

– Miért? Van Norden nagyon szereti Csegezy Anikót.

– S te? Hol maradsz?

– Én végre lemaradtam – próbált tréfálni Miklós.

A könnyen vevés felbosszantotta az öreget.

– Azt hittem, csakugyan megjött az eszed. Keresztapád is biztatott: lemondta a bíró leányáról...

– Gondolja meg, apám: Van Nordent ez a szerelem köti a magyar ügyhöz. Szabad-e kedvét szegnünk? Árulás volna részünkről.

Az öreg fürkészően nézett Miklóstra.

– Pedig ugye, most már magad is...

– Hagyjuk ezt, apám! Egyes ember dolga ma nem számít – legyintett Miklós dacos arccal.

A székely ernyős szekerek és szánok közben sűrűn jöttek-mentek a simára vert, jó fagyos utakon. A mezőségi nádasok, székelyföldi renetegek, elhagyott malmok, havasi pajták, barlangok, meg mind megannyi nagy kamara: falánk étvágygal nyelték a vaskenyeret...

Az öreg Koncz is a szilaj munkában keresett orvosságot a lelki férgek ellen. Egyszer nyíltan megkérdezte a hadnagyot Csegezy Anikó felől.

– A helyzet igen világos, Koncz bácsi! – felelt a hadnagy zavartalan tekintettel. – Csegezy Anikót szeretem: élet vagy halál kérdése számomra ez a szerelem. A kérdést azonban csak akkor fogom eldönteni, amikor vége lesz annak a nagy küzdelemnek, amelyre most készülünk. Addig mindent elkövetek, hogy a leány vonzalmát megnyerjem.

– S ha valaki közben mégis elragadja?

– Nos hát, akkor a halál... – mosolygott a hadnagy.

A féreg csak rágódott az öreg Koncz lelkén. A hadnagy segítségét, jóakarátát most csakugyan nem lehet eljátszani. A nemzet sorsa nyugszik rajta. De a harc után?

Egyszer megint előhozta a dolgot Miklósnak:

– Hallod, mégsem lehet egy leány bőrére csak úgy alkut kötni. Csegezy Anikó mégiscsak azé lesz, akit maga választ magának. Ő pedig azt fogja választani, akit szeret.

– Van Nordent szereti...

– Nem szereti – mosolygott rejtélyesen az öreg. – És nem is fogja szeretni.

Miklósnak vér szökött az arcába, nagy izgalommal fakadt ki:

– Csak nem beszélt apám Anikóval erről a dologról?

– De bizony beszéltem én! – hunyorított az öreg. – Minden rendben van a te javadra. Hanem időnként neked is el kellene hozzá látogatnod...

– Miért tette, apám, miért tette? – tört ki Miklós szégyenkezve. – Ilyen alattomos gáncsot vetni.

– Gáncsot? – vonított vállán az öreg Koncz. – A hadnagyot is megkérdeztem, Anikót is megkérdeztem, csak ennyi. Tájékozódtam.

Miklós a legközelebbi alkalommal mégis ellátogatott Van Norden társaságában Mátyás úrékhoz. Minden szava epe és kiszámított sértés volt a leány számára. Ez értetlenül, könnybe borult szemmel nézett Miklóstra.

Van Norden – úgy látta Miklós – beleavatta Anikót a kuruc készülődések némely titkaiba. Elvakult, bolond szerelem! De ha már megtörtént dolog: ezt is ki akarta használni a leány megleckéztetésére.

Van Norden ezen a napon is a várba távozott, találkozója volt a főkapitánnyal.

– A nőknek is hozniok kell némi áldozatot a szabadság ügyéért! – mondotta Miklós Anikónak, amint kettesben maradtak.

– Például én mit hozhatnék? – kérdezte a leány reszkető ajakkal.

– Szeresd Van Nordent! Feleségül kell menned hozzája. Rajta fordul meg készülődésünk sikere...

A leány könnyei sűrűn kezdettek aláperegni.

– Mártíromság, önfeláldozás? Arra is születni kell, Miklós. Látja, én annyira bámulom Tóbis Juditot, mert ő, ugye, fölál-

dozta magát egy ügyért, amit nagyoknak és szenteknek tartott. Nekem azonban nincsen olyan erős lelkem! Idővel tán, a kikerülhetetlen végzet súlya alatt.

– Egyelőre tehát légy szeretetreméltó Van Nordenhez! – mondta Miklós elfulladó hangon. – Apám fecsegésére pedig ne ügyelj!

Elbúcsúzott, háborgó lélekkel dévedezett haza Torockóra. Hadd jöjjön már a harc s égetné föl a hazugságokat, amelyek fojtogatóan sokasodnak és növekednek. Hadd jöjjön a harcok fergetege! Most már kardra, vérre is lesz erő!

XII

Kondor március elején üzenetet küldött Miklósnak, hogy trombiták készítéséről is gondoskodják. Vidám szólású, friss harsonák legyenek, amikkel meg lehet majd hirdetni a székely székeknek a nagy tavaszt.

Miklós ezt is vállalta, április közepére elkészültek a réz-trombiták. Minden hadnagyság számára kettő-három. Kondor április utolsó hetében maga jött ki a trombitákért Torockóra. Egyúttal tavaszi hírt akart hallani...

Kissé lehűtötte, hogy Miklósék még mindig munkába ölik minden gondjukat. Több lelkesedést várt volna, több jó hírt... Mikor mozdul Rákóczi, mikor zendülnek meg a völgyek, mikor borulnak lármafa füstjébe a hegyek? A fiatalok nem tudtak biztosat mondani, a liga politikai dolgait a főkapitány és az alispán intézik. De hogy lehet őket meg nem kérdezni? A forrás mellett a szomszóságot nem oltogatni?

Csodálkozott ezen Kondor, de azért lelkében végtelen nagy hálát érzett a vas mesterei iránt. Bizonykodott az öreg Koncz-

nak, hogy a székelyek le fogják róni hálájukat a sok gyönyörű fegyverért: életre-halálra fognak verekedni velük.

Miklóst fölvidította a Kondor társasága. Van Nordennel keveset tudott társalkodni mostanság, mások voltak napi útjaik. Kondort magával vitte a bányákhoz, csúsztatókhöz, s hogy kedvet szerezzen neki a maradáshoz, megígérte, hogy különös erejű és szépségű kardot csináltat neki. Egy szép, műves kardért? Kondor elbocsátotta szekereit, s maga jó hátilovával Miklósnál maradt a kard elkészüléséig.

Április legutolsó napjainak egyikén Szaniszló Zsigmond váratlan Torockón termett. Stafétákat küldött Miklós és Van Norden megkeresésére, azonnal siessenek a szentgyörgyi várba, nagy dolgokat kell megbeszélniök.

Az egyik műhelyben megtalálta az öreg Konczot, izgatottan tárgyalt vele néhány percig, aztán elvágatott Szentgyörgy felé.

Miklósék nem jöttek be a városba, hanem a hegyeken át siettek Szentgyörgyre. Csak Kondor jött be. Nagy izgalommal kereste meg Koncz Benedeket.

– Kitért? – kérdezte sóvárgó tekintettel. – Kezdehetjük?

– Nem tört ki, öcsém, nem tört ki. Éppen az ellenkezője történt. Magyarországon fölfedezték a készülődést. Rákóczit elfogták és fogságba hurcolták.

Kondor csak nézte, nézte értetlenül az öreg Koncz csüggedt arcát. Hogy nem tört ki? Hogy elfogták Rákóczit? El lehet ilyesmit hinni ép elmével?...

– Miklósék megbeszélnek a továbbiakat, addig várjunk türelemmel, öcsém. Majd ők tanácsolnak...

Kondor nem tudott fölcsúdni a csapásból. Mi lesz mostan? Vége volna a sok gyönyörű tavaszi reménységnek?

– Mit beszélnek meg Miklósék? Csak egy út van: a harc. Megkezdenni a harcot! Ember is van hozzá, fegyver is van...

– De fő nincsen, öcsém! – sóhajtott Koncz Benedek. – Rákóczi nincsen.

Késő este jöttek meg a fiatalok Szaniszló alispánnal. Rákóczi elfogatásának következményeit megbeszélték, a harc kezdete elhaladt, ki tudja, mennyi időre. Most azon kell lenni, hogy az itten való készülétek ki ne tudódjanak.

Szentgyörgyön megbeszélték a mostani teendőket. Kondor fogja Erdélyt beszáguldani. Az embereket vigyázásra, de egyúttal a reménység megőrzésére inti. A reményvesztett emberek közül kerülnek ki az árulók...

Kondorba némiképpen lelket öntött ez a megbízatás. A vigyázást is mondja, de a reménységet szentlélek tüzével fogja prédikálni...

Van Norden visszavonul a főkommandóra. Olyan munkakört biztosít magának, ahol minden neszt meghall, ami a kuruc-liga vagy a fegyverek dolgairól megindul. A följelentéseket és árulásokat, amik esetleg történnek, fölfogja, a vizsgálatot hamis nyomra vezeti, Szaniszlót külső hírekről, veszedelem gyülekezéséről értesíti. Mindezt nem lesz nehéz megtennie, mert Rabutin a szolgálat fejében, amit a fölfegyverzés körül végzett, még nagyobb bizalommal van iránta.

Thoroczky István és Szaniszló Zsigmond hétről hétre megtárgyalják a helyzetet. Hol Tordán, hol Szentgyörgyön fognak találkozni.

A bányászok számára Van Norden megszerzi Rabutin pártfogó levelét. Nagy dicsérettel fog a levél megemlékezni arról a buzgalomról, amit a bányászok az armatúra elkészítése körül kifejtettek. Hadd legyen meg a bányászoknak ez a biztosítékuk arra az esetre, ha nem sikerül országul szabadulni és az igazságnak egyenesebb utat venni.

A szerződésben megállapított díjait azonban a dicsérő le-

vél megkapása után szorgalmazni fogják.²⁰ Van Norden ridegen fog bánni velük, a fizetést halogatni fogja. (Kötés a Rabutin szemére.)

Miklós fontos megbízatást kapott. El fog utazni Magyarországra, megtekinti, hogy áll ott valójában a kurucok ügye, tüzetes tájékoztatásokat fog küldeni Szaniszlónak. Magyarországról továbbmegy Bécsbe, azokra a helyekre, ahol Rákóczi sorsát figyelheti. Mozogni fog, és mindenről beszámol, ami odakint történik. Viszont az erdélyi üzeneteket helyükre juttatja. Mostantól fogva ő lesz az erdélyi kuruc-liga külföldi ügyvivője...

Miklós nagy készséggel vállalkozott erre a szerepre. Eltávozhatik erről a környékről, amely a szerelem fájdalmával és az alakoskodás csömörével gyötri szívét-lelkét...²¹

Az öreg Koncz dolga lesz a fegyvergyártást tovább intézni. Van Norden a császári csapatoknál itt-ott hiányokat fog felfedezni, a fegyvereket rossz kritikával illeti, követelni fogja, hogy Konczék a hiányokat pótolják.

Csalfa tavasz!

A szabadság magvait nem költötte ki. Sűrű lombjaival hát legalább fedezze el az elszáradástól.

NEGYEDIK RÉSZ

I

A konziliárius a tehetetlenség mérgével töltötte a telet.

Az őszi országgyűlésre épített tervek nem valósultak meg. Rabutinnak a gyűlés alkalmával elmondotta ugyan a vasdézmára vonatkozó kérését, kapott is némi ígéretet a közbenjárásra, de az ígéret csak üres szó maradt.

Számításainak éppen a fordítottja következett be. Már Gyulafehérvárt hallott róla, hogy bátyja is titkon részt vesz az armatúra elvállalásában. A Péterek Szentgyörgyről megerősítették ennek a hírnek a hitelét, s azt is közölték, hogy a főkapitány – ki gondolt volna ilyen árulásra? – kiszolgáltatta a bányászoknak az Endre király szabadságlevelét...

A konziliárius haját tépte dühében. Ha a szabadságlevél a bányászok kezébe került, akkor a pörtől csak rosszat lehet remélni. Rabutin támogatásában bízni? Rabutin csak egyet lát mostan: a békébe belerozdásodott, lerongyolódott hadainak új ragyogását. Ebben a gyönyörűségében háborgatni annyi volna mostan, mint a tigris elöl a prédát elvonni.

Rákóczi elfogatásának híre egyszerre megelevenítette Thorockay konziliáriust. A zavarosban halászni! A hír nagy riadalmat vert föl Erdélyben. Voltak, akik nem hitték el, voltak, akik az ellenkezőre: a harc kitörésére magyarázták, mások megint azt jószolgálták, hogy az elkeseredés most már bizonyosan fegyverfogásra fogja bírni odakint a magyarokat.

Mindenki várt valami változást, s igyekezett elképzelni a maga szerepét az események forgatagában. Az izgalmat növelte, hogy a katonaság sűrű patrujozást indított. A vásárokat,

gyűléseket szétriasztották, fenekedtek, sarcoltak, korbácsoltak, börtönöztek.

A konziliárius most is, mint rendesen, messze kanyarodó, nagy terveket eszelt ki. Rabutin a riadalom hatása alatt bizonyosan barátok után néz. Jelt kell adni a szolgálatkészségről! Politikai cél: Rabutint a Guberniumhoz láncolni.

A Gubernium pártján ott vannak a császári politika hívei: a főurak, főtisztviselők. Ezekre építsen Rabutin, ne a köznemes-ségre, városi polgárságra vagy éppen a pórnépre. A főrendeket kell lekenyerezni! A torockói vasdézsmá ügyének a fölkarolása nagyon jó alkalom volna a főrendekhez való kapcsolódás bizonyítására.

A tervek tovább sütek-főttek a konziliárius fejében. Országgyűlést hívni nem volna okos dolog. Most, Rákóczi elfogatásának félelmében általános alázkodás törhetne ki a császár iránt, Rabutin megint elhinné magát, nem lehetne szolgálatokat tenni neki, és nem lehetne támogatást csikarni ki tőle. Pedig most, most tán végre ütött az óra!

Olyan alkalmat kell keresni, ahol csupán a főrendek hűségét láthatja! Az ország általános hangulata hadd lebegjen titokzatos felhőként feje fölött!

Az alkalom készen is van. Nemsokára itt van a gubernátor leányának a lakodalma. A lakodalmon körülbelül azok fognak megjelenni, akiknek érzelmeit kamatoztatni lehet a tábornok előtt.

Gyaluba, Bánffy gubernátorhoz sietett gondolataival. A hene, gondatlan ember kapva kapott a ki forralt terveken. A Gubernium pártjának várható megszilárdulásáról is örömmel hallott, de módfelett hízelgett neki, hogy az ország sorsa ott fog eldőlni az ő családi ünnepén. A gyalui menyegzőt ország krónikájába fogják írni!

Megállapodtak, hogy a konziliárius utazzék le Szebenbe, s értesse meg Rabutinnal: a mostani izgalom és titkos forrongás idején milyen jótékony hatása volna egy fényes ünnepségnek, amelyen az ország vezető emberei együtt örvendeznének a császár katonáival...

Azonnal útra kelt. Óva-lopva sandalgott be a szebeni főkommandóra, mint kajtár macska a kamrába. Nagy sürgés-forgás volt a kommandón. Tisztek jöttek-mentek, jelentéseket hoztak a távoli kvártélyokból, parancsokat vittek szét. Van Norden volt ennek a nagy nyüzsgésnek középpontja, ő igazította el a stafétákat.

Thorockay Mihály néhány percig nézte a sokadalmat, majd odaköszönt Van Nordennek, s megkérte, hogy jelentse be a generálisnál.

Rabutin dagadó önérzettel fogadta a konziliáriust.

– Mit szól Erdély Rákóczi elfogatásához? Ugye, nem lehet a mi éberségünket kijátszani?

Thorockay arcán hódolat is, kétség is ült.

– Excellenciás uram, nagy szerencsének tartjuk, hogy a gyújtogatót elfogták, de vajon ezzel a tüzet eloltották-e? Nem parázslík-e a hamu alatt, hogy alkalmas pillanatban a vihar, amely a napnyugati harctereken dühöng, lángra lobbantsa?

Rabutin nagyot nézett, úgy látszik, jónak találta a hasonlatot. Jelentősen végigmérte a konziliáriust, majd leült, s látogatójának is helyet mutatott.

– Ami a lappangó tüzet illeti... nos hát attól sem félünk! Erdélyben is résen vagyunk ám! Csapataink sohasem voltak jobb állapotban, mint mostan. Hamu helyett bármely percben havat takarhatunk a parázsra.

– A Guberniumot is büszke megnyugvással tölti el a hadak nagyszerű készülsége. De a mostani zavaros időben néha mégis

aggodalmas kérdések emésztik a jó hazafi lelkét. Az egyik kérdés: vajon pénz dolgában hogy áll a magas kommandó? Meg tud-e birkózni egy rebellió pénzbeli terheivel?

– Rebellió... itten? – legyintett tagadóan a tábornok. – Hanem ami a pénzt illeti... hiszen Erdélyben vagyunk, uram, ahol egyes családok fulladoznak a jólétben, a kincstárt azonban panaszokkal és jajgatásokkal akarják megtölteni.

– Mennyire igaza van Excellenciádnak! Itt bizony a közügyek emberének fölkapik az álla. Az én példám mindenesetre ezt bizonyítja, nem tudom, Excellenciád...

– Nem tudja? – dobbantott nádbotjával a generális. – Pedig bizony tudhatná... Gyalázat, hogy Erdély az én szolgálataimat mennyire nem értékeli. A töröknek persze tudták hordani az ajándékot!

A konziliárius mohón kapta el az ajándék szót.

– Az idők megváltoztak, Excellenciás uram. Ma már nem viszik házhoz, mint vitték a török basák és nagyvezérek idejében, ma ki kell varázsolni a pénzt az emberek erszényéből.

– Nemde úgy érti, uram, hogy nem volna helyes erőszakkal? Ebben tökéletesen egyetértünk. Az erőszak a harctérre való. Polgárokkal szemben ész és szellem... ez az én ízlésem! Nos hát, hogy gondolja, monsieur?

– Egy kicsiny, de jellemző példát mondok Excellenciádnak a magam köréből. Amint a gyulafehérvári gyűlés alkalmával elmondottam, mi, Thoroczky családunk régi földesurai vagyunk Torockó bányavárosának. Idők folyamán azonban nagyon ferde viszony alakult ki köztünk és bányász jobbágyaink között: a bányák hatalmas jövedelmei után egy garas dézsmát sem kaptunk tőlük, csak a szántóföldek, házhelyek, erdők után fizetnek csekély taxát. Ezen az igazságtalanságon – amint kifejtettem – igen könnyű volna segíteni. Odafönt az udvarnál most rendezgetik

az erdélyi bányák helyzetét; Excellenciádnak nem kerülne nagy fáradságába, hogy a bányakamara rendeletével vasdézsmá fizetésére köteleztesse jobbágyainkat.

– Várjon csak, uram! – intett ujjával a tábornok. – Torockó az a helység, ahol a hadsereg fölszerelése készült?

A konziliáriust nagy szorongás fogta el. A tábornok a bányászok mellett fog nyilatkozni. De eltagadni mégsem lehetett.

– Az a helység... Gazdag nép, zsíros jövedelmük van.

– Arcátlan nép, uram, ritka szemtelen nép! Tessék, micsoda parasztfurfanggal éltek velem szemben. Amint az armatúra munkája befejeződött, igazolványt kértek tőlem, hogy nagyszerűen végezték dolgukat, értékes szolgálatokat tettek öfelségének. Úgy tudom Van Nordentől, hogy valami pörük van, azt akarják dűlőre juttatni. Az írást megadtam nekik, a dicséretben ugyancsak nem fukarkodtam. Jóformán azonban meg sem száradt a tinta írásomon, már munkájuk díjáért jelentkeztek: hatalmas összegeket akarnak kivágni a hadikasszából, mégpedig sürgősen.

A konziliáriusból őszinte düh robbant ki.

– Miért nem táncoltatja meg Excellenciád a gazokat?

– Bízza azt Van Nordenre, monsieur! – nevetett a tábornok. – Van Norden köztük volt, ismeri őket, majd elhúzza a nótájukat.

– Excellenciád természetesen nem is sejti, hogy miféle pörüket akarják dűlőre juttatni. Minket akarnak megtámadni! Ezzel hálálják meg évszázadokra menő nagylelkűségünket. A dicsérő iratot ellenünk akarják kihasználni.

– Persze, honnan tudtam volna?

– Bizony, nagy a különbség úr és paraszt között. Én is Excellenciád támogatását kérem családom számára, de méltó honorárium fejében. Ők meg a támogatásért követelőzéssel fizetnek.

Rabutin néhányszor megkoppantotta botját a padlón, arcán végig-végigcikázott a rángatózás.

– Azt az írást most már nem vehetem vissza.

– Nem is szükséges visszavenni. Sokkal egyszerűbb dolog: megelőzni. Ha Excellenciád sürgősen fölírna Bécsbe a vasdézsma rendezése ügyében... Amíg a bányászok észreveszik magukat.

Rabutin botjára támasztotta állát, élesen nézett a konziliáriusra.

– Beszéljünk nyíltan, monsieur, négy szemközt vagyunk! Az az ajánlat, amit most nekem tesz, bagatell összeget eredményezne. Nekem pedig esetleg nagy pénzforrásokra lesz szükségem, mert igaza van, uram, a nyugati változások engem is veszedelmes próbák elé állíthatnak. Nos hát, tudnom kellene, hogy Erdély melyik családjától mekkora összeget lehetne – hogy is fejezte ki? – elvárásolni. Akarja, hogy teljes legyen köztünk a barátság? Állítson össze nekem egy lajstromot Erdély legvagyonosabb családjairól, jelölje meg, kin kellene kezdeni, hol, mit lehetne találni... szóval egy megbízható, részletes tervezetet. Ha ezt megkapom, nos hát, akkor teljesítem kérését: írok Bécsbe a bányakamarának.

A konziliárius egy pillanatig megrökönyödve nézett a tábornokra.

– Persze a legnagyobb titokban...

– Ezt mondani sem kell! – bólintott a tábornok.

– Titoktartásra ugyanis a közügy érdekében van szükség – szedte össze magát gyorsan a konziliárius. – Méltóztassék meghallgatni! A jó hazafi lelkét ebben a zavaros időben egy másik gond is nyomja: meg kell mutatnunk a világnak, hogy az ország gerince, a főnemesség szilárdan össze van forradva az ország fejével. Erdély főúri világa nagy tüntetésre készül Excel-

lenciád és a császári politika mellett. Annak a bizonyos lajstromnak a megsejtése – magától értetődik – nagyon megzavarná a lelkes hajlandóságot...

– Országgyűlést akarnak? – ráncolta össze homlokát bizalmatlanul a tábornok.

– Ó, nem, eszünkben sincs! – tiltakozott a konziliárius. – Szebb alkalom kínálkozik.

Előadta a gyalui lakodalom tervét, káprázatos képet festett Erdély ragyogó hódolatáról, amelyet be fog mutatni a lakodalmon. Rabutin gyönyörűséggel hunyorgatott, bólingatott, a nádbotjával időnként vidám ritmust vert ki a szoba padlóján.

– Várom a jegyzéket és a monsieur írásbeli memorandumát a vasdézsmára nézve. Az utóbbit a legelső futárral Bécsbe küldöm, bizonyos lehet a siker felől – mondta búcsúzáskor.

II

1702 nyarának elején vette feleségül borosjenei Székely Ádám gróf a gubernátor leányát: Bánffy Annát. A lakodalom csakugyan külön fejezet Erdély történetében, pompájáról csodákat írnak a krónikások. Erdély fénye, gazdagsága, ami a régi világból megmaradt, vagy ami annak romjain fölkapott, mind Gyalu várába vonult erre az alkalomra.

A császári „maiestas”-t Rabutin generális képviselte a lakodalmon. Nagy pompával fogadták, maga a gubernátor ment elébe fényes kísérettel, drágakövekkel fölszerszámozott hét gyönyörű paripával. Díszkapun át vezették a gyalui várba, ágyúlövésekkel kísérték a majestási helyre való fölmenetelét, térdet hajtva udvaroltak neki.²²

Thoroczkay konziliárius állandóan ott sürgött-forgott Rabu-

tin körül. Nagyon összeédesedtek az utóbbi időben. Rabutinak csakhamar a szebeni látogatás után lajstromot nyújtott be, amelyben megjelölte, hogy szükség esetén honnan szerezhet pénzt az erdélyi hadviselésre. Elsősorban a Teleki Mihály utódainak kincsházait kell megváltogatni: azoknak arany-, ezüstmarháival hosszú ideig lehet a hadakat táplálni.

A tábornok Gyaluba menet a konziliárius kolozsvári lakásán szállt meg, onnan indult a lakodalmi pompára. Császár képét vendégelni!... Mihály úr odavolt a boldogságtól. Kivált, amikor a tábornok elújságolta neki, hogy Seau gróf, az erdélyi bányák új császári biztosa leérkezett a bányakamara írásával: a vasdézmát elrendelték a család számára.

– A rendeletet hírré kellene tenni a lakodalmon – indítványozta Mihály úr. – Hadd lássák a főrendek, hogy a császár a mostani nehéz időkben sem kedvez az alacsonyabb rendeknek.

Rabutin helyeselte a dolgot. Nagy volt az egyetértés, fényes a Mihály úr reménysége. Örmény hitelezőjét is meg tudta győzni közel való talpraállásáról: új kölcsönt sikerült fölvennie.

A lakodalom első napja fényes ceremóniák között telt el. Rabutin nagy penitenciával, de állhatatosan viselte a császár képét.

A második nap délelőttjén bizalmas tárgyalások folytak a tábornok és a Gubernium tagjai között. A tanácskozások végeztével Bánffy gubernátor az audiencia-házba kérte a vendégurakat.

– Azt akarom, hogy az én örömapomban méltóságoknak és nagyságoknak is igazán öröme teljék! – üdvözölte vendégeit Jó hírt mondok tehát, amit mi, a Gubernium imént hallánk generális urunktól. Császár őfelsége ezekben a nehéz időkben, midőn hadai napnyugaton véres harcok kockáján forognak, teljes bizalommal támaszkodik reánk, erdélyi főrendekre, semmi változást nem akar a kormányzásban tenni a mi rovásunkra.

(Vivat imperator, vivat generális!) – Hosszú visszapillantást vett a Habsburg-uralom áldásaira; majd a jelenre tért. – Friss példát idézek: a torockói jobbágyok rezgелődésének rövidesen vége fog szakadni, az együgyűeknek nemcsak a régi szolgálatot kell megkezdeniök, de a vasdézsmát is nyakukba kell venniök. Íme a Thoroczky család szerencséje: gratuláljunk hozzája! Más családoknak más úton fog kedvük telni: generális urunk jóakarata zálog erre. Mivel felelhetnénk méltóbban mindezekre, mint hogy az ausztriai ház iránt való hűségünkben napról napra tökéletesedjünk? Kívánom, hogy ez a nap a főrendek egyetértésének örömnapja legyen. Kívánom, hogy házam ünnepének örömét ezek a jó hírek is növeljék. Éljenek és vigadjanak méltóságtok és nagyságtok, mint akik fölött melegen fénylenek a magasságok!...

Óriási vivátozás. Az urak a Thoroczkyakat keresték (csak István és Mihály vettek részt a lakodalmon). A konziliárius olvadozva fogadta a gratulációkat, a főkapitány mosolygott, hajladozott és elnézett a gratulálók feje fölött.

Hallotta, amint a gubernátor a közelében magyaráz egy csoportnak. Úgy érezte, hogy hozzája címezi szavait.

– Mit tegyünk, ha nincs erő más politika folytatására? – sópánkodott. – Vagy a szakadékba dőlünk szekereztől, vagy mint tanult lovasgazdák, a helyhez alkalmazzuk a gyeplő vonását...

István úr tekintete egy buzogányos vitéz képére tapadt, amely az audiencia-ház faláról komoran nézett le a hűségtől olvadozó gyülekezetre.

Rettenetes ivás esett azon a délutánon. Rabutin is váltig ivott, fennhangon kiabált, hogy hál' istennek nem kell a „maiestas”-t tovább viselnie.

A főkapitány korán fölkelte az ivóasztaltól. Félt, hogy a sok szolgálalkú beszéd hallatára kirobban fojtott indulata. A tánc-

lólházban az asszonyok körül állingált egy darabig, majd Samukával találkozott, s Pizlit nézték, a gubernátor szőrös arcú, törpe udvari bolondját, aki ezer bohóságot követett el a vendégek mulattatására.

Egyszer Van Norden a főkapitányhoz lépett, s csendes hangon mondta:

– Bocsásson meg, főkapitány uram, az urak odabent kegyelmedről beszélnek. Az imént hallottam, hogy a gubernátor azt mondja Rabutinnak: – Nem hiszem, hogy rossz szándékai lennének. A fia különben is itt van az udvaromban, állandóan ellenőrizhetjük... – Kitelhetett volna tőle – jegyezte meg a konziliárius –, hogy ő is megköszönje Őexcellenciája nagylelkűségét, amit családunk iránt tanúsított. Mit gondol főkapitány uram, nem volna helyes visszajönni az asztalhoz és egy keveset udvarolni a tábornoknak?

A főkapitány barátságosan bólintott.

– Köszönöm, hadnagy úr, egy kissé csakugyan megfélekeztem szerepemről. Mindjárt ott leszek, és hűséges arcokat fogok vágni a tábornokra.

III

Éjfél tájon Pizli a táncolóházban Thoroczkay Istvánnéhoz férközött, és odasúgta neki:

– Nagyasszonyom, Samuka úrfihoz szeretném vezetni.

Borbála asszony kibontakozott a hölgyek társaságából, és elindult Pizli után.

– Hol van? – nézett körül, amint kiléptek az ajtón.

– Az úrfiak szobájában fekszik, rosszul van szegény... Oda kalauzolom.

A nagyasszony riadt szívvel sietett a törpe után.

Samuka az ágyon feküdt ruhástól. Arca halottsárga... nyitott ajkán fehér hab! A gyertya fényénél ijesztően nyúlt el merev, mozdulatlan teste.

– Fiam, mi van veled? – sikoltott fel az anya.

Ébreszteni próbálta, homlokát tapogatta, nevét tördelve vijjogott körülötte.

A fiú nem mozdult.

– Azt hiszem, szívfogás! – mondta a törpe fejével ráhagyogatva. – Utóbbi időben így szokott jární, mikor igen sokat iszik...

– Igen sokat? Az én angyali jámborságú fiam... Mit beszélsz?

– Bizony, már csak elárulom, rettenetesen megromlott az úrfi erkölce – mondta a törpe bús hangon. – A pénz, amit nagyasszonyom titkos postákon küldözgetett neki, mind az ördög malmán járt le. Italra, kártyára ment, meg a kolozsvári rossz helyekre.

– Az én fiam, az én szelíd, jó fiam!...

– Mind ilyenek, nagyasszonyom, csakhogy a többiek jobban bírják. Karl, a császári hadnagy a megromtójuk! Az úrfit különösen hatalmába ejtette. Már régen nagy gonoszság elkövetésére ösztökéli, azzal uralkodik rajta. Főkapitány uramnak is tudnia kellene erről a dolgról.

– Isten ments, hogy az uram... Mondd el, előzzük meg!

A kis bolond arca szinte megszépült a komoly jóakarattól.

– Nekem állandóan közöttük kell hányódnom, hallom gonosz beszédjeiket... Az úrfi egyszer ital közben sírva beszélte el Karl hadnagnak, hogy egy szép torockói leány, Judit nevű, hogy üzött csúfot az ő szerelméből. – Élhetetlen, olyan nagyot művelsz egy jobbágyleányból? – korholta a hadnagy. – Ne siránkozzál, hanem

egyszerűen tedd rá a kezedet! Nálunk napnyugaton a földesúr kénye szerint bánik jobbágyai leányaival... miért ne követnéd a példát? Az úrfi eleinte fölháborodott a hadnagy csábításán: nem alacsony szolgák a torockóiak, hanem büszke, tiszta erkölcsű gazdag népek. – Annál kívánatosabb a zsákmány! – kezdte kecségetni a hadnagy. – No, majd megbizonyítom én neked, hogy igaz barátod vagyok: megszerzem neked azt a leányt. Egy éjszaka rajtaütök a bíró házában, elhozom neked... Itt dugjuk el, fönt a havasban, van itt hallgatni tudó pásztor, aki elzárja számodra... Így incselkedik a sátán fia, és mostanság már az úrfi sem tiltakozik a leányrablás ellen. Állandóan súgnak-búgnak gonosz tervükön, tán el is követik nemsokára.

– Miféle rontás ez rajta? – tördelte kezét Borbála asszony. – Hogy juthatott ennyire?

– Fokról fokra, nagyasszonyom. Mikor idekerült, félénk, húzódozó fiú volt, az úrfiak kitúrták maguk közül, gúnyt űztek belőle. Egyszer aztán Karl hadnagy fölfedezte, pártfogásába vette, s bevezette az ördög iskolájába.

Borbála asszony marcangoló vívódások között töltötte az éjszakát fia ágyánál.

Samuka virradatra fölvergődött beteg mámorából.

A nagyasszony sétára hívta, ki a várból, a fenyves utakra. Szemére hányta, amiket a bolondtól hallott.

A fiú nem védekezett. Csak sírdogált anyja mellett letörten, magamegadóan, tehetetlenül.

*

A lakodalmi gyülekezet harmad-negyed napon kezdett oszladozni Gyalu várából.

István úr megváltoztatta úttervét, nem a havason át fognak Szentgyörgyre utazni, hanem kerülő úton, Torda felé.

Mindkettőjük lelkén sötét gondok rágódtak. Hosszú úton hangtalanul ültek a hintóban.

Borbála asszony mély sóhajtással szólalt meg:

– Észrevette-e kegyelmed, milyen rossz színben van Samuka? Úgy látszik, nincs javára az udvari élet.

– Bizonyosan sokat fáradtak a lakodalom készülétein, az viselte meg! – felelt István úr szórakozottan.

– Legjobb volna hazahozni a magunk szárnya alá. Igaza volt kegyelmednek: igen léha, zajos élet folyik a gubernátor udvarában, nem jámbor ifjúnak való. Haza kell hoznunk, édes uram!

A főkapitány ajkán gúnyos kis mosoly lebbent át.

– Asszony, asszony... hogy változik az elméd! Most persze hazahoznád. Most azonban szó sem lehet róla!

– Rajtunk áll, hogy hazahozzuk.

– Ott kell maradnia, magasabb érdekből. A politika kívánja...

– De ha beteg... a teste is, a lelke is.

– Eh, túlzás... Mindig túlzásokba esel. Ne gyötörd magadat! Megint csöndbe merültek. Egyikük lelkén a család gondja, másikén az országé.

Tordán a Szaniszló Zsigmond kúriájára fordult be a hintó.

A főkapitány négyszemközt vázolta Szaniszlónak a lakodalom politikai eseményeit. A tábornok és a Gubernium megnyergelték a főnemességet, alázatos hűséggel oszlottak szét a lakodalomról.

– Mi bizony nem rendezhetünk fölvonulást a híveinkkel – szólott az alispán bosszúsan. – A mi szólásunk sora még nem következett el, de majd csak elkövetkezik.

– Jött valami jó hír?

– Pár nappal ezelőtt kaptam levelet Koncz Miklóstól. Odaát a barátaink felocsúdtak az első megriadásból, reménykedő izga-

lomban élnek az emberek. Bercsényi lankadatlanul dolgozik Lengyelországban.

– S a mi népünk? Nem történtek árulások?

– Árulások nem, de súlyos ügyetlenségek. Fegyverfitogtatás, elszólások. Van Norden azonban résen van...

– Várjunk tehát, és lessük a nyugati eget!

Az alispán az ő mindig tette kész, tervkovácsoló természetével nem szívesen nyugodott bele a tétlenségbe.

– A teljes hallgatás bizony nem nyereség reánk nézve. Ha valami lármát üthetnénk, ami a főnemesség lelki nyugalmát megzavarná, híveink éberségét pedig följajzaná...

– Talán a vasdézsmá ügye... arról is szó esett Gyaluban – jutott eszébe a főkapitánynak. – Rendelet jött Bécsből, hogy a bányászoknak ezután a vasdézsmát is fizetniök kell.

– Hogy? Pör nélkül, ítélet nélkül?

– A bányakamara rendelete... Mihály öcsém mesterkedte ki a Rabutin támogatásával. Seau gróf, az új császári bányakommisszárius egyszerűen el fogja rendelni a vasdézsmát... Pörről szó sincsen!

– De hisz ez égre kiáltó sérelem alkotmányunk ellen! – szólott az alispán nagy fölindulással. – Császári biztos igazságszolgáltatásunkban?

– Nos, ha sérelem kellett...

– Mint alispán tiltakozni fogok az eljárás ellen. Az összes vármegyéket föllármázom.

– De a bányászok – szegények! Szabadság helyett gonoszabb szolgaságra jutnak. Minket fognak vádolni.

Szaniszló meggondolkozott.

– Mivel vádolhatnának? – szólott hevesen. – A szabadságlevél megszereztük nekik, Rabutinnal megdicsértettük őket, pörüket munkába vettük. Hol van a hiba? Ugyanott, ahonnan az or-

szág bajai származnak: a gonosz kormányzásban, amely minden törvényt, minden igazságot föláldoz politikai érdekekért vagy egyesek hasznáért. A nemzet pöre is nem ezért van-e? Mit tehetünk most már az érdekükben? Lärmát ütünk, tiltakozunk!

A főkapitány nagy gondban volt.

– Mégis meg kell gondolni, hogy a lárma használni fog-e a szerencsétleneknek? Mert a nemzet ügyének ártalmára lehet. A gyanú elszunnyadt némiképpen ellenünk, de nem halt meg. A lakodalmon hangosan bírálgatták magatartásomat. A gubernátor azon nyugodott meg, hogy a fiam ott van zálogképpen a kezükön, az ő útján sakkban tarthatnak.

Az alispánt lehűtötte egy kis meggondolás.

– Jól van, gyűjtsük hát tovább is türelemmel a villámokat!

*

Thoroczky Istvánné mázsás gyötrelmet hozott haza Gyulából. Kihez forduljon segítségért? Ura makacs gúnnyal legyint, ha fia hazahozataláért rimánkodik. Ej, ej, változó, ingatag asszonyi ész! Ma elvinni, holnap hazahozni. Micsoda sötét látás! Nem kell halálra rémülni, ha egy kicsit belekóstol az életbe egy fiatalember!

A nagyasszony több versen haragos szemrehányásokat tett urának, főlemlegette, hogy az ura az ingatag: de más terveket szőtt annak idején a fiú nevelésére!

– Mondtam, hogy most nem lehet! – dördült rája indulatosan a főkapitány. – Ország javáért kell ott maradnia.

Csak azt a bolondságot el ne kövessék Tóbis Judittal. Leányt rabolni? Utolsó romlásba sodorná ez a botrány.

Rémlátások gyötörték a nagyasszonyt. A bírót kellene figyelmeztetni: őrizze, rejtse el valahová a leányt. De ki figyelmeztesse?

Kovács Mózes, a vár hadnagya! Hú embere a családnak, szívből szereti Samukát.

A nagyasszony kiöntötte Kovács Mózes előtt anyai gyötrelmeit.

Menjen el, s mintha fél füllel hallott titkot árulna el: súgja meg a bírónak leánya veszedelmét!...

IV

A bányászok, mint országjáró, vásáros nép, hamar megtudták, hogy a gyalui lakodalmon miféle szó esett róluk. A főúri kastélyokban és kúriákon, ahová így nyaratszaka kaszával, sarlóval és egyéb eladó szerszámokkal beköszöntöttek, hol jó tanácsképpen, hol gúnyosan figyelmeztették őket, hogy jó lesz meghajolni a földesurak előtt, különben a császárral gyűl meg a bajuk.

Tóbis bíró fölháborodva szaladt az alispánhoz: mi igaz a gonosz hírekből? Ennyit érnek a biztatások? Juditot is veszedelem fenyegeti: a főkapitány fia forral ellene gonosz terveket, gyalui németek akarják elragadni.

– Nem szabad lelket veszíteni! – csitította az alispán a megriadt embert. – A Juditra vonatkozó hír nyilvánvaló koholmány... Leányt rabolni? Még a mai hitvány világban sem megy olyan könnyen. Ami pedig a vasdézsmát illeti... hát igaz, vannak olyan hírek... a konziliárius mesterkedik, de előbb látni kell, hogy milyen fonálból szötte a hálót. Meg kell nézni, hogy mit tartalmaz a kamara rendelete. Majd, ha eljön a bányakomisszárius.

– Alispán uram, hát nem fog elhagyni minket?

– Efelől nyugodtak lehetnek, mondja meg otthon a városnak.

*

Gróf Seau Honorius, az erdélyi bányák új császári biztosa „púpos hátú kis ember volt, de értelmes és emberséges”. Nem tudta, miről van szó voltaképpen a torockóiak ügyében. Bécsben kezébe adták a kész rendeletet, hogy hozza le Erdélybe, és közölje a bányászokkal.

A lakodalom után a Guberniumon találkozott vele a konziliárius, és módját ejtette, hogy bővebb beszélgetést folytasson az új főtisztviselővel. A rendeletet úgy kellene közölni a bányászokkal, hogy azoknak elmenjen a kedvük a további ellenkezéstől. Brachiummal is meg lehet őket fenyegetni. Rabutin már ismeri a család igazát, és kész azt diadalra juttatni.

A császári biztos gyanút fogott a konziliárius csúrésén-csavarásán. Kijelentette, hogy a rendeletet a törvények szigorú formáságai között fogja közölni a várossal. A tartalomhoz nincs köze, de a közlés az ő tiszte, és ő nem néz mellékes tekintetekre. Brachiumról például szó sem lehet!

Mihály úrnak leesett az álla. Ez hát nem fogja a kincses fazékról a követ elhengeríteni.

Gróf Seau csakugyan azon kezdte, hogy Tordán fölkereste Szaniszló alispánt, s megbeszélte vele a rendelet közlésének a formáságait. Szaniszló kifejtette, hogy az egész intézkedés törvénytelen, a dézsma ügyét csak pör útján, az ország törvényei értelmében lehet rendezni. De a komisszárius az alispánnal szemben is erélyes volt, követelte, hogy őt a bányászokhoz a vármegye nevében elkísérje. Ám azután tiltakozzanak, mert íme: erre a rendelet is megadja a módot. A nyílt és heves szóváltások tisztázták a helyzetet; időt tűztek ki a torockói kiszállásra.

Szaniszló Zsigmond még a beszélgetés napján szaladton sza-

ladt Torockóra Tóbis bíróhoz, hogy fölvilágosítsa a rendelet tartalmáról, s kioktassa a tennivalókról.

A kitűzött napon ketten jelentek meg Torockón: a komisszárius és az alispán. A tanácsot Tóbis bíró házához gyűjtötték.

Seau gróf felolvasta a kamerális komisszió rendeletét, az alispán megmagyarázta a bányászoknak.

„... Valamint ennek előtte való időkben a földesurakat örökös jobbágyként szolgálták, úgy ezután is mint örökös jobbágyok szolgálják, és ha hol ón-, ezüst-, arany- vagy vasbányákat tudnak, kimutassák, azoknak dézsmáját pontosan megadják. *Szabadságukban áll mindazonáltal, hogy maguk dolgát őfelsége előtt tovább folytassák, nem lévén senki előtt bezárva őfelsége ajtaja.*”

– Megértettétek-e? Mit válaszoltok rája? – kérdezte az alispán.

– Rekurrálunk ellene! – mondta Tóbis bíró hideg komolysággal.

– Írásban rekurráltok-e vagy szóban?

– Itt, a magas komisszió és a vármegye színe előtt szóban. Rövid napon pedig követséget indítunk Bécsbe császár őfelségéhez...

– Fizetitek-e a dézsmát mától fogva?

– *„Mi úgy ítéljük, hogy követségünk visszajöveteléig császár oltalmazó keze van városunkon. Egy polturát sem fizetünk, amíg császár őfelségét meg nem találjuk.”*

Szaniszló tolmácsolta a komisszáriusnak.

– Igazuk van! – bólintott helyeslően gróf Seau. – Szinte csodálatos, hogy ilyen egyszerű emberek olyan helyes jogi disztinkciókkal tudnak élni. Csakugyan, hadd menjenek fel Bécsbe! Eredményt ugyan aligha fognak elérni, mégis hadd történjék meg ez a kísérlet a törvénysértés orvoslására.

– De nem fog-e Rabutin brachiumot hozni a városra a famí-

lia érdekében? – aggódott az alispán, amint a hivatalos útról hazafelé tartottak.

– Rabutin tábornok igen jól tudja, hogy én velem szemben is meg tudom védelmezni jogkörömet. A bányák dolgába csak rajtam keresztül avatkozhatnak bele.

Mihály úr a Péterek útján már másnap értesült, hogy miként folyt le a rendelet kihirdetése Torockón. Dühöngött, szitkozódott: a sárga csíkó a csengő-bongó nyerítésű – megint megugrott előle.

V

A követségre három értelmes és becsületes embert jelölt ki a tanács: Almási Andrást, Vernes Jakabot és Kriza Andrást. Vezetőjüké tették Vinczy nótáriust, aki igen jól ismerte Bécsig is, Bécsben is a járást. Megállapodtak, hogy Endre király levelét, amelyet Szaniszló alispán őrzött számukra, és Rabutin dicsérő iratát, amely a bírónál állott, Kriza András hordozza. Erős hittel kötelezték Kriza Andrást, hogy a városnak eme drága kincseit oktanul el nem vesztegeti, vérével, életével védelmezi. Pénzzel a város ládájából látták el a követeket, Vinczyt heti járandóságra szegődtették.

A követség első megállása Tordán volt Szaniszló alispánnál. Vinczy följegyezte Koncz Miklós és Sárossy ítélőmester bécsi címét. Az alispán lelkükre kötötte, hogy elsősorban Koncz Miklóssal értekezzenek, ha pedig őt nem találják Bécsben, az ítélőmestert keressék meg. (Koncz Miklós írta legutóbbi levelében, hogy Sárossy kitisztázta magát a méltatlan vádakból, szabadon mozog, haza is térhetne, de megfoghatott egészsége még Bécsben marasztalja egy ideig.) Az

alispán más címeket is diktált a követeknek, ahol az ő nevének, köszöntésének hallatára szívesen fogják látni őket. Debrecentől Pozsonyig bőven vannak jó emberei, nem személyes ismeret-ségből, hanem magyar atyafiságos szeretetből...

Hát csak menjenek fel Bécsbe és próbáljanak. Ha elhárítják fejükről a bányakamara rendeletét, az ő szerencsájuk, ha hiába járnak... nos, eggyel több bizonyosság, hogy Bécsből nem lehet igazságot várni...

Most, hogy a bányászok gondjától ilyenformán távolhatott: megint a liga dolgain kezdett tűnődni: Erdélyben csend volt és hallgatás. Megbolygatni a lelkeket? Hadd fejlődjék a vaskenyér a rejteklapocokon, eger sem rágja, tűz sem emészti el, csak ember el ne árulja! Hallgatni és várni...²³

November elején a követek váratlanul csak beállítottak az alispánhoz. Most érkeztek Bécsből, be akartak számolni útjukról.

Dolgvégezetlenebbül alig járt még követség, mint a bányászoké.

Először is Vinczy hiányzott közülük.

– Megmutatta tökéletlenségét! – panaszkolta Kriza András. – Bécsben állandóan a teátrumokat, komédiaházakat bújta, minket is arra biztatott, hogy mulassuk ki magunkat, egyéb hasznát úgysem igen fogjuk látni fáradságunknak. A Tisza tájékán pedig el kezdett maradozni, mint a fortélyos katona, végül kiadta igazi szándékát: odakint maradt a magyarok közt kuruc poétának...

– Hát Sárossy, Koncz Miklós?

– Egyikkel sem tudtunk találkozni. Sárossy már elhagyta Bécset, úgy mondá egy úr, hogy elméjében is igen meggyengült az utóbbi időben, tehát alig vehettük volna hasznát, Koncz Miklós pedig – amint kvártélyos gazdájától értettük – állandóan

jön-megy, vasat árul a lengyeleknek meg a felvidéki magyaroknak, szorgalmas kalmár módján él, hónapokig távol van...

– S a bányakamara? Oda nem is próbáltatok bejutni?

– Próbálkoztunk mi számtalan kilincsen, de mindenütt „huncut magyar” volt a nevünk! Utóbb azzal biztatott Vinczy, hogy egyenesen a császár elé szerez, de ez csak tökéletlenség volt. Ha Koncz Miklós elékerült volna! De hiába vártuk-lestük, eltelt az idő, elfogyott a költség, haza kellett pironkodnunk...

– No, no, azért mégsem jöttünk üres kézzel, nagyuram! – szólt Vernes Jakab.

– Mit hoztatok? – kapott rajta az alispán.

– Jóreménységet! Odaát a Tisza mentén, Hevesben, Borsodban, a Duna partjain csodálatos bizodalom élteti a magyarokat: eljön a mi szabadító Messiásunk! Váltig pirongettak minket: – Mit szaladtok a császár szekere után? Rákóczitól várjatok!...

VI

November közepe táján, zord őszi délután Szaniszló Zsigmond levelet kapott Van Norden hadnagytól.

Rákóczi megszökött bécsújhelyi börtönéből, óriási a riadalom a császári kommandókon.

Most aztán résen kell lenni, és az alkalmat üstökön ragadni!...

Az alispánt megborzongatta a hír. Csakugyan... itt volna?... Erejefogyottan ült le az ámbitus lócájára. Van-e elég rend és fölkészülés a liga ügyeiben? Meg lehet-e mozdítani, tette lehet-e bírni az embereket? Az érzés bizonyára megvan, de lesz-e az érzésből cselekedet?

A levelet lovaslegénnyel küldötte Szentgyörgyre, maga is ott lesz holnap, izente a főkapitánynak.

Este új izgalom rohant be az alispán házába.

Koncz Miklós megérkezett Bécsből.

– Szabadság, keresztapám! – esett az alispán nyakába. – A szabadság híret hozom.

– Egyelőre a bizonytalanság híret hozod, fiam – felelt az komolyan.

– Rákóczi szabad...

– Tudom, megírta Van Norden.

– Részem van benne, keresztapám! Boldog vagyok, végig munkálkodtam benne. Én voltam Rákóczinének legserényebb segítsége ura szabadításában, én hordtam a postát Lengyelország felé Bercsényi uramékhoz.

Féléjszakán át mesélte a szabadulás történetét és az odakint való állapotokat.

Rákóczi intésére várnak az emberek, hetek kérdése, hogy a Felső-Tiszánál fellobbanjon a tűz.

– Van Nordennel kell mihamarabb tanácsot tartanunk – fontolgatta hangosan az alispán. – Holnap Szebenbe megyünk, csak ketten: a főkapitány most minél kevesebbet mutatkozzék! Azért neki is jelentjük utunkat, Szentgyörgy felé kerülünk... Sok sürgős tennivaló vár ránk, az erdélyi liga hadi beosztását elő kell készítenünk, a szervezést a nép felé ki kell szélesítenünk. Az igazat megvallva egy kicsit váratlanul következett be a fordulat...

Jó reggel a lovaslegény visszaérkezett Szentgyörgyről: a főkapitányt nem találta odahaza. Pár nappal ezelőtt a nagyszszonnyal együtt Gyaluba mentek Samuka meglátogatására. Az úrfit haza akarják hozni, úgy mondotta Kovács Mózes várhadnagy.

– Akkor hát egyenesen Van Nordenhez! A főkapitányt majd jövet találjuk meg – döntött az alispán.

Másnap déltájt köszöntöttek be Van Norden szállására. A muskétást, aki a hadnagyot szolgálta, elszalasztották a kommandóra.

Nagy sebbel-lobbal érkezett a hadnagy. Kezében frissen írt levél.

– Miklós, Isten hozott! – ölelte meg barátját. – Isten hozott, milyen szerencse, hogy megjöttél. Nagyon fontos szereped lesz az eljövendő dolgokban, Isten vezérelt haza a legjobb időben. Bátyám, most végeztem be egy levelet a kegyelmed címére, örülök, hogy szóban bővebben megbeszélhetjük.

– Hát komolyra fordult...

– Eljött, eljött! – ujjongott a hadnagy. – Cselekedni fogunk.

– No, egyelőre csak készülődünk. Miklós mondja, hogy odakint a magyarok Rákóczi intésétől várnak – jegyezte meg az alispán.

Van Norden gyorsan tiltakozott:

– Mi nem fogunk senkitől sem várni. Mi kezdeni fogunk. Bátyám magyarázta nekem, hogy a szabadságharcokat mindig Erdély kezdte. Hát most is kezdünk, egy héten belül föllobbantjuk Erdélyt. Nagyszerű alkalom kínálkozik, kész tervem van rája.

– Halljuk! Csakugyan elkezdhetnők? – csillogott Miklós szeme a lelkesedéstől.

– A te szülővárosodhoz fog fűződni a kezdet dicsősége – áradozott Van Norden. – Íme a tervem! Rabutin holnapután egy szakasznyi dragonyossal Torockóra indul, hogy végrehajtsa a bányakamara rendeletét s megsarcolja a várost. Én is vele fogok menni.

– Megsarcolni? A konziliárius keze! – szólt az alispán izgatottan.

– Úgy van, a konziliárius sürgette ki a brachiumot. Bécsben nem hallgatták meg a bányászok tiltakozását, most aztán nem

kímélgetik, hanem brachiummal akarják megsarcolni őket. Más pénzesládákra és zacskókra is kimondták az ítéletet, ha ugyan lesz, aki végrehajtsa. De nem lesz, nem lesz! Menjünk azonban sorra. Rabutinnak más célja is van ezzel a kiruccanással. A szentgyörgyi várat ki akarja venni a főkapitány kezéből, és ifjabb Péterre akarja ruházni a parancsnokságot. Egyike a tervbe vett cseréknek, más várakra hasonló változások várnak. De minden tervük meg fog bukni az én tervemen: Rabutint elfogjuk Torockón, és az ország rabjává tesszük!

– Micsoda? – hült el az alispán. – Elfogjuk, mi... ország nevében? Hisz ez...

– Úgy van, ez a revolúció, bátyám! – nevetett föl Van Norden nagy kedvvel.

– De hát lehetséges?

– Ami az erőt illeti? Folytassuk, majd rájövünk! Szentgyörgyre csak egy szakasz dragonyossal érkezünk, azonban staféta megy Gyaluba, hogy az ottani kompánia is Karl hadnagy vezetése alatt hozzánk csatlakozzék. Úgy véli tudniillik a tábornok, hogy a bányászok megfélemlítésére kis erő is elég volna, de a várparancsnokság megcserélése körül nehézségek következhetnek, ezért jön a gyalui prezídium pár ágyúval. A helyzet most már önként adódik: Rabutint lehetőleg már a gyaluiak megérkezése előtt el kell fognunk. A szerepeket így osztjuk meg: az urak most mindjárt hazafelé indulnak, és a főkapitányt fölvilágosítják a helyzetről.

– S ha nem találjuk odahaza? Mikor elindultunk, Gyaluban volt – jegyezte meg az alispán.

– Eh, ez már kellemetlen! – borult el egy percre a hadnagy arca. – Ha mindjárt ilyen zökkenők jelentkeznek... Az a fő, hogy Rabutin ne jusson be a várba, vajon ezt elvárhatjuk a várhadnagytól?

– Ó, bizonynal! Kovács Mózes helyt fog állani – erősítette Miklós.

– A te dolgod lesz, Miklós, hogy a bányászokat kézbe vedd. Bevonulsz velük a templomerdőbe! Fegyveretek van, ha ugyan fegyverre kerül a sor. Ha ellenálltok, mi addig aligha próbálunk valamit ellenetek, amíg a gyalui kompánia meg nem érkezik. Akkorra pedig, mire a gyaluiak megérkeznek, kegyelmed megteszi a fővágást, bátyám! A kegyelmed dolga ugyanis, hogy innen Aranyos székre siessen, fegyverbe állítsa a székelyeket, s mire mi császáriak észrevennők magunkat, rajtunk üssön, és rabul ejtsen a torockói völgyben. Rabutint a szentgyörgyi várba zárjuk... a tűz kigyullad... a Székelyföldön megszólalnak a kürtök...

– Gyönyörű! – kiáltott föl Miklós elragadtatással.

– Ha olyan könnyen menne, olyan fiatalos játzsisággal! – csóválta fejét az alispán.

– Hogyan? Bátyám sincs – idehaza?... – kérdezte a hadnagy gúnyos éllel.

– Nem, öcsém, ne gondold! De az idő annyira rövid, és én ismerem a fajtámat. Mi nehezen mozdulunk...

– Eh, száz ember csak akad! Nem nagy csatáról van itt szó.

– De ha mégis elveszítjük...

– Revolúció... a fejünket fogjuk veszíteni vele...

– Helyes, ezt értem! – villant meg az alispán szeme. – Ne higgyétek, hogy én drágábbra tartom a fejemet. Van-e még megbeszélni való? Mert ha nincs, akkor minden percért kár... Miklós, nyergeltess!

Szaniszló Zsigmond Miklóstra bízta, hogy a főkapitánynak az üzenetet megvigye, maga Aranyos székre sietett.

Miklós esti szürkületben érkezett Szentgyörgyre. Meglassította lovát, amint Mátyás úr kúriájához közeledett. Hosszú, néma pillantást vetett kalpagja alól a gyertyavilágos ablakokra... Árnyak imbolyogtak az ablak mögött... be jó volna beköszönteni és fölmelegedni a barátságos kályha mellett!

A vár felé fordult: már ott is fáklya égett a kapubástyán, mécs az alsó contignatio ablakaiban. Fönt, a földházban, az urak lakoszobáiban sötét volt: úgy látszik, nem tértek még haza Gyaluból. Kopogtatott a várkapun, az őr Kovács Mózes hadnagy után szalasztott egy katonát. A hadnagy kaput nyitott, és az őrszobába vezette Miklóst. Hogy miért a korai kapuzárás? Nagy oka van annak! A főkapitány titkos levelet küldött Gyaluból: nagy dolgok folynak odakint Magyarországon. Rákóczi megszabadult börtönéből, a császáriak a kuruc tűz föllobbanásától tartanak. A Gubernium emberei nagy riadalommal futkosnak és sugdolóznak, írja István úr. Minden jel arra mutat, hogy őt hosszabb vendégségre akarják Gyaluban marasztalni, a gubernátor váltig ilyesmivel példálózik előtte... Tanácsolja, hogy ebben a bódult időben ne hagyja el a gyalui várat, ez a legjobb módja, hogy minden gyanút és kellemetlenséget elkerüljön. Samukát meg a nagyasszonyt a rokoni szeretet színe alatt nem akarja elbocsátani... Utóiratban meg egyenesen megírja a főkapitány, hogy nyilvánvaló lett a gubernátor szándéka: tisztességes őrizet alá vetette őt meg családját, bizonyos ideig tehát nem térhetnek haza...

– S a vár őrizete? – döbrent meg Miklós.

– Éppen erre megy ki a főkapitány levele! Szigorú parancsot

küld, hogy a várba barátain kívül senkit be ne bocsássak, se egyest, se csapatot... A császáriakat pedig tűzzel fogadjam, ha próbálkoznak.

– Úgy? Akkor rendben vagyunk! – vidult föl Miklós. – Én is éppen erre akartam inteni Mózes bátyámat. A császáriakat be ne bocsássa a várba! A császáriak tudniillik a napokban jelentkezni fognak, maga Rabutin jön, hogy a várat átvegye és ifjabb Péter parancsnoksága alá helyezze. Bátor és körültekintő legyen kegyelmed!...

– Az én dolgomban nincsen kétség. Én a várat senki más előtt meg nem nyitom, mint főkapitány uram előtt. Ő amit parancsol! Az erőszak ellen pedig tűzzel és vassal felelek.

Miklós megnyugodva hagyta el a várat. Hiszen így még jobb. Rabutin nem ébred a helyzetre mindjárt megérkezése alkalmával, maga is természetesnek fogja találni, hogy a hadnagy nem engedi át a várat ura tudta nélkül.

Most aztán a bányászokat kell belevinni az ellenállásba!

Az estét örvendező beszélgetésben töltötték apjával. Az öreg már régen fölhagyott azzal, hogy fiának a cselekedeteit bírálja, vakon hitt és követett mindent, amit Miklós jónak látott.

Miklós pedig mostan azt látta jónak, hogy apja ne zárkózzék be velük a templomerdőbe. Mint nemesember, viselkedjék érdetelen fél gyanánt, őt nem fenyegeti a Rabutin sarca. Van Nordennek vagy Szaniszlónak szüksége lehet reája a küzdelem folyamán.

Miklós reggel összehívatta a város tanácsát. A nagyfejük mogorva, leeresztett orral gyültek föl a bíró házához. Mit hozott az eddigi sok munka és áldozat? Súlyosabb szolgálást! Csalódott, hideg ábrázattal, kurtán felelgettek Miklósnak, amint ez várakozás közben vidáman szólogatott hozzájuk.

Miklósnak elszorult a szíve. Ha itt fog elbukni az ügy az ő

kezén! Egész lelkét igyekezett beleönteni a szavakba, amiket a gyülekezethez intézett.

Érzékeny hangon szólt. A város pörének fölvétele után csakhamar egy igazságra jött rá: nem lehet addig egyeseknek, falvaknak, városoknak szabadságát remélni, amíg az ország a szolgaság jármában sínylődik. Valamint nem lehet omladozó bányában ércet fejteni, úgy nem lehet rosszul kormányzott országban az igazságot megtalálni. Az ország igazságát kell először kiverekedni... a nemzetet kell szabaddá tenni! S erre itt a nagy alkalom. Elmondotta, miként menekült meg Rákóczi, milyen reménységek forrnak odaát a magyarok közt. (Vernes Jakab büszkélkedve intett szomszédjainak: Nem megmondtam én mindezeket?) Erdélyben is nagy változások szele indult meg! Rabutin pénzt akar összesarcolni eljövendő harcokra, s Torockó az első áldozat. A konziliáriussal megegyeztek a város kifosztására, rövid napon itt lesz Rabutin, hogy a sarcot fölhajtsa. Az a kérdés, hogy a város hajlandó-e kinnal szerzett javait Rabutin és a konziliárius tarisznyájába önteni?

– Van-e mód és eszköz rá, hogy másként cselekedjünk? – állt föl most Vernes Jakab lángoló arccal.

– Egy eszköz: a fegyver!

– Az ármádia ellen a mi gyöngye városunk? – riadt föl Tóbis bíró.

– Nekünk, akik az ország dolgaiban forgolódunk, kész terveink vannak elnyomóink ellen – felelt Miklós, és tüzetesen ismertette a templomerődbe húzódás tervét. – Testvéreink segítségünkre fognak jönni: Szaniszló alispán gyűjti már Aranyos szék népét... A főragadozót kelepcébe ejtjük, s ezzel megnyílik a szabadság útja... Akarnak-e a város fiai a szabadság első katonái lenni?

– Életemet ajánlom! – tette szívére kezét Vernes Jakab.

– Én hasonlóképpen! – ugrott föl Ekárt András.

– Akkor hát együtt, atyafiak, együtt! – állt föl Tóbis bíró is.

Mindnyájan fölláltak, és életüket ajánlották.

– Nos, hát akkor mostan a megfontolás és a jó rend megbeszélése következik. Tekintsük meg erősségünk falát, bástyáit, és osszuk el védelmét! – indítványozta Koncz Miklós.

Átvonultak a templomerődhez, s haditervet csináltak. Az asszonyok, öregek, gyermekek menekülhetnek bányákba, a város jószágait fölhajtják a havasokba.

A fegyverforgató férfiaknak azonban mind be kell vonulniuk az erődbe!

A költözködést még aznap délután megkezdették. Az asszonyok közül is alig menekült valaki másfelé, nem akartak elszakadni egymástól. A templom belsejét, torony emeleiteit felosztották a családok szállásaiul. Miklós mint főparancsnok forogódott a nép közt.

Egy fordulatában Tóbis Judittal találkozott. A leány szeme túlvilági fényben ragyogott.

– Köszönöm, Miklós, hogy a várost annyira szereted. Isten áldjon meg érettel!...

VIII

Rabutin egy szakasz dragonyossal érkezett Szentgyörgyre. Vele egy manipuláns őrmester több káplárral: ezek fogják Torockó sarcát a konziliárius jegyzéke alapján behajtani. Az adjutánsok közül Van Norden kísérte el a tábornokot.

Amint Szentgyörgy felé közeledtek, Rabutinnak eszébe jutott a farsang szépe, a gyönyörű árvaleány. Fölvetette Van

Nordennek, hogy szálljanak az ősz hajú magyar nemeshez, aki a leányt neveli.

– Meg akarom kérdezni, mikor kell lakodalomra jönnöm – érzelgett a vén gonosz.

Van Nordennek nem volt ínyére, hogy Anikóékhoz szálljanak. A rajtaütés, foglyul ejtés izgalmas jelenetek, esetleg lövöldözések közt fog lefolyni, miért tenni ki Anikót az ijedségnek?

Azt tanácsolta, hogy szálljanak inkább ifjabb Péterhez, s tárgyalják meg vele a várparancsnokság átvételét. Rabutin, mint általában az idősebb parancsnokok, szívesen bízta magát segéd-tisztje vezetésére; csakugyan a várparancsnokság kérdését kell legelőször elintézni. Ifjabb Péterhez szállottak. A tábornok közölte vele, hogy miféle feladat várakozik rája. Nemcsak a várparancsnokságot fogja átvenni, hanem azonfelül ő lesz az Aranyos székiek főkapitánya is. Bizonytalan idők következnek, szükség lesz a hűséges emberekre.

Ifjabb Péter őszinte meghökkenéssel fogadta a bizalmat. Váltig erősködött, hogy benne nincsenek hadvezéri képességek, a várparancsnokság még hagyján, de a főkapitány tisztje... Nehéz, tökéletlen nép a székiek.

– Megegyeztem a konziliáriussal, s Önnek engedelmeskednie kell! – dobbantott Rabutin bosszúsan. – Nem hadvezéri képességeket várunk Öntől, hanem engedelmességet. Adjutáns úr, menjen a várba, s hívja le Thoroczky Istvánt, a főlváltásnak még ma meg kell történnie...

Van Norden két dragonyossal a vár felé sietett. A Mátyás úrék kúriája előtt megállította a katonákat, maga beugratott az udvarra. Egy pohár vizet akart inni.

– Váratlanul toppantam be? – kérdezte Anikótól, amint egy percre kettesben maradtak. – Készüljön el még nagyobb meglepődésekre! A rebellió holnap, holnapután megkezdődik.

– S Koncz Miklós? – kiáltott föl Anikó megriadva. Majd, hogy fölindulását leplezze, hasonló hangon tette hozzá: – Meg az alispán?

Van Norden megnyugtatóan mosolygott.

– Mindenki a maga helyén, kiosztottuk a szerepeket. Miklósnak tegnapelőtt kellett Torockóra érkeznie, a templomerődöt fogja védelmezni a bányászokkal. Szaniszló a székelyeket hozza. Elfogjuk Rabutint, ez lesz a jeladás Erdély fölkelésére.

Anikót feldúlta az ijedség, reszketés fogta el a nagy hírek hallatára. Van Norden tréfára fordította a dolgot: hol a magyar nő híres hősiessége? – Csak elővenni a kurázsit, rövidesen puskaropogás, ágyúszó is eshetik, szólt búcsúzóban. A dragonyosok élére állt, a vár kapujához értek. A bástyákon örök, a réseken szakállas ágyúk, minden a legjobb rendben. Van Norden kis fehér kendőt lobogtatott föl a kapubástyára, mire Kovács Mózes hadnagy megjelent a várfokon. Van Norden kérdezősködni akart tőle, de Kovács Mózes hadnagy kereken kijelentette, hogy császári katonával ura távollétében nem áll szóba, Van Norden is azonnal távozzék, különben tüzet adat reája... Van Norden dühös arccal feleselt vissza, de amint visszafordulva a dragonyosok élére állt, fölvidult a tekintete, jókedvűen ugratta meg lovát.

Vajon Miklós is ilyen keményen helyt fog állni?

Rabutint elképedt, amint Van Norden elmondotta jelentését. A főkapitány bizonytalan helyre utazott, a várhadnagy senkivel se áll szóba gazdája híre nélkül.

– De hiszen ez nyílt lázadás! – dühösködött a tábornok.

– Annyi bizonyos, hogy meg kell fontolni a helyzetet – aggodalmaskodott Van Norden. – Vajon okos dolog-e ilyen kis erővel egy talpon álló vár árnyékában éjszakázni? Nem volna helyesebb átmenni Torockóra és megvárni a gyaluiakat?

Rabutin eleinte habozott, de amint a kora esti homályban a vár bástyáin kigyúltak a fáklyák, mindinkább hajlandó lett a Van Norden tanácsának követésére. Fölültették a kis hadat, és átlovagoltak Torockóra.

A város szélén, majd tovább a szentgyörgyi utcában minden házat üresen találtak. Rabutin dühösen szitkozódott: mi van itten?

Van Norden cirkálásra igazított néhány dragonyost.

A piac felől, a templomerődből puskaropogás... Száguldozva jöttek vissza a dragonyosok: a bányászok lőttek rájuk.

– Mi az, kelepcebe kerültünk? – nézett a tábornok Van Nordenre táncoló arcredőkkel.

– Eh, szó sincs veszedelemről! – legyintett Van Norden. – Ismerem ezt a játékvárat a templom körül. Riadt rókák, barlangjukba bújtak...

– De miért riadtak meg? Honnan tudták, hogy jövünk?

– Most szaladhattak be, érkezésünk hírére. A fülükbe juthatott valami.

– Mit kezdjünk mostan?

– Reggelig semmit, Excellence! Őrséget állítunk, s nyugodtan alszunk, amíg megvirrad. Elég üres ház van, jó kvártélyunk lesz nekünk is, a katonáknak is.

Rabutin reggel az utca torkából megnézte a templomkastélyt. Bástyákon, vívótornácokon örök, a torony ablakaiban megfigyelők. A tábornoknak szinte imponált a vakmerőség.

– Voilà! A juhok fölláztak pásztoraik ellen...

– Játékvár – legyintett Van Norden. – Még jó, hogy összefutottak, s egy helyre hordták értékes dolgaikat. – Kis gondolkodás után hozzátette: – A gyaluiakat azonban meg kell várnunk, egy-két ágyúgolyó mindent el fog intézni. A stafétánk estére ér Gyaluba, reggel indulnak, holnap este itt lesznek...

Van Norden számítgatott magában: minden úgy megy, mint a karikacsapás! A székelyek itt vannak a közelben, huszonnégy órával előbb fognak beleszólni a dologba.

Dragonyosok mentek szét cirkálni. Meggabalyodott kutyák, sok apró szárnyasállat az udvarokon, a házak és istállók azonban üresek.

Az egyik patruj déltájt egy öregembert hajtott a tábornok elé. Emelt fővel, bátran lépett be a szobába az öreg, kezét hátrakulcsolta, s kihívóan nézett a tábornokra.

– Ezt az öreget otthon találtuk – jelentette a patrujvezető. – Nagy lármát csapott, amint beléptünk, szemlátomást ki akart űzni az udvaráról. Ide sem akart velünk jönni.

A tábornok Van Nordent szólította.

– Hallgassa ki ezt a parasztot, miért ellenkezett?

Van Norden ránézett a fogolyra, derű öntötte el arcát.

– Koncz Benedek... a Miklós apja!... – jelentette Rabutinnak.

– Nos, mit vall? – dobbantott Rabutin.

Van Norden néhány szót intézett Koncz Benedekhez.

Büszkén, komolyan felelt az öreg:

– Először is az én panaszomat tessék a tábornok úrral megértetni – mondotta. – Nemesember vagyok, az én portámra nem szabad katonának belépnie. A dragonyosokat figyelmeztettem tévedésükre, ők azonban nemhogy elotródtak volna portámról, de még gonoszabb sérelmet követtek el: ide hurcoltak engemet.

Van Norden mosolyogva tolmácsolta Koncz Benedek panaszát. Rabutin farkasfogra nevetett.

– Nagyszerű! Nem gondolja, hadnagy úr, hogy ebben a völgyben mindenki megbolondult? Hogy mernek ezek packázni velünk? És a bányászok? Kérdezze meg, hogy a bányászok miért bújtak el előlünk?

– A császárok országukat, a polgárok zacskójukat szokták védelmezni, így tartja a proverbium! – mondotta Koncz Benedek.

Van Norden jól mulatott az öreg szókimondásán, szó szerint tolmácsolta a proverbiumot. A tábornokból kirobbant a düh: nádbotjával oldalba lökte Koncz Benedeket, s kiszakramentumozta a szobából.

Van Norden utánalépett. Koncz Benedek a pitvarban jelentősen hunyorított rája:

– Nemsokára kalapot cserélünk: ő lesz a fogoly, ugye, hadnagy öcsém? Jól folynak a dolgok?

– Idáig tervünk szerint folynak. Csak az alispán idejére megérkezzék a székelyekkel. Délutánra várom őket. Jó, hogy Koncz bácsi künt maradt, esetleg találkozunk kell, tartózkodjék otthon!

– Otthon én! Csak ezek a kóficok ne háborgassanak!

Dél előtt folyamán a konziliárius szintén megérkezett Torockóra. A két tordai szolgabíró is vele volt. Rabutin félreszólította Mihály urat.

– A konziliárius úr osztolni jött, de mit keresnek itt a szolgabírák? – kérdezte mogorván.

– A törvényes formák végett – hebegte a konziliárius. – A katonai brachium mellett a vármegyének is képviseltetnie kell magát. Az alispánt hívtam volna, de az napok óta távol van.

– A törvényes formák... hahaha! Kényes nemzet, a konstitúció nemzete... Az imént egy paraszt nemes panaszolt itt a forma megsértése miatt... Persze, nagyon szépen hangzik: a vármegye asszisztenciája a katonai brachium mellett! De lássa be, uram, hogy a helyzet egészen más, mint amire megállapodásunkat alapítottuk. Brachiális eset ez, ahol szervezett lázadást kell levernünk, és ágyúval intézni el a dolgot? Nem, kérem, ez hadvise-

lés, amelynek végén a zsákmány a harcoló felet illeti. Bocsásson meg, ebből az elvből nem engedhetek, szükségünk van a pénzre... minden garasra, tetszik érteni...

A konziliárius elsápadt. Minden garasra? Hiszen lehet ezt érteni, ha nem szóból, hát a hangsúlyból. A tábornok semmisenek tekinti a megállapodást, amit a sarc felosztására kötöttek!

– Könyörgöm, tábornok úr!... A császár hűséges szolgáinak is szüksége van pénzre...

– A császár majd csak gondoskodni fog tehetetlen szolgálóiról – hangsúlyozta gúnyosan a tábornok. – De a hadseregről? Ebben már hosszú tapasztalatom van, uram. A hadsereg nem tehetetlen: elvárják tehát tőle, hogy maga gondoskodjék önmagáról.

– És a vasdézma? – nézett a konziliárius Rabutinra gyáva bosszúsággal.

– Vagy úgy? Igaza van, ebben a kérdésben csakugyan szüksége lehet a szolgabírákra. A bányászokkal közölni fogjuk, hogy föllebbezésüket elutasították, jegyzőkönyvet veszünk föl, vagy ha úgy tetszik, kötelezvényt íratunk alá velük a vasdézma fizetésére. Erre gondol uram? Rendelkezésére fogok állni, teljes erkölcsi támogatást fogok nyújtani önnek. Vizontlátásra, uram, ma nincs miért találkozunk. Holnap, amint ezeket a juhocskákat a manipulánsaim megnyírták, akkor majd a jegyzőkönyvre kerül a sor.

IX

Van Norden a délutánt izgalmas várakozásban töltötte. A város nyugati szélére lovagolt, és a Székelykő útját figyelte. A hegy mögött gyülekszik a vihar, amely égiségig érő lángot fog vetni Erdélyben. Már jönnie kellene!

Alkonyodott, és semmi jel.

Nyolc óra tájon bezörgetett Koncz Benedekhez.

– Túrhetetlen, miért nem érkeznek? Koncz bácsi, ha áttekin-
tene a hegy mögé...

– Tüstént! – vállalkozott az öreg. Tömzsi kis lovat nyergelt
meg, amely minden lépést ismer a hegyeken át.

Van Norden tovább cirkált az éjszakában. Szentgyörgy felé
lovagolt, és az erdőszéli magaslatról a falu felé kémlelődött.
Vajon nem Szentgyörgy felé ereszkedtek le a székelyek? Nem
tudhatták, hogy Rabutin Torockón ütött szállást.

Néma csönd Szentgyörgyön is.

Fönt a vár bástyáin fáklyák égtek: Kovács Mózes szorgosan
vigyáz. Ifjabb Péternél világosság: a konziliárius szállt oda. Mit
forral a sötétség leple alatt? A szolgabírák Mátyás úrhoz száll-
tak, ott sötét van, az igazak álma...

Mit álmodik Csegezy Anikó? Meg kell érdemelni az ő ál-
mait, vérrel, verejtékkal! Itt a nagy keresztség ideje!...

Visszaügetett a Koncz Benedek házához. Éjfél is elmúlt
már, fagyos északi szél sivítózott a szűk völgyben. Van Norden
behúzódott az öreg szobájába, s bódult, tüzelő homlokkal várta
a hírt a hegy túlsó oldaláról.

Késő hajnal volt már, mire megjött az öreg. A hír, amit ho-
zott, módfelett felháborította a hadnagyot.

A székelyek a nap folyamán összegyülekeztek, s odaát ta-
nyáznak a hegy tövén levő falvakban, Várfalván, Rákoson,
Csegezen, Hidason. A fegyvereket is kiosztották már.

– De hát miért nem jönnek? – reszketett a haragtól Van
Norden.

– Sokat vitatkoztak hadnagyaik, végül is úgy döntöttek, hogy
ilyen nagy dologba nem vágnak bele hivatalos fejük, a főkapi-
tány nélkül. Csak ha a főkapitány élükre áll!...

– Gyávák, kibúvót keresnek... Ott az alispán!

– Az alispán a vármegye embere: nincs beleszólása a széke-lyek dolgaiba... Az is csoda, hogy összegyűltek a szavára. A konstitúció szerint igazuk van, a főkapitányt kell előbb megtalálniok.

– Konstitúció, marhaság! Tessék ezekkel forradalmat csinálni...

– No, azért nincs baj! – csitította az öreg a hadnagyot. – Megállapodtak az alispánnal, hogy gyors stafétát küldenek Gyaluba a főkapitány után. Jöjjön-jöjjön és álljon az élükre!

– Mikor ment el a staféta? – csillant föl a reménység Van Norden arcán.

– Alkonyat táján.

– Legalább tíz óra különbség a két staféta között! – szontyolodott el a hadnagy. – Mégis... ha rögtön indulna a főkapitány! S ha a katonák nem jönnének rohanvást...

Fontolgatta a helyzetet, hogy lehetne időt nyerni.

– Jöjjön, Koncz bácsi, szóljon be Miklósékhöz, adja át üzenetemet!

A templomerőd bástyáin fáklyák füstölögtek. Az örök árnyékai, amint végigsétáltak a vívótornácokon, élesen vágódtak ki a templom fehér falán. Koncz Benedek fölhumintott a nyugati szögletbástyára, s az örrel Mikóst szólíttatta. Tölcsért formált tenyeréből, s fölkiáltotta Van Norden üzenetét.

– Ha ostromolni találnának, tartsatok ki a legvégsőkig! A széke-lyek kissé késnek, de okvetlen jönni fognak.

– Mi megteesszük a magunkét! – üzente vissza Miklós.

Van Norden megnyugodott kissé. A főkapitány lóháton fog száguldani, az ágyúk és a gyalogos csapat lassabban érkeznek. S végső esetben a bányászok ellenállnak, és Rabutint az egérfogóban marasztják. Az a fő, hogy Rabutin hurokra kerüljön. A

döntő órák tehát holnap fognak bekövetkezni. Tán holnap ilyenkor, reggelre virradóra.

Kora délután megérkezett a gyalui kompánia.

Karl hadnagy jelentkezett Van Nordennél.

– Nem tudsz róla, Thoroczky főkapitány ott időzik-e még a gyalui várban? – tapogatózott Van Norden, amint Karl jelentését a katonák számáról, felszereléséről följegyezte.

– Ott időzik, mégpedig katonai őrizet alatt. A gubernátor embereket kért tőlem a főkapitány őrzésére. Az egész Thoroczky család a gyalui várban marad bizonytalan ideig...

Van Norden arcára rémület ült. Fölállt, elborult szemmel féloldalt nézett Karl hadnagyra, ajkán zavart hangok törtek elő.

– Mi lett? – kérdezte Karl csodálkozva.

Van Norden fordult egy párat a szobában.

– A főkapitány őrizet alatt... ez igen fontos körülmény! – mondta némiképpen magához térve. – Jer, ezt is beszéljük meg a tábornokkal!

A jelentést megtették Rabutinnak. Ezt a kompánia gyors érkezése, ágyúkerekék dübörgése, katonák z sivaja nagyon jó kedvre hangolták.

– Most aztán tárgyaljuk meg, hogy rúgjuk szét ezt a kis vakondtúrást – ültette asztalához a fiatalokat. – A leckének példásnak kell lennie...

– Excellence, bocsánat, van egy körülmény, ami meggondolást érdemel! – mondta Van Norden.

– Csak nem a konstitúció? – nevetett Rabutin. – Ne feledje, hogy sürgősen pénzre van szükségünk.

– A konstitúcióért nem fáj a fejem, ellenben a mi mostani helyzetünk. Katonai tekintetben értem...

– Ez aztán új dolog! – meresztett nagy szemet Rabutin. – Mit gondol? Csak nem kell ide nagyobb stratégia...

– Excellenciád tegnap elbámult azon, hogy a szentgyörgyi várórség is, a bányászok is fegyverük csövét fordítják felénk. Én a tegnap ezeknek nem tulajdonítottam különös fontosságot. Ám most Karltól olyan hírt hallok, ami ezeket a jelenségeket fölötte gyanús színbe öltözteti. Thoroczky főkapitányt a gubernátor tegnap katonai őrizet alá helyezte... Gondoljuk meg, Rákóczi szökésekor!... Vajon nem áll-e ezek mögött a különös tünetek mögött nagyszabású, országos mozgalom? Nem indul-e meg a föld körülöttünk? Ha így állana a dolog, akkor nagyon kényes helyzetben... tökéletes egérfogóban volnánk...

– Ön mondta, hogy játékvár – szólta Rabutin bosszúsan.

– Csakhogy mindjárt itt, a hegyen túl székelyek laknak: Thoroczky főkapitány emberei. Mi történik most a hegyen túl? Ezt kellene tudnunk! Bocsásson el, Excellence, hadd kémleljem ki Aranyos székét. Ismerem a hadnagyait még abból az időből, mikor a fegyverek dolgában itt tartózkodtam.

– Apropó, fegyverek! Hiszen a székelyeknek fegyverük sincsen...

Van Norden megszeppent ettől a helyénvaló megjegyzéstől.

– Emberi számítás szerint nincsen, de... de... gondoljuk meg, itt laknak Torockó tőszomszédságában. A bányászokról is ki hitte volna, hogy ennyire föl vannak szerelve? Szomszédjainknak is adhattak fegyvert pénzért vagy kuruc hamisságból...

Rabutint fölizgatta a dolog, botjával hevesen bökdöste a szoba földjét.

– Van Norden túlságosan aggódik! – szólalt meg Karl. – Csak nem fogunk falusi csőcseléktől megijedni. Én helyt állok a kompániámmal.

Rabutin nagyot nevetett.

– Parbleu... hallja-e, Van Norden? Így beszél egy csapat-tiszt...

– Jó, hát bízzuk rája magunkat – kockáztatta meg Van Norden.

– Nem, nem, azért Önnek is igaza van! – tiltakozott Rabutin.

– A földérintés nagyon fontos dolog, menjen csak, barátom! Mikor indul és mikor érkeznek vissza?

– Azonnal indulok. Az éjszaka benyargalok néhány falut, ha veszedelem van, azonnal visszatérek, ha nincs veszedelem... nos hát akkor megeshetik, hogy itt-ott a székely hadnagyokhoz is beköszönök. Szót hall az ember...

A tábornok kegyesen mosolygott. Jólesett neki a hűség és szolgálatkészség, amit a fiatalok versenyezve mutattak iránta.

– Szép. Köszönöm! – nyújtott kezét Van Nordennek. – Vigyen magával néhány dragonyost.

– Inkább egyedül, Excellence! Minél kevesebb zajjal...

X

Van Norden az öreg Konczhoz sietett, elkérte a kis hegyi lovat, s nekivágott a meredeknek.

A hegyélen, ahonnan belátni a torockói völgybe, székely őrszemekre bukkant. Katonásan megállították, közrefogták, kikérdezték, fogolynak mondták, két fegyverrel Várfalvára kísértették.

Van Norden gyönyörűséggel vette magára a fogságot. Hízen itt csakugyan katonaság van... rend van!

Repülni szeretett volna Várfalva felé, de a két gyalogos székely nem tudott gyorsabban haladni. Leszállt lováról, a gyaloglás megnyugtatólag hatott rája. Van hát reménység!

A székelyek Szaniszló alispán szállására kísérték. Az alispán

ágyban volt már. Az imént dőlt le ruhástól. Borozgattak a hadnagyokkal, válták a főkapitány érkezését.

– No, azt ugyan várhatták! – mondotta Van Norden főindulással. – A főkapitányt katonai őrizet alá fogta a gubernátor.

Az alispán nagy nyugalommal fogadta ezt a közlést. Van Norden izgatottan ismételte a Karl hozta hírt. Mi lesz a főkapitány fogságának következménye? Azonnal indulni kellene.

– Azonnal nem lehet, de reggel bizonyosan! – mondta az alispán határozottan.

– Reggel... csakugyan? De miért reggel? – kérdezte Van Norden kételkedő örömmel.

– Azért, mert az este úgy állapotunk meg a hadnagyokkal, hogy ha reggelig nem érkezik meg a főkapitány, akkor indulunk a legidősebb hadnagynak, Pálffy Andrásnak a vezetése alatt. Itt lakik a szomszédban, a hadnagyok nála alszanak.

– De hisz ez nagyszerű! Reggel még nem lesz késő. Hogy szánták rá mégis magukat? Csakugyan, a főkapitány nélkül is?

– Tudod, öcsém, mi magyarok nehezen fogunk hozzá valamihez, lassan forrunk föl, mint a havasok vize. Először megpróbáljuk, hogy lehetne a cselekvés alól kibújni... jogi formulákhoz menekülünk, gyanakszunk egymásra, toljuk-vetjük a dolgot... de szerencsére nagy becsületézés van bennünk, s az végül mégis tette kényszerít. Ma embereink búcsújárást rendeztek a Székelykőre, látták a bányászok készülését, a szentgyörgyi vár zászlóit... megmámorosodtak, rögtön indulni akartak! Hátrább maradni a jobbagyoknál? Soha! Nehezen tudtuk reggelre halasztani az indulást: hátha mégis megjön a főkapitány.

– Már hitemet kezdtem veszíteni bátyámékban! – törölte le az örömverejtéket homlokáról a hadnagy. – Ó, ez másként fest!

– Most aztán nem maradhatnál velünk? – kérdezte az alispán. – Reggel együtt indulhatnánk.

Van Norden vidáman fordult párat a szobában.

– Valóban... itt többet fogok használni. Odaát úgy rendeztem a dolgokat, amint céljainknak megfelelnek.

– Hát pihenj le! Virradatkor Pálffy Andrástól szétmennek a hadnagyok, sorakoztatják századaikat, megszemléljük őket, és indulunk.

Van Norden párnát tett a karos lócára, megeresztette a szíjait, s a jó reménységek derűjében hamarosan elszenderedett.

Szaniszló Zsigmond rázta föl álmából. Már kivirradt, a párás ablakon küszködve sütött be a keleti nap.

A szobában Szaniszlón kívül néhány kardos férfi, a székely hadnagyok. Az arcukon izgalom, megriadás.

– Ágyúszót hallunk, öcsém, mit gondoljunk? Mi történik odaát?

Van Norden kilépett az udvarra, és az összefutott hadnagyokkal, székely katonákkal Torockó felé hallgatózott. Kétségtelen, ágyúznak odaát! Nagy ijedtség döbönt szívére. Az a gazember Karl begratta Rabutint a támadásba.

Észrevette, hogy az izgatottság rossz hatással van a hadnagyokra, igyekezett vidámabb arcot mutatni.

– Semmi, semmi!... – szólt szembefordulva a fülelő társasággal. – Rabutinék, úgy látszik, próbát tesznek, bizonyosan pórurol fognak járni. A bányászok megfelelnek nekik, ezt a felét előkészítettük. Egy azonban bizonyos: sietnünk kell! Menjenek, hadnagy uraim, és szedjék össze embereiket.

Már maguktól is jöttek a csapatok. Minden ágyúszóra nagyot kurjantottak, évődve, hetykén kiabáltak egymásra, és nyers tréfákat követtek el. Türelmetlenül állingáltak a gyülekezőhelyen, mintha attól féltek volna, hogy le fognak késni a mulatságról. Van Norden fölvidulva ment végig a hadnagyokkal a

századok mellett. Lelkes, bolondos nép... ez mindent el tud fedelni, ami mögötte van – ha egyszer megindult előre!...

A tisztek az élen megállottak. Van Norden egy kis megbeszélést tartott velük. A Székelykő innenső aljáig az egész sereg együtt halad, ott kétfelé oszlanak, egyik csapat a déli oldalon kerüli meg a hegyet, a másik az északi oldalon ereszkedik Te. Így a császáriak elől az utat északon is, délen is lezárják.

Van Norden előresiet, és megtekinti a helyzetet. Az ágyúzás ugyanis megszűnt, miféle változás eshetett odaát? Máris elfogyott a muníciójuk? Az északi csoportnak a piac széléről fog Van Norden kardra tűzött sapkával inteni, a déli csoportnak a Szentgyörgyi utcából. Addig ne szálljanak alá a hegyerincről, amíg a jelt nem látják. Szaniszló az északi csoporttal tart: ott fognak a nevezetesebb események lejátszódni. Rabutint ő fogja a kuruc-liga nevében őrizet alá venni.

A megbeszélés után Van Norden lóra ült, és elindult föl a kaptatón. Egy-egy fordulónál visszatekintett: szép sorjában és becsületes serénységgel kígyóztak fölfelé a puskás, lovas népek. Boldog és diadalmas volt a hadnagy.

A tűz hát fölgyulladt már. Ma legfőbb gátját fogja elborítani, rövid napon elárad mindegyes Erdélyben, s ébresztő fénye tovább ragyog napnyugat felé.

Csegezy Anikó lakodalmának fáklyái gyulladoznak!...

Lehetett volna-e másképpen? Kedvtelenség szállott szívére. Bizonyos, hogy az út idáig nem volt egyenes! Ármánynak, árulásnak útja volt...

De két országnak szabadságát rakni a lány lábához!... Ki tett ennél méltóbb vallomást szerelméről? Árulás? De aki az üldözöttnek keresztjét veszi föl!...

A tetőre ért, és a déli nap fényében átnézett a városra.

Halálos sápadtság riadt ki a tekintetén.

Torockó tragédiája akkorra már beteljesült. A templomerőd kapubástyáján császári katonák jártak ki és be, a cinteremben bányászok és katonák gomolyogtak. Szekerek álltak a kapu előtt, a katonák a cinteremből ölben és vállon hordták a holmit a szekerekre. Rabutin lakása körül bányászok álltak fegyveres katonák között.

Irtózáttal kiáltott föl. Az erőd nyugati oldalán néhány bitófa... két bitófán egy-egy bányász.

Mi történt? Hogy roppanhattak össze olyan hamar?

Összefonta karját. Nyugodtságot erőltetett magára.

Azért mégiscsak jönnek a székelyek! A farkas mégiscsak verembe fog esni. Áldozat, vértanúság – több jog a reménységre!...

Elindult lefelé a lejtőn. Miklós!... Mi történt Miklóssal? Hogy nem tudott kitartani az ostromban? Tíz óra hosszat legalább!...

Nagy ijedtség fogta el, megállította lovát. A bányászokat természetesen kínpadra vonják, megvallatják. Eddig az egész összeesküvést tudja Rabutin...

De hát akkor miért nem menekül a kelepcéből?... Nem tudja! A bányászok nem voltak annyira beavatva... De Miklós! Ha Miklós vallott volna...

Közelebről kell látni a dolgokat!

Megbízta lovát. Az erdőszél közelében kiáltásokat hallott.

– Hadnagy úr, hadnagy úr, álljon meg!

Az öreg Koncz lépett eléje egy szikla mögül.

– Mi történt? – kiáltott reája Van Norden.

– Miklós meg fog halni! Mindennek vége... Miklóst föl fogják akasztani.

– Hol van Miklós?

– A Rabutin kvártélyán. Katonák őrzik. Hadnagy úr, az Istenért! En mindent megpróbáltam... – fulladozott az öreg.

Van Norden leszállt lováról. Kifújta ijedelmét, bátorítóan szólt az öreghez:

– Miklós nem fog meghalni, Koncz bácsi. Pár óra még, s célnál vagyunk. A székelyek jönnek!

– De hiszen épp ez lesz a Miklós veszte... a székelyek jöve-tele! Rabutin ahhoz kötötte a Miklós kivégzését, hogy mi hír a székelyek felől. A bányászok ugyanis annyit kivallottak, hogy Miklós a székelyek segítségével biztatta őket... Most Rabutin azt várja, hogy csakugyan történt-e valami mozgolódás a széke-lyek közt. Ha úgy szól a hír, hogy történt, akkor azonnal bitó-fára küldi Miklóst. Ha pedig az derül ki, hogy Miklós csak ámította a bányászokat a székelyek jövetelével, akkor Rabutin hajlandó az országgyűlésre bízni a fej- és jószágvesztés kimon-dását. A Péterek, a konziliárius meg a szolgabírák sok rimánko-dásra közbevetették magukat, ennyit tudtak elérni a Miklós ja-vára.

– Küldött valakit Rabutin a székelyek látására? – kérdezte Van Norden újabb döbbenettel.

– Nem, a hadnagy úr híradására vár.

– Nos, hát akkor nincs baj, nyugodjék meg Koncz bácsi! Miklós nem fog meghalni. Szedje össze magát, s tájékoztasson engem a történetekről. Hogy folyt le az ostrom, miért adták föl Miklósék olyan hamar a harcot? Tud erről?

– Tudok. Egy részének tanúja voltam, egy részét a bányá-
szoktól hallottam. Az ágyúkat virradatkor szögezték a bástyák-
nak – szólt az öreg szakadozott hangon. – Addig lőtték a főbás-
tyát, amíg beszakadt a kapuja. A gyaluiak rohamra mentek, erős
harc támadt a kapunál. A cinteremből kiragadták a két legvitéz-
zebb bányászt: Vernes Jakabot és Szabó Gergelyt. Ők tudniillik
mindaddig helytállottak a kapu körül, amíg a többieknek sike-
rült a bástyákról és a falakról a tempomba menekülniük. A két

foglyot Rabutin azonnal bitófára küldötte. Az ágyúkat most a templomnak szegezték. A templom bevétele azonban sokkal nehezebbnek érkezett, mint az erődé, mert itt nem lehetett oldalról a védők hátába kerülni. A gyaluiak hadnagya egy idő múlva beszüntette a tüzelést, fehér zászlót tűzött a bástyára, és tárgyalásra szólította föl a bányászokat. – Bolondok, látjátok a bitófákat? – kiáltott föl a torony ablakába, ahol a tárgyalásra Tóbis bíró többedmagával megjelent. – A tábornok mindnyájukat fölköttet, ha meg nem adjátok magatokat. – A tábornoktól már mit sem remélhetünk! – szólt vissza a bíró. – Mégis, próbáljatok kegyelmet kérni! Köztetek van-e a bíró leánya? – Itt van a toronyban, a hátunk mögött – felelte a bíró. – Küldjétek őt követségbe a tábornokhoz. Boruljon térdre a tábornok előtt, és kérjen kegyelmet a város számára. A tábornok nagyon szívesen hajlik szép nők szavára... – Nagy sírás, jajgatás támadt erre a templomban. A bíró visszahúzódott, és nem tért többé vissza az ablakhoz. Az egyik esküdt adta meg a választ helyette a gyalui hadnagynak: – Tudjuk, mit akartok a bíró leányával... El akarjátok rabolni a főkapitány fia számára. Ismerjük gaz terveteket! – Karl hadnagy gonosz vigyorgással fogadta a választ. – Együgyű bolondok vagytok! A bíró leánya így is, úgy is nonsokára a kezünkbe kerül, azt tesszük vele, amit akarunk. Tíz percet adunk, ha azalatt nem külditek le a leányt, közelebb vonjuk az ágyúkat... – Odabent újabb jajveszék. Hirtelen éles sikoltás rázta meg a léget, a bíró leánya kiugrott a torony ablakából, s alázuhan a bástya tövéhez. Egyszerre lelket veszített a nép, a templom vasajtáját megnyitották, Tóbis bíró kitámolygott rajta, utána nők, férfiak... Zokogva állták körül Judit összetört tetemét, fehér lepelbe fogták, és bevitték a templomba. A harccal már senki sem törődött, a muskétások benyomultak a templomba, és elállták az ajtókat. Miklóst fegyve-

res katonák vették közre, s a tábornok elé kísérték. Éktelen dühre fakadt Rabutin, mikor megismerte Miklóst. – Hogy került az úr a lázadók közé? – kérdezte. – Én voltam a vezetőjük! – Függni fog, uram, függni fog! – toporzékolt Rabutin. – Előbb azonban egy kis csiklandós tortúrán fog átesni.

Az öreg Koncz belefáradt az izgalmas beszédbe, kis szünet után folytatta:

– Szaladtam a szolgabírákhoz, a Péterekhez, konziliáriushoz, füt-fát ígértem nekik, hogy a kivégzést megakadályozzák. Sikerült is haladékot kapni a hadnagy úr érkezéséig. A hadnagy úr kezében vagyunk: mi hírt mond a székelyekről?

– A székelyek közt csönd van, halálos csönd! Ezt fogom jelenteni !

Van Norden a piac szélén újra lóra ült.

– Nem lehetnék magam is a fiam közelében? – esedezett az öreg.

– Jöjjön! Nevezetes dolognak lesz tanúja...

XI

Rabutin szállásának udvarán Karllal találkozott. A fickó látványosan felöntött a garatra. Büszke vigyorgással hunyorított a fogoly bányászokra mint hősiességének tanúira.

– Mit szólsz a hecchez? Hamar elkészültünk, mi?

– Egyedül van a generális? – kérdezte Van Norden.

– Valami civil bagage van nála – vigyorgott Karl.

Van Norden belépett. A konziliárius, a két Péter és a két szolgabíró!... A konziliárius szorgalmasan írt egy árkusra, a többiek az asztal mellett könyököltek.

Rabutin a lócán nyugtatta csúzos lábait. Élénken kelt föl,

amint Van Norden belépett. Látszott rajta, hogy nagy kő esik le szívéből.

– Csakhogy végre! Magunkra hagy a legnehezebb pillanatokban. Mi hír odaát?

– Csönd és nyugalom. Alaptalanul gyanakodtam.

– Téved, alaposan téved. Jó szimatja volt, kitűnő orra!... A bányászok vallomása szerint a székelőknek támadniuk kellett volna.

– Parasztfantázia! – nevetett föl gúnyosan Van Norden. – A tények mást mondanak!

A tábornok mintha röstellte volna, hogy elhitte a bányászok meséjét.

– Nos, mit szól az eredményeinkhez? Elég gyorsan végeztünk? – terelte másra a szót. – Ez a Karl talpraesett fickó, mi?

– Káprázatos gyorsasággal végeztek! – hajolt meg Van Norden. – Tábornok úr további tervei?

– Itten jórészt befejeztük dolgunkat. Még az ön barátjának, annak a bizonyos Miklósnak a fölakasztása van hátra.

A civilek ijedten néztek Rabutinra.

– Excellence, hiszen úgy értem, nincs összeesküvés a háttérben – tette le a pennát a konziliárius. – Egy nemesifjút törvényes eljárás nélkül fölhúzatni... országos fölháborodást keltene a dolog. Nagyot rontana ügyünkön.

– Megmondtam, uram, hogy függni fog! – vágott vissza rettetés epével Rabutin. – A francia nem játszik a szavával. (A konziliárius megcsikorgatta fogát.) Úgy hallom, az ifjú monsieur prókátora volt a bányászoknak – fordult Van Norden felé. – Az első prókátor, aki vértanúhalált hal védettjeiért – reccsegett gúnyos nevetése. – További teendők: a bányászokkal aláíratjuk a jegyzőkönyvet, amit itt az urak fogalmaznak.

– A jegyzőkönyvvel készen is vagyunk – tette le a tollat a konziliárius.

– A szolgabíró urak vigyék ki hát a bányászok közé! Ha vonakodnának aláírni, ott vannak a katonák...

A konziliárius átadta az iratot meg az írószereket a szolgabíráknak, ezek kisiettek a fogoly bányászok közé.

Rabutin folytatta a programot:

– A sarcolást rövidesen befejezik embereink, a bagázsiaszerekereket Szebenbe indítjuk. Magunk innen a szentgyörgyi vár átvételére sietünk.

– Thoroczkay István nélkül?

– Hahó, barátom, mit gondol? Csak önnek jár az esze? – mosolygott Rabutin rátartósan. – A bányászok leverése után azonnal stafétát küldöttem Gyaluba a gubernátorhoz, kísértesse ide Thoroczkay Istvánt! Annak a tökfajú várhadnagynak tehát Thoroczkay István fog parancsot adni, hogy nyissa ki a kaput. Nos, mit szól hozzá?

Künt is lárma keletkezett, katonák szóváltása, lépések zaja. Van Norden kitekintett, s önfeledt arccal hagyta nyitva az ajtót.

Csegezy Anikó érkezett Mátyás úr karján. Ugyanaz az ünneplőruha volt rajta, mint a farsangi multság alkalmával. Ragyogó szépséggel és fénnel árasztotta el a szobát.

Rabutin fölállt, elfogultan lépett a leány elé. Égi tünény... a Napkirály udvarában volna a helye!

Az álmélkodó Van Nordent tolmácsolásra intette.

– Minek köszönhetjük a szerencsét? – kérdezte bókolva.

– Ígéretére akarom tábornok urat emlékeztetni – szólt Anikó zengő esedezéssel. – Ígérete beváltására. Bízhatom benne?

– Halálos bizonyossággal! Mit parancsol, kisasszony? – hajolt meg Rabutin negédesen.

– Azt ígérte, hogy eljön a lakodalmamra...

- Állom a szavamat.
- A lakodalmam az idei farsangon lesz.
- S a boldog vőlegény?

Anikó térdre hullott, esdő, könnyes szemét a tábornokra függesztette.

– Vőlegényem: Koncz Miklós! Könyörgök, tábornok úr, kegyelmezzen meg neki... Kegyelmezzen meg, adja vissza nekem!

Van Norden elsápadt, reszkető ajakkal tolmácsolta Anikó kívánságát.

A tábornok meghátrált... tágra nyílt szemmel meredt a társaságra.

– A lázadót? Lehetséges? – nézett tanácstalanul Van Nordenre.

A hadnagy szívében reménysugár lobbant föl.

– Ugye, csak játék ez, kisasszony? Cselfogás a Miklós megszabadítására? – kérdezte magyarul.

– Bocsásson meg, Miklóst szeretem!

– De Miklós...

– Ő is szeret!... Föl akarta áldozni szerelmét a hadnagy úrért... Hadnagy úrhoz is könyörgök, ne forduljon ellenünk!

Van Norden arcára merev, halálos nyugodtság szállott.

– Excellence, szeretik egymást... Ami az ígéretet illeti...

Rabutin rendreutasítóan emelte kezét óvásra:

– Francia vagyok, gavallériából nem fogadok el tanácsot! Szólítsa ide a foglyot!

Van Norden kilépett a pitvarba. Miklós a hátsó kis szobába volt bezárva, benyitott hozzája.

– Édes barátom! – kiáltott föl Miklós. – A szabadulást hozod?

Van Norden hosszan, fájdalmasan nézett rája. Nem tudott szóhoz jutni.

– Értem! – szólt Miklós megadással. – A terveink összeomlottak... hiszen ez a revolúció.

– Jöjj Rabutinhoz! – szólalt meg a hadnagy sötét fájdalommal. – Szabad vagy...

Miklós habozva, zavarodottan követte barátját. Van Norden ajtót nyitott előtte Rabutin szobájába, maga azonban visszamaradt a pitvarban. A pitvarajtóhoz tántorgott.

– Karl! – kiáltott ki. – Fúvass azonnal alarmot... menekülni Szeben felé! A székelyek itt vannak a hegyélen, el akarják fogni a tábornokot.

– Megőrültél?

– Árulás!... én árultam el... jelentsd a tábornoknak. Én... én...

Betámolygott a hátsó kis szobába, ahonnan Miklóst kivezette. Pisztoly dörrent, puskaporfelhő gomolygott ki a nyitott ajtón.

Miklós kirohant Rabutintól, be a hátsó kis szobába.

– Édes barátom!... – s letérdelt Van Norden elomlott teteme mellé, fölemelte vérező fejét. – Édes barátom, drága jó barátom!...

Rabutin is jött. Kimeredt, tanácstalan szemmel, vonagló arcra bámult a halottra. A konziliárius, a Péterek, szolgabírák, dragonyosok megtöltötték a kis szobát.

Anikó a sokaságon át Miklóshoz férközött, megfogta kezét, kivonta a szobából.

– Jere, menjünk innen!

Künt alarmot fújtak. Karl jelentette a tábornoknak Van Norden utolsó szavait.

Rabutin félóra múlva ijedt vadként menekült ki a torockói völgyből. Van Norden tetemét magukkal vitték a császáriak, még nem voltak teljesen tisztában szerepével.

A székelyek a hegy gerincéről értetlenül nézték a császáriak

menekülését. Mikor ad jelt Van Norden a támadásra? Vagy árulás történt?

Szaniszló Zsigmond végül az északi csoporttal leereszkedett a völgybe. A bányászok keserű szemrehányással fogadták őket: hát ez a segítség, most jönnek, a temetésre?

– Vagy ti is rabolni akartok? – kérdezték gúnyosan. (A hagyomány ezt az elkeseredést tovább színezte: azt hagyta emlékezetben, hogy a székelyek csakugyan kirabolták a várost.)

*

Másnap déltájt erős katonai fődözet alatt Gyaluból Torockóra érkezett Thoroczkay István. Szaniszló közrefogatta a menetet, a székelyek nagy diadallal kiszabadították főkapitányukat a császáriak kezéből.

A főkapitány, Szaniszló alispán és Koncz Miklós még aznap este tanácsot ültek a várban. A szentgyörgyi vár őrségét meg erősítették. Enyed, Torda felé portyázókat bocsátottak ki: hátha visszacsap Rabutin? Elhatározták, hogy Aranyos széket fegyverben tartják, a liga vezetőit pedig mindenfelé értesítik, hogy szorgosan írják, osszák, rendezzék a népet. Nemcsak fegyver, nemcsak lélek kell a rebellióhoz, hanem mindenekfölött jó rend.

Van Nordent megsiratták.

– Az idegen barátot elvesztettük, az idegen ellenség megmaradt számunkra! – mondta Szaniszló alispán. – Most aztán a magunk erején és tanácsán kell megbirkóznunk a bajokkal.

Erdélyben november közepe táján indulnak meg a téli viharok. Pár nap múlva zimankós havazás szorította födél alá az embereket.

A torockói eset híre mindenfelé elterjedt: annak a magyarázgatásával teletek az erdélyiek. Miért nem sikerült Rabutint elfogni: vitatták, forgatták, boncolgatták. Ha Thoroczkay főka-

pitány történetesen nem megy akkor Gyalu várába... Vagy ha a székelyek nem okoskodnak, hanem egyszerre átkelnek a hegyen... Lám, Rabutin megszaladt Torockóról, és azóta sem mer kimozdulni Szeben falai közül. És a Gubernium is hallgat.

Koncz Miklós alakja köré legendák szövődtek. A templom-erődben való vitézkedését is, szabadító szerelmét is széltében beszélték. Van Norden halála részvétet keltett, de reménységet is: íme, a császáriak között is akad a szabadságnak barátja.

A titokzatos kuruc-liga tekintélye egyre nőtt. Szívet tüzesítő hírek keltek szárnyra az odakint való magyarok készületeiről.

Mit fog hozni a tavasz?

*

Krónikák jegyzik a többit.

Tavasszal, 1703-nak tavaszán a Tisza mentén megzendültek Rákóczi kürtjei, és Kondorék kürtjei a Kénosi hegyen, Firtoson, Bekecsen, Hargitán ujjongva zengtek vissza nekik!

Erdély is lángba borult.

Rákóczi csakhamar „az erdélyi hadak kommandérozására praefeciálta Thoroczkay Istvánt”.

Egy év múlva, 1704 tavaszán hívják meg az erdélyiek Rákóczi Ferencet ősei fejedelmi székének elfoglalására. Szaniszló Zsigmond írja naplójában: „Az urak tetszéséből nemes Torda, Kolozs és Doboka vármegyék urunkhoz követeket küldenek. Torda vármegyéből engem választottak... Én peroráltam urunk előtt.” Egy évvel később, 1705 júniusában gróf Forgács Simon, Rákóczi marsallja *fegyvermesternek* nevezi ki Szaniszlót, s megbízza, hogy Torockón a kurucok számára kardot, puskacsőt csináltasson.

Koncz Miklós feleségének, Csegezy Anikónak révén Csegezy Balázs székely hadnagyságát kapta. Később, mint az erdélyi kurucok hírtevője, sűrűn járt ki Magyarországra a feje-

delmi udvarhoz. A fejedelem nagyon megszerette, odakint akarta tartani a főhadikvartélyon hites tolmácsnak, de ő csak visszatért: Erdélyben kívánt nemzetének szolgálni !

Sárossy János nem érte meg a vihar kitörését. 1703 áprilisában halt meg, miután hazatért Bécsből, „a császár méltatlan fogságából”.

Rabutin nem feledte el a torockói kalandot. Egyik alvezére, Tiege báró a védtelenül maradt Aranyos széket még 1703 telén fölperzseli, majd a szentgyörgyi várat a két Péter árulása révén beveszi, fölgyújtja, romba dönti. A vár védelmében esett el Kovács Mózes. Sírkő tanúskodik erről, amelyet özvegye, torockói Bosla Anna állított hős teteme fölé.

Thoroczky Samu, az úrfi nem vett részt a harcokban. A gubernátor magával vitte Szebenbe; innen váltotta ki apja egy fogoly német tisztért. A halálos kór ekkorra már teljességgel megőrölte életét. Az apja által csináltatott sírboltnak ő volt az első lakója, meghalt 1707 márciusában.

A konziliárius természetesen Szebenbe szaladt a Guberniummal. Rabutinnal újra jóbarátságot kötött, ő lett ennek pénzügyi tanácsadója... Először a Telekiek kincseit ragadták el.

*

A bányászok? Azon a gyászos télen Mátyás úr és az öreg Koncz gyógyígtatták sebeiket, pénzzel, élelemmel építették romlásukat. Tavasz nyíltán feledték a maguk pörét, odaálltak ország pörét igazítani. Az ifja kurucnak ment, az öregje vaskegyeret gyártott.

Vértanúikról: Juditról, Vernes Jakabról és Szabó Gergelyről sem feledkeztek meg. Emlékükre ablakaik keretét vörös színre festették. Ma is olyanok ezek az apró kis ablakok, mint a kisírt szemek!...

ELBESZÉLÉSEK

VIRÁGOK TANÁCSA

Ileana, Havasalföld vajdánéja ősze havában magához rendelte János deákot, az udvari magyar tolmácsot. Levelet diktált neki Erdély fejedelemasszonyához, Lorántffy Zsuzsannához.

– Mivel férjuraimék hites szövetséggel kötelezték el magukat az egymás segítségére: Istennek tetsző dolog leszen, hogy az asszonyok is egymás barátságát keressék. Számptalan dolog van, amivel egymásnak kedveskedhetnek: ő, Ileana, kész örömet szolgál Havasalföld bármily javaival. Legitt ő is két dolgot kér: ne terheltesék a fejedelemasszony virágmagvakat és himzés-mintákat minél bővebb mértékben küldeni.

Írás végeztével szóval is parancsolt János deáknak:

– Te viszed a levelet, s te hozod válaszát. Virágmag és himzés-minta könnyű teher: elfér a nyereg hátulján. Indulj mihamarabb...

– S mikorra térjek meg? – kérdezte a deák, jól akarván intézni járását.

– Ha várnod kell, nyugton várhatsz, míg a magot megszedik. Főgondod ez legyen, hogy sok virágmagot és himzéseket hozz!

Nagy örömmel fogadta János deák úrasszonya szavát. Jó dolga volt a vajda udvarában, megbecsülték szép tudományáért, ifjonti frissességéért, hűségértartásáért. Nemcsak derekas hópénzt kapott, de számos biztatást birtokadományra, előkelő boérleány feleségre...

Elindult a deák jó deres lován Tergovista városából. Gyorsan járó posta ura kedvét nyeri: ment éjnapi sietséggel Gyulafehérvár felé.

Illendő szép köszöntést tett Erdély fejedelemasszonyánál.

– No, deák uram, éppen jókor jöttél – szól nagy vígan a fejedelemasszony. – Az almáriumok már tele vannak virágmagvakkal, könnyen gazdálkodhatik belőlük főkertészünk. Ami pedig a hímzsmintákat illeti, azokat is rövid napon elkészítik az udvari kisasszonyok...

Rend van ennél az udvarnál – állapította meg magában a deák. Harmadnapja sem múlt ottlétének, indulhatott hazafelé. A különféle virágmagvak írott lenzacskóban, a sarjadzásra váró gyökerek és hagymák csinos kötésekben. Mind az egész pedig kisdud zsákban, amit János deák szép módjával a nyereg hátuljára kötött, mit valami abrakos készséget. A nyereg elején, kisebb poggyászban arany-, ezüst-, bársonyhímzések mintái.

Vígan pattant lóra, örülni fog a vajdáné a sikeres járásnak!

Válóúton meggondolta: nem megy visszafelé azon a nyomon, amelyen jött – Fogaras földjén át. Kedvesebb lesz a Küküllő völgyén: székelyeket is fog útjában látni Udvarhely szék, Miklósvár szék, Sepszi szék szélein. Böven telik az időből egy kis kerülőre.

Verőfényes őszt volt, vénasszonyok nyara. A magas hegyeken vörhenyesen árnyallottak az erdők, a lankákon szőlők, gyümölcsösök itták a mézadó napfényt. Szerteszét szép épületű udvarházak hatalmas boglyákkal, asztagokkal; csöndes falvak tornyokkal, cserepes templomokkal. A megnyomult jómód... békés bizonyosság...

Andalognak poroszkált János deák a kis utakon. Néha ernyős szekerekkel találkozott: vidám múzsafiak siettek Fehérvár, Kolozsvár scholáiba!

– Boldog ország... hej, akinek itt lehet állandó szállása! – sóhajtott János deák.

Napok útjával a Küküllő völgyéből az Olt mellé kanyarodott be. Napos délutánon föltűnt előtte Bölön községének dombon

ülő váras, bástyás temploma. Ott fog ma meghálni a nevezetes, jó székelly faluban.

Az alszegen, nagy gyümölcsöskert elején, cseréppel héjazott, csinos ház állt, farácsos pitvarral, orsós oszlopú tornáccal. A pitvarból tűz világított ki a hűvös alkonyatba. János deák befordította lovát az udvarra, és a pitvar elé kocogott.

Kipirult arcú, barnaszög sugár hajadon szökellt a cserepes tüzelőtől a tornáchoz. A deák megemelte kalapját.

– Isten áldjon meg, szép húgom! Utas ember vagyok, nem fogadnátok-e be éjjeli szállásra?

A leány visszaszaladt a tüzelőhöz, s anyjával tért vissza.

– Örömet befogadunk, uramöcsém, minden jóban járó embert befogadunk... Odaháttra a béresek... köttesd be lovadat, magad pedig térj be hozzánk! – mondta az asszony szíves mosolygással.

Vacsora végén elmesélte a deák, hogy mi járatban van. No, volt méltó álmélkodás a jeles szolgálat hallatára! Az asszony is elmondotta házuk történetét. Sikó Gergely volt a ház ura: a tavaszon jutottak özvegyiségre, árvaságra... Nem élnek ők azóta, két gyámoltalan asszonynép, csak égnek a bajok között. Ím, itt az őszi vetés ideje, de nehéz asszonynak béresekkal vesződni, gabonásra, csúrra vigyázni, földek határkövét gonosz szomszédoktól megőrizni!... Arany kapuzábat is könnyen elragadnak gyámoltalan özvegytől...

Kedvesen folyt a beszéd, jól aludt rája a deák puha, vetett ágyban.

Mivel köszönje meg a szíves vendéglátást?

A reggeli ebéd után kioldotta a magvas zsákot, az asztalra rakta az írott zacskókat, gyökerek, hagymák kötéseit.

– No, húgom, miféle virágaid nincsenek meg ezek közül? –

kérdezte. – Válaszd ki, amire kedved vagyon, mindenikből adok annyicskát, amennyiből rákaphatsz a virágra...

Ujjbeggyel mérte a deák a magvakat, párjával a gyökereket, hagymákat. Aztán a hímzéseket is megmutatta Sáríka leányzó-nak. Elfehérédett a lány az ékeesebbnél ékeesebb minták látására.

– Jaj, ha levarrhatnám magamnak ezeket! – kiáltott fel elragadtatással.

– Délebédig amit varrhatsz, húgom!... Ebéd után továbbmegyek...

Nosza tűt, fonalat vett elé a lány: melyiket mentse meg a sok gyönyörűség közül?

Az özvegy ezalatt a határra kalauzolta János deákot a szántók megtekintésére. Birtok bizony volna itt, ősről maradt igaz örökség, csak embere nincsen. Szomorú dolog az asszony-gazdaság!...

Serényen varrt Sáríka, mikor a deákék megjöttek a mezőről... De ugyancsak kevésre haladt a mintázással. Kényes, szaporátlan munka! Nagyon el volt keseredve, könnye is kiserkedt, ha szóltak hozzája. Ezzel az egy mintával sem lesz készen délebédig, pedig azt a másikat is szeretné levarni... azt a harmadikat is... ama negyedikért pedig majd meghasad a szíve...

János deák elnézte a leány szomorú arcát... Ühmgetett, töprenkedett magában.

– Hiszen húgom, ha éppen annyira epekedel... Egypár napig maradhatnék, csak aztán terhetekre ne legyenek!

– Dehogyan lesz, dehogyan lesz!...

Délután János deák maga ment ki a szántókhoz, másodnapon átvette a teendőket az asszonytól, s maga kezdett parancsolni a portán. Napról napra jobban beletüzült a gazdálkodásba, mint a nemes paripa a futásba.

– Bizony, aki maga ura lehet! Szabad székel, szabad örökségen... nem holmi cifra szolgál idegenek kegyelmén!

A hímzés ezalatt folydogált, de – meg kell adni – lassúdan. Sáríka leányzó új meg új szépségeket fedezett föl a minták közt.

Boldogan hunyorított a deák magában. Haladt, maradt indulása...

Teltek a szép őszi napok nagy megfélelkezéssel.

Egyszer csak fütülni kezdett november szele. Útjára riadt János deák! Napot mondott az indulásra, magát, lovát készítette...

Borús volt az ég, szomorú a föld, mikor útra kerekedett. Bú, kétség szívében. A leálynak végül sem mert szót adni... Ott túl a nagy hegyeken a vajdáné biztatása... Gazdag boérleány feleség!... Meg kell ezt a dolgot érlelni, a távolból is meg kell tekinteni. Szegény legény jól vesse el a házasság kockáját!...

Át a nagy hegyeken, hadak útján, pásztorok ösvényén, kalugerek nyomdokain megérkezett Tergovistába. A magvas zsákot, a hímzéses poggyászt számba adta az udvarmesternek, magát jelentette a vajdáné asszonyánál. Nem kérdezték, hol késett, a magszedésnek talán csak most szakadt vége...

Maga sem törekedett a mentegetőzéssel. Egyéb gond volt a szívében. Kegyetlenül vádolta, marcangolta magát: miért is nem adott szót Sikó Sáríkanak? S miért nem vette a leálynak is a szavát, esküvését?

– Nagy, hideg havasok, áthat-e rajtatok a sok sűrű sóhajtás? – nézte a Kárpátok hólepte csúcsait.

Tavasza fordult az idő, de a deák szíve nem fordult megnyugvásra. Most ülteti a vajdáné a virágoskerteket. Sáríka is bizonyosan most ülteti. Leste a vajdáné virágoskertjét: bújnak-e Pompás virágok? Sáríka kertjében is ugyanolyanok fognak ékeskedni...

Minden szabad óráját a virágoskertben töltötte. Elbeszélgett a gyöngye gyöngyvirággal, meghallgatta a viola üzenetét, tanácsot kért a százszorszéptől...

Mind csak egyet tanácsolt... egy biztatást mondott...

Egy napon Ileana vajdáné asszony férjurának s udvari főnépének a kíséretében a virágoskert látására sétált. Dicsekedve mutogatta meg a pompázó ágyásokat.

A deák ekkor is a virágokkal tanácskozott. Ki akart térni az urak útjából, de a vajdáné magához szólította.

– Jó magvakat hoztál, János deák... ezzel is kedvemre szolgáltál. Jutalmadat hamarosan megadom, feleséget szerzek neked: tudom, nagy szerencse lesz számodra!... Holnap jelentsd magad nálam, majd elmondom, kik közt válogathatsz...

– No, jó deák! – mosolygott a vajda. – Szegény legény voltál... úrrá teszünk... magunk közé örökösítünk...

Komolyan bókkolt a deák a nagy ígéretre.

Amint pedig tágulást vehetett az urak köréből, szállására sietett, összerakta egyet-másit, írószereit, könyveit, ruháit. Lovát vasaltatta, nyergét szíjaztatta.

Még azon az éjjel – köd előttem, köd utánam – nekirugaszkodott a nagy havasoknak Bölön irányában.

BARDÓC PÁLNÉ MÉHEI

Kövendi Bardóc Pálné összeteremtette a váltságdíj nagyját rab urának szabadulására. A hiány pótlására is megvolt a reménysége. Volt ugyanis jó néhány kosár méhe: azoknak a mézét már tavasszal elalkudta a tordai pogácsasütőknek. Az alku úgy mutatta, hogy ősszel, a méhek fölverésekor együtt lesz az egész váltságdíj.

Ősszel? Milyen gyötrelem addig várni!

A hűséges asszony egyre járta és unszolta a pogácsásokat, hogy ne várjanak őszig, adják meg előre a méz árát.

Ezek azonban süketségre vették az asszony esekedéseit.

– Őszig, lelkem? Ugyan ki tudja, hogy mi következik ránk addig... Egy nap sem bizonyos ebben a bódult, átkozott időben...

A pogácsások aggodalma csakhamar beteljesült.

Azon a nyáron ugyanis, úgymint 1658. augusztus havában, rettenetes tatár sereg zúdult rá Erdélyországra. Ali kánnak, a sereg vezérének az volt a parancsa, hogy élve vagy halva kerítse kézre Rákóczi György fejedelmet, aki vakmerőképpen ujjat mert húzni a török szultánnal, s irgalmatlanul büntesse meg az országot, amely nem akart elpártolni a fejedelemtől.

Aranyos szék fölött, a zord homlokú Székelykövön is fölgyulladt a lármafa. Száguldozó hírmondók kiáltották ki a veszedelmet.

– Fussatok, jámborok, már Fehérvárt égeti a pogány, és sehol egy szál katona pusztító útjában!...

Aranyos szék népe – ki ahogyan közelebb kapta – a havasokba futott, vagy mészhegyek barlangjaiban, bányák átalutas mély rejtekeiben keresett menedéket.

A kövendi székelyek nem akartak kimozdulni falujukból.

A hadak főújtába nem estek bele, legfőljebb félrefitető, kisebb rablócsapatok látogatására számítottak. Azok ellen pedig otthon is tudtak védekezni, mert a templomuk erős, bástyás kőfallal volt körülvéve, hiszen nem először kellett nekik ilyen próbát megállaniok!... A megriadás éjszakáján a cinterembe takarították be gabonájukat, szalonnájukat, ruhásládáikat és egyéb féltett portékáikat.

Bardóc Pálné a méheit is beköltöztette a cinterembe. Neki ezek voltak a legdrágább kincsei, s félteni annál inkább félthette ezeket, mert tudott dolog, hogy a pogány nagy szorgalommal szokta fölkatatni és kifosztani a méheseket. Sörbetnek és más igazhitű édes italoknak méz a főfűszere!...

Az éjszakát háborgás nélkül töltötte el az összefutott nyáj.

Reggel azonban bent a cinteremben ütött ki nagy zendülés.

A Bardóc Pálné méhei ugyanis, amint reggel ki kezdtek szál-lingózni a kosarukból és nem lelték föl megszokott helyüket, megvadultak s dühösen kezdtek szerteszét röpdösni. Csíptek, martak, űzőbe vettek mindenkit, akibe beleütköztek. Csakhamar egész sereg embernek dagadt föl a képe a méhcsípéstől, nagy sivalkodás, szitkozódás hangzott mindenfelől.

– Ki kell hányni a méheskosarakat! – háborgott a gyülekezet.

Az eklézsia tisztelendő pásztorja odasietett Bardócnéhoz, és fölszólította, hogy takarítsa el a méheit. Az asszony azonban illetlenül nyelvelt vissza a papra:

– Az uram szabadulását akarják kigyelmetek megghiúsítani? No hiszen szép keresztény indulat, mondhatom!... Hanem az én méheimhez hozzá ne nyúljon senki se, amíg ezt a tízkörmös kezemet mozgatni tudom!...

A pap habozva nézett a presbiterekre, hogyan lehetne a harcias menyecskét lecsöndesíteni. Egyik végül föltalálta magát.

– Föl kell vinni a méheket a toronyba, a haranghoz, ott szabadon röpdöshetnek ki s be az ablakokon!...

Ebbe Bardócné is belenyugodott. Óva, féltve fölhardta a méhkosarait a toronyba, s sorba rakta az ablakok párkányán és a harangállványokon. Aztán maga is felköltözött gyermekeivel a méheihez.

Nemsokára emberek jöttek fel hozzája a cinteremből.

– Asszony, te csak nem akarsz itt ütni tanyát? – kérdezte egyikük.

– De bizony, itt akarok én!

– Márpedig az nem lehet, hallod-e! A lajtorjákat le fogjuk szedni a toronyból, szükségünk lesz reájuk a bástyáknál és a falak mellett. Nem szállhatsz meg itt, mint madár a fa tetején...

– Én pedig itt maradok! A méheimtől el nem válok, tudják meg kigyelmetek!...

Az emberek vállvonítva néztek össze: nincs kivel okosan beszélni.

– Hát ha itt akarsz maradni, szerezz ide ételt, italt néhány napra valót, mert a lajtorjákat nemsokára kiszedjük alólad...

Bardócné megtöltötte edényeit ivóvízzel, és egyéb készüléket is megtett a különmaradásra. A lajtorjákat csakugyan elhordták, ő meg ott maradt a torony padlásán, ég s föld között lebegve. Le nem szállhatott onnan a maga erején, viszont nagy megnyugvással állapította meg, hogy bármi sorsa lesz odalent a gyülekezetnek, hozzá ugyan nem egykönnyen fog fölkapaszkodni a tatár.

Hanem abban szörnyen csalódtak a jó kövendiek, hogy ezúttal is holmi félreccatangoló, apró kis rablócsapatokkal kell megbirkózniok. Tömérdek népe volt Ali kánnak, fölösen jutott belőle mindenüvé, mint az országos esőből. Kövendre is mintegy kétszázig való lovas nyargalt be egy déltájban. Hamarosan

beszáguldozták az utcákat, majd illő távolságban a templom körül kezdtek nyargalászni, mint a farkascorda az akol körül.

A bástyákról rájuk köszöntöttek néhány puskaövéssel, de a tatárok nem szaladtak meg, mint más közönséges haramiák. Sőt, mintha lelket vettek volna a gyér puskaropogásból, rövid tanakodás után leugráltak lovaikról, s ostromhoz készültek. Létrákat, feszítő rudakat, zúzó gerendákat gyűjtöttek a templom környékére. Tanult, fortélyos hadimesterséggel csakhamar kicsalogatták és elfogyatták a székelyek hadiszereit, a pusák rendre elhallgattak, és a forró víz, égő szurok kiürült az üstökből. Egyre félelmesebben romlott, foszladozott a kapu a zúzógerendák és feszítőrudak munkájától.

A szorongatott kicsiny sereg immár látta, hogy a fenevad torkába kell esnie. Még egy mentés volt: sarcot ajánlani...

Szándékukat lekiáltották a tatároknak.

– Háromezer tallért fogtok fizetni, hitetlen kutyák! – kiáltotta föl a tolmács a bástyára.

– Ó, dicső vitézei a hatalmas szultánnak, hova gondoltok ezzel a rettenetes nagy summával? – felelt vissza a tisztelendő. – Hiszen mi csak egy szegény kis falu népe vagyunk, az életünk sem ér föl annyi pénzzel...

– Hát mennyit akartok adni, gaz nemzetség?

– Ezer tallért tán ki tudunk szorítani...

A tolmács összevartyant a csapat vezetőjével.

– Hát ide az ezer tallérral, ha kedves az életetek!

A tatárok letelepedtek pihenni, bent a falak mögött pedig a presbiterek hozzáláttak a pénz összeszerzéséhez.

Bardócné a toronyból jól látta és hallotta a történeteket.

Nagy volt az öröme, hogy hozzá nem jöhetnek föl pénzt kérni!... Milyen jó, hogy azok odalent kimarták maguk közül...

Az ura váltságára való készpénzt sem kell megcsorbáznia, a méhei is szépen megmaradnak...

A sarc nagy nehezen összegyűlt, és a pap egy zacskóba kötve ledobta a tatárok közé. A csapat vezetője fölvette a zacskót, s vigyorogva süllyesztette tarisnyájába. Aztán fennszóval mondott valamit embereinek, amire ezek fölugráltak, és a kapu köré gyülekeztek. A következő percben gúnyos röhögéssel újra hozálattak a kapu töréséhez.

A kicsiny nyáj rémülten eszmélt rá a pogányok csalárdságára. Nincs tehát menekvés! Elhangzott a vészparancs:

– Asszony, gyermek be a templomba! Férfiak, halálra védekezni!...

A toronyból Bardócné is igen jól látta a tatárok hitszegését. Csakhamar rémült, keserves zajongás morajlott föl hozzá a templomból, asszonyok, gyermekek reszkető, ijedt kiáltásai... Remegeve nézett alá az ablakból: a rés egyre nőtt a kapun a dübörgő ütések nyomán, egymást könyökölve, gonosz mohósággal törekedtek előre a tatárok... Odalent a jajveszékelés egyre kétségbeesettebben verdeste a templom boltjait... Kitágult szemmel nézett méheskosaraira... majd az ablakon tekintett ki még egyszer... Megfordult... fölragadta a legelső méheskosarat, s szilaj elkeseredéssel lesújtotta a kapu előtt szorongó tatárokra... Aztán a második méheskosarat zúdította le... a harmadikat... negyediket... mindahányat!...

S villámló szemmel nézett alá a tatárokra elhányt kincsei után, mint anyasas fészke rablóira...

A kapu döngetése csakhamar félbeszakadt: a bástyákról látni lehetett, hogyan kezd kavarogni, bomladozni a tatár sereg... Szörnyű sivalkodással hátráltak a házak mögé, s eszeveszetten kezdtek lovaikra ragadozni... A méhek fölverődtek, és sötét, vészes felhőként gomolyogtak utána a szaladó csapatnak... Bő-

szen csípték, marták a verejtékszagú, hadonászó, üvöltöző tatárokat, bebújtak galléruk, ingük alá, belecsapódtak a lovak fülébe... félelmesen zúgtak, mint a jégeső...

A cinterem népe nagy gyönyörűséggel nézte, hogyan menekül a gonosz ellenség árkon-bokron át. Bezzeg áldotta most mindenki a Bardóc Pálné méheit!...

A hálás nép összerakta azt a néhány tallért, ami a váltságdíjből még hiányzott, s a Bardóc Pálné áldozatos cselekedetét mint „az úr kegyelmének s a keresztény felebaráti szeretetnek emlékeztetre méltó tanúságát” az eklézsia öreg könyvébe is beleíratta.

RABVÁSÁR

Tízezer jó magyar vitézt ejtett rabul a tatár ifjú Rákóczi György lengyel hadjáratán. Erdély hosszú éveken át nyögte fiai rabságának keservét.

Pálfalvi Szabó István lófő székely 1660 telén levelet írt feleségének Krímiából, Karasu-Bag faluból.

„Édes feleségem, jó újságot írhatunk neked. Rabtartó gazdánk, Asim bég ezer tallér sarcunkból négyszázat elenged, ha három hónap leforgása alatt megváltakozunk. Mind magamnak, mind velem raboskodó legényfiunknak, Lászlónak nevében esedezem, törekedjél megszabadításunkra! Tavasz nyíltával számtalan rabot visznek ki innen Moldovába, Jászvásárra megváltakozni, minket is kivinne a pogány, ha jó válasszal biztatnál. Fenyeged különben az eb, hogyha a sarc a mondott időben ott nem lesz Jászvásáron, nem hoz többet ide vissza Krímiába, hanem kótyavetyére bocsát az örmény és görög rabárusok között, attól a sorstól pedig Isten őrizzen meg minden lelkes állatot.”

László is írt pár sort a levél végére.

„Édesanyám, köszöntse kegyelmed nevében Orbán Verát, szerelmes jegybeli mátkámat, és éltesse jó reménységgel hamar való hazatértem felől.”

Nagy örömet mondott ez a levél Szabó Istvánnénak és nagy bánatot.

A hatszáz tallér már együtt volt a ládafiában, de milyen áron? Minden fekvőséget, házat, gyümölcsöst, künnvalót zálogba kellett vetnie, minden ingó értékéből kivetkőznie.

Hazajöhetnek a rabok, de itthon a szegénység keserű kenyere várakozik rájuk!...

S Lászlóra ezenfelül micsoda szívfájdalom!

Orbán Pál nem fogja hozzáadni a leányát. Úton-útfélen fennszóval hirdeti:

– Aki koldus lett, házasodjék koldus famíliából!

Éjnapi gonddal emésztette magát Szabó Istvánné a levél vétele után. Miért kell jó fiának boldogságát gonosz tatár erszényébe temetnie? Hogy kellene szeretteit hazaszereznie? A váltásdíj nagyját azonban fia szerencséjére megtartania?

Egy napon Gergely deákkal, a nótáriussal megíratta a választ Krímiába.

„Jöjjenek csak ki kigyelmetek is Jászvásárra a többi rabbal. Isten segedelméből lerovom a kigyelmetek váltságát...”

Télre tavasz nyilván, május első napjaiban Moldova fővárosának piaca megtelt krímiai és erdélyi szekerekkel.

A tatárok sorompóval kerítették be és kivont szablyával őrizték szekértáborukat. Napokon át folyt a váltakozás: a tábor kapujába egymás után jöttek ki a boldog arcú emberek. Gyors erdélyi paripák vígan röpítették hazafelé azokat, akik szabadságukat megvásárolhatták.

Egy hete múlt már a sokadalom megnyíltának, és Szabó Istvánné nem jelentkezett övéiért. Asim bég egyre mérgesebben morgadozott rabjaira:

– Ebek, mikor jönnek már értetek? Jaj a fejeteknek, hogyha hazudtatok.

– Ugyan uram, hova gondolsz? Egy kis késelem könnyen esik ilyen hosszú úton! – biztatta Szabó István a tatárt.

Végül csakugyan megjelent egy öreg székely a sorompónál, s az örmény tolmács útján Asim bég után tudakozódott. A tolmács a sorompóhoz hívta a béget. Az öreg székely levelet adott át a bégnek: Szabó Istvánné küldi rab urának.

A tatár feltörette a levelet, s elolvastatta a tolmáccsal.

Szörnyen felbőszült a tolmács magyarázatán! Öklét rázva, kardját vonogatva szaladt a szekérhez, s vad szitkok közt Szabó István elé dobta a levelet.

Szabó István reszkető kézzel vette fel az írást: Gergely deák kezevonása. Hangosan olvasni kezdte fia előtt.

„... Édes szerelmeseim, véghetetlen búval adom tudotokra, hogy Istennek rettenetes ítélete esett rajtunk. A múlt hetekben, mikor már minden útikészületet megtettem, hogy szabadításotokra induljak, gonosz éjjeli tolvajok ütöttek házunkra, s életemnek is alig kegyelmezvén, a váltságdíjat utolsó pénzig elrabolták. Magatok tudjátok, hogy végső csapás ez mirajtunk, mivel immár sem eladható, sem zálogba vethető javaink nincsenek. Rettenetes szükségünkben szántam magamat ilyen bús próbára. Rendre jártam a környékbeli módos urakat, azt ígérgettem nekik, hogy mind háznépestől jobbágyságra kötjük magukat annak, aki titeket kivált a rabságból. Sokan adának kedvetlen választ, mígnem juték Nagykadácsba Mátéfy György uramhoz, ki kegyelmesen megígérte, hogy jobbágyságunk fejében hazaszerez a rabságból, ha rabtartó gazdátkkal illendőképpen megalkudhatik. Az alkura küldi be bizonyos öreg szolgáját, a szomorú levelemnek vivőjét, akit ezek után a tatárnak kegyelmébe ajánlatok!...”

– Én teremő Istenem... én teremő Istenem! – kiáltott föl Szabó István, s zokogva borult a fia vállára. Majd a tolmácshoz fordult. – Mondja meg kigyelmed Asim bégnek, hogy nem akarunk ilyen áron hazamenni!... Vigyen vissza Krímiába... adjon el rabárusoknak... döfjön keresztül... Mind szívesebben elviseljük, mint hogy odahaza magunkra vegyük a jobbágyság gyalázatát...

Asim bég gúnyosan föl kacagott, mikor az örmény elmondotta neki a Szabó István szavait.

– Majd ti fogtok nekem rendelkezni, gaz gyaurok! – rázta öklét feléjük dühösen. – Bánom is én, ha ugató ebek is lesztek odahaza, csak megkapjam a sarcotokat!

Megragadta a tolmács kezét, s nagy sebbel-lobbal vitte a sompóhoz, ahol az ősz bajuszos, szakállas öreg székel állott.

– Mit akarsz itt alkudozni? – kérdezte a tolmács útján. – Hatszáz tallér a sarc.

Az öreg székel egykedvűen vállat vonított.

– Hatszáz? No, én legtovább százat ígérhetek...

A tatár majd kihaladt a dühtől. Szaladt ki a piacra, hogy a görög és örmény kupeceknek árulja el rabjait. Ki ad többet értük?

Az árusok azonban nem kaptak a vásáron. A tolmács ugyanis kémjük volt, és tudatta velük, hogy melyik rabtól mekkora váltságdíjat lehet remélni. Csak olyan rabot vettek meg a megszorult tatároktól, akit övéinek nyereséggel adhattak tovább. Ugyan mi nyereséget lehet remélni jobbágyságra menendőktől?...

Asim bégnek tehát a rabárusoknál sem volt szerencséje. Dúlva-fúlva járt föl s alá a piacon, majd rabjaihoz tekintett, szidta, fenyegette őket, esküdözött, hogy inkább megöli őket, sem hogy sarcolatlan visszavigye Krímiába.

Közben a magyar részben nagyon meggyérültek a szekerek. A tatár karaván is mozgolódni kezdett, nyilvánvaló volt, hogy egy-két nap alatt széteszlik a sokadalom.

Az öreg székely állandóan ott őgyelgett, vigyázkodott a sorompónál, várta, hogy Asim bég megszólítsa. De végül is beleunt a várakozásba, befogta lovait, s a sorompóhoz hajtott. A tolmácsot odaküldte a tatárhoz.

– Mi az utolsó ára a raboknak? – kérdezte az odalépő Asim bégtől.

– Egyszázat elengedek, legyen ötszáz tallér! Allah úgy segítjen...

– Kétszáz tallért adok a két rabért, tetszik-e?

– Soha, gaz gyaur, soha!

– No, ha nem, tartsa meg őket! – szólt az öreg, s rácsapott a lovaira.

Dejszen megriadt erre Asim bég! Torkaszakadtából kiabálva megfutamodott a szekér után. Utolérte, meg is előzte, belefogódzott a lovak zabiájába.

– Négyyszáz tallér! – mutatta ujjain.

– Kétszáz – intett vissza a székely.

A tatár arca vonaglott a dühtől.

– Háromszáz!

– Kétszáz!

A tatár elengedte a kantárt, mint akinek nincs több szava. Az öreg székely megint rácsapott lovaira.

De a tatár megint csak utána iramodott, elkapta a székely kezét, s belecsapott nagy parolával.

– Adjon pénzt! – mondta integetve.

A vásár tehát meglett volna, de most a rabok tiltakoztak el-lene. Nem kell a jobbágyi szabadság!... Csakhogy ezzel Asim bég nem sokat törődött, kihúzta kardját, s a raboknak szegezve

rövidesen felparancsolta őket a székely szekérre. Ez tehát végképpen elindíthatta lovait. Hegyen-völgyön át frissen haladtak Erdély széle felé.

A kiváltott rabok némán heverték a szekér derekában. Egy, egy sóhajtás szakadt föl időnként keblükből, mintha vesztőhelyre vitték volna őket.

– Hadd el, fiam, ad az Isten vigasztalást! – próbált az apa lelket adni fiának. – Fiatal vagy, jó vitéz vagy, majd visszaszerzed a nemesi szabadságot!...

– Késő lesz az már! – szólt keserű hangon László vitéz.

Jól tudta az apa, mire érti, hogyne tudta volna! Az a dölyfös Orbán Pál immár szóba sem fog állni a fiával. Hogy is állna szóba jobbágy iga vonójával?

Az öreg székely egyszer megállította a lovakat. Mit törődött ezzel a két szomorú ember? Mit törődött az öreg székellyel? A jobbágyi szolgálatról beszélni? Ismeretesek annak keservei!...

No, ha ők nem keresték a szót az öreggel, hát ez fordult hátra hozzájuk. De né-né! – micsoda változás esett az öregem! Sem bajusza, sem szakálla nem volt már neki, és a hangja is olyan különösen csendült meg.

– Édes Lacikám, meg sem ismeresz, te!...

– Édesanyám!... – ugrott föl László vitéz.

– Zsuzsa, drága jó feleségem... hogy lehet...

– Édes uram!... Szerelmes magzatom!...

Egymás nyakába borultak, s hosszasan, bőven folyt a könnyük.

A gyeplőt aztán László vette át, s Zsuzsa asszony ott maradt ura mellett, s szép sorjában elmondotta övéinek, hogyan forgozódt, tusakodott kiváltásuk ügyében.

– Hát azt írtátok, édeseim, hogy a tatár eladni is kész titeket ha a sarcot meg nem kapja. Elad-é? Hiszen ha mindenképpen

túl akar adni rajtatok, bizonyosan olcsóbban is megalkuszik!...
Miért ne jutnék én hozzátok olcsóbban – ha lehet? Ezen kezdtem tünődni magamban. Koldusságra, pusztaságra vigyelek haza? Hát ettől irtóztam meg, édeseim! Ezért írtam nektek azt a hamis hírt a jobbágyságról – isten bűnömül ne rója!... Ezért csináltam magamból ilyen ősz öregembert álbajusszal és álszakállal... Négyszáz tallért megmentettem, azzal majd kiváltjuk birtokaink javát, s Orbán Verát hajlékunkba szerezzük. Ezt akartam legfőképpen, édes Laci fiam!...

A KONTÁR

I

Az ifjú mester ott állt a céhgyűlés színe előtt. Arca figyelmes volt, tartása büszke.

Fodor István céhmester adta elő a vádat:

– Panaszolják a jó mester urak, hogy válogatsz a munkában, dölyfösködöl, kényeskedel, a terminust nem tartod meg. Mind ezt szigorúan tiltják a céhszabályok.

– Gyarlóságomat belátom, s legitt megkövetem öreg mester uraimat – hajolt meg Végh András könnyedén.

– Van ezeknél nagyobb vád is. Kolozsvári ötvöscéhünk mindig fénylő példája volt a többieknek, s te úton-útfélen becs-méreled.

– Bizony, egy s más dologban ránk fér az újítás...

A gyűlésen hangos moraj szaladt végig. A mesterek összenéztek, majd haragos pillantásokat lobbantottak az ifjúra. Fodor céhmester meglepedéssel nézte az öregek forrongását, majd Végh András felé fordult. Hangjában nehéz indulat zendült meg.

– Újítás... ez a főbűnöd! Helyben vagyunk: az újítás! Szokott műformáinkat kiforgatod mivoltukból, s magad találmányaival cseréled föl. Új színeket hajszolsz. Arany, ezüst öntésénél, drágakövek szabásánál hites mértékeinket nem tartod meg. Hogy mered megcsúfolni a szabályt?

Végh Andrásnak szemlátomást zokon esett a lecke. Arcára dac szökkent.

– Szabály, uram? Elismerem, szükség van a szabályra hitvány gazok ellen, akik kufárokodást csapnak művészetünkben.

Szabály? Legyen, mire más részen hivatott: bénák mankója, vakok vezetője!... De ne legyen bilincs, amely megfojt égbetörést. Nekem bilincs a céhszabály, én hát föl nem veszem.

A mesterek felugráltak, s öklüket rázták az ifjú felé. Egy szakállas, törpe öreg ember az asztalra csapott izgalmában.

– Hallottátok? Nyílt lázadás...

Végh András hetykén fűrődött tekintetével a szakállas felé.

– Ahá, Antal mester, szállok kegyelmedhez. A szőlőfürt kitűnő dísz aranytálon és serlegen. Nagy mesterek váltig alkalmazták, és számtalan ilyen mintát hagytak reánk. Kegyelmed is, Antal uram, használ szőlős mintát. De micsoda elváltozás a kegyelmed szőlőfürtjén! Szélét, hosszát szabály szerint megtartotta, ám a szőlőbogyók halpikkelyhez hasonlítanak, s az egész fürt úgy fest, mint egy kövér potyka. Szőlőtövön kövér potyka... Ím, a szabály lélek nélkül...

– No, né! – kiáltott föl egy boros képű mester az asztal szemben eső végén. – Csirke akar kotlót tanítani.

Végh András elnevette magát.

– Hogyhogy, Máthé mester, nem nyughatik? Jó, hát kegyelmedhez szintén lesz egy szavam. A pelikánmadárról azt regélik, hogy tulajdon vérével élteti gyermekeit. Gyönyörű szimbólum az anyai szeretet kifejezésére! Szép hölgy kebelén pelikános medály: sokat mondó, pompás ékszer! Kegyelmed is készít medályokat, Máthé mester, de mily mintát használ! A pelikán addig satnyul a kegyelmed kezén, hogy most olyan, mint egy falánk ruca... Falánk, bujálkodó ruca szép hölgy kebelén... Hahaha, no, dicső egy szimbólum a szent szabály nevében. Folytassam-e? A sok száraz, értelmetlen cikornya, a sok hazug szín, ami művészetünkre ráborult...

A céhmester gyors pillantást vetett a gyűlésre... a szemekből kiolvasta a kívánságot. Hallgatást intett az ifjúnak.

– Lárifári, fellengős beszéd! Nem élünk meg belőle, hát halljad...

Az ifjú fölszegte a fejét, és kihívóan szavába vágott a céhmesternek:

– Egy szót, mester urak! Engedjétek, hogy műveljek lelkem szerint. Úgy érzem: színeim és formáim nemsokára minták lesznek, s fölfrissítik dicső ötvösmesterségünket.

– Gonosz önhittség! – zúgott a megbotránkozás. – Javíthatatlan... nyegle fickó!...

Fodor István megvárta, hogy elüljön a felháborodás.

– Térjünk dologra, hagyjuk a vitát! Az a kérdés, engedsz-e a céhszabályoknak?

– Csupán lelkem szavának engedek.

– Ki kell tagadni a céhből. Legyen *kontár*, ha így gondolkozik! ... – morajlott a kórus.

– Megértetted? Kitagadunk, kontárságra vetünk, ha magadba nem szállsz. Kontár-sorsra – tudod –, koldus-sorsra.

– Legyek koldus-művész lelkem szerint!...

– Halljad hát sorsodat. Mától fogva nem vagy céhünk tagja. Más város céheit is megkérjük, hogy munkába föl ne fogadjanak, de mint kontárt megvessenek. Távozz szemünk elől...

Végh András gőgös pillantást vetett a gyülekezetre, meghajtotta magát, és az ajtó felé lépdelt. A küszöbről visszafordult, és farkasszemet nézett a céhvel.

– Utolsó szót, nagyuraim! Cigánykovácsok vagytok, nem ötvösök...

II

A Fodor István műhelye a főpiacra nyílt, a nagytemplom sekrestyéje felé. Az ablak világánál kis műhelyasztalon ketten

dolgoztak: a céhmester s fia, Mihály mester. A bolthajtásos szoba közepén fiókos nagy szekrény állt; abba zárták a drága kész műveket. A szekrény körül javításra váró ékköves kardok, lószerszámok, serlegek heverték.

Örzsike, a céhmester leánya a szekrény körül tett-vett, törülgetett. Ékes, rózsás tekintetű, nyúlánk szőke hajadon.

Mihály mester sűrűn pillangatott ki az ablakon. A felesége hazajövetelét leste. Klára asszony régen elment a piacra, nem szokott ilyen sokáig odamaradni.

– Ahá, ott jön már nagy sebbel-lobbal – szólta hűgához Mihály mester.

Klára asszony lelkesedve lépett be a műhelybe, arca az izgalomtól piroslott. Mihály ijedten ugrott fel.

– Mi lelt, asszony?

– Nagy újság van, halljátok-e! – lihegett a természetes menyecske. – Roppant nevezetes újság. Hogy én kivel találkoztam... Idejertek körém! Fejedelem urunk az este a városba érkezett. Nagy kíséret van vele...

– Fejedelem urunk? No, meglátjuk, vásárol-e tőlünk? – hűtötte Mihály az asszony lelkesedését.

– Eh, nem a fejedelem nevezetes, hanem az a nevezetes, hogy Rődy Györke is ott van a kíséret között... Rődy Györke, az unokaöcsém.

– Mit keres a te öcséd az udvarnál?

– Hm, még kérdezed? Nemesúrfi, tanult ifjú... ott van a hivatala a kancellárián, fejedelmi urunk közelében. Jaj, micsoda nyalka, kellemetes szép legény! Messziről megismert, a szentem, hozzám jött, és képzeljétek, miről esett szó...

– Képzeljük, képzeljük! – kötődött Mihály. – Bizonyosan pénzt kért kölcsön... Ezek a nemesúrfiak...

Klára asszony letette a szatyrot, csípőre csapta kezét, és pulykataraj-arcával megingatta magát.

– Te bugris, te! Nem esnék jól a lelkednek, ha nem ütnél egyet rajtunk, nemeseken.

– No, no, halljuk csak!

A menyecske térült-fordult, s hamarosan elszlott a haragja, mint a füst a vasalóból.

– Hát azt mondotta a szép öcsém, hogy amint dolgaitól tágu-lást szerezhet, eljön hozzánk, s nagy hírt teszen... örvendetes újságot...

– Miért nem vallattad ki? – türelmetlenkedett Mihály. – Nem szeretek várakozni.

– Hát azt hiszed, te pupák, megállottam volna? Bizony azon helyben kiszedtem én belőle jövelele célját. Mit szólsz hozzá, Örszikéről, a drágalátos húgodról van szó. Kérőbe jön az úrfi...

Örszike nevetett.

– Kérőbe? Jó tréfa! Hiszen alig egyszer-kétszer találkoztunk, talán nem is ösmer...

– Ösmer az, galambom, dehogynem ösmer! Hát milyen ánygod volnék én, ha még ennyit sem tettem volna a boldogságo-dért? Esztendők óta mind csak rólad izengetek neki, téged ajánlgatlak...

A leány elbiggyesztette ajkát.

– Esztendők óta? No, ugyan lassan mozdult meg az úrfi, ne-hezen szánta rá magát. Esztendők óta... köszönöm!

Klára asszonyt elöntötte a pulykaméreg. Méltatlankodva né-zett Örszike apjára.

– Né, a béka, hisz ez csúfolkodik! Hálátlan teremtés, így kö-szöni meg az én sok törekvésemet.

Az öreg Fodor István röstelkedve csitította menyét.

– Ej, ne vedd föl, menyemasszony! Éretlen beszéd, ne indulj

föl rajta. Nemesúrfi kérőbe? Dejszen tisztességnek fogjuk tartani, meghiszem! A fiamnak nemesleányt szereztem feleségül; no, az volna szerencse, ha leányomat nemesúrfihoz adhatnám... Minden vágyam betelne. Csak jöjjön a szép öcsém tárt karokkal várjuk!

III

Ródy Györke nemsokára bekopogtatott az ötvösműhelybe. Nyalka legény volt, kerecsentoll kalpagjában, kard az oldalán, kis ezüstsarkantyú kordován csizmáján. Szava illedelmes, pillantása nyájas, kedvet kereső, minden mozdulata udvari emberiséggel, úri módon ékes.

– Isten megáldja a ház népét mind közönségesen! – köszönt nagy tisztességgel.

– Isten hozott, öcsémuram. Nagy örömünk telik látásodban!

Ródy Györke méltóságosan hozdta körül tekintetét.

– Fontos okon jöttem, bátyám uram – mondta. – Örvendetes titkot tudnék elárulni, szólhatok-e teljes bizalommal?

Klára asszony jelentősen sandított Örzsikére.

– Csak áruld el...

– Örömmel meghallgatunk! – buzgott a kedvesség a céhmesterből.

– Kegyelmetek családját illeti! – hajolt meg Györke úrfi. – Amint tudják talán: az udvari kancellárián van hivatalom, fejedelmi urunk oldalán.

– Jó hivatal. Arra bátran megházasodhatsz! – bólított a céhmester.

– Nos hát, a kancellárián esett tudomásomra, hogy azok közé, akik közelebbről nemességet fognak kapni, Fodor Istvánnak, a kolozsvári ötvöscéh mesterének a neve is föl van jegyezve.

A céhmester kétkedő örömmel nézett a kancellistára.

– Mit, hogy én?... Nemességet? Hogy mondtad, öcsém?

– Saját szememmel láttam az új nemesek jegyzékét. Bátyámuram rövid időn címeres nemesúr lesz.

A hír felborzolta az arcokat.

– Szentatyám, ez nagy dolog! – szólt Klára asszony elragadtatással.

– Dicső dolog, gyermekeim!...

Ródy Györke Örsike felé kezdett hajlongani.

– Né, né, húgom, hogy megnőttél! Ugyan szép lány lett belőled.

Örsike gúnyosan bókkolt az úrfi felé:

– Szép? Úgy látszik, csodatevő ereje van a nemességnek...

– A nemességnek? Hogy érted?

– Átlátunk a szitán, ifjú úr. Amíg polgárleány voltam, egyszerű művesember gyermeke, felém se nézett, bármint biztatta is rá a kedves ángyom. A nemesség hírére, íme, itt terem és szépnek talál. Vagyon mellé nemesség is... így már vág a dolog! Nagyon világos a kegyelmed praktikája...

Ródy Györke a füle hegyéig elpirult. Zavarodottan nézett segítség után.

– Micsoda vád, Klára néném?

Klára asszonynak csípőre pattant a keze, szeméből villámok cikáztak Örsikére. De a kitörés előtt mégiscsak elmosolyodott. Györkéhez ment, és megsimogatta az arcát.

– Ó, te bohó, hát nem érted? Már régen szívesen látott volna Örsike. Mi tagadás, te rossz fiú, nagyon megvárakoztattad. Menjetek csak a belső szobába, s vitassátok meg a dolgot négy szemközt. Egy kis veszekedés a javatokra fog válni – tuszkolta be a fiatalokat. – Így né! Hál’ Istennek ezeket elindítottam a boldogság útján! – szólt visszafordulva.

Mihály megköszöri a torkát, gúnyosan hümmögött.

– No, no? Ebet s macskát egy zsákban!...

De már erre kitört a vihar.

– Tudom, tudom, te jómadár! Te persze szívesebben adnád a hűgodat holmi kolozsvári *pógár*hoz. Nincs benned egy szemernyi ambíció, te haszontalan bugris... Apámuram, mi ketten tudjuk, mit jelent...

– Nemességet kapni! Mivel érdemeltem meg? – örvendezett, hálálkodott a céhmester.

– Még csodálkozik? – harciaskodott a menyecske. – Hát volt a kolozsvári ötvöscéhnek valaha olyan jeles, tekintélyes feje, mint kegyelmed? Volt olyan jó híre-neve a céhnek? Végh Andrásról is tegnap nem kegyelmed tisztította meg a becsületes céhet? Nem kegyelmed juttatta kontárságra a cégéres izgágát?

– Már az igaz: én a szabályt megtartom és mással is megtartatom.

– Hát itt keresse! A fejedelmek az ilyen rendtartó, pontos embereket szokták kitüntetni...

IV

Jó Apafy fejedelem!

Némely rossznyelvű krónikások ugyancsak fölelmegetik, hogy a bort igen-igen szerette önagsága. Hát ez igaz is, de azt sem volna szabad róla elhallgatni, hogy a bornál édesebb és szédítőbb italt: a dicsőséget is lelkéből szomjúhozta. Irigy sors, amely a borból fölötte sokat, a dicsőségből pedig fölötte keveset juttatott neki!

A kolozsvári mulatás második napján udvarmesterével és néhány kísézőjével benyitott Fodor István műhelyébe. Hárman

foglalatoskodtak a műhelyben: a céhmester, Mihály mester és Klára asszony. Örzsikére nagy ráncok voltak az ágyának, mert tegnapi csípős beszédével csúnyán kifigurázta és elriasztotta magától Ródy Györkét. Örzsike tehát bent üldögélt magányosan a belső szobában.

Az ötvösök nagy megilletődéssel fogadták a fényes látogatókat. A fejedelem Fodor Istvánhoz lépett, s kezét nyújtott neki.

– Örülök, hogy személy szerint tisztelhetem, céhmester uram. Kegyelmed nagy dicsőséget szerzett nekünk, azt jöttünk megköszönni. A fejedelem hódol alattvalójának...

– Nem tudhatom, nagyságos jó uram...

– Ím, hát elmondom. Néhány hónappal ezelőtt követséget küldöttünk barátunkhoz, a lengyel királyhoz. A követség egy csomó ötvösművet vitt magával ajándékok osztására. Íme, barátunknak, a lengyel királynak köszönő levele... Nemcsak illendő, nyájas szép szavakkal, hanem lelkes magasztalással ír küldeményünkről. „Formára, színre, kidolgozásra olyan kápráztató, remek ötvösmunkákat ritkán láttunk!” – írja, s kér, hogy hasonló műveket költségére bármily számban vásároltassunk össze... Nos, ezek a megdicsért művek – udvarmesterünk bizonyossága szerint – innen kerültek ki a kegyelmed műhelyéből.

– Ó, mily öröm, kegyelmes jó uram!

– Mutassák be tehát kész munkáikat. Jó árt adunk értük, s azonfelül – eláruljuk föltett szándékunkat – jutalomként a dicsőségszerzésért kegyelmedet nemességre emeljük...

Az ötvösök vígan láttak munkához. A nagy szekrény s a műhelyasztal fiókjainak tartalma nemsokára a hosszú asztalon fényeskedett.

Volt ott gyűrű, boglár, násfa, fülöngyűző, zománcos kehely.

– Megismeri kegyelmed azt a fajtát, amit a lengyel királynak küldöttünk? – kérdezte a fejedelem az udvarmestertől.

– Bizonynal meg, felség! Emlékszem egy övre, mely akkor itt maradt. Díszítése a következő: kicsiny madár ül fészken fiókái fölött, s egy faágon kígyó közeledik feléje. Csodálatos, mily hűséggel sugárizik a kismadár gyémánszeméből a rettegés! A kígyónak smaragdszeme viszont gonoszságot árul el. Boldog volnék, ha meglelnők azt a kígyós övet...

Rendre nézték a kincseket. Az ötvösök tisztos távolból figyelték a dolgot.

Az udvarmester szeme izgatottan rebbent egyik darabról a másikra. Amint az utolsó darabokhoz jutottak, csalódott arccal fordult a fejedelemhez:

– Fenséges úr, ezek között egy sincs abból a fajtából, amit mi keresünk.

– Hogyan? Elkelték volna már?

– Azt kell hinnem! Ó, azoknak más volt a színe, formája! Gyönyörűek voltak... csupa üde, ifjonti szépség... megáldott kéz remekei. Ezek itten becsületes, derék vásári munkák... Arany-, ezüsttartalmuk szabály szerint való, drágakövek valódi... de hiányzik az égi származás!

A fejedelem kérdőn tekintett a céhmesterre.

– Nem érthetem, felséges úr! Ezeket a formákat atyámtól örököltém, ezek szerint művelek egy életen át. Az én műhelyemből másfajta mű ki nem kerülhetett.

– Jó helyt járunk, hopmester úr? – kérdezte a fejedelem csodálkozva.

Az udvarmester jegyzéket vett elő.

– A jegyzékem pontos, felséges úr, s kétségtelen ideszól.

– Hogy történt hát? Emlékezzék kegyelmed!

– Egy ifjú leány árult itt akkor... – szólt az udvarmester kisgondolkozás után. – Hogy is volt csak? Valóban, némi furcsaság történt itt akkor, utólag nekem is feltűnik. A lány megkér-

dezte, kinek számára szól a vásár. Megmondtam neki, hogy a lengyel király számára veszünk ajándéktárgyakat. A leány arca felvidult, és azt felelte, hogy néhány szép munkát fog mutatni, amiket ilyen különös célra tett félre nemrégiben. Aztán ehhez a nagy szekrényhez lépett, s itt... e fiókok valamelyikéből vette elő szép áruit. A fiók is mesterséges, rejtett fiók volt...

– Nos, céhmester uram?

– A leányom szokott árulni néha... Ha csak ő nem tud a do-logról...

– Azonnal meg kell kérdezni! – parancsolta a fejedelem.

Klára asszony kiszólította Örszikét a belső szobából. A leány igen megszeppent, amikor az urakat megpillantotta.

– Jöjj, jöjj, leányom! – bátorította a fejedelem. – Egy vitában neked kell döntened. Ismered ezt az urat? – mutatott az udvarmesterre.

Örszike félénken mustrálta végig az udvarmestert.

– Emlékezzél csak, hűgom! – biztatta az udvarmester. – Pár hónappal ezelőtt néhány szép művet adtál el innen nekem. A fióknak titkos rejtekei voltak...

A leány elfehéredve húzódott hátrább.

– De, jó uram!...

– Leány, ne tétovázzál! – szólt rája ingerülten a fejedelem.

Örszike előreszaladt, és térdre hullt a fejedelem előtt.

– Ó, kegyelem, felséges úr! Nagy bünt követtem el, belátom...

– Miféle játék ez a kegyelmed házánál? – fordult Apafy haragosan a céhmester felé.

– Szolgálj illendően fejedelem urunknak! – parancsolt Örszikére az apja felindulva.

A leány felállott. Arcán, hangjában nagy elszánás.

– Jó, hát legyen! Egy élet, egy halál... – A nagy szekrényhez

lépett, a fiókot kinyitotta, a rejteket kitárta, néhány művet az asztalra tett. – Nemde, uram, ezek.

– Ezek! Íme, felséges úr! – kiáltott fel az udvarmester elragadtatással. – Íme, a kígyós öv...

– Gyönyörű művek, valóban. Céhmaster úr, miért rejtette el? – kérdezte a fejedelem.

– Felség, semmi közöm ezekhez a művekhez... létezésükről sem tudtam. Feleljen a leány.

– Szép húgom, kinek a remekei?

– Egy ifjú mesteré, felség, kit a többi mesterek szidalmaznak és üldöznek. Nemrégiben a céhből is kitiltották. Végh András a neve...

Fodor István rémülten kiáltott fel:

– Végh András! A kontár...

– Hogyan? Kitiltották a céhből? És te, húgom...

– Én láttam, hogy ő nagyra, szépre tör. Fölajánlottam neki, hogy műveit atyám boltjában *titkon* árulni fogom. Tudom, a céhszabályokat borzasztóan megsértettem.

– Örök szégyen reám, amit ez a leány tett – tördelte a kezét a céhmaster. – A céhmaster leánya hitvány kontár kezére játszik. Ki hallott ily gonoszságot? Így meggyalázni a céhszabályokat!...

A fejedelem szeme könnyekkel telt meg. Hangjában jóságos fölhevülés zengett.

– Szabály, szabály, de van kivétel is, céhmaster úr! – Gyöngéd pillantással fordult Örszike felé. – Húgom, bár hagyomány és rendtartás ellen vétettél, a tettetted dicsérem kell. Az ifjút küldd el hozzám, jutalmát meg fogja kapni. A nemesség, amit a szép művek jutalmául szántam, övé leszen! Végh András... jegyezze föl, udvarmester uram! S neked, húgom, mivel köszönjük meg, hogy ezt az ifjút pártfogoltad?

Örsike arcát boldog pír öntötte el.

– Kegyelmes jó uram, jutalmamat én attól az ifjú mestertől várom. Ígéretet is tett már.

– Hogyhogy, te kis hamis? Mit ígért?

– Azt ígérte, hogy remekbe majd metsz nékem egy – *mátka-gyűrűt!*

TAKTIKA

A becsületes szebeni szászok számára nagy szomorúsággal köszöntött be az 1669. esztendő farsangja. Királybírójukat, Fleischer András uramat Apafy fejedelem nagy hirtelen elfogatta, és vasra verve a dévai várbörtönbe kísértette.

Gonoszakarói azzal vádolták be a királybíró, hogy rebellió magvát hintegeti a jámbor náció közt, titkos postát tart a bécsi udvarral.

Teleki Mihály tanácsúr, a fejedelemasszony nagybátyja, ekkoriban Kővár vidékén kapitányi tisztségben forgolódott. Itt érte őt a szebeniek esedező levele: mutassa meg irántuk való régi jóindulatát, siessen a királybíró megszabadítására. Előre is megnyugodott elmével lehet afelől, hogyha volt is ennek némi vétke a hangos zúgolódásban: árulással, rebellióval csak hihetetlen gonoszok rágalmazhatják.

Teleki hamar átlátta, hogy országos nagy bajok és ízetlenségek származhatnak a királybíró elfogatásából. Minden dolgát hátrahagyta hát, és indult Gyulafehérvárra. Úgy irányozta útját, hogy estére érkezett meg. Titokban komájával és bizalmas barátjával, Naláci Istvánnal akart értekezni.

Naláci tüzetesen elbeszélte Telekinek a történetet.

– Bizony, a vádaskodók rettenetesen felbőszítették a fejedelmet, közelébe sem lehet férni a királybíró mentésével – mondotta.

– Hát itt mi nem is érünk célt, koma! – szólt Teleki. – Itt csak húgom, a fejedelemasszony segíthet.

– No, az ugyan gyöngé reménység! – kiáltott fel Naláci. – A fejedelemasszony az uránál is nagyobb fúriával tüzel a király-

bíró ellen. Azokat is mind vasra veretné, akik jó szót tesznek a rabért...

Telekit nagy töprengésbe ejtette ez a hír. Magas tar homlokát összeráncolta; ühmetett, a fejét csóváltatta, szúrós, ravasz szemével jobbra-balra hunyorgatott.

– Pedig nincs más mód: csak a fejedelemszony által kezdetünk valamit – szólt végül. – Ha haragszik, hát legfeljebb más hangon kezdjük az éneket. Aludjunk rá egyet, majd hozzányúlunk holnap valahogyan.

Másnap Teleki audienciára jelentkezett a fejedelemnél. Apafy kedvetlenül, görbe tekintettel fogadta. Ismervén nagy szász-szeretetét, bizonyos volt benne, hogy a szebeni királybíróért jött törekedni.

Ám Teleki egy világért sem szólt volna a királybíróról. Más ügyek kerültek szóba: magyarországi bujdosók dolga, török adók, Kővár vidékén szerzett német hírek – hiszen ezer jelentenivalója van egy ilyen ágas-bogas tisztú embernek.

Végül a fejedelem hozta elé a dolgot.

– Bizonyosan tudja már, sógor uram, hogy a szebeni királybírórt börtönbe vetettük – mondta tapogatózva.

– Bölcsen tették Nagyságodék! – hajtotta meg magát Teleki tisztelettel.

Apafy fölvidulva nézett Telekire.

– Micsoda, kegyelmed nem akar szót tenni mellette?

– Eszem ágában sincsen. Nem olyan rokona és szolgálja vagyok én Nagyságodnak, hogy az árulót pártfogoljam – felelt Teleki sértődötten.

A jámbor fejedelmet elérékenyítette ez az igaz hűség. Bő szóval sorolta elé azokat a gonoszságokat, amik a királybíróról kiderültek. Teleki csupa fül volt, míg a fejedelem beszélt. Hamar átlátta, hogy egy derekas sincs a vádak között: egy kis szá-

jaskodás, adó ellen való rugdalózás, a híres szász fősvénység... ártalmatlan dolgok, nem rebellióra menendők.

– Felséges, kegyelmes uram, egy tanulságot mindenesetre le kell vonnunk a királybíró esetéből! – mondta Teleki. – Szász atyánkfiai iránt melegebb barátságot kell felségedéknek mutatniok, ha hűségüket, jóra való készségüket kívánják. A régi, jó emlékezetű fejedelemnek is szokása volt olykor-olykor a szász nációt otthonában fölkeresni, velük farsangolni, vendégeskedni, parolázni... Ezt a példát felséges uramnak is követnie kellene. Most éppen farsang ideje: a szász városokat rendre kellene látogatni...

– S mi lesz az ország dolgaival azalatt? – kérdezte Apafy, miközben jó fejedelemhez illő komoly arcot igyekezett ölteni.

– Azokban sem esnék fogyatkozás. Kegyelmes asszonyunk, a fejedelemasszony az udvarnál maradna gondviselőnek...

De már erre földerült a fejedelem arca.

Mert hiszen nagy kedvelője volt ö nagysága minden vigaságnak, vendégeskedésnek. Az olyant azonban, amelyen zsembes, patvaros feleségének tekintetétől nem kellett tartania, egy világért el nem szalasztotta volna.

– Eridj tüstént, édes sógor, beszéld meg a dolgot asszony atyánkfíával!

A fejedelemasszony szintén örömmel kapott a terven. Mert ha Apafy nagy kedvelője volt a vidám asztalnak, viszont felesége, Bornemissza Anna semmiben sem talált akkora gyönyörűséget, mint a parancsolásban, a hatalom gyeplőinek kormányzásában.

– Menjen csak, édes uram, nyugodt szívvel, s nyerje meg a szász náció szívét, mi addig Teleki bátyámmal jó rendben tartjuk az országot! – mondotta férjének.

Nosza hamarosan megírták a látogatóleveleket a szász vá-

rosoknak. Rendre jöttek a válaszok, mindenünnen a fejedelem kedvét kereső tisztelettel és örvendezéssel ígérték meg a szíves látást. Jövő-menő hírmondók azt is újságolták, hogy nemcsak étellel, itallal fognak a szász atyafiak gazdálkodni, hanem a fejedelmet és az udvari kíséretet drága szép holmikkal fogják megajándékozni: selyemmel, bársonnyal, ékes lószerszámmal, török karddal, német puskával, arany-ezüst művekkel, kit-kit az ő értéke és méltósága szerint.

Az indulás napjára virradó estén nagy búcsúvacsorát rendeztek a gyulafehérvári palotán.

A fejedelemasszony csak az étkek fölfordásáig időzött az urak között. Azután kezdődött ezeknek ivása. Fogyott a bor, mint a harmat, nagy fogadkozások estek a magyar jó egyetértésre, vidám találkozásra.

Teleki nem volt ital embere, egy idő múlva otthagyta a megpezdült társaságot. A fejedelemasszonyhoz ment egy kis bizalmas beszélgetésre. Így szokott ez történni máskor is, ilyenkor volt a legjobb alkalom, hogy a közelvaló atyafiak kibeszéljék egymással magukat. Országos dolgoknak, embereknek legtöbbször ezeken a kettesben való sugdolózásokon dőlt el a sorsa.

A fejedelemasszony elmondotta bátyjának, hogy micsoda nagy tervei vannak ura farsangolásának idejére.

– A szebeni királybíró vallatását is folytatnunk kell, édes bátyám. Voltaképpen kicsinységek, amiket eddig kiderítettünk, nagyobb titkokat kell elárulnia a bécsi udvar áskálódásairól...

– Kegyelmes húgomasszony, éppen jó, hogy a királybíró dolgát említi. Elmondom, hogy milyen jó tréfát hallék valamelyik uramtól odabent a borosasztalnál.

– A királybíróról?

– Úgy van: valamelyik uram azon példálódzék, hogy a királybíró hamar időn ki fog szabadulni.

– Talán annak az úrnak jó bizonyosságai vannak a királybíró mellett?

– Nem... nem innen fúj a szél. Hanem, amint fél füllel hallám, ekként mókázott az a bizonyos jó uram: „Gyönyörű szép asszony a szebeni királybíróné, majd kiszerzi urát a fejedelemtől a farsangoláson. Majd besurran a fejedelemhez *titkos audienciára...*” Hahaha, hát ilyen bolond beszédek folynak odabent!

Bornemissza Anna azonban nem tartotta olyan nevetésre méltónak a dolgot. A büszkeség odalett arcáról, elsápadt, szeme megzavarodást, ijedtséget tükrözött.

Mi tagadás, bizony Önagysága sohasem ékeskedett kívánatos szépségekkel és kellemeikkel, annál kevésbé most, mikor az ifjúság rózsái is jobbadán lehervadtak arcáról. Inkább takarékosan gazdálkodó, jó gondviselő természetével, helyes, okos elméjével láncolta magához a fejedelmet. Féltékenység szülte perpatvar, hergés-morgás bizony gyakorta esett a hitestársak között, s tudták már azt Erdély-szerzte, hogy a szép asszony nem szívesen látott vendég az udvarnál.

– Hitvány perszónák mindenfelé akadnak... – mondta a fejedelemasszony mérgesen. – Bátyámuram ismeri a királybíró-nét, csakugyan olyan szép?

– Gyönyörű szép friss menyecske, már abban igaza van ama számárkodó uramnak! Node megesnék bele, szép asszony praktikája végezhetne el ilyen országos nagy dolgot. Hanem megbocsát, kedves húgom, visszatérek az urak társaságába – állt föl Teleki.

A fejedelemasszony biccentett fejével, Teleki eltávozott. Az ajtóból visszapillantott: kegyelmes húga égő szemmel, ajkát harapdálva nézett a gyertyavilágba...

Másnap, az indulás napján, szokatlan korai órában egy ud-

vari szolga riasztotta föl Telekit: siessen azonnal a fejedelem színe elé.

Apafy földült képpel fogadta hű tanácsosát.

– A drágalátos húgod teljességgel meggabalyodott, nem akar a szászok közé engedni! – mondotta. – Ördög tudja, mi bújt bele.

– Mégis, mit vet az út ellen Önagysága? – kérdezte Teleki csodálkozva.

– A szászok mérgétől, gyilkától félt, azon rémüldözik, hogy törbe akarnak csalni... bosszút akarnak állni a királybíróért. Addig, úgymond, szó sem lehet a Szebenbe való szállásról, amíg a királybíró ki nem szabadul a börtönből és haza nem érkezik családjá körébe.

Teleki ühmgetett, hunyorgatott szokása szerint.

– Egy kicsit csakugyan visszás dolog volna a szebeni látogatás a királybíró távollétében. Ebben igaza van fejedelemasszonyunknak.

– Hát szabadon engedjük a tökéletlent? Nem fog ez az ország rovására menni? – kérdezte a fejedelem nagy gondok közt.

– A jelenlevő körülmények közt aligha fog kár származni belőle! – felelt bölcsen Teleki. – Nagyobb kár volna, ha a szászok meglátogatása elmaradna, avagy ha ezalatt jó fejedelemasszonyunk itthon állandóan remegne felséges urunk épségéért.

– Tökéletes igazságot szólsz! – bólogatott helyeslően a fejedelem. – Lovaspostát szalasztok a dévai kapitányhoz, azonnal engedje haza a királybíró. Te pedig menj, édes sógor, s nyugtasd meg húgodat...

MINDENRE SOR KERÜL

I

Sokat hergelődtek a régi világban Sepsiszentgyörgy városának lakói. Egyik félen állott a *polgári rend* – céhbeli művesek, boltos kalmárok és mindenféle árus népek – a bíró pálcája alatt; másik felén a *székely vitézlő rend* – címeres nemesek, lófők, gyalogok – a hadnagy zászlója alatt.

Két kard egy hüvelyben: lehetett-e ebből egyéb háborúságnál?

Ezerhatszázkilencven táján bizonyos Binder Pál volt a polgárok bírója.

Alkalmasabb embert nemigen tehettek volna fejükké cívis uraim. Binder Pál szalmájában is derék ember volt, magas, testes, szép piros férfiú; ugyancsak megtelt vele a szem, amint zsinóros zöld mentéjében, kordován csizmájában, ezüstgombú nádbotjával végigevezett a nagyutcán. Hát mikor gyönyörű leányát, Ágnes kisasszonyt is karján vezette? Öröm volt rájuk nézni!

De Binder Pálnak nemcsak méltó külseje, hanem egyéb talentumai is bőven valának a hivatalhoz.

A felülmondott időtáiban a török uralomnak a gyökere is veszni indult Erdély földjén.

Csalán helyett tövis... A török szultán helyett a német császár kezdett törvényt tenni Erdélynek. A Székelyföldre császári zsoldosok szálltak, a főtisztségekbe a császár hívei ültek.

Binder Pál szüretje! Atyja után szász eredet lévén, értett a németek nyelvén, barátságot tudott tartani officérekkel, kommandánsokkal, s így nagyon sok terhet leszedegedett a cívisek nyakáról (a maga nyereségeiről nem is szólván).

– Jó világ ez, higgyék meg kigyelmetek, csak érteni kell a hímét! – mondogatta a cíviseknek. – Békén fogunk élni a német császár oltalma alatt; gyűjthetünk, gyarapodhatunk...

Egyszer egy nagy tervvel állott a polgári rend elé. Az Olton malmot kellene építeni, s annak erejét különbnél különb mesterségekre fölhasználni.

Rengeteg jövedelmet hajtana egy sokerejű malom, telnék belőle császár adójára, papok képéjére, iskola táplálására.

Cívis uraim nem idegenkedtek a bíró tervétől. Még Csiszár Mihálynak, az ötvösnek is kedve volt hozzá, pedig ő ritkán vok-solt a bíró indítványára. Most is volt némi külön szava az ügyhöz.

– Azt gondolom – mondotta –, hogy ilyen költséges nagy művet csak egész városul tudunk megteremteni, tehát a székely vitézlő rendet is bele kell vonnunk...

Binder Pál gúnyosan legyintett.

– Hazabeszél, ötvös uram, az atyafiai javára! (Csiszár Mihály apái a székely vitézlő rendből eredtek.) Azt a viszálykodó, erőszakos népet ölünkbe ültetni Isten őrizz; örökké zavarnák köztünk a jó egyetértést! A malmot csak mi, kebeles polgárok fogjuk fölépíteni, vagy így lesz, vagy sehogyan sem lesz...

Dejszen, amit Binder Pál egyszer a fejébe vett! Nincs az el-len sem bévevő, se rákenő orvosság!

No, a vitézlő rendnek éppen nem fáj, hogy a bíró nem vette be őket a malom dolgába. Hadnagyuk, nemes Kele György vál-tig dohogta nekik bor pohara mellett:

– Bolond fut oda, ahol fizetni kell. Majd meglátjuk, mit nyernek a vámon cívis uraim...

A bíró pedig építtetni kezdte a malmot. Faragó malommeste-rek, gátkötő cigányok, pallérok, kovácsok, zsindelyezők éjjel-nappal szorgoskodtak a munkán. Itt is, ott is: Binder Pál neve-zetes nádbotjával...

Esztendő sem telt bele, s készen volt a nagyszerű alkotmány. Egy napon a bíró kivezette a civiseket az Olthoz, s megengedte a malom összes zsilipeit. Itt lisztet őrölt négy malomkő, ott nagy tőkefákat szeltek a fűrészek, amott meg olajütő, posztóványoló botok dübörögtek a vályúkban. Triumfáló muzsika a polgári rend dicsőségére...

Binder Pál diadallal tért meg aznap otthonába. Megölelte Ágnes leányzót, és érzékenyen mondta:

– Életemnek legszebb napja ez, leányom! Még csak az a nap lesz szebb, amikor téged a te szíved és a magam tetszése szerint férjhez bocsáthatlak.

– Mikor lesz az, édesapám? – pillantott fel hamisan Ágnes leányzó.

– No, nem fog sokáig késni! Egy napon majd csak beállít a császári ármádia valamelyik csinos, előkelő tisztje, s a kezédért fog könyörögni...

II

Hát a székely vitézlő rend? Biz arra mind gonoszabban nehezedett a német világ. A fegyvert immár a császári zsoldosok viselték; odavolt a vitézi becsület! S a székely nemesi szabadság is napról napra romladozott. A császáriak pénzzel, gabonával sarcoltak, postálkodásra hajtották, kvártélyozással emésztették, gúnnyal, megalázással keserítették őket. Fogyni, gyérülni kezdtek, mint az osztályra vetett erdő...

Utólag persze nagyon sajnálták, hogy a malomdologból ki-maradtak. Rengeteg haszontól estek el!...

De hát mire lehet menni bölcs vezetők, bátor szószólók nélkül? Kele Györggyel, ezzel a régimódi, tudatlan hadnaggyal ugyan semmire sem!...

Sóhajtoztak, morgolódtak egymás közt a szentgyörgyi vitézek. Új hadnaggyal kell szerencsét próbálni!...

Nem magától indult meg ez a gondolat a vitézek elméjében. Már tudtak is valakit, akit örömet tiszteltek volna hadnaggyul...

Beke János volt ez, egy fiatal szentgyörgyi nemes.

Hogy mi ajánlta Beke Jánost ilyen fiatalon tisztségre? Nos hát főként azt tekintették a székely vitézek, hogy mostanában tért haza Enyedről, a kollégium legfelsőbb klasszisének tudományával bőven megrakodva. Ez aztán el tudna igazodni az újmódi világ síkos ösvényein, gonosz átalútjain!...

Sok kérés, törekedés után Sepsi szék székely Kele György helyébe szentgyörgyi hadnagyságra emelte Beke Jánost.

No, majd meglátjuk, mihez fog a fiatalember!

III

Hát ez bizony mindjárt keményen megfogta a székely vitézek kötetlen zaboláját. Lajstromba vette őket, elosztotta adóikat, városi terheiket, egyházi tartozásaikat. S rászorította őket, hogy minden kötelezettségüknek eleget tegyenek, igen jól tudván, hogy azzal kezdődik a becsület. De másként is becsületre tanította őket. A korcsmából kardjával űzte ki a korhelyeket, maga ültette le az izgágákat és patvarkodókat.

Rezgelődtek, zúgtak a vitézek az újítások miatt, de már szájukban volt a fék. No, rendre megbékültek a hasznáért. Mert a fiatal hadnagy immár a kancelláriákon, ítélőszékeken, katonai kommandókon is szorgalmasan és nagy bátran forgolódott a vitézlő rend oltalmazásában...

De ami a legjobban tetszett a székely vitézeknek: hadnagyuk

a város és az eklézsia gyűlésein is emberül megállotta helyét. Még Binder bírónak is olyan kemény galuskákat adott be egy-egy szólásával, hogy a nagyember ugyancsak kapkodott levegő után, amíg lenyelhette.

Hanem meg kell adni, hogy állhatatlan szerzet az ember! Mert az csak napnál világosabb, hogy Beke hadnagy minden lépésével a polgári rend ártalmára törekszik, s mégis – íme! – napról napra többen hódolnak hozzája a cívisek közül. Binder uram már nem mehetett családjával olyan vendégségbe, ahol a hadnagy is ott ne lett volna a meghívottak között. S kényezteték, ünnepelték a tejfölösszajút!

S ha csak ennyiből telt volna! De mi történt egy napon?

Csiszár Mihály ötvösmester felállott a városgyűlésen, s hosszú dicsérő beszédet mondott a Beke János tisztségéről és a vitézi rend szép előhaladásáról.

– Tanácslom – lyukadt ki végül –, hogy osszuk meg velük malmunkat, törlesszük közösen a jövedelemből terheinket. Forrjunk össze végre egész városul!...

A bíró ábrázatán kidagadtak az erek az indulattól.

– Micsoda megkerült beszéd ez? Kész terített asztalhoz ültessük őket?

– Megtaláljuk a megegyezés módját, bíró uram...

– Úgy látszik, nem az kopogtat, aki be akar lépni – nézett gúnyosan a hadnagyra Binder Pál.

Beke hadnagy nem haragudott meg. Nyugodtan emelkedett szólásra:

– Szépen megköszönöm Csiszár uram keresztényi jóakarátát s a többiekét is, akik velem egyetértenek, de ki kell jelentenem, hogy mi, vitézlő rend, nem kívánunk osztozni cívis uraimmal a malom hasznából. Nem kívánunk pedig azért, mert magunk is

hamar időn malmot fogunk építeni, mégpedig – reméljük Isten után – hasznosabbat és tökéletesebbet, mint cívis uraimé...

Mintha tüzes petárda robbant volna föl!

– Hogyan?... Új malmot építenek?... Tökéletesebbet a miénkénél? – riadoztak egymás szemébe a cívisek.

Beke hadnagy a nagy zajban elvonult a gyűlésből. A következő napokon a piactéren sem mutatkozott. Pedig a cívisek atyafiak ugyancsak szerették volna kivallatni a malom terve felől. Céhgyűlésen, cinteremben, bor pohara mellett mind csak arról beszéltek: a vitézlő rend malmáról. Bizonyosan sőtörő mestersege is léssen, amiről – sajnos – bíró uram (sok egyéb közt) megfeledkezett. Dejszen megcsinálja ez az ördögös hadnagy!...

A hadnagy dicsősége napról napra növekedett, a bíróé napról napra homályosodott. Binder Pál érezte a szelek fordulását. Már nem pihen rajta olyan tisztelettel a cívisek szeme, a köszönésük is meghidegedett.

Emésztődött, titkon gyűlölte a hadnagyot!...

IV

Voltak azonban, akik komolyabban latolgatták a vitézlő rend malmának ügyét.

Ezek egyszer Csiszár ötvös vezetése alatt a városházán megkönyékezték Binder Pált:

– Bíró uram, meg kell előzni a bajt, közre kell bocsátani a malmot. A hadnagy olyan művet csinálhat, amivel mi nem tudunk majd konkurálni.

– Eh, mit riadoznak kigyelmetek attól a hitvány hadnagytól? – legyintett a bíró. – Ugyan mire tudnak menni ezek a híres vi-

tézek? Verekedni tudnak, de valamit jó renddel, egyetértéssel megcsinálni...

– Hát ami a hadnagyot illeti... nem mindenkinek van olyan rossz véleménye róla, bíró uram – vetette ellen az ötvös.

– Tudom... az én irigyeim az ő barátai...

– No és Ágnes húgunk? Az csak nem irigye bíró uramnak, s a szíve mégis teljességgel Beke hadnaggal van...

A bíró megtántorodott.

– Mit kárhoztok, emberek? – kiáltott fel rémulten. – Az én leányom szíve a hadnaggal?...

– Bizony nincs különben!... – mosolyogtak gúnyosan a deputáció tagjai. – A pap házán gólyafészek... Nem múltak el hiába a közös vendégjárások... Az egész város tud róla...

– Gonosz leány, alattomos kígyó... apád ellenségével cimborálni!... Megállj, majd eszedhez térítelek!... – hörögte Binder Pál, s ezüstgombú botjával kirohant a tanácsházából.

V

Pillangók csatája fergeteg gyülekezésekor!

Erdély földjén akkoriban, úgymint ezerhatszázkilencvennégynek tavaszán, új viharok szele söpört végig. A török oroszlán, amelyet Bécestől, Budától kelet vadonjába űzött vissza napnyugat fegyvere, új erőre serkent, s csattogó dühvel rontott be a temesi végekre. Lett szörnyű riadalom! A császári katonák pakoltak, öltözködtek, lovakat, szekereket rekviráltak, s hirtelen sebbel-lobbal kimasíroztak Erdélyből.

Kinek mit fog vetni a harcok kockája? A német fog-e győzni vagy a török?

Mielőtt erre a kérdésre megérkezett volna a felelet: a Székelyföldre keserves próba szakadt. A török szultán leggono-

szabb népe, a krimiai tatárok Mirza kán vezetése alatt Moldván keresztül rácsaptak a keleti szélékre, s rettenetes dúlást, égetést indítottak. Falvak népe kietlen havasokra, városoké várak és bástyás templom-kastélyok védelme alá menekült.

A sepsiszentgyörgyiek is betakarodtak a várba. Polgári rend, vitézlő rend bezzeg megfértek most a szoros helyen egymással, mint a különféle szelíd és vadállatok a Noé bárkájában.

Csak Binder Pál nem feledkezett meg most sem a hadnagy ellen való haragjáról.

– Észre ne vegyem, hogy korrespondálsz a hadnaggyal, mert a vár piacán magam teszlek kalodába! – fenyegette meg Ágnes leányzót.

Az őrségtartás a vár régi konstitúciói szerint a székely vitézek kötelessége volt.

– Mégiscsak jó, hogy itt vannak ezek a mi derék vitézeink – jegyezte meg Csiszár Mihály ötvösmester, amint a bíró a tanács tagjaival megszemlélte az őrségeket.

– Az a jó, ötvös uram, hogy várunk van... erős bástyáink és falaink vannak... Azokat ugyan nem nehéz megoltalmazni!...

No, azért Binder uram nem követelte a maga és a polgári rend számára a vitézek dolgát! Nem, sőt igen vértelen volt az ajka és borús a tekintete, amint a falak és a bástyák árnyékában ide-oda futkosott.

– Meglátják kigyelmeteket, errefelé sem jön a tatár! – szólt kísérőjéhez a lövőréseken ki-kikukucskálva. – Megőriz Isten a veszedelmes próbától...

A valóság csakhamar megcáfolta Binder uram jóslását. Itt is, ott is a távolban gonosz tüzek lángja-füstje kezdett feltűnedezni. Jönnek, közelednek tagadhatatlan!... Egy déleesti órában végre Szentgyörgy határában is megjelent egy tatár csapat.

Előkészöntőül mindjárt fel is gyűjtöttak néhány házat a város szélein.

Nagy sivalkodás támadt a várbeli nép között! Binder uram szederjes ajakkal futkározott a falak körül. Lőni, vívni fogják-e a falakat? A székely vitézek harcra készen állottak a lövőrések-nél. Lesték a tatárok megmozdulását...

Végre csöndesítő hírek indultak el a vitézek köréből. A tatárok nem hoztak ostromló szerszámokat, úgy látszik, nem derekas sereg, csak afféle nagyobb lézengő, fitető rabló csapat!

Némiképpen megnyugodva tértek aznap pihenőre. De mit hoz a virradat? Nem érkeznek-e új csapatok nagyobb készülettel?

A reggel csakugyan nevezetes újságot hozott. A vitézek a várkapuval szemben, póznára tűzve egy írást fedeztek föl. Szólt pedig az írás ilyenképpen:

„Hitetlen gyaurok, könnyen rátok törhetnök haszontalan falaitokat és megszagathatnánk, mint farkasok az erőtlen juhokat. Életeteknek mégis kedvezni akarunk, és megengedjük, hogy pénzzel váltsátok meg magatokat. Ötezer tallért fogtok fizetni, s akkor békén továbbsietünk. Ha pedig elég vakmerők volnátok, hogy ezt a nyomorult sarcot megtagadjátok: íme, mi leszen büntetésetek! Foglyainktól értettük, hogy fölötte büszkék vagytok nagy vízimalmotokra, s méltán is, mert napról napra híztok, lépesedtek belőle. Nos, ha a váltságdíjat megfizetni vonakodnátok: *tüzet adunk híres malmotok alá... a csupasz követeket hagyjuk meg számotokra.* Egy teljes napot engedünk a sarc összegyűjtésére, holnap délig az ötezer tallért táborunkba, a malom mellé kiküldjétek és hiány nélkül leszámoljátok...”

A tatárok levele inkább megnyugvásra és reménykedésre gerjesztette a címiseket. Különösen a városbíró fogadta vidáman ezt a megoldást. Hiába, mindent lehet pénzzel!...

Nosza, kirótták és hajtani kezdték a címiseken az ötezer tal-
lért. Bizony lassan gyűlt a nagy summa, senki sem nyúlt szíve-
sen a zacskója mélyére. Csiszár ötvös látván a pénz lassú folyá-
sát, azt javasolta a bírónak, hogy a székely vitézlő rendet is
vonják bele a sarc fizetésébe, s annak fejében osszák meg velük
a malmot.

– A kigyelmed régi bolondsága! – szólt foghegyről Binder
uram. – Azzal az izgága néppel osztozkodni? Soha... Inkább
magam pótolom, ami a sarcból hiányozni fog...

Hát csak tovább hajtották a pénzt. A bíró maga ment nagy
botjával szállásról szállásra. Így is nagy összeg szakadt a nya-
kába, de hát kifizette; estére együtt volt az ötezer tallér.

Binder uram összehívta a komunitást.

– Most azután választanunk kell valakit, aki a pénzt kivigye
a tatároknak – jelentette.

Halálos csönd keletkezett, az emberek lekapták fejüket, és
igen-igen sárga színnel meredtek csizmájuk orrára...

Az ötvös törte meg a kínos csöndet:

– Azt hiszem, tisztelt tanács, nincs miért választással fárad-
nunk... itt van bíró uram, nála alkalmasabb embert úgysem igen
találhatnánk ilyen kényes dologra. Vigye ki a pénzt bíró uram...

A helyeslés hatalmasul tört ki a gyülekezetből.

– Vigye ki bíró urunk!... Miért is akarja másra? Hivatalból
kell ezt a dolgot megcsinálni!...

Binder Pál sápadtan hallgatta a lármát, majd maga is belesü-
völtött.

– Mit, hogy én a tatárok közé menjek? Hova gondolnak
kigyelmetek? Hiszen engem mint vagyonos hírű embert bizo-
nyosan rabul ejtenének a hitszegők...

– Azt mással is megtehetik – feleselték innen is, onnan is. –

Bíró uramnak olyan kedves a malom. Bíró kötelessége helyt állani a városért!...

A hátsó sorokból mindjárt szállingózni is kezdtek kifelé az emberek. Binder Pál lehanyatlott a székre. Színehagyottan révedezett körül tekintete. Előtte az az átkozott tele zacskó.

Kínos percek teltek.

– Jól van – szólott egyszer a bíró –, kimegyek a tatárokhoz, de lelkük feleljen azoknak, akik a halálba vagy a rabság kínjába kergetnek bele.

S azzal hóna alá vette a zacskót, s szállására ment, a vár falaihoz ragasztott kis házacskába. Nagy jajveszékelés támadt az asszony nép között, mikor elmondotta, hogy reggelre kelve milyen gonosz út áll előtte...

VI

Az órák múlásával mind nagyobb és keserűbb félelem lepte meg Binder Pál lelkét. Föl s alá sétálván szobájában, ami gonosz dolgot hallott vagy olvasott a tatárok kegyetlenségéről, az most mind eszébe jutott. Hogyan gyötrik, kínozzák foglyaikat, hogyan csereberélik őket, mint hitvány, oktalan állatokat... ölba vetik, dióbéllel hizlalják, s azután felfalják őket istentelen lakomáikon.

Néha megtorpant a nagy erős ember, és hevesen hadonászott mind a két kezével.

– Nem megyek, nem kockáztatom életemet!

A nép közé is kiszivárgott a bíró rettegése. Némelyek a bíróék ablakához lopóztak, s beleskelődtek.

Beke János hadnagy is, amint késő este végigvizsgálta az őrséget, betekintett a bíróék ablakán. Gyertya égett az asztalon, s

a halovány fény mellett ott ült Ágnes leányzó lehajtott fővel, kisírt szemekkel. Maga a bíró akadozó léptekkel méregette a kis szoba pÁdimentumát.

Úgy kell neked, dölyfös bíró! – szólt magában a hadnagy. – Most megszenvedsz sok bűnödért, amit a vitézlő rend ellen elkövettél...

Aztán jó ideig elnézte Ágnes kisasszonyt. Így bánatba borulva tán még gyönyörűbb volt!...

A világ egész éjszaka égett a bíróék szállásán. Hánykolódott a bíró lelke: kockára vesse-e életét a malomért? Ágnest aludni küldte, maga testamentumot írt, jegyzéseket csinált. Mert hiába, mégis ki kell menni a sarccal a tatárok közé. Nemcsak a malomról van itt már szó, hanem a becsületről. Örök gyalázat volna meghátrálni.

VII

Kínos gyötrődések között végre eljött a virradat. A bíró buzgó fohászt küldött Istenéhez, majd magához intette Ágnest.

– Jöjj, édes leányom, kíséj el a kapuig!

A nap felsütött már, indult a bíró. Bal hóna alatt zacskóban az ötezer tallér, jobb kezében fehér zászló. Arca fehérebb a zászlónál.

Kiléptek a vár udvarára.

Itt egyszerre különös dolog tűnt föl neki. Mindenki a falakra és a bástyákra sereglett; nagy zszibongás, kiabálás mindenfelől.

– Mi történt itten? – nézett körül Ágnes csodálkozva.

– Hát nem érted? – szól a bíró reszketegen. – A hálátlan gazok a várfalakra tódultak, hogy lássák, hogyan esem a tatárok tőrébe... A kínjaimban akarnak gyönyörködni...

A várkapu felé fordultak. Holteleven képpel lépegetett Binder Pál... Az embergomolyagból ekkor hirtelen kivált Csi-szár Mihály ötvös, és a bíróék elébe sietett.

– Hova, hova, bíró uram, azzal a fehér zászlóval?

– Oda, ahová a kigyelmed gonosz lelke kívánta. A vágóhídra...

– A tatárok közé, bíró uram? No, attól ugyan elkésett! – kacagott az ötvös.

A bíró zavarodottan nézett az ötvösre.

– Hát nem tud róla, bíró uram? A székely vitézek – az ördögös fickók – megfizették a sarcot a tatároknak!... Hajnalban Beke hadnagy kivezette embereit a rablókra... odavan a tatár csapat... ki az Oltba fült, ki a fűvön fekszik, ki pedig a vitézek rabja lett...

Binder Pál arcán feltündökölt az öröm.

– Igaz volna? – szólt repeső hangon.

– Jöjjön a bástyára, s bizonyosodjék meg – intett az ötvös.

– Most gyűjtik össze a zsákmányt a vitézek...

Fölhágtak a bástyára, s szétekintettek a téren. A székelyek már vezetékre fogták a sok szép tatár lovat, s sorba állították a prédával rakott társzekereket. Nagy vidáman, énekszóval indultak a vár felé.

A menet élén táncoló szép tatár lovon Beke János hadnagy.

Ágnes leányzó selyemkendővel integetett a hadnagynak.

– No, bíró uram, ugye, mindenre sor kerül, ugye, a vitézségnek is üt az ő órája? Ugye, ugye, a verekedés tudományának is hasznát veszi az ember? – fecsegett az ötvös nagy örvendezéssel.

Binder Pál csak mosolygott, bólingatott, majd levette kalapját és meglengette a vitézek felé.

HADIZENET

A becsületet bizony nem mindenütt mérték tetőzött mértékkel a kuruc vitézek számára. A Szamos mentén ugyancsak szűkön mérték. Kolozsvárt német prezídium. Kolozsvártól Szamosújvárig császár főemberének, Bánffy gubernátornak birodalma. Szamosújvárt császár kedvét kereső, Bécs piacát fájla-ló fidelis örmények.

Nemes Dés városának kuruc volt a szíve, de Beszterce felé megint kurucokkal ellenkező szívű magyarak és szászok.

1705 nyarán Károlyi Sándor ezredének egy kompániája szállt Dés városára. Szatmár tájékról való próbált, jó vitézek, hadnagyuk Ricsey Gábor, ifjú, nyalka nemes. Dolga volt a kompániának azt a császárhítű tartományt szemmel tartani, lézengő labancokat elfogni vagy megugratni, kurucokról a nép közé jó híreket hintegetni, kiváltképpen pedig a Szamos révjeire vigyázni.

Dés míves és árus polgárai jószívvel fogadták a jövevényeket. Étellel, itallal azonban vajmi vékonyan tudtak gazdálkodni nekik. Aratás előtt volt, szűk világ. A piac többnyire üres a kurucoktól való félelem mián. Kenyeretlen boldogtalanságukban mit tehettek volna a jó vitézek? Meg-megjárták a környék labancos falvait, s rakott szekerekkel, lábon hajtott szép jószágokkal tértek meg kvártélyaikba...

Egy napon a zsákmányszedők feje, Bakos strázsamester nevezetes történetről számolt be Ricsey hadnagynak. Felőr községben jártak igen jó szerencsével. Gabonából, szalonnából, vajból, mézből, kerti veteményből bő zsákmányuk esett. Borra is akadtak, dúsan megrakott pincére, abból azonban egy gyű-

szűnyivel sem töltözhetek. A bor gazdája, egy úri menyecske, özvegy Keresztury Sándorné Nápolyi Erzsébet ebül megjatszodtatta őket.

– Amint a bornak hírével beköszöntünk hozzája – mesélte a strázsamester –, a menyecske vonakodás nélkül levezetett a pincébe. Elámultunk a tele hordók sokaságán! Legott mindjárt szóval értem a menyecskét: igen dicséretes dolgot művelne, ha a kisebb hordók közül egyet kezünkre bocsátana s a vitézlő kompánia szomjúságát keresztényi kegyességgel megenyhítené. Tyűh, megzajdult erre a menyecske! – Az én boromra szomjúhoztok, ország háborgatói, császár búsítói? Én hogy enyhítselek, nyilvánvaló lopók és kártevők?! Soha, inkább föld igma meg boromat, mint a ti káromló torkotok... De patvarkodott, de szapulta fejünket szennyes lével!... Mondom neki: – Nemzetes ifjasszonyom, magunk is megfelelhethénk a becsmérésre, de nem tesszük hadnagy urunk híre nélkül. Mostan elmegyünk hát dési kvártélyunkba, s megjelentjük hadnagyunknak, mivel fizette ki ifjasszonyom emberséges kérésünket. Hadnagy urunk majd csak ítélni fog!... – Rajtam ítélni, koldus népek? Nocsak idemerészkedjék hadnagyotok, majd kiszalasztom világ csúfságára! Ötszáz jobbágyot szedek zászló alá magam s szomszédaim népéből, s megűzlek mind hadnagyostól, hitvány éhfarkasok... Így sistergett, patvarkodott ellenünk, most aztán kegyelmed dolga, hadnagy uram, hogy a nyelves személy illendő leckét kapjon...

Ricsey hadnagy félmosolygós képpel hallgatta a strázsamester méltatlankodását.

– Ami a leckét illeti... nem lesz abban fogatkozás, strázsamester – mondotta. – A lecke is meglesz, és a bor is meglesz. Még holnap meglátogatjuk ifjasszonyom őkegyelmét...

Másnap jó reggel a hadnagy kiadta a parancsot az indulásra.

– Három szekérbe gyorsan fogjatok be. A legnagyobb szekereket válasszátok, hogy negyvenes hordók is könnyűszerrel elérjenek rajtuk. Kilenc vitéz a legjavából mind lovastól öltözzék csatához, te léssz a tizedik, strázsamester. Magam fogok előttetek járni... Siessetek, hogy a hűvösön az út nagyját megtehessük...

A hadnagy is, vitézek is nyalkán kicsípték magukat az útra. Maguk köntöse, lovak öltözete ékesen csillogott a reggeli verőfényben. Elöl poroszkált Ricsey hadnagy dacos fakó lován. Olykor füttyre, dalra serkent, olykor a szép napos időt meg a zsendülő határt nézdegélte. Utána tíz vitéz hangos vigassággal. Hátral három egészvágású szekér.

Mulattak rajta, hogy a falvak népe milyen ijedelemmel tér ki útjukból. Köszönésük nem „Isten áldja”, hanem „ördög hordja”.

Féldélkor érkeztek Felőrbe. A strázsamester az élre állt, és a Nápolyi Erzsébet özvegyi portájára kalauzolta a csapatot. Nagy lódobogással, szekérdübörgéssel robogtak a kúria elé.

A menyecske mindjárt kipenderült az ámbitusra, s csípőre tett kézzel mustrálta a jövevényeket. A hadnagy leugrott lováról, s illendően köszönt neki.

– Adjon Isten jó napot, szép húgom!

A menyecske fanyar mosollyal nézett a hadnagyra.

– Kit tisztelhetek... milyen ágon vagyok húga kegyelmednek?

– Az egy-nemesség ágán, szép húgom! Ricsey Lőrinc kuruc hadnagy vagyok.

– Egy-nemesség... köszönöm! Szép egység, amit kegyelmeitek művelnek. Nemesi portákat fölverni...

A hadnagy óvára emelte kezét.

– Nyelvvel nem csatázom, húgomasszony. A borért jötünk...

– Nincs nekem eladó borom.

– No, vevő szándékunk éppen nekünk sincsen!

– Hát rabolni jöttek...

– Nem, húgom, nem rabolni jöttünk, hanem zsákmányolni. Becsületos csatát vívni, a győzelem árán zsákmányt ütni bora-idből.

– Velem akarnak csatázni? – nevetett föl a menyecske.

– Ej, no, elfeledted? Tegnap izentél hadat nekünk. Strázsamester, hogy is volt? Mit mondott nektek a nevezetes ifjasszony az én rovásomra?

A strázsamester sértődött tekintettel lépett előre.

– Azt mondotta, hogy ötszáz embert vet hadnagy uram ellen, ha idemeréskedik. Világ csúfjára üz innét minden kuruc láto-gatót.

– Nos, húgom, itt vagyok! – dobantott kardjával a földre Ricsey hadnagy. – A hadizenetet elfogadjuk, készen állunk a csatára.

– Készen? – nézett kicsinylően a csapatra Nápolyi Erzsébet.

– Csatára – katonák nélkül?

– Tízen vagyunk a te ötszázad ellen! Nem panaszkodhatsz, hogy igen sokan vagyunk.

– Ej, hányja-veti magát kegyelmed! Gondol is csatára!

– A borodra gondolok, húgom. Meg akarok rakodni a pincé-ből kedvem szerint. De ne mondhasd, hogy váratlanul jöttem: neked is időt engedek a készülésre. Addig várok, amíg ez a je-genyefa olyan hosszú árnyékot vet napkeletre, mint amilyen hosszút vet most napnyugatra. Azalatt összedobolhatod s rám hozhatod ötszázadat. Ha pedig nem hozod rám, úgy veszem, hogy megszaladtál... Akkor megrakatom a szekereket a hordók nagyjaival.

A menyecske megdöbbenve nézett a hadnagyra: komoly do-

log ez? A hadnagy azonban nem üzte-füzte tovább a szót, kalpagiához emelte kezét, összecsapta sarkantyúját, és hátralépett. Állt és ámuldozott az ifjasszony, száját egyszer-kétszer szólásra indította, végül ajkába harapott, és beloholt a házba.

– Úgy sejtem, itt sem fog ma vér folyni! – vágott szemével a strázsamester.

– Mi azért csak legyünk vigyázással! – mondotta a hadnagy.
– Két katona őrségre áll, kettő utcasorban, faluszélben portyázik. Etessetek, abrakoljatok! – fordult a szekeresek felé. – Tyúkfiókányi kár se essék, amíg az árnyék nyugatról keletre hosszúságot nem vált.

Az örök helyükre álltak, két vitéz portyára indult, a lovaknak enniök adtak. Ricsey hadnagy térült-fordult, nézelődött a gazdaság körül: rakott kasok, csépeletlen asztagok, tele pajták, istállók. Hej, ha mind az ilyen vagyomból híven áldoznának... De másként folynának magyaroknak dolgai!... Öreg hársfa árnyékába telepedett, s gondolkozott a sorsnak méltatlan játékein...

Azonban az egyik portyázó vitéz nagy léhvel dobbant eléje és jelentette: a menyecske páncélos köntösben, harcra szerelt lovon el-kivágtatott a faluból, neki az erdőnek. Úgy mondják, néhány falu jobbágyai kaszálnak, gyűjtenek az erdő tisztásain, hadakozásra alkalmas erős, fogas népek. Nyilván azoknak fölcsitítására ugratott el a menyecske...

– Elvárjuk őket! – szolt a hadnagy felkönyökölve. – Asszonyvezértől, paraszthatótól meg nem riadunk. Ti csak azért vigyázzatok, hirtelen rajtunk ne essenek!...

Várták is a menyecske hadát, de sem pora, sem lármája. Ebédeltek is, szundikáltak is az örök oltalma alatt. A nap lejtőre fordult, az árnyékok álmosan nyújtóztak kelet felé. A hadnagy egyszer megnézte a jegenyefa árnyékát: bőven megütötte a mértéket. Parancsolt a vitézeknek.

– Az örök helyükön maradnak, a portyázók tovább nyargalásznak, a többiek a bor dolgát igazítják. Úgy rendeztétek, hogy minél több hordó fölférjen a szekerekre...

Az öreg kulcsárral kinyitatták a pincét, s a hordókat egymás után csáklázták föl a szekerekre.

– No, ehhez ugyancsak könnyűszerrel jutottunk! – ingerkedett a strázsamester a kulcsárral. – Mondja meg kegyelmed a nemzeti asszonynak, hogy kevesebbel is beérhette volna...

– Még magatok is megmondhatjátok – köhintett jelentősen a kulcsár. – Sok alkalmas ciher s lappangó berek van Dés városáig...

A strázsamester megmondotta a hadnagynak, hogy mit kotyog az öreg. A dési úton, sűrű berekből, ciheresből kicsaphat népével a menyecske.

– Mondom, asszonyvezér s paraszthad!... – legyintett a hadnagy. – Meg aztán ki hallott olyat, hogy kurucoktól bort el tudtak volna ragadni?

A rakott szekerek nyikorogva hajtottak ki az útra. A hadnagy – akármilyen bátorsággal volt is egyébiránt – megtette a katonaréglát. Egy portyázó balra, a Szamos berkei felé, egy jobbra, a sűrű erdő felé, egy pedig az úton előljáróképpen. A többiek a szekerek körül. Karabély, párpisztoly, szablya, fokos csatára készen.

Szép csöndesen haladtak a dési torony irányában. Felhőtlen délután volt, ropogós szárazság. Néha sebes szél verte föl az út porát. A falukban halotti csönd. Minden dologtehető ember a mezőkön. Hol lappang a menyecske hada? A portyázók jobbról is, balról is előre biztatták a kis csapatot.

A bacai hágóhoz közeledtek. A falu lent lapul meg a gödörben, csak a portyázók láthattak beléje.

Egyszer az előljáró vészjelt adott a csapatnak. Már látszott is

a jelzés oka: sűrű füstfelhő gomolygott föl a faluból. A menyecske hadának a lárma-füstje?

A hadnagy csatára osztotta a vitézeket, nekiugrattak a falunak. Két kis ház égett, két jobbágy-életszer... Az égő házak tájékáról síró gyerekek, sivalkodó vének szaladtak a vitézek elé.

– Mentsétek mag falunkat, jó vitéz uraim! – esekedett egy ősz öregember. – Mindenünk odavész, ha meg nem áll itt a veszedelem...

A hadnagy gyors pillantást vetett a környékre. Az égő házak közelében asztagok, szénakazlak, azokon túl szalmával, náddal fedett kicsiny zsellérházak. Középen a zsindegyel héjazott öreg templom. Kész martalékai a repülő szikráknak.

– Hol van a víz, amivel oltáshoz láthatnánk? – kérdezte az öregembertől.

– Vizünk bizony nincs kézügyben! – felelt az öreg. – Ilyen szárazság idején a Szamosról szoktuk a vizet hordani.

– Messze van ide a Szamos folyása?

– Jó félóra jövet-menet...

– De hisz addig a kazlak is lángot vetnek...

– Uram, ti serények vagytok, okosak vagytok, segítsetek rajtunk...

Ricsey térült-fordult, nézte a tüzet, nézte a kazlakat, kémlő pillantásokat vetett a Szamos felé. Egyszer fölillant az arca, a katonák felé fordult.

– Szaladjatok a szekerekhez, hajtsanak ide lóhalálba! – adta ki a parancsot.

S parancsolt a népnek is: csebreket, kátyúsokat, vedreket hordjanak a tűzhöz.

A boros szekerek megérkeztek, a hadnagy az égő házak mellé állította őket.

– Verjétek be a hordók tetejét! – kiáltott a vitézeknek.

Egykettőre hatalmas lékek támadtak a fokosok nyomán.

– Ragadjatok csebret, kátyúst, s hordton– hordjátok a bort a tűzre!

Ömlött a bor égő gerendára, füstölgő fedélre, hulló zsarát-nokra. Füstfelhők kavargtak, bor illata szálldosott a levegőben. Serényen forgolódtak a vitézek, a hordók egymás után ürültek ki.

Csakhamar hamvába holt a tűz! Az üszköket széthányták, végigöntözgették. Bor? Alig maradt annyi a hordók fenekén, hogy szomjukat olthassák a nagy verejtekezés után.

– No, ezzel elkészültünk! – törölte meg homlokát a hadnagy. – Szedjétek össze holmitokat, indulunk...

Megint csatarendbe osztotta vitézeit. Ezután következnek a veszedelmes lesek... Néhány száz lépés után az előljáró megállott, előre kémlelődött, majd integetni kezdett hátrafelé. A jel azonban most nem veszedelemre szólít, hanem biztatásra.

A hadnagy előreugratott. Micsoda látvány! Az erdő alján rengeteg nép, kaszás, baltás férfiak... Fölugráltak, amint a hadnagy feléjük közeledett, alázatosan emelték le kalapjukat. A sokaságból kivált Erzsébet asszony, s a hadnagy felé közeledett. Kezében gyönyörű bokréta cserfagallyakból, mezei virágokból.

– Hadnagy úr, fogadja el! – nyújtotta Ricseynek a bokrétát. – Ezeknek a szegény embereknek a nevében... – Amonnan a dombélről végignéztük, hogy mit műveltek kegyelmeitek. A tűzoltást... a bor feláldozását! – magyarázta a menyecske rajongó pirulással.

– Hát nem állják utunkat? Nem rontanak reánk?

– Ezek? Nézze, milyen szívbeli hódolattal tekintenek kegyelmedre. Kurucok lettek ezek ebben az órában mind egy szálig... a kegyelmed hívei!

Ricsey hadnagy kis ideig hallgatott, nézte a sokaságot, rejtett pillantásokat vetett a menyecske arcára...

– Voltaképpen nagy baj ez számunkra, szép húgom! – mondta elkomolyodva. – Most aztán miből fogunk élni? Ha ezek közt sem szedhetünk zsákmányt!...

– S ha ezután önként fogjuk adni – szeretetből? – ragyogott a hadnagyra a menyecske szeme. – Ami például a bort illeti, meg is fordulhatnak, van még a pincében bőven a kegyelme-tek számára!...

A MORZSA

I

Élt Mária Terézia uralkodása idején Brassó városában egy Kajetán nevű örmény kereskedő. Messze földön híres ember volt ez a Kajetán. Híres volt gazdagságáról és rettenetes fukarságáról. Beszélték, hogy az ezüst tallérokat vékával méri, egyetlen kis leánykájától pedig a betevő falatot is megvonja.

Csakugyan igaz lett volna, hogy a vén Kajetán éhezteni a leányát?

Hogy volt, mint volt, bizonyos, hogy a maga idejére viruló, szép hajadonná cseperedett föl Angéla kisasszony. Nagy fekete szeme volt, rózsás, ékes arca és hollófényű, dúsfonatú haja. Gonoszul bánt vele az apja, anyátlan árvával? Egy kis igazság azért lehetett a dologban. Angéla kisasszonynak ugyanis állandóan szomorúság ült a tekintetén. Szép volt, mint a mályvavirág, szomorú, mint a rozsmaring.

Voltak, akik részvétellel néztek rája, voltak, akik titkos kárörömmel állapították meg, hogy íme, hiába a nagy vagyon, nincs benne gyönyörűsége Angéla kisasszonynak.

Az volt a legnagyobb baj, hogy a fiatal emberek sem néztek Angélára hódoló pillantásokkal. Az apját is tekintették: ugyan ki kívánt volna ennek a véres szemű, mogorva zsugorinak a veje lenni? Ördögé a vagyon!... De főként Angélatól fázódtak: ki merne annak a bánatos angyali képnek nyájas szót szólani vagy vidám üzenetet küldeni?

II

Mária Terézia hosszas háborúkat viselt ragadozó szomszédai ellen.

Sok jó magyar vér hullt a királynő trónusának védelmében, rengeteg vagyont áldozott az ország minden rendű népe.

Jó véget ért a harc: a királynő kedvező békére szorította ellenségeit. Diadallal oszlottak szét a hadak.

Brassó városa is szépszámú zsoldos csapatot szerelt föl a királynő ügyének megsegítésére. Ezek most is rendre megjöttek, és bekopogtattak a magisztrátushoz, hogy fölvegyék búcsúpénzüket, ami a szegődség értelmében járt nekik.

A város zsoldosai között volt egy Borsos István nevű csíki fiú; ez is megérkezett egy napon. Hanem ezt másképpen fogadta ám a becsületes magisztrátus, mint a többieket. Mert ez a fiú írást hozott a magas katonai kommandótól, mégpedig milyen nevezetes írást! Az állott az írásban, hogy Borsos István egyike volt az ármádia legvitézebb katonáinak. A magas kommandó a királynő nevében köszönetet mond a városnak a derék ifjú felküldéséért, s egyúttal továbbra is a magisztrátus gráciájába ajánlja Borsos István hadnagyot.

Kitüntető írás a királynő nevében! Dejszen kedvére volt a dolog a becsületes szász atyafiaknak. Mivel jutalmazhatnák meg méltóképpen Borsos Istvánt a dicsőségszerzésért? Meghányták-vetették a dolgot, végül följánlották neki, hogy maradjon továbbra is a város szolgálatában. Kötelessége lesz a bástyák és a magazinok hadiszereire gondot viselni s alkalomadtán a többi szász városok magisztrátusaihoz vagy a bécsi kancelláriákra fontos levelekkel követséget járni. Mindezekért hadnagyi titulusa épségben marad, és a várostól tisztességes fizetése lészen...

Tetszett az ajánlat a székely vitéznek, hogyne tetszett volna; szép titulását megtarthatja, nyalka huszárruháját tovább viselheti.

III

No, a hivatal nem járt fölötté való gondokkal. Borsos Istvánnak sétálgatásra s egyéb jámbor időöltésre is jutott ideje. Így eshetett, hogy Angéla kisasszony egy időtől fogva egy ezüstgombos dolmányú, aranybojtos kardú és gondosan kipödört bajszú nyalka huszárral kezdett sétálgatni a bástyák és a várfalak magányos környékén. A szeme még jobban megtüzesedett, az arca még rózsásabban ékeskedett, tekintetéből pedig eltűnt a szomorúság, mint a füst a tűz fellobbanása után.

Azonban hány fa kivirágzik, s mégsem hoz gyümölcsöt?

Mit fog szólni a nagy szerelemhez a vén Kajetán?

Angéla kisasszony őszintén elmondta Borsos Istvánnak apjaura nehéz, zsarnoki voltát.

– Eh, más nehézségekkel is álltam én már szemben! – biztatta a hadnagy gyöngé szívű szerelmesét. – Megkérem a kezedet, végét vetem az aggodalmaidnak...

– S ha elutasít apám? Vége lesz a szép álomnak!

– Édes valóság lesz az álomból – bizakodott a hadnagy.

Egy körülmény siettette Borsos István elhatározását. A polgármester közölte vele, hogy rövid napon nagy útra fog kelni. Föl kell keresnie a szász városokat, s bizonyos iratokat összeszednie, aztán Bécsbe indulnia. Ki tudja, mikor kapja meg a válaszokat a levelekre? Félesztendőbe is beletelhetik bécsi küldetése.

A hadnagy elújságolta Angéla kisasszonynak, hogy milyen nagy út áll előtte.

– El fogsz felejteni a távolban! – rettent meg a leány a hírtől.

– Nem foglak elfelejteni, édes angyalom, de mégis azt szeretném, hogy hittel legyünk egymás iránt kötelesek... Még ma este beszélek apáddal...

Borsos István este, boltzárás után beköszöntött a vén Kajetánhoz. Ritkán fogadtak vendéget bizalmatlanabban, mint a vén Kajetán fogadta Borsos Istvánt. Előbb azt hitte, hogy a fiatal gáláns tiszt pénzt akar kölcsönkérni. De akkor képedt el igazán, amikor a hadnagy illő bevezetés után Angélára fordította a beszédet... A vén kalmár fölugrott helyéről, az asztal végéhez vonult, s onnan meregette vérmes szemét a hadnagyra.

– Szó sem lehet a dolgról! – felelt végül nyersen.

– Mi kivetnivalót talál bennem, Kajetán uram?

– Katonának nem adom, mert a katonák nyeglék, pazarok, hencegők. Csak olyannak adom, akiről föltehetem, hogy megfogja becsülni a vagyonomat...

– Angéla kisasszony ismer, és örömet lenne a feleségem...

– Majd kiverem én a fejéből ezt a bolondságot. Elég csúf dolog a hadnagy úrtól, hogy a hátam mögött elcsavarja a fejét. Persze tetszenék a verejtékes vagyonomból nagy urat játszani... Miért nem markol egyenesen a kasszámba?

– Kajetán uram! – állt föl a hadnagy hevesen.

– No, no, majd még a hadnagy úr fog az erdő felől állani. Lesz gondom rá, hogy a leányom többé ne találkozassék efféle álnok prédalesőkkel...

Borsos István kitámolygott a szobából. Még egy napja volt a nagy útig. Okvetlen találkozni akart Angélával: erőt adni és megnyugvást venni. Egész nap járt-kelt, mindenütt megfordult, ahová édes emlékek hívogatták. Mindhiába várta-leste: rabmár lett Angéla kisasszonyból...

Rettenetes nyár volt az, amelyet Borsos István Brassó küldöttjeként Bécs városában töltött. Az aszály tövén szárított el minden veteményt, a búza nem hányt főt, a kukorica nem csózt meg. S a lezajlott háborúk kiürítettek minden hombárt, minden vermet, minden polcot.

Őszére beállott a szűk világ. Brassó városában is úrrá lett az éhség, elhatalmasodtak a nyavalyák. Nagy volt a gyász és kétségbeesés.

A gazdagoknak persze akkor is könnyebb volt a sorsa. A vén Kajetán mintha örült volna a nehéz időnek. Fejét a boltajtóhoz támasztva kaján mosollyal nézte a piacon ténfergő szegénységet.

Vígan humorizált a vén Kajetán a világ folyásán. S addig humorizált, míg egyszer nagyon furcsa gondolata támadt. A céhek legényei és a kancelláriák fiatal praktikánsai között hírtette, hogy ő, Kajetán Bogdán kész minden ifjú legénynek egy pompás lakomát adni, és azt, aki a lakomát helyesen fogyasztja el, leánykérőbe is szívesen látja. Annak azonban, aki a lakomát nem tudja úgy elfogyasztani, hogy ő, Kajetán Bogdán meg legyen elégedve az étkezés módjával, hat botütést kell minden zúgolódás nélkül kiállani.

Az emberek fejcsóválva latolgatták a hírt. – Micsoda bolond gondolat a vén gonosztól?

De a fiatalok között csakhamar akadtak olyanok, akik a gondolatot ugyan bolondosnak tartották, de a pompás lakomára ugyancsak hajlandóságot éreztek magukban. Hát a gazdag feleség? Arra is most, a rettenetes szűk világban nagyobb respektussal gondoltak, mint azelőtt.

Apák a fiaikat, mesterek a legényeket biztatni kezdték a pró-

batételre. Ugyan mit kívánhat a vén Kajetán a lakoma elfogyasztása körül? Tisztességes asztali viselkedést, becsületudást. Azt pedig könnyű teljesíteni... Megindult a búcsújárás a vén Kajetán házához. Voltak, akik nyíltan csinálták a dolgot, voltak, akik titkon sajdultak be a pompás asztalhoz...

A vén Kajetán kedvét azonban egyik sem tudta eltalálni. Bementek nagy vígan a próbatételre, s kijöttek földúlt ábrázattal. A vén Kajetán mindegyikre irgalmatlanul rámérete a hat botütést.

Különféle magyarázatok indultak meg a lakoma igazi céljáról. A jóhiszeműek azt mondták, hogy a vén Kajetán ilyen módon akarja az ifjak számára emlékezetessé tenni a szűk világot... Mások megint azt mondták, hogy a lakoma csupán csalétek, a vén Kajetán örömét leli a fiatalemberek megbotozásában. Arról azonban szó sem lehet, hogy a leányának ilyen módon akarna férjet szerezni.

Azalatt, míg így folytak a próbatételek és találgatások, Borsos István hadnagy mind oda volt Bécs városában. Egy napon azonban ő is hazaérkezett. Megdöbrent és felháborodott, mikor meghallotta, hogy a vén Kajetán kótyavetyére bocsátotta a leánya kezét! Mit szól Angéla a kicégérezéshez? Tűzön-vízen beszélni akart a leánnyal, vagy legalább egy pillantást váltani vele. Egy pillantást, ami mindent el fog árulni. Vajon változott-e a leány szíve?...

Megint ott sétált a vén Kajetán háza környékén meg a régi találkozóhelyeken. Várta, leste a leányt. Angéla azonban sem az ablakban, sem az utcán nem mutatkozott.

Várta, leste... de már nem tudta tovább kiállani a kétséget Borsos István hadnagy. Egy napon bekopogtatott a vén Kajetán szobájába.

– Micsoda, téged is idehozott a gyomrod? – kérdezte az örmény kárörvendve.

– Engem a szívem hozott ide, Kajetán uram! – felelte tiszteSSéggel a székely vitéz.

– A szíved! Eszerint nem akard a próbát kiállani... Akkor mindjárt sarkon fordulhatsz...

– Kiállom én a próbát is, Kajetán uram.

A vén Kajetánnak így már tetszett az alkalom.

– Ül le hát, mindjárt hozzá is foghatsz az evéshez... – mondotta, és nagy elevenséggel kifordult az ajtón.

Borsos Istvánnak nagyon dobogott a szíve, hideg-meleg változások szaladtak végig rajta. Hát látni fogja Angélát... egy pillantást válthat vele, egy biztató szerelmes pillantást. Mert az asztalt bizonyosan Angéla fogja megteríteni, az ételt is ő hozza be.

No, ebben a reménységben ugyancsak megcsalatozott a székely vitéz. Az asztalt a vén Kajetán terítette meg, a lakoma fogásait is ő hozta be.

Nagy kedvetlenséggel fogott az evéshez Borsos István. A szeme állandóan az ajtón csüngött: nem fog-e belibbenni Angéla kisasszony? A vén Kajetán pedig ott ült a kanapén, kezében a félelmes mogyorófabottal. Lassan eddegélt a hadnagy, és leste, leste az ajtót. Egyszer elszánta magát és megkérdezte:

– Kajetán uram, ha meg nem sérteném: nem beteg Angéla kisasszony?

– Egészséges, mint a makk! – legyintett az apa. – Vígan forogódik odakint a konyhán.

A hadnagy tovább eddegélt, és tovább küldözte az epekedő pillantásokat az ajtó felé. Húzta a dolgot, amiből lehetett. Angéla kisasszonnyal akart egy boldogító pillantást váltani... Miért nem mutatkozik már? Addig s addig, hogy az étel egyszer mégiscsak elfogyott előle. Nagyot sóhajtott, főlegyenessedett, és borús arccal hátradőlt székében.

– Készen vagy? – szólt rá mohón a vén Kajetán. – Ha készen vagy, gyerünk a deresre...

A hadnagy fölriadt mélézásából. Mivel húzhatná, halaszthatná még az eltávozást? Szeme az asztalra esett.

– Dehogy vagyok készen, Kajetán uram – szólt megörvendve –, dehogy vagyok! Tessék, mennyi morzsa hever itt szerteséjjel; ezeket is fölszedetem. Dejszen ilyen szűk világban a morzsát is meg kell becsülni...

Először a kés hegyével, majd ujja begyével szedegetni kezdte a morzsát. A legapróbb szemeket is felszedegette. Lassan ment a munka, de a hadnagy nem fogyott ki a türelemből. Fél szemével mindig az ajtót leste... Hogy nem érzi meg Angéla, hogy egy hűséges szív itten epekedik a közelében?

A morzsák is az utolsó szemig felkerültek az asztról. A hadnagy fölállott.

– No, Kajetán uram, készen vagyok. Rám mérheti a hatot, ha úgy tetszik...

Az örmény is fölállott, és lassú lépéssel közeledett a székely vitéz felé.

– Dehogy bántalak, fiam, dehogy bántalak! – mondotta megindultan. – Te vagy az egyetlen, aki megfeleltél az én titkos feltételnek... A többiek? Nagy mohón fölfalták az étel nagyját, telehintették az asztalt morzsával, aztán ügyet sem vetettek rája. Te másképpen csináltad, te a morzsát is megbecsülted és fölszedegtetted... amint az szűk világban illik. Te vagy, akire nyugodt lélekkel rábízhatom a vagyonomat!...

JÉZUS MAROSKENDEN

A maroskendi eklézsia a múlt század derekán a legjobb legációk közé tartozott. Sok úri patrónus élt a faluban, buzgó hívek, akik ezüst tallérokkal fizették meg a fiatal igehirdető fáradságát. De a jámbor gazdák sem sajnálták a szentegyház ünnepi követétől az ezüst húszasokat és piculákat, ha illendően meg tudta csillogtatni előttük a mennyország üdvösséges javait.

Az egyik karácsonyra a tisztelendő rektorprofesszor jó tettéséből bizonyos Barabás Pál nevű teológus nyerte el a maroskendi legációt. Külföldi akadémiára menendő, jeles ifjú volt, a jámborság és a jó igyekezet példája, professzorok kedveltje. A maga emberségéből felnőtt szegény diák.

Hát nem is hozott szégyent iskolájára. Olyan gyönyörűen meghirdette a karácsonyi nagy örömet, olyan lelkes, zengő szavakkal, hogy a templom hidegében is forróság öntötte el a hívek szíve táját.

– Ez aztán tudja éltetni az embert Isten igéjével – mondogatták a maroskendiek a templomból hazamendegélve.

Az ünnep délelőttjein az úri patrónusoknál tisztelgett a legátus, vecsernye után pedig a gazdaemberek házait járta végig az egyházfi társaságában. Mert így szokás ez évszázadok óta: a híveket otthonukban is meg kell látogatni, és az ünnepet szép tisztességadással felköszönteni.

Hiszen kellemes út volt a Barabás Pálé! Az ezüst tallérok és ezüst húszasok egyre sokasodtak az ünnepi dóka öblös zsebében, mint a nagy halak és a kis halak a szerencsés halász iszákjában. A legátus meglelégedéssel szűrögette ujjai között a sza-

pora kincseket; futni fogja belőle öltözetre, lábbelire, könyvekre. Minden garasnak megvan a helye.

Harmadnapjára csak egy utca maradt megjáratlanul, hamarosan végeztek vele. Az utolsó háznál, a Maros partján állottak meg; a folyó téli zajlással, zörögve tekergőzött medrében, mint valami pikkelyes hátú nagy kígyó.

Az egyházfi átmutatott a túlsó partra.

– Azok a házak, túl a vízen, szintén Maroskendhez tartoznak, de nem érdemes oda átfáradni, mert nyomorult nép lakik ott, azoktól ugyan egy garast sem lehetne kivasalni...

A legátust megkapta a dolog.

– Pedig, egyházfi uram, én azokat is meg szeretném látogatni! – szólta a túlsó partra bámulva.

– Nem érdemes, higgye meg! Nagy nyomorúság van odaát... Összefutott, szegény, gyalogszeres nép... Nincsen ott mit keresni. Aztán meg a Maros is zajlik, nem lehet átcsónakázni.

– Van híd a közelben?

– Jó mérföldnyire innét, a szomszéd faluban. Ilyenkor, télvíz idején megszűnik az érintkezés a vízen túl lévőkkel. Fogadom, egy sem jött át az ünnepekre a templomba. Elrugaszkodott nép az, tessék elhinni...

Visszafordultak. A főutcán elbúcsúztak egymástól. A legátus fölfelé indult, az egyházfi lefelé.

Átment volna kéregetni a nyomorultak nyakára, ha le nem beszélem! – füstölgött magában az egyházfi. – Hej, telhetetlen papzsák lesz még ebből!...

A legátus ezalatt meggyorsította lépteit. A szomszéd falu felé igyekezett, ahol híd vezet át a Maroson. Ő is gondolkozott magában.

Nem jöhettek ők a karácsonyi örömuzenet meghallgatá-

sára... hát annál inkább hozzájuk kell nekem mennem, és az ünnepet számukra is megáldanom...

S ment sietve a havas úton, körülötte fehér ragyogás és áhítatos csend a mezőkön.

Még jó napvilág volt, mikor elérte a vízen túl levő házakat, de itt az északos szögletre már hideg homály borult. Szomorú hely volt, a reménytelenség szigete...

Beszögött ablakú, düledező viskók, aljukon árvizek szennyes hordaléka, tetejükön északi viharok dühös karmolásai.

A hóba vert ösvényen elindult az első ház felé. Nagy család lakott a házban, ott szorongtak mindnyájan a pislákoló tűz körül, mint kotló szárnya alatt a fázékony csirkék. Fölrebbentek, amint belépett, és ijedt, ellenséges pillantásokat küldözgettek feléje.

A legátus elmondotta karácsonyi köszöntőjét. Szép bibliás szavakkal főként arról emlékezett meg, hogy Jézus mennyire szerette a gyermekeket, s hogy Jézus áldása senkit sem illet meg méltóbban, mint a sokgyermekes szülőket. Az apa zavarban volt, s még azt is nehezen tudta kinyögni:

– Köszönjük szép szavait, Isten terjessze ki kegyelmedre is a kívánt jókat!

A legátus a gyermekek felé lépett, amire ezek végképp elvesztették bátorságukat, és a kuckó mögé hátráltak. Elnézte őket: sápadtak, éhezettek voltak, és szemük nagyokat lobbant, mint a fogyó gyertya lángja...

Barabás Pál belemarkolt a nagy kabátzsebébe, és egy halom pénzt tett az asztalra.

– Fogadja el kegyelmed ezt a csekélységet – mondotta az apának –, és fordítsa jóra mint az Úr Jézus karácsonyi ajándékát!...

A második házban, ahová benyitott, öreg házaspárt talált.

Fűtetlen, komor volt a szoba, és az öregek oly gyámoltalanok. Üdvösségükre kívánta az eltöltött ünnepeket, s megajándékozta őket az Úr Jézus nevében.

Mire visszatért az útra, az emberek csoportba verődve vártak rája, mint valami csodára; alázatosan köszöntek neki, és utat nyitottak számára.

A legátus azonban megállott a csoport szélén. Ott volt az utcasor apraja-nagyja. A homályos hideg égbolt alatt Jézus nevében ragyogó szavakkal köszöntötte őket.

– Jöjjetek énhozzám mindnyájan, akik megfáradtatok és megterhelgettetek, és én megnyugasztlak titeket!

Majd az édesanyákat szólította, és aszott, reszketeg kezükbe ezüst tallérokat és húszasokat nyomott.

Ekkor egy asszony lépett eléje, és esdeklő hangon így szólt hozzája:

– Uram, kegyelmed olyan áldott jó ember és a tudománya is csodálatos: könyörgök, fájjon el amoda, a domb mögé, egy asszony fekszik ott nagybetegen, hátha meg tudná gyógyítani...

– Vezessen oda, jó néni!

A ház előtt, ahová érkeztek, egy kis kamaszfiúcska rözsét rakott le egy gyalogszeres szánkóról.

– Nyiss ajtót, meg akarjuk látogatni anyádat – szólta a legátus kísérelője.

Az asszony lecsukott szemmel, öntudatlanul feküdt az ágyon, arcán emésztő láz pírja. A legátus elgondolkozott kissé, majd a kisfiúhoz fordult:

– Fiacskám, édesanyádat holnap a városba visszük a vármegye doktorához. Reggel szekérrel jövök értetek, várj rám.

A hídon át visszatért a faluba a kurátornál lévő szállásra. Számat vetett pénzével, bizony odavolt a nagyja, a nemesebbje,

nem futotta belőle fuvarosra. Mert a doktorra és orvosságra is számítani kell valamennyit...

A tervével azért nem hagyott fel. Korán reggel már ott volt a beteg asszony házánál. A fiúval eléhúzatta a szánkót, és útra készítette. Hosszú deszkákat tett beléje meg szalmát bőven, aztán fogta a beteget, és elhelyezte a szánkában.

– Te fiam, itt maradsz hátul a szánka végén, és vigyáznifogsz a takarókra, én pedig húzni fogom a szánkát – magyarázta meg a fiúnak.

Hegyen föl, lejtőn le szép simán haladt a szánka. Barabás Pál nagy párákat fújt a friss téli levegőbe, olykor megtörölte verejtékező homlokát, és megdörzsölte ujjait, amelyek ugyancsak meggémberedek a szánka rúdján.

Megérkeztek az ispotály udvarára. A legátus eltűnt a nagy épületben; nemsokára ápolók jöttek ki, és az asszonyt beszállították. A fiú egyedül maradt az üres szánka mellett.

Nem sokáig kellett várakoznia. Barátja, a jóságos fiatalúr kijött az épületből, és így szólt hozzá:

– Fiacskám, menj haza szépen az üres szánkával, és bízzál Istenben: édesanyád néhány hét múlva a maga lábán fog hazatérni... Végy magadnak ennivalót ezen a pénzen – nyújtott át néhány garast. Ezek voltak utolsó garasai.

A vízen túliaknak ettől fogva ez volt állandó beszéd tárgya: a titokzatos fiatalúr karácsonyi látogatása, annak édes vigasztalásai, alamiznaosztogatása meg a beteg asszony iránt tanúsított csodálatos kegyessége... Ki volt, honnan jött, miért cselekedte mindezeket? Ily csodát nem ért meg a vármegye egyetlen községe sem, mert csoda, ami történt, megfejthetetlen titok... Hacsak az ispotályban levő szegény asszony nem tud valami bizonyosabbat mondani a fiatalemberről.

A szegény asszony néhány hét múlva csakugyan hazaérke-

zett az ispotályból, és pedig a maga lábán, friss erővel, egészséggel. A tekintetében azonban valami különös volt, valami áhítatos vonás, és hangjában is változás érzett, csendesen és meghatottan beszélt.

– Ki volt az a fiatalúr, aki ispotályba vitt téged a szánkóval? – kérdezték a falusfelei. – Nem beszéltek róla bővebben a doktor meg az ápolók?...

– Keveset beszéltek róla, de nekem az is elég – felelt az asszony.

– Áldott jó ember volt, ezüst tallérokat osztogatott, és gyönyörűséges dolgokat beszélt nekünk! – mondták a népek.

Az asszony égre emelte szemét, és elragadtatással, rendületlen hittel szólt:

– Hát én megmondom, hogy ki volt az a fiatalúr. Az Úr Jézus volt, higgyék meg... Ő olyan jóságos pártfogója a szegény asszonyoknak... Eljött hozzánk, hogy kegyelmetek szép szavakkal megvigasztalja, és engemet meggyógyítson. Maga az Úr Jézus volt, higgyék meg!...

Az emberek előbb megdöbbenek, de aztán az ő arcára is áhítat és elragadtatás fénye ült.

– Az asszonynak nyilván igaza van: Jézus volt, ki minket meglátogatott és megszentelte a karácsonyi ünnepünket, az ő szent lelke van mirajtunk... Áldassék érte dicső neve... – kezdték hirdetni lelkesülten.

A szegény asszony hálás szívéből így virult ki egy szép legenda, amelyet ma is beszélnek Maroskenden. A szentestén, ünnepek áhítatos hangulatában elemlegetik az unokáknak, hogy Jézus egy karácsonyban meglátogatta a vízen túl lakó szegényeket, alamizsnát osztogatott nekik, és vigasztalást, jó reménységet csepegtetett szívükbe... Egy szegény beteg asszonyt pedig maga vont el szánkán az ispotályba...

A SZÉP SZÓ

Az öreg Palkó Bálintnak nagy keserősége volt a leánya miatt. Más faluba futott férjhez, s kicsodához, micsodához? Egy gyöngé gazdácskához, akinek földesckéje hiszen volt, ami volt, de marhája bizony bornyúfarknyi sem volt.

Márpedig mit ér a föld igavonó segedelem nélkül? Annyit ér, mint a cimbalom verő nélkül, vagy még annyit sem.

Hogyhogy? Hiszen az öreg Palkónak volt jármás barma többrendbeli, miért nem adott egy párat a fiataloknak? Jussba is adhatta volna, meg ajándékba is. Ha a marhátlanság volt a keserőség oka, azon senki könnyebben nem segíthetett volna, mint Palkó Bálint.

Hát ez mind igaz, csakhogy nem a marhátlanság volt az igazi baj. Az volt a baj, hogy az öreg Palkó nem tudta szívlelni a végét.

Hogy miért nem tudta?

– Nem fogadja be a természetem! – mondotta szerényen az egykori szolgalegény, amikor gazdája nyüves cseresznyével kedveskedett neki.

Nos hát, ez az: a természet. Itt kell kereskedni...

Tavaszi szántáskor a menyecske hazalátogatott szüleihez. Csak az anyját találta otthon, az apja szántani volt. A menyecske pedig az apjával akart beszélni. A sütőház küszöbére telepedtek, és várták az öreget. Az anya váltig pártolta volna a leánya föltett szándékát. Hogyisne? De keveset hitt maga felől.

– Apád dolga... kicsit hajt ő az én szavamra! – sóhajtott.

Déltájt megjött Palkó Bálint a szántóból. Csak úgy villanólag, a szeme sarkával pillantott leányára, s fél ujjával érintette a

kalapja karimáját, amint az ekével elhaladt az udvar hátulsó része felé.

– Rosszkor jöttél, nagyon haragszik – riadozott Palkóné. – Ezek az átokverte tulkok megölik a méreggel... Rosszul járnak a barázdában, nem bír velük apád...

Az öreg Palkó bekötötte a tulkokat, és előre következett a fehérnépekhez.

– Hát te? – nyújtotta kezét kedvetlenül a leányának.

– Biz én nagy kéressel jöttem volna, édes apámuram – bátorzkodott a menyecske.

– Ott akarod hagyni az uradat? Visszafogadlak, csak gyere!

– Nem akarom én otthagyni, édesapám! Hogy hagynék ott olyan áldott jó embert?

Palkó Bálint leült a kis kerek székre, ingujjával megtörölte verejtékes fejét, nyers fő volt az még, mint a lassan készülő téli gyümölcs, aztán renddel-móddal pipára gyújtott. A menyecske tétován babrált kendőjével. Szóváltás fog itt következni: megtudja-e védelmezni az urát?

– Áldott ember – hm! – kezdette az öreg, jó erősen megszusztatva pipáját. – Nagy az áldás, erősen nagy, de két rongyos tinócska... az nincsen...

– Van jó erkölcs, van szép tisztességes élet... Az én uram nem iszik, nem hányódik a kocsmákon.

– Bion, aki nem bírja, ne is igyék.

– Nem is dohányzik...

– Meg fog gazdagodni! Azt szokták mondani... Talán még két rongyos marhácskát is fog akasztani magának...

A menyecskét elöntötte az indulat, könnyel telt meg a szeme.

A nyelve meghegyesedett, mint a méh fullánkja.

– Az én uram nem botránkoztatja meg a népeket pogány káromkodásokkal...

– Mint én, ugye? – nevetett farkasmódra Palkó Bálint. – Hát biz én megcselekszem... Mert én bajjal éltem a világot, hallod-e. A bajban pedig úgy könnyít magán az ember, ahogy tud. A káromkodás? A káromkodás, ha lélekből jön, kifűjja az emberből a mérget, mint a szél a polyvát. Megenyhíti az embert... ez az igazság!...

A menyecske perlő kedve összeroppant ekkora pogányság hallatára.

– Csúf beszéd: gonosz ítélet! – jegyezte meg csendes hangon.

– Okos ember nem szóból ítél, leányom, hanem a cselekedetekből. A Jóisten is a cselekedeteket vizsgálja... Amiért egy kicsit gaz a szám, a jó cselekedetemmel megállok én Isten, ember előtt. Hej, azok a sima nyelvű, istenes jó emberek.

– A jámbor beszéd is jöhet lélekből...

– Jöhet, jöhet, de inkább álnokságból szokott jönni. Már én szeretem azt a kutyát, amelyik szép nyersen megugat, de amelyik alázatosan sunnyaszkodik körülöttem...

A menyecskében megint föl pattant a harciasság, mint a megriasztott kotlóban.

– No, az én uram nem sunnyaszkodik édesapám körül, nem lehet panasza. Mióta nem jött errefelé? Nem akar sem marni, sem koncért könyörögni. Engemet is alig bocsátott el...

Pár percig hallgattak, az öreg szája végén eregette a füstöt.

– Aztán miért jöttél? – sandított a leányára.

– Segítsen meg édesapám pár napi szántással! – mondta meg a menyecske félénken. – Az is jó cselekedet...

Az öreg Palkó nem siette el a választ. A pipa szárával jobbról is, balról is végigsimított a bajusza alatt, megköhögte magát.

Az asszonyok aggódva hunyorgattak a feje fölött. Mi fő a fazékban?

– Jól van, ne mondjátok, hogy rossz ember vagyok, megsegítlek – hangzott el végül a biztatás.

– Mikorra várjuk az édesapámat? – kérdezte a menyecske muzsikáló vidámsággal.

Az öreg számadást tett magában.

– Holnap végzek a magaméval, holnapután reggel nálatok leszek.

Harmadnapon indult Palkó Bálint a veje megsegítésére. A felesége is talpon volt: jó asszonynak látnia kell ura megmozdulását. Csak összecsapta kezét, amint az ura a pitvar elé állott az ekével.

– Mit gondolsz, ember? Csak nem mész ezzel a két rosszféle tulokkal? Leszakad a karod az ekeszarván, megöl a méreg...

– Ohó, csakhogy nem én fogom az ekét tartani, hékám. A szent embernek adom át... a drága jámbor vejemnek... Majd meglátjuk: tud-e boldogulni ezekkel a tulkokkal – *káromkodás nélkül*. Dejszen éppen számításból megyek ezekkel a gazokkal a szent ember megpróbálására! – nevetett csúfondárosan Palkó Bálint.

A fiatalok nagy tisztességgel fogadták az öreget. Kikalauzolták a zabföldre. A menyecske is ment: közbeállni, ha a férfiak szembefordulnának.

Palkó Bálint a föld végén fölszerelte az ekét, s oldalra fordította.

– No, vejem-uram, kapj rajta! Én eleget hurcolódtam életemben...

A fiatal gazda nagy örömmel nyúlt az eke szarva után. Szántani a maga földjében! Előrement a rúd végéhez, s a tulkokat a barázdába állította. Aztán reájuk szólt szelíden:

– Hí elé, Daru, Vidám!

A Vidám előrerántotta a jármat, a Daru jobbra facsarodott,

aztán uzsgyé: megbolondult mind a kettő. Veje-uram elejükbe ugrott, megfogta a rúd végét, s szép hívogató szóval visszakommandérozta a makrancosokat a barázdába.

Az öreg a föld végén üldögélt, a lánya mellette. Nézték a fiatal gazda forgolódását. Az öreg hunyorgó mosolygással, a leánya nagy kedvetlenül.

– Nem ismerik a hangomat! – mentegetődzött az ekefogó némi szégyenkezéssel. – Meg kell szokni...

Megint biztatni kezdte a tulkokat.

– Ne, Daru, ne, Vidám, ne!... Hi, elé, kicsi, te...

Néhány lépést haladtak előre. Hirtelen balra facsarodott a Vidám, ijedtség vagy mi állott beléjük. Eszeveszetten nekiruszkodtak a hágónak. A fiatal gazda néhány ugrással megint eléjük került, elfogta a rudat, s megállította a vadakat.

Palkó Bálint fülelve nézett arrafelé. Nem... vejem-uram nem káromkodott. Ellenkezően, kényeztető szavakat mondogatott a dögöknek. – Te bolondos jószág, te!... – S meghúzogatta a fülüket, megvakargatta a marjukat. Aztán nyájas biztatásokkal megint a barázdába vezette őket.

A menyecske égő arccal, könnyes szemmel várta az új próbát.

Elindultak. Mentek-mendégéltek a rosszcsontok, jobbra-balra csaptak, de mégiscsak mendégéltek. Már a föld végén álltak, a fiatal gazda fordulóra váltotta az ekét. Visszafelé minden marha szívesebben megy. Szép egyenesen ment a két tulok vissza, Palkó Bálint irányába... A fiatal gazda újra váltott, de mielőtt visszafordult volna, kalapjából zabbal étette meg a tulkokat. Aztán megveregette a hátukat, megvakargatta a marjukat, homlokukat. A következő forduló vígabban ment.

Szelíden szólogatott a tulkokra az ifjú gazda:

– Ne, kicsi, ne! Hi, elé, ne!...

A harmadik forduló kezdetén megint baj történt. A tökéletlenek megállottak, semmi biztatásra nem akartak húzni. A fiatal gazda olyan gyöngéden, becézően beszélt hozzájuk, mint más ember a szerelmeséhez. Az öreg Palkó nem bírta tovább hallgatni:

– Káromkodjál rájuk, te málészájú, te!... Végy ostort, és csördíts közéjük, te Istennek...

A fiatal gazda csak mosolygott.

– Világért sem. Megint zabot szeretnének kapni a huncutok, azért álltak meg. Adok nekik egy keveset...

Megetette őket a markából, hát csakugyan vígan feszítik neki a nyakukat, nagy igazsággal teszik a szolgálatot. Egyik forduló a másik után... A napfényben csak úgy ragyogtak a friss barázdák... A pacsirta dicséretet zengett a munkához...

Az öreg Palkó hanyatt dőlt, egy darabig az eget nézte, majd mintha elszenderedett volna. A menyecske diadalmas arccal követte az urát, aki lám, az oktan állatokat is legyőzte – szép szóval.

Egyszer fölkel az öreg, megtörölgette a szemét, mintha álomból ébredt volna föl. Ott álltak a fiatalok a közelében. Kezet nyújtott vejük.

– Adjon Isten jó munkálkodást, én hazamegyek.

– Hát a tulkok? Mikor vigyük haza? – kérdezte a menyecske.

– Hozzám ugyan ne hozzátok a dögöket! Tartsátok meg magatoknak...

FARSANGI ÁLOM

Újesztendő reggelén kezdte meg Marci a szolgálatot Bencédben a vén Pirosnál.

– No, öcsém, ha te egy esztendeig meg tudsz férni a vén gonosszal, akkor utóvégül tudni fogod, mi a rend! – mondogatták neki emberséges emberek.

Csakugyan, maga Marci is hamar észrevette, hogy hideg fürdőbe lépett. A csillagát... hogy olyan pogány legyen valaki! Még a külön ment gyermekeit is pálcája alatt tartja, a maga háznépén pedig úgy uralkodik, mint a tanult pásztorkutya a juhnyájon.

De már ha így van, így van. Megszaladni? Már azt egy világeért meg nem tette volna Marci. Röstellte volna a bencédi népektől, még inkább odahaza, Kadácsban a falusfeleitől, s azok között is egy aranyhajú, szép szőke leánytól. Jaj, mert annak a szőke kis lánynak olyan hamar kacagásra szalad a szája!...

Hát csak tette a szolgálatot nagy igazán a vén Piros gazdaságában.

Farsang első szombatján estefelé bébátorkodott a belső szobába, a gazda eleibe.

– Ha nem esnék kedve ellen gazduramnak, ma este hazatekintenék a szülőfalumba – mondta illendően. – Bál lesz az éjszaka...

A vén Piros kemény pillantást vetett Marcira, majd szurkálni kezdte a parazsat.

– Hm, te bizony hát farsangolni akarsz! – egyenesedett a Marci szemébe.

– Örömet megfordulnám magam a leány, legény barátaim között. Visszajövök virradatra...

– Szeretőd is van, he?

– Akad, gazduram, az is akad! – mosolygott Marci, és megpödörgette a bajusza két szárnyát. – Leányesős idő...

Derűt vett a vén Piros arca. Nézte, nézte az imbolygó lángokat.

– Meghiszem... szép leányok teremnek nálatok Kadácsban! – szólalt meg. – Karcsú, szemes, pávázó fehérnépek. Magam is álló esztendeig jártam egyhez, el is vettem volna – ha másként nem fordul. Nagy Biri... él-e még?

– Bori néni lett belőle, gazduram. Öreg nanyó...

A vén Piros megrándult, nagyot súrolt lábával a földön. Meghökkenett Marci, hátha rosszul talált szólni. De nem, megint csak helyrevidult a vén gonosz.

– Eltelik az idő, Marci! – mondta jámbor hangon. – Te sem fogsz mindég ilyen hegyesen...

– Azért kell a maga idején farsangolni, gazduram! – kapott a fogantyúba a legény.

A vén Pirosnak tetszett a Marci eszeváltása. Meg tud ez felelni!

– Hát azért akarsz... No, nem bánom, pályázd ki magadat. De azt ugye méltán megkívánhatom, hogy az én emberem becsülettel járjon... Né, a vén Piros szolgája! Mondhatják ezt díszemre is, de mondhatják gyalázatokra is. Nem igaz?

– Bizony, mondhatják. De én nem szoktam hitványsággal járn.

– Más fordítása is van, Marci! Az a kérdés: tudsz-e jól táncolni? Mert a tánc is becsületre megy...

Marci egészen nekibátorodott. No, nézzük meg, milyen jó

kedve van a vén csontnak! Ki hitte volna, hogy így is tud. Bizalmasan mosolygott gazdájára.

– Megteszem én a magam pontját, gazduram. Szegény leány módjára... de azért megteszem...

– No, hadd lássuk! Egy világért föl nem venném, hogy az én szolgálomra azt mondja valaki: Nem tud szökni, mert nem kap jó abrakot... Állj ki figurára, én füttyülök, te pedig ugorjál...

Marci elkacagta magát.

– Csak nem akar füttyre venni, gazduram?

– Addig el nem engedlek.

Marci megcsóválta a fejét, ühmgetett, mosolygott, de huza-kodva-vonakodva mégiscsak kiállott a szoba piacára. Meghúzta bakancsa szíját, szorosabbra tekerte lábszárán a harisnya kenyelét. S félszántúlag somolygott gazdájára...

A vén Piros füttyölni kezdett. Figurára menő nótákat, csöndeseket, sebesekeket... Nincs az a tanult muzsikás, aki jobban tudná forgatni. Marci rakta a pontokat. A nyaka ina körül kiserkedt a verejték. Már kezdte is sokallni, de a vén Piros nem akart kifogyni a szuszából. Újra meg újra nekiveselkedett Marci... Még kitelnék a vén gonosztól, hogy kevesellné az abrak fogantos voltát.

No, csakhogy végre! Marci megállt, s nagy leheléssel törölgetni kezdte ábrázatját.

– Hát az inad elég jól szolgál, Marci! Hanem a lábbelid!... Nem valók figurára ilyen dib-dáb cüpők, hallod-e. Rámás csizma kell oda, olyan, mint az enyém, a vasárnapi; hadd csattogjon a szára! Hol a csizmád?

– Tudja, gazduram, hogy nincs csizmám. Maga szegődte a majszternél, még nem készült el...

– Aztán a sapkád, he! Micsoda nyiszlett-vedlett jószág...

– Az új sapkával is gazduram tartozik. Az udvarhelyi sokadalomra halasztotta...

– Egyszóval nincsen. Ha pedig se lábbelid, se főbelid tisztességes: akkor bizony nem mehetsz a harmadik faluba magad mutogatni.

– Engem ebben a gúnyában is Bakó Marcinak hívnak.

– Bakó Marcinak meg a vén Piros szolgájának. Engem cégéreznél ki a szennyes voltoddal, azt pedig el nem szenvedném! Majd, ha csizmád, sapkád lesz! Most azonban tedd le magad!...

Marciban fölzajdult a vér. Vette a sapkáját, s szótétlen kifordult a szobából...

– A nemzetségeden uralkodol, vén gazember! – háborgott az istálló felé loholva. – Embernek szegődtem-e vagy láncos kutyának? Úgy itt hagylak... de úgy!

Leemelte a polcról átalvetőjét, rakosgatni kezdte bele apró egyetmésait. Ingujjával meg-megtörölte homlokát. – Félholtra táncoltatja az embert – csúfságból!

Borotválkozótükrét is az átalvetőbe akarta tenni.

– Hadd lássuk – jutott eszébe –, csakugyan olyan cégér vagyok ebben a sapkában? – Az istállóajtóhoz ment, és megnézte magát sapkásan a tükörben. Kopott jószág, meg kell adni. Betúrte kerek tetőre, kihúzta hegyesre: nem báli portéka, no! A bakancs megjárna... de a harisnya szára kifoszlott az alján... csizmaszárba kíváncozik.

Ej, a szegény legény sorsa! Leült az átalvetője mellé, s tenyerébe hajtotta fejét. Ha szerető van: nincs csizma, ha csizma van: nincs szerető... Mond valamit a vén gonosz: új csizmában, új sapkában állni Varga Eszter eleibe... Más volna az!

Sóhajtozott, sóhajtozott, végül visszatette átalvetőjét a polcra. Egy-két hetet kell még várni: új csizma is, sapka is lesz. Szomorú füttyszóval búcsúzott el a kadácsi báltól...

Szürkületkor kiállott a kapuba. Nyalka gazdafiak sajdultak végig az utcán... Farsangidő, szombat este, ki-ki siet a párjá-hoz...

Elöntötte a keserőség a Marci szívét. Visszabandukolt az istállóba, s leült a Kondor ökör jászlára. Láttá Varga Esztit a bálban: be szomorú!... Láttá megint: hogy kacag erre-arra...

Fölugrott, s megrázta öklét.

– Várj csak, Eszti... várj... nem kacagsz te akárkire. Ott leszek, ha ég-föld reám szakad is.

De mára még volt valami fontos tennivalója, meg akarta tenni. A vén Piros minden vasárnap a templomba szokott menni – rája fér a gonosz lelkére –, s megkívánta, hogy a rámás csizmája fényes legyen, mint huszár korában, sapkája is, zekéje is kefét lásson. Még a kampós cserefa botjáról is le kellett takarítani a sárt.

Marci bement a belső szobába a vén Piros vasárnapi öltözetéért. Keményen hortyogott már a vénség, jó aluvója van, hogy engedi a lélek? ...

*

A vén Piros szombat este mindig korábban szokott lefeküdni, mert – azt mondja – Isten színe elé nyugodt elmével kell állani...

Aludt már a vén Piros, és álmodozott. Csodálatos szép álmot látott. Fiatal legény volt; leányok bolondja, hejehujaság embere!... Farsangidő, szombat este... Kimosdott-borotválkozott, rámás csizmát húzott, fehér t, új sapkát tett a fejére. Aló vígan Kadács felé!... Mindent tisztán álmodott. A vacsoracsillag kacagva fényeskedett a feje fölött... a hó ropogott a lába alatt. A klarinét hangját messziről meghallotta – földobogott a szíve. A tánc népe!... Legény barátok parolával köszöntötték... Nagy

Bilinek, amott a sarokban, lángba borult az orcája, kezében ékes bokréta, télen nevelt szegfű, rozmaring...

Minden szép sorjával. Figurára való nóták, csöndesek, sebe-
sek. Járt, járt nagy kedvével...

Csoda álom, édes álom!

Minden szép sorjával, az egész éjszakának folyása... Éjfél-
kor vacsorára mentek a leányos házhoz. Mire visszatértek a
táncba: a szegfű, rozmaring a sapkáján ékeskedett selyemszállal
megakasztva... Karikába, legények! Tüzelt a klarinét, csattogott
a csizmaszár... Egy fickólegény megvillogtatja a bicskáját, ösz-
szefutnak, kitaszigálják... Mindent szép világos renddel meg-
álmodott. Búcsúvétel Nagy Biritől csókkal... suttogással.

... Zuppant az ajtó... kipattant a vén Piros szeme. Marci lé-
pett be a vasárnapra való öltözettel. A jégvirágos ablakon már
gyöngén tetszett a hajnal. Marci a csizmát az ágy elé s a sapkát
az asztalra tette, a zekét a szögre akasztotta, és a kampós botot
az asztalhoz támasztotta. Tüzet gyújtott szép csendesen, aztán
lábujjhegyen kihúzódott a házból.

A vén Piros nem szólt Marcihoz. Az álma zsongott elméjé-
ben. Táncos idő – be hamar elmúlik!... Álomban ha visszatér. S
álomban is milyen kedves az ember szívének!... A vén Piros
lelke ringatózva hajókázott az elmúlt vizeken...

Mind világosabb lett a szobában.

Egyszer megriadva könyökölt fel a vén Piros.

Sapkájára meredt a szeme... Micsoda boszorkányság? A
sapkában szegfű-, rozmaringbokréta... Még a selyemszál is!
Éppen mint az álomban... Vagy nem álom volt? Ijedtség lük-
kent a vén Piros szívére. – Az ifjúságot álmodtam-e, vagy a
vénséget álmodom?... Csizmája után kapott... kadácsi sárga sár
a varrások mentén. – Hát csakugyan odajártam? – Kiütött rajta
a verejték.

Nézte, nézte a bokrétát, forgatta a csizmát. Egyszer félfogra, kesernyésen felkacagott.

– A gazember, hát az én csizmámban meg sapkámban...

A cserfabot után pillantott.

– Várj csak, fattyú, megtáncoltatlak. A gazdád csizmájában?... Gaz cseléd, ki hallott ilyen?

Nagy sebbel-lobbal felöltözött, buzgott benne a harag. A botot fölragadta, sapkája után nyúlt. Sapkájában a bokréta!... Így megálmodni ezt a bokrétát... Télen nevelt szegfű, rozmaring... Ó, te kedves, engedelmes rozmaring, ó, te kacagó szegfű! Megszagolta mind a kettőt... Odalett az erő az inából, leült a tűzhely elé. Behunyt szemmel szagolgatta a bokrétát... Nóták csendültek meg a fülében. Hajókázott az elmúlt vizeken.

Fölkelt, föbe illesztette a bokrétás sapkát. Végigment az udvaron a pajtáig.

– Itt vagy-e, Marci, jó reggelt! – kiáltott be a sötét pajtába.

– Adjon Isten, gazduram! Egészségére kívánom az éjjeli nyugadalmat.

A vén Piros nagyot kacagott, csengett belé az udvar.

– Hogy mondád, Marci – nyugadalmat? No, te ugyan eltaláltad... 'Sz én egy cseppet sem aludtam az éjjel, Marci.

– Mit, hogy... nem?

– Nem én, mert én az imént jöttem haza a kadácsi bálból. Kimutattam magamat, de atyásan...

Marci tisztelettel nevetett odabent.

– Komázik, gazduram...

– Ejnye, te hitetlen. Gyere ide, bizonyosodjál meg!

Marci elékerült a pajta sötétjéből. A vén Piros levette sapkáját, és a Marci orra elé tartotta.

– Nézd, micsoda bokrétát kaptam a szeretőmtől! Hm, mit szólsz? A csizmámon kadácsi sár... nézd... a varrások mellett...

Marci hátrahőkölt, kigyulladt az arca... Leszegte a fejét, fél szemmel sandított a bokrétára. Hátragarolt a sötétbe, a Kondor ökör mellé. Cifrán, keservesen morgadozott magában.

– A bokréta... Isten, Isten, hogy vevéd el úgy az eszemet?...

– Mit szólsz, he? – kiáltott utána a vén Piros.

S teli szájjal kezdett kacagni.

STEFANCSUK VESZEDELME ÉS MEGMARADÁSA

Stefancsuk a Kárpátokban került a huszonegyes honvédezered enyedi zászlóaljához. Egy napon csak ő is odaállt a mozgókonyha mellé, és sajkáját odatartotta a szakács nagy kanala alá. Senki sem firtatta, hogy közös baka létére mit keres a honvédek közt. Megszokott állapot volt ez akkor. Felörlődött ezredek maradványait ide-oda osztották be, magukra maradt és eltévedt katonák annál a csapatnál jelentkeztek, amelyekkel leghamarább találkoztak.

De étkezés végén mégiscsak ki kellett kérdezni Stefancsukot. Ez az előírás. Mindjárt kiderült, hogy ez nem könnyű feladat, mert a fiú egy szót sem tud magyarul.

Ki tudna értekezni vele?

Az enyedi tisztek büszkén adták az ezredes tudomására, hogy az ők zászlóaljában ilyen ember is akad. Visky önkéntes szakaszvezető bizonyosan szót tud érteni Stefancsukkal.

Eléhívták Visky önkéntest.

De az ifjú vitéz már a szembekerülés első pillanatában vereséget szenvedett nyelvtudásával. Könyvből tanult szavai és mondatai nyomtalanul pattogtak le Stefancsuk mosolygós ábrázatáról. Kínos próbálgatások után mindössze annyit tudott az önkéntes megállapítani, hogy Stefancsuk galíciai fiú, továbbá hogy nagyon ízlett neki a gulyás, és szívesen itt maradna, ha fölvennék az ezred listájába.

Az ezredes Viskyhez fordult.

– No, önkéntes, mit szólna hozzá? Beosztom a szakaszotokba, nyelveleckét fogsz venni tőle.

– Ezredes úrnak alásan jelentem, bizonyosan sokat tanulnék tőle! – mondotta az önkéntes.

– Hát írjátok be! – parancsolta az ezredes az enyedieknek. – Az ezred mindenesetre nyerni fog a legénnyel. Majd odaát Galíciában tolmácsnak fogjuk használni.

A számvevő altiszt létszámba vette, a szolgálatvezető őrmester honvédnadrágba bújtatta és előírásosan fölszerelte, a szakaszparancsnok pedig nagyság szerint szakaszba osztotta Stefancsukot. Törpe, zömök legény volt ez, nagyon hátra került, majdnem a szakasz legvégére. Az új puska szíját is ugyancsak meg kellett rövidíteni számára.

Az ezred még aznap állásba ment a Kárpátok egyik gerincén. Stefancsuk eltűnt szem elől. Az ezredirodában, ahol a hírek és pletykák összefutnak, úgy tudták, hogy Visky önkéntes szorgalmasan tanulja a galíciai rutének nyelvét, Stefancsuk pedig magyarul kezd gagyogni.

De idő teltével mást is kezdett rebesgetni a fáma. Stefancsuk hovatovább tisztiszolgája kezd lenni az önkéntesnek, az pedig nagy visszaélés, mert szakaszvezetőnek nem jár tisztiszolga.

Ez természetesen az irigység hangja volt. Az irigységre volt is némi okuk a tiszteknek, mert Stefancsuk jóval értékesebb szolgálatokat tudott tenni az önkéntesnek, mint előírás szerint való tisztiszolgák uraiknak. Sok megjegyzésre adott okot például az a hír, hogy az önkéntes (a kis zöldfülű) mézet, vajat, tejfölt, tojást, sült csirkét eszik a fedezékben, ugyanakkor, amikor törzstisztek is a tisztikonyha nehézkes, ízetlen főztjeivel kénytelenek beérni. Persze, Stefancsuk! Éjszakánként, mikor nincs szolgálatban, le-lesurran a front mögött levő rutén falvakba, s mivel tud beszélni a néppel, kisírja kezükből a dugdosott, friss táplálékot.

A hangulat kezdett elmérgesedni. Az ezredtörzsnél egy ebéd

alkalmával olyan hangok vetődtek föl, hogy Stefancsukot le kell vezényelni a tisztikonyhához bevásárlónak. Az ilyen élelmes fickót a köz érdekében kell fölhasználni. Az önkéntes érje be a legénységi kosztal.

Az ezredes rosszálló pillantást vetett a fenekedőkre.

– Hagyjátok! Annak a kölyöknek szüksége van a jobb táplálkozásra. Elég baj szegénynek, hogy elcsöppent az édesanyja éléskamrája mellől.

De a szabálytalanság mégiscsak szabálytalanság: szakaszvezetőnek csakugyan nem jár tisztiszolga. Erezte ezt az ezredes is, és segített a bajon. Még aznap parancsban állt, hogy az ezredes Visky önkéntes szakaszvezetőt hadapróddá lépteti elő és szakaszparancsnoknak osztja be.

Most aztán nem volt mibe belekötni! A parancs törvényesítette Stefancsuk helyzetét. Most már nyíltan tisztii legénye lehetett Visky hadapród úrnak.

Eme kicsiny belső csatározások idején hegycsúcsok fagyában, völgyek sártengerében dühösen folyt a kárpáti nagy csata.

S tavasszal, mikor a patakok megduzzadva, nekiszilajodva kezdtek alázúgni a hegyekről, a magyar csapatok is megindultak a lejtőkön Galícia felé. Seperték maguk előtt az oroszokat mint sebes szél a barna felhőket.

Már messze voltak a nagy hegyektől, bent Galícia lankás területén.

Egyszer éjszaka megállott a huszonegyes ezred. Jelentés jött elülről, hogy az oroszok meggondolták a futást, megállottak, és beásták magukat a folyó túlsó partján. A tisztek összegyűltek, s a kis villanylámpák fényénél megnézték a térképet, kijelölték az ezred vonalát.

Visky hadapród szakaszának egy dombtetőt kellett megszállnia. Az elosztásnál figyelmeztették a hadapródot, hogy a

domb külön áll a folyó kanyarulatánál, tehát a szakasznak bizonyos fokig önállóan kell majd működnie.

A hadapród fölvezette a dombra, és munkába állította embe-reit. Az éjszaka leple alatt fedezéket ástak, az előterepet átkutat-ták, az összeköttetést megteremtették. A hadapród jött-ment, rendelkezett, vizsgálódott. Megállapította, hogy hátrafelé nem kell futóárkot ásniok, mert a dombról mély árok vezet le a falu felé, azt jól fel lehet használni a közlekedésre.

Stefancsuknak megparancsolta, hogy az ő számára az árok fejében csináljon fedezéket. Ott nem kell sokat ásni, csak el kell egyengetni a földet. Megint embereihez ment: a parancsnoknak elsősorban csapatát kell rendbe állítania, a maga dolgával ráér törődni.

Pitymallodott, mikor megint az árok fejéhez tekintett: vajon mit csinál Stefancsuk?

A legény még mindig az árok fenekén működött, sövényt font a lejtős oldal felé, pázsittal borította be a nyers földet. Tet-szett Stefancsuk műve a hadapródnak! Együtt nézték meg, hogy milyen széttekintés esik az árok fejéből a szakaszra meg a távo-labbi vidékre.

Amint néznek, nézelődnek és tanakodnak, egyszer csak Stefancsuk nagy fennszóval fölkiált:

– Gospodin pomilui, hiszen ez az enyim falu! – mutatott le a völgybe.

– Mit beszélsz, te? – álmélkodott a hadapród.

– Bizony Isten úgy van, pan hadapród!

– Mi a falu neve?

– Jelentek alásan, Zagorce!

A hadapród megnézte a térképet.

– Úgy van, Zagorce! Na, nézzük csak, milyen érdekes vélet-len! Itt születél, Stefancsuk?

Akkorra már úgy megcsordult a könny Stefancsuk szeméből, hogy alig győzte fél öklével törölgetni.

– Ott lakik az édesanyám, ahol azt a nagy almafát látsz! – mutatott a falu derekára. – Szalmát látsz a ház tetején.

A Stefancsuk édesanyja! Mennyit hallott erről a hadapród a télen a rajkályha vékony melege mellett! Szívesen hallgatta Stefancsuk áradozásait, hiszen neki is özvegy édesanyja élt odahaza Erdélyben. Annyit emlegették, tették-vették a két özvegyasszony dolgát, hogy utóvégül szinte rokonoknak érezték egymást.

A hadapród egy darabig mosolyogva tátotta száját a falu felé a szalmafüdes házra. Majd legényéhez fordult, csak úgy csillogott a szeme.

– Tudod mit, Stefancsuk? Meg fogod látogatni az édesanyádat! Be fogsz toppanni hozzája!

– Lehetne azt megcsinálni, pan hadapród? – szipogott a legény reménykedve.

– Módját ejtjük! – hunyorított a hadapród. – Majd én eligazítom. Most még nem tudjuk, hányadán állunk az oroszokkal, de estére tisztázódik a helyzet. Ha ma éjszakára itt maradunk, akkor ezen az árkon szépen leereszkel a faluba, s bekopogatsz édesanyádhoz.

Stefancsuk kezét akart csókolni urának, de az, mint nem katonás dolgot, erőlyesen elhárította a próbálkozást.

Délutánra tisztázódott a helyzet. Az ezrednek itt kell maradnia, amíg a hadosztály többi csapatai is fölfejlődnek a szárnyakon. Napok telhetnek abba, amíg újra megindul a támadás.

Visky hadapród naphaladat táján magához intette legényét. Mi a terve, hogyan fogja az utat a faluig megtenni?

No, nem lesz nehéz a falut elérni, bizonyította Stefancsuk. Az árokban jó messzire el lehet jutni. Igaz, a falu közelében se

jobbról, se balról nincs partja az ároknak, de szükség esetén ott van a temető, abba be lehet ugrani.

– Hát indulj el, Stefancsuk! – biztatta legényét a hadapród. – Mire kiérsz az árokból, jórészt besötétedik, akkor aztán a lapályon is nyugodtan mehetsz. Tisztelem az édesanyádat!

Stefancsuk fölkapta hátizsákját, s beállott az árokba. Most az egyszer nagy hasznát vette törpe, zömök ember voltának, mert jóformán le sem kellett guggolnia, az árok martja szépen eltakarta az oroszok szeme elől.

A hadapród látcsővel figyelte Stefancsuk előrejutását. Víz nem tudott volna gyorsabban alázuhanni, mint ahogyan a legény haladt.

Még napvilág elérte azt a pontot, ahol az árok martjai lapályba simulnak. Stefancsuk nem habozott, kilépett a lapályra. Alig tett azonban néhány lépést, egyszerre félbalt, az erdő szélén kattogni kezdett egy orosz gépfegyver, s golyóval olyan port vert föl Stefancsuk körül, mint a bábafergeteg. A hadapród dermedten nézett alá: várta, hogy a por eltisztuljon a lapályról. Stefancsuk holtan vagy sebesülten ott fekszik valahol a porfelhő alatt.

Az alkonyat is leszállt, többé nem lehetett a terepet figyelni.

Marcangoló önvád nehezedett a hadapród lelkére. Nem lett volna szabad elengednie a legényt, vagy meg kellett volna várniok, amíg egészen besötétedik. Ki hitte volna, hogy olyan hamar megteszi a hosszú utat? Stefancsuk a hibás, miért bújt ki napvilág az árokból.

Az utólagos bölcselkedés azonban nem segít Stefancsukon. Mentésére kell indulni, mégpedig szaporán!

Stefancsuk dolgát bölcsen elhallgatván, jelentést küldött a zászlóaljnak, hogy tőle balra az erdőszélen ellenséges csapatok tűntek fel. Gépfegyverrel tüzeltek a temető irányába, végigpász-

tázták az árok torkolatát. Engedélyt kért, hogy egy erősebb járőr élén személyesen derítse föl a falu szélét.

Az olyan kérést, mint amilyen a hadapródé volt, nem szokták elutasítani a csapatparancsnokok. Örülni lehet, ha tiszt önként vállalkozik földérintésre. Az engedély megjött, és a hadapród azonnal összeállított egy rajnyi osztagot. Stefancsuk nyomán, az árok partjai közt elindultak a falu felé. Amint kiérkeztek a lapályra, rajvonalba állította embereit. Lépésről tüzetesen átvizsgálták a helyet, minden göröngyöt megnéztek, minden barázdát végigtapogattak. Mindhiába, Stefancsuknak nem akadnak nyomára.

Most a hadapród kiadta a parancsot, hogy forduljanak vissza, és a temetőt is fogják pászmára. Sírdombról sírdombra haladtak, bokrot, követ, fejfát látatlan nem hagytak. De Stefancsuknak itt sem lelték nyomát.

– Most már be kell menni a faluba, a legény szülőházához, hátha mégis sikerült hazajutnia – mondotta a hadapród embereinek.

De mindent meg akart próbálni, s mielőtt a falu felé fordultak volna, szólítgatni, majd fojtott hangon kiáltani kezdte a legény nevét.

– Halló, halló, Stefancsuk!

A katonák is fölvettek a szót, itt is, ott is felhangzott a nyújtott, lassú kiáltás: – Halló, halló, Stefancsuk!

Egyszer pissenés támadt a legények sorában, megállottak, és a temető széle felé kezdtek figyelni. Valaki megismételte a kiáltást.

– Halló, halló, Stefancsuk!

– Jelen! – hangzott a felelet valahonnan kísérteties, tompa hangon.

A Stefancsuk hangja, de hol? Szólongatták Stefancsukot, és a sötétben botorkálva eveztek a különös hang után.

Végre élesebben csendült a „jelen”. Nyitott, frissen ásott sírra bukkantak, hát annak a sírnak a fenekéről felelget Stefancsuk.

Körülállták a sírt, tréfás szóval faggatták a legényt, hogyan került ebbe a jó fedezékbe. Hát ő bizony úgy, hogy amint porozni kezdett körülötte az orosz gépfegyver, uzsgyé, kivágódott a zümmögő méhecskék közül, neki a temetőnek, és beugrott a nyitott sírgödörbe. A fedezék nagyon jó volt, sőt igen is jó volt. Mert könnyű volt beleugrani, de kikászálódni belőle? Az volt a baj, hogy – amint szó is esett róla – Stefancsuk zömök, kis legény volt, nem tudott a sír szélében foganatosan megkapaszzkodni s kivetődni a föld színére.

A legények nevettek Stefancsuk dolgán – róka koma a kútban! Majd a hadapród parancsára ketten benyújtották kezüket, s kirántották Stefancsukot a gödörből.

Erősen hálálkodott a fiú, hogy ekkora fáradságot tettek érte. A hadapródnak nem állott be a szája az atyai, jóindulatú mosolygástól.

– Most aztán siess be a faluba, és köszönj édesanyádnak! – biztatta a legényt. – Még az éjjel jere vissza, de vigyázz, ne-hogy elfogjon valami orosz patruj. Mert könnyen megeshetik, hogy az oroszok is erre fordulnak az éjszaka folyamán.

Stefancsuk összecsapta bokáját, tisztelgett, hátizsákja után nyúlt. Azonban alig lépett párat, a hadapród „állj”-t parancsolt neki.

A falu felől ugyanis halk zörrenés, léptek, ütődések nesze kezdett a temető felé verődni. Vajon nem orosz patruj? Nem jönnek máris? Alkalmasint látták, hogy Stefancsuk beleugrik a

sírba, s most errefelé fordulnak, hogy nyakon csípjék a gyanús embert.

Közben a falu szélén csakugyan megjelent egy kis csapat. A sötétben is ki lehetett venni az imbolygó árnyakat. Éppen a temető széle felé tartottak. Ennek fele sem tréfa!

A hadapród halkan parancsot adott embereinek. Ezek félkörbe fejlődtek a temető szélén: el kell fogni az oroszokat! A hadapród az előtérben maradt, és figyelte a fölfelé kanyargó csapatot. Lassan jődögéltek, halkan váltottak egy-egy szót. Csak jöjjenek: sorsuk meg van pecsételve! Egy sípszó, és a honvédek közrekapják őket.

A síp már ott volt a hadapród szájában. De – mi lelte? Nem fújt bele, sőt kivette szájából.

Még idejében észrevette ugyanis, hogy nem orosz patruj az, hanem temetési menet. A koporsó ott feketéllett a közepén négy férfiú vállán.

Stefancsuk – mint minden kényesebb helyzetben – most is ott gubbasztott ura mellett.

– Halottat meghoznak... ebbe az új gödörbe! – súgta oda urának.

– Menj elébük és szólj hozzájuk! – mondotta a hadapród. – Ne ijedjenek meg tőlünk.

Stefancsuk fölállt, megköhögte magát, hogy amazok ne lepődjenek meg szólásán, aztán lelépett az út martján. A menet megállott, Stefancsuk beszédbe bocsátkozott falusfeleivel. A hadapród ezalatt maga köré intette embereit, és felvilágosította őket, hogy miről van szó. Nem patruj, hanem halotti kíséret.

Hirtelen nagy jajszó hangzott fel a gyászmenet körül.

Stefancsuk hangja!... De már jött is a legény hangos zokogással.

– Pan hadapród, az enyim édesanyám! Az enyim édesanyám meghalta!... bozse moj... az enyim édesanyám!

– A te édesanyád... micsoda váratlan csapás, Stefancsuk! Ez aztán szomorú találkozás...

A gyászmenet a sírhoz érkezett. A honvédek körülállták a sírt, levették kalapjukat, majd göröngyöt dobtak a koporsóra úgy, ahogyan odahaza szokták civil életükben.

A falusiak fölhintették a sírt, aztán hazakészülöttek. A hadapród szép szavakkal biztatta legényét, hogy tartson ő is falusfeleivel, menjen be a faluba, és nézzen szét a szülői házban. Futja még az éjszakából. De Stefancsuk megrázta fejét, és azt mondta, hogy nincsen már neki senkije, akit úgy szeretne, mint a pan hadapródot, hát inkább vele megy a fedezékbe.

*

Nekem azt a történetet maga Visky mondta el. Akkor már hadnagy volt, sok medáliás, edzett, keményszívű katona. Az átélte szenvedések azonban nem irtották ki lelkéből a fiatalos képzelőerőt. Szeretett a jelenségeknek és eseményeknek költői színesítet adni.

Váltig magyarázta, hogy Stefancsuk esete az anyai szeretet csodálatos előreérzését, mérhetetlen nagyságát példázza. Stefancsuk édesanyja meghalt, hogy sírgödrével megmenthesse fia életét...

AZ UTOLSÓ ÜTKÖZET

A Bundás, a szerencsétlen kutya nagyon elvétette dolgát a gazdájával szemben. Mikor ugyanis a gazdája a háború végén hazaérkezett: rettenetes ugatást csapott körülötte, majd leszedte a lábáról.

Alkalmatlanabb időben egy kutya sem mutathatta volna ki foga fehérjét. A Bundás gazdájának a lelke amúgy is tele volt gyilkos keserőséggel. Micsoda utat tett meg ezredével Ukrania szélétől a Székelyföldre! Micsoda vesszőfutást! Volt bajtársak – alattomos ellenségek – törbe csalták, lefegyverezték, mindenükből kifosztották, azután gúnyosan kiröhögték őket. Orbán Péter szakaszvezető többet szenvedett a hazatérő úton, mint eladdig három súlyos sebével. S a szívéen ott feküdt a gonosz jövődönök tudata... Századparancsnokuk, egy kollégiumi tanár, könnyezve magyarázta meg nekik, hogy ami szép volt, kedves volt a magyarnak: minden elveszett... minden elveszett...

Csoda-e, ha Orbán Pétert éktelen dühre lobbantotta a kutya barátságatlan köszöntése? Hát már itthon, a tulajdon hajlékában is? Még aznap megtanította a Bundást egy vasvillával, hogy ki az úr a háznál. Ez azonban csak kóistoló volt a Bundás számára. Keserves, búlátott napokat ért meg, mint gonosz mostoha kezére jutott árva. A gazda rajta töltötte ki minden dühös indulatát, amit a háborúból hazahozott. Hiába vágott a szegény Bundás bűnbánó arcokat, hiába pislogott urára bocsánatkérő tekintettel: eredendő bűnét sehogy sem tudta feledtetni...

– Jól meghíztál a kosztomon! – rúgott rajta nagyokat.

Az asszony engesztelni próbálta az urát a kutya iránt.

– Ugyan Péter, ne bántsod azt a szegény állatot. Hűséges őrizőnk volt, míg odavoltál.

– Mi ellen őrzött itthon? – fortyant föl az ember. – Nagy hősként volt a szájával itthon...

A háborúnak pedig immár minden tájon vége volt; jöttek, jöttek a katonák, mint az elbomlott sokadalom népe. Egyenként szállingóztak, csapatokba verődve haladtak át a falukon szülőföldjük felé. A falu kutyái roppant izgalomba voltak a sok gyanús külsejű, idegen járókelő miatt. Kórusban ugatták a katonákat, acsarogva rágták a kapuk és kerítések deszkáját.

– Szép bandaszó a sok kínlódásért! – háborgott Orbán Péter, és nagy hasábfát sújtott a Bundáshoz.

Egy éjszaka különösen vad zenebonát csaptak a kutyák. Bundás is rettenetesen ugatott. A ház körül, a kapu táján, csűrös kertben örökké hallani lehetett bösz csatázását. Gonosz ősz volt az, tizennyolcnak ősze, az éjszakák tele voltak gyanúval és rémlátással...

– Már aludni sem lehet a dögtől! – forgolódott ágyában Orbán Péter.

– Kutyának ugatás a szolgálata! – bátorkodott az asszony.

– Semmi szükségem az ilyen szolgálatra! Eleget álmatlankodtam a harctéren... Már itthon se tudjak aludni? Elpusztítom a döögöt, el én!...

Az asszony nem merte folytatni a vitát. Beteg ez a szegény ember, nyilvánvaló beteg. Sok ilyen beteg érkezett meg a nagy pokolból... némelyik a feleségén, szülőjén, gyermekein tölti ki haragját...

A reggeli ebédet szótlán komorsággal fogyasztotta el Orbán Péter. Majd fölment a padlásra, ahol a háborús cókémokja állott, és lehozott onnan egy különös tárgyat, ami nagyon hasonlított a

fogas kukoricaesőhöz, csakogy barna volt és jóval testesebb. A gyermekei, két kisfiú és egy pöttöm kisleányka közrefogták.

– Mi az a kezében, édesapám? – kérdezte a hétéves Ferkó.

– Ez, fiam, kézigránát...

– Aztán mire való?

– Ilyennel pusztították egymást a harctéren az emberek...

– Kit akar édesapám elpusztítani? – szeppent meg Ferkó vitéz.

– A Bundást, fiam!

A gyermekeknek sírásra facsarodott a szájuk, de az anyjuk titkon megfenyegette őket, hogy hallgassanak.

Orbán Péter pedig a kézigránát az oldaltarisznyájába csúsztatta, melléje tett egy spárgagombolyagot, magához füttyentette Bundást, és kilépett a kapun.

Háta mögött a házban nagy sírásra fakadtak a kis cselédek, de Orbán Péter ezt már nem hallotta. Leszegett fővel haladt az utcán. Lelkében a bosszúnak, öldöklésnek föl-föllobbanó dühe, majd tompa, sóhajos csüggedés: – Minden elveszett... minden elveszett!...

Bundás vígan mendegélt mellette: az ő lelkében bizonyosan gazdájának első barátságos füttyentése muzsikált...

Kiértek a faluból, és az erdő felé fordultak, amely jó messzire feküdt, a szántóföldek szélén.

Orbán Péternek készen volt a terve a Bundás elvesztésére. Amint az erdőhöz értek, bement a szálas fák közé, és kiválasztott egyet a sok közül. Az oldaltarisznyából elővette a spárgagombolyagot, és az egyik végét ráerősítette a fa törzsére. Most odaintette Bundást, és a kézigránát a nyakába kötötte, mint valami csöngettyűt. Ekkor jött a legkényesebb művelet. A gyújtózsínórt kihúzta a kézigránát nyeléből, és a spárga szabad végéhez hurkolta. Tiszta számítás!... Mihelyt a Bundás annyira

eltávolodik a fától, a gyújtózsínór meghúzódik, s aztán... füst és halál...

Mikor elkészült az összehurkolással, rákiáltott a Bundásra, hogy feküdjék le. A kutya alázatosan engedelmeskedett. Orbán Péter elszaladt harminc-negyven lépésnyire, egy fa mögé húzódtott, és várta, leste a Bundás mozdulását. A kutya csakhamar fölkelt... most... most fogja a gyújtózsínórt megrántani... Nem... Bundás nem távolodott el a fától. Ősi kutyaszokás szerint előbb végigszaglászta a helyet maga körül. Jobbra térült, balra fordult. A hosszú spárga csak vonszolódott utána, de nem feszült rá a gyújtózsínóra.

Orbán Péter füttyentgetni kezdett:

– Ide, ide, Bundás!...

Csalfán szólt a fütty, mint a Júdás csókja. De a Bundás nem tudta, hogy a halálba csalogatják, örömmel futamodott meg a gazdája felé. A spárga visszarántotta... Most!... most!... Mi a csoda? A gránát a rándításra nem robbant föl... Hibás volna a tűzmatériája? Orbán Péter lehasalt, és közelebb csúszott a Bundáshoz. A bajt hamar fölfedezte. Mialatt a kutya ide-oda forgozódtott a fa körül, a spárga rácsavarodott a gránát törzsére, és így természetesen nem tudott hatni a gyújtózsínóra. Le kellene fejteni a spárgát a gránátról, hogy a gyújtózsínórral megint egy végbe kerüljön... Orbán Péter tusakodott: odamenjen-e, hogy kiszabadítsa a gyújtózsínórt? Az ördögbe!... Hátha mégis húzódik a zsinór s a gránát éppen abban a pillanatban robban föl, mikor ő a közelébe ér?... Most pusztulni el a háború végén? Megint füttyentgetni, szólogatni kezdett a kutyához. Ugrált, rángatózott a Bundás, de a gránát csak nem akart begyúlni...

Orbán Péter megunt a dolgot. Minek annyit esekedni egy hitvány kutyának? Majd csak úgy fog térülni-fordulni, hogy magától is lebonyolódik a spárga.

Elindult hazafelé. A Bundás dolga mégiscsak ránehezedett a lelkére. Hátha ugatni, vinyyogni fog a kötélén? Valami járókelő odamegy és oldozni kezdi a spárgát... Egy rándítás... és...

Megállt, és gondolkozott. Visszamenjen-e, kibocsássa-e a Bundást a siralomházból? Jó, jó, de hátha éppen abban a pillanatban robban !... Bolond história...

Megint megállt, és nagy párát fújt a levegőbe. Abból is rettenetes baj lesz, ha a kézigránát másvalakit talál szétszaggatni. Pedig könnyen megeshetik...

Megfordult, és visszaindult az erdő felé. Hirtelen csak meggyökerezett a lába. A Bundás jött vele szembe az úton. Nyakában ide-oda lötyögött a kézigránát, a spárga pedig hosszan kígyózott utána... Úgy látszik, elrágta a spárgát...

Rémület nyilallott át az Orbán Péter szívéen. Hátha megakad a spárga valami göröngyben s ráfeszül a gyújtózsínorra? Hátha éppen akkor akad meg, mikor a kutya utoléri? A Bundás csak jődögélt vígan az úton. A halált hozza!...

Orbán Péter megfutamadott. Futott, futott lélekveszítve, mint akinek a halál szele fütyöli a marsot. Olykor visszanézett, hát a Bundás is futásra fogta a dolgot. Már halálos közelségbe érkezett... Szent Isten, ha most talál robbanni...

Orbán Péterben hirtelen felvillant a háborús gyakorlat emléke. Lehúzódott egy halom mellé, és hatalmas közápport zúdított az üldöző ellenségre.

A Bundás csakhamar kitért a heves ostrom irányából a szántóföldre, s eltűnt egy nagy barázda földözéke mögött. Orbán Péter beszüntette a tüzet. Egészen beleizzadt az ütközet izgalmába.

Elindult... de most már lassan, óvatosan lépegetett, s minden pillanatban hátratekintett: nem közeledik-e Bundás a halálos kolonccal?

Egyszer csak fölördített a réműlettől.

A Bundás ugyanis oldalt megelőzte, és sebes poroszkálással haladt végig egy szántóföldön a falu felé.

Rettenetes!

Ha hamarabb haza talál érkezni! A gyermekek örömben hozzája rohannak, belecsimpalykodnak, s a spárgánál fogva vezetgetni kezdik. Egy durranás... szent Úristen, kegyelmezz!...

Orbán Péter kétségbeesve futamodott Bundás után. Füttyentgetett, szólogatott hozzája; de bezzeg most nem olyan csalfa hangon, mint az erdőben, mikor a pusztulásba akarta belecsalni. Könyörgött a kutyának.

– Bundás, állj meg, te, Bundás te!...

A kutya üldözésre vélte a dolgot, és meggyorsította a futást.

– Bundás, ne, édes kicsi Bundás, állj meg, te!...

A falu közelében egy dombocska mögött eltűnt a kutya. Orbán Péter összeszedte minden erejét, és ziháló mellel szaladt föl az élre. Fohászzkodott, esekedett.

– Én Istenem, állítsd meg! Én Istenem... A jó feleségem, a szép gyermekeim!...

A domb mögött, egy bozót szélén csakugyan megállott a kutya. Orbán Péter a közelében bukkant ki.

Egy kissé visszahőkölt a hirtelen találkozástól. A kutya gyanakodva húzta le fejét a bozótba. Orbán Péter meredt szemmel nézte: hogy áll a kézigránát? A spárga egyik vége a gyújtózsinóron... a másik a bozótba akadva. Ha megriad a kutya, ha ug-rálni kezd...

Csak egy percig tartott az Orbán Péter habozása. Kitérta mellét, fölszegte fejét, és szembefordult a halállal, mint annyiszor Galícia mezőin, mikor rohamra szólt a parancs.

Előrelépett egypárat. A kutya riadtan kapta föl a fejét.

A halál ráemelte kaszáját Orbán Péterre...

– Bundás te, édes kicsi Bundás... – kért kegyelmet esdő hangon.

Csakugyan... a kutya lelket vett a jó szóból... Visszaengedte a fejét, alázatosan pislogott. Orbán Péter odalépett... végigsimított a Bundás hátán, és a kézigránátot kioldotta a nyakából. Megnézegette... bizony csak a szentige óvta a robbanástól...

Levette kalapját, és a verejtéket letörölte homlokáról. Nagyokat fúj, hogy a szívét meglassítsa... Lehajolt, és gyöngéden, hálásan meglapogatta a kutya nyakát. A falu felé nézett, szép csöndes háztájékára. Az udvaron ott játszadoztak a gyermekek: két fiú és a pöttöm, aranyhajú kisleányka. A szeme megtelt derűs fényel.

– Hát mégsem vészett el minden... én Istenem, legyen hála!...

A MESSZIRÓL JÖTT LÁTOGATÓ

Lassan mendegélt Gergő végig a falu közt. Néha unott, csendbe lankadó hangon elfújta a hivatalos nótáját: „Hallgassatok a szóra – tízet ütött az óra!”

Nagy hiba volna azt gondolni, hogy Gergőben mindig ilyen lagymatagon munkálkodik a lélek. Van ám neki erős, szép zengedelemmel szóló hangja is! Csakhogy Gergő ezt a szebbik hangját a falu derekán szokta elővenni, amikor a Küküllő hídján átmegy.

Mert ott aztán van értelme szép kacskaringósan elzengedezni a tíz órát. Ott hallgatnak is a szóra!... Ott a kiáltás után a bal soron fölpattan egy kis ablak, és egy vidám, fehér arcú, kövér karú kis menyecske virul ki belőle. Özvegy Varga Istvanné, született Kádár Anikó. Fölgerjed és megszívesedik annak a látásáért az ember hangja, kivált az ilyen házasuló fiatalemberé.

Farkas Gergő átment a Küküllő hídján, és köszörülgetni kezdte a torkát.

De hirtelen csak elakadt a lehelete.

A menyecskénél világ volt, az ablakok kacéron ragyogtak ki az éjszakába, mint két tűzben égő, hamis szem. A fénysáv átvágott az úton, és egy kétlovas szekeret világított meg a pázsitos útszélen. A lovak serényen ropogtatták az eléjük tett zsák tartalmát.

– Né, te né, csak nem a havasalji szenes jött el? – dobbant nagyot a Gergő szíve.

A botját hónaljából harciasan jobb kezébe kapta, a fejét fölvetette, és elindult a pirosuló ablakok felé.

Bizony a havasalji ember ült a tulipános ládán. Mégpedig

nem szennyes ingben s kormosan, mintha szekerességből jönne – egypárszor úgy szólt be a menyecskehez itatócseberért –, hanem fehéren és nyalkán kimosakodva. Ezt ugyan nem nehéz megérteni...

Gergő egy darabig mord arccal nézett be az ablakon. Az özvegy a tűzhely körül forgolódott, annak nem láthatta az arcát. De a havasalji mindegyre mosolygott, és jókedvűen pödörgette a bajuszát, mint akinek ugyancsak jói hámlik a hárs...

Látván ezt, nagyon megkeseredett a Gergő szíve. Szeretett volna bemenni a házba, odatelepedni a havasalji szenes mellé, és elrontani a fényes kedvét.

Föl s alá kezdett sétálni a ház tájékán, mint a künt rekedt komondor a kapu előtt.

– Miféle színnel mehetnék be? – tusakodott magában.

Mert nagy kisebbség volna ám jó ok nélkül, leselkedőkép-pen megalázkodva bépironkodni!

Szerencsére a falu tudja, hogy kit érdemesít a hivatalra. Esze szokott annak lenni. Gergő is végül megtalálta a jó címet a bemenetelre.

A kaput becsapta maga után, hadd hallják azok odabent, hogy jön valaki.

– Adjon Isten jó estét!

– Adjon Isten, Gergő! Hát te... – nézett rá a menyecske huncut, szúrós szemmel.

– Bébotlottam, mert kénytelen voltam vele – kétszínkedett Gergő. Majd hangosan a havasalji ember felé fordult: – Atyafi, nem-e a kied szekere áll odakünn?

– Az enyém. Mi baj véle?

– Csak annyi, hogy tilos az útszélen etetni...

– Csak annyi? – vette könnyen a szenes. – Megijedtem volt...

– De onnét eltegye kied a szekerét, hallja-e? – fortyant föl Gergő hevesen.

– No, no! Ki parancsolja?

– Én, a törvény embere! – vágott vissza Gergő, és méltóságteljesen fölemelte a fejét, mint a gúnár az esőben.

A menyecske közbelépett.

– Itt ugyan ne törvénykezzenek, hallják-e! Nézzünk oda, emberei!... Te is okosabban tennéd, ha leülnél – kapta karon Gergőt, és leültette a szenes mellé. Poharat vett elő, és Gergőnek is töltött a mézes pálinkából. Aztán a tűzhöz fordult: púpos, kövér pánkók sütek ott egy tepsiben. Messziről jött vendéget illik megraktálni.

Az emberek elköszönték a poharat, ittak, és lassanként beszédbe elegyedtek.

– Sok bolondot rendel a törvény, öcsém! – szentenciázott a havasalji. – Már mért ne lehetne ilyen széles út mellett etetni?...

– Azt kérdezze kied a törvénycsinálóktól! – háráította el magáról Gergő a felelősséget. A menyecske a pánkóstálat az emberek elé tette, s maga is letelepedett szembe velük. Kínálkodott, és hallgatta a beszélgetést. Most éppen a szenes lováról folyt a szó.

– Olyan két okos állatot nem láttál, öcsém! – vetette magát a szenes. – Mikor én Medgyesen eladom a szenet, hát fölhámozom, és útba állítom őket: „Gyi, Tüzes, Betyár!...” Magam pedig beléfékszem a szekérbe, s akár meg se ébredjek hazáig. Nem kell azoknak gyeplőzés.

– A lónak nagy esze van! – vélekedett Gergő.

De a szenes nem ment bele az általánosításba. Nem akart megosztozni a dicsőségen. Akkora esze azért semmiféle lónak sincsen, mint az övének. Jelesnél jelesebb történeteket mondott

el a saját lovai okosságáról. A mesebeli táltos buta számár az ő lovaihoz képest.

Gergő egy-egy nagy mondás után vágott a szemével a menyecskének, s oldalvást csúf arcot csinált a szenesre.

De a menyecske sehogy sem akart egy követ fűjni vele. Nem viszonozta a hunyorítást, sőt mintha rossz néven vette volna. Áhítattal hallgatta a szenest, kedvesen szólogatott közbe.

Gergőt nagyon elszontyolították a kudarcok. Ohó, hiszen ezek értik egymást titokban! Ezek egy húron pendülnek.

Jól van, menyecske! Hát csak azért sem leste többet a pillantását, hanem ásított nagy kényteleneket, mint aki torkig van a társasággal. Megállj, csalfa lélek! Farkas Gergő nem bojtorkánkodik!...

– No, nekem tovább kell mennem! – szólt, és kiürítette a poharat. S csak azért is barátságosan parolázott a szenessel, és jó időöltést kívánt a menyecskének.

Künt a sötét, hűvös utcán nagyokat lélegzett Gergő. Sójajtsónak is vélhette volna valaki azokat a mélyből jövő reszketős hangokat.

A keserűség mindjobban elhatalmasodott a Gergő szívéen. Az Isten verje meg azt a havasalji medvét, hát ez mit tett föl magában? Csak nem gondolja, hogy Kádár Anikót elviszi innét a maga kietlen, havasi földjére.

Ohó, jó lesz itt idején közbesuhintani!...

Gergő megforgatta a szeges botját a levegőben. Csak úgy futtában ráhányni a derekára, amint a szekérben ül hazamenet. Attól meggondolja magát.

Keresztülment a Küküllő hídján, s megállott a töltésen. Forrt, háborgott a fekete lé a fazekában.

Leült, és nekimergesedve várta a szenest. Biztatta, uszította magát.

De a szenes egyre késlekedett. Idővel pedig a húr megeresz-
kedik a muzsikán. Visszás, zavaros hangok szólaltak meg a
Gergő lelkében, lankasztó kedvetlenséget kezdett érezni. A
szeme előtt csúnya látományok karikáztak.

Fölugrott és erre-arra lépegetett.

– Nem, mégsem volna becsület orozva rajtaütni! – fontol-
gatta. – Gázság volna, tolvaj, útonálló cselekedet... S éppen a
törvény fölesküdt emberétől! Előbb szót kell érteni vele, meg
kell mondani neki, hogy a más gabonájába vágta a sarlóját. Az-
tán ha nem ért az okos szóból...

Megint visszaindult a lámpavilág felé. Hogyan álljon szóba
a szenessel? Megállítsa a szekérét? Nem, ez nem volna bölcs
dolog, a szenes gyanúsna találhatná a fogadatlan prókátorsá-
got. Mert azt mégsem mondhatja meg így, első szóra, hogy ő
számít az özvegyre. Okosan kell azt megcsinálni.

Hiába, ahol ész van, ott nincs hosszas fönnakadás!

Gergő a havasalji ember szekéréhez ment, a lovak elől el-
vette a zsákot, s a szekérbe pakolta, aztán fölvette a hámszert,
fölült a szekérre, és rászólt a lovakra:

– Gyi, Tüzes, Betyár!

Darabocskáig a pázsitos útszélen hajtott, hogy a zörgés ne
hallatszodjék, majd kikapott az útba. A felszegi kaptatón meg-
lassúdtak a lovak. Gergő a gyeplőt a lócsbe akasztotta, maga
pedig hátul a saroglyán kiugrott a szekérből. A sötétben elhall-
gatta, hogy a lovak milyen jóízűen kocognak haza, a Hargita
felé.

– A nagyokos, tudós lovak! – hunyorított Gergő utánuk.

Egy kapuküszöbre telepedett, és várta a szenest.

– Most aztán ő fog engem megszólítani! Gyalogszeres em-
berrel könnyebb beszélni, mint szekéren ülővel...

Végre jött a szenes. Gergő messziről észrevette, mert egy

fordulónál gyufát gyújtott, és a szekérnyomot vizsgálhatta. Fölállott, és szembement a szenessel. – Né, né, miféle kísértet? – szólt Gergő csodálkozó hangon.

– Te vagy az, öcsém? – nézett a szemébe a szenes megörvendve. – Nem találkoztál a szekeremmel?

– De bizony, itt haladt el az imént! Hogyhogy? Kied nem feküdt benne?

– A gyeheknában feküdtem! – tört ki a szenes nagy haraggal. – A cudar gazember csillagát, aki elengedte a lovaimat... Hát ez már micsoda gaz csúfság?

– Jaj, itt gonosz népek laknak, atyafi! – csóváltatta meg fejét Gergő.

– Tőlem elférhetett volna az ebugratta. Én ugyan senkit sem bántottam.

– Bizonyosan az fáj valakinek, hogy ehhez a menyecskéhez jött kied. Mert úgy tudom, itthon is akadna ennek kezefogója. Csuda, hogy beérték ennyivel, mert gyilkos, pogány nép az idevaló, ha egyszer fehérmépről van szó.

Gergő leste a szenest, hogy elváltozik-e az arca a veszedelem hallatára. Ez azonban mintha nem is hallotta volna az ijesztést. Csak hümgetett és dohogott magában.

– Pedig nem fogom utolérni a dögöket. Mind egyfolyvást haladnak azok most hazáig – szólalt meg elkeseredve.

– Mit tűnődik kied azon? Magukra is baj nélkül hazatalálnak azok, amint kied az erkölcsüket dicsérte.

– De a keservit, nem is a lovaimért tűnődöm én, hanem magamért. Nyolcvan kilométert kell nekem most már gyalogolnom.

– Tyüü, olyan nagy út? – hüledezett Gergő. – Csak nem vág kied neki most éjjeli nyugalom nélkül.

– Neki én! De hát mit is csinálnék?

– Vet ágyat a menyecske. Forduljon vissza kied... – zörgetőzött Gergő a bokor körül.

– Én? Nem én, öcsém, ahhoz az álnok angyali képhez – tiltakozott a szenes méregbe jöve.

– Mit, hogy a menyecske...

– Kétszínű huncut az!

– Ugyan no...

– Hiszen láttad, hogy milyen kedvem kereső, nyájas volt a szentem. No, aztán kimutatta a foga fehérit.

– Rossz választ adott kiednek?

– Nem kérek én olyan hamar választ, öcsém. Én előbb a zúzájába szeretek nézni a fehérnépnek, aminthogy ennek is odanézttem.

– No, véthet is kied...

– Jó, hát ítéld meg, elmondom. Mikor elbúcsúztam a menyecskétől, hát ő is kikönyökölt utánam az ablakon. Az útról nagy ijedten visszaszólok neki, hogy – mondom – itt hagytak a lovaim... hova a nyavalyába tűnhettek el? Hát erre, ugye, komoly szót vár az ember meg jó tanácsadást. A menyecske pedig csak tréfálkozik hebehurgyán.

– No, a nagyokos lovai kiednek! ... – Én ránézek csodálkozva.

– Nem a maguk indulatjából mentek el azok, galambom – mert vagy ellopták, vagy csúfságból útnak eresztették...

– Bizonyosan csak útnak eresztették... – válaszol a menyecske, s a szájára szorítja a kendőjét.

– Bár a kedves bakter öcsémmel találkoznom – tűnődöm... Hát a menyecske nem tudja magát tovább túrtóztatni... kitör belőle a kacagás, fulladozik, harsog, mint a fergeteg, omladozik a párkányra... Nézttem, nézttem, de aztán csúful odavágtam neki: – Ugye, galambom. Hát kacagj az édes, kedves nemzetsé-

geden! S azzal otthagytam, mint a kergeteges bolondot. Mert köszönöm én, öcsém, az olyan szeretetet, amelyik csúfolkodik velem a bajomban.

Gergő hallgatott. Csombolygatta a száját, és sűrűn pislogott.

– Már az igaz, akit egyszer az asszony kikacag!...

– Hát itt süllyedjen el a gaz falujával együtt! – átkozódott a szenes. – Ajjaj, nyolcvan kilométer!... No, adjon Isten minden jót, kedves öcsém! – nyújtotta kezét Gergőnek. S kárpálódva, morgolódva elbaktatott a sötétben.

Gergő kis ideig utánamosolygott a havasalji embernek. Aztán gyorsan elindult, hogy a Küküllő hídjánál még most próbát tegyen a szépen, hívogatóan zengedező hangjával: „Hallgassatok a szóra...”

CSERGŐ HITET TESZ

I

Kegyetlen, nagy ereje volt az őszi forró nyavalyának, még a Hargita pásztorembereit is meggyérítette, Csergőnéét szempillantás alatt föld alá tette, pedig őt ugyancsak marasztották hozzártatózói: az ura és fogadott fiuk, Bertalan.

Mi lesz most már ezekkel a kietlen, havasi szálláson? Télen még csak elkínlódnak a tűzhely füstje mellett, de mi lesz tavasszal, amikor a csordajárás megkezdődik?

Asszonyt kell állítani az odalett asszony helyébe! Ebben Csergő Kelemen s a fogadott fia, Bertalan tökéletesen egyek voltak.

De melyik írasson társat a nevére? Hónapokon át folyt erről a szó a havasi magányosságban.

– Fiatalt illeti a szerencsepróbálás, én már így, rideg állapotban is elhányódom mellettetek! – mondott utolsó szót Csergő Kelemen. – Láss asszony után, Bertalan!

Végigszámolgatták a szomszéd szállások leányzóit, de Berti elméje egyiken sem tudott megállapodni. Ki dísztelen személy volt, ki tudatlan, ki föld szegénye.

De miért is elhabarni a dolgot? Tavaszra kell az asszony!

Berti farsangra betelepedett a hegyből a fáluba. Ott majd megmutatkozik a szerencse: sűrű eperből szebbet lehet szakítani!

Meg is mutatkozott: füvek zsendülésére asszonyt hozott Berti a pásztorházba. Hajdó VÉRIKÉT, nyájas szólású, kellemes szép személyt. Csergő Kelemennek is apai kedvére valót.

Most már teljes volt a háztáj... csordainduláskor jó reménységgel kezdték meg a pásztorok új esztendejét.

II

Már átestek a legnehezezen, együvé jámborodott a nyáj. A de-
lelőn is megültek döfölődés nélkül.

Egy napon deleléskor azt mondja Berti Csergőnek:

– Keresztapám, én kitekinténék a házhoz, otffejejtettem a
bicskomat, nagyon félszeg vagyok bicsok nélkül.

– Hát csak eridj ! – pillantott Csergő helyeslőleg. – Majd én
fölvérem a csordát.

Vidáman inalt ki Berti az erdőből, végig a füves hepehupá-
kon, a zsindeles szállás felé. S még sebesebbre fogta lépését,
amint meghallotta, hogy Vérike énekléssel mulatja magát a
házban. Már baloghajtásnyira közeledett a házhoz, amikor meg-
csendesítette sietségét, s erősebben kezdett figyelni az énekre.
Az ének szava is, amint most Berti értelmét vette, olyan keser-
ves volt, hogy a friss tej is megsavanyodott volna tőle. Azt éne-
kelte Vérike:

Fúvom az éneket, de nem jókedvemből,

Csak a bú mondatja szomorú szívemből.

Bertinek bizony nagyon rosszul esett Vérike kesergése.
Ezért kellett olyan nagy vágyakozással ideloholni? Ennek a
gyászos éneknek a meghallgatására? Legjobb volna visszafor-
dulni, hadd siratózza magát kedvére a szomorú lélek.

Mégis rányitott Vérikére.

– No, te ugyan elereszkedtél, hallod-e! Ugyancsak siratod a
leányéletedet.

– Hát ez miféle kitalálás?

– Hallottam az énekedet. Azt mondod, hogy szomorú szí-
vedből...

Vérike nagyot kacagott, s Berti felé legyintett a seprűnyéllel.

– Ó, te bohó, mit beszélsz? Nem szomorúságból fújtam, csak az ének hozza olyan szóval.

– Hát miből fújta?

A menyecske arca most már elszontyolodott.

– Hát tudd meg, félelemből! – sajdukt panasz a hangjában. – Úgy félek itt egyedül! Hallod-e, milyen csúnyán orgonálnak a fenyőfák?

Berti megenyhült, elmosolyodott.

– A fenyőtől félsz? A rossz emberektől kell félni, nem az ártatlan fától. A rossz emberek pedig a faluban laknak.

De Vérike megint csak sóhajtott.

– Hidd el, Berti, olyan rossz az egyedülvalóság!

– Őrzőt állítsak melléd? Valami mézes-mázos nyalka le-gényt, ugye? Azt szeretnéd? – kötődött Berti.

– Nem, hanem... megmondjam?

– Mondd meg, ha nem titok.

– Vigy magaddal, mikor a csordával mész. S szépen beszél-gessünk, te!...

Hát ez már megint balul esett Bertinek. Csak idő múltán tu-dott szót venni rá.

– Hm, te hát azt szeretnéd, hogy naphosszat utánam csel-lengj? Én pedig nem azért vettelek el, hanem azért, hogy itthon forgolódjál.

A menyecske szája durcásan megrándult.

– Nem engedsz magaddal? Akkor ezután is fújni fogom a magamét...

Csekély szóváltás volt ez, de ennyi is nagy tanulság volt Berti számára. Rendre mutatja ki magát az asszonyi természet. Hogy a fenyők szavától fél!... Az a baj, hogy igen járós, nyug-hatatlan szája van. Örökké csak beszélgetni s hejehuján nevet-gélni... ez aztán szép elszánás az életre!

Keresztapjának is elpanaszolta kedvetlen tapasztalatát.

– Majd kinövi! – vette könnyen Csergő. – Leszokik a csacsozásról, ha nem folytathatja...

Vérike pedig tovább nyűgölődött. Mind csak azon sóhajtozott, hogy ő nincs ehhez a szótlankodáshoz szokva, neki beszélgető társ kell, ő már magával kezd pörlekedni elhagyatottságában.

– Én pedig nem tudok segíteni rajtad! – vonogatta vállát Berti.

– De tudnál, ha jó lélek volnál! – csattant föl egy napon Vérike. – Hozd ide anyámat, vele könnyebben fog telni az idő.

Ohó, ez új dolog!... Vagy talán csak a szó új, a terv régen, még a házasság előtt kelt? Úgy lesz... Kicsinált dolog ez! Vérike majd maga mellé fogja költöztetni anyját, így főzték ki ezt maguk közt. Meghiszem, könnyű élet volna Hajdóné számára a kész kenyér mellé ülni erős, dologtehető korban!

Csergő az asszonyi fortélyra vélekedett, s erősen intette Bertit a vigyázatra.

– Össze ne költöztessd őket! Elveszett borjú az, amelyik választás után megint rákap a szopásra...

Az osztozódás mind csak folyt a házban: jöjjön-e a Véri anyja, vagy ne jöjjön? Nyár derekán mérges hergés-morgás támadt a fiatalok között. A menyecske ugyanis arra kényszergette Bertit, hogy búcsúkor, a hét végén menjenek haza a faluba. A férfiak ezt a kívánságot sem pártolták. Nem jó, hogy Vérike lássa a falu vigasságait, mert aztán még nehezebben fogja szenvedni a havasi magányosságot.

A menyecske pedig napról napra jobban megátalkodott menő szándékában. Bertalan végül súlyos ítéletet mondott fejére:

– Jól van, asszony, menj el, de ide aztán többet ne fáradj vissza!

Bizonyosan megijed a kemény szótól, s nem akaratoskodik tovább!

Hát ezt ugyancsak oktalanul remélték a férfiak. Mert a búcsúra virradó este, mikor a csordával elékerültek, seprút találtak az ajtó előtt keresztben. És az átalvetőt nem találták a fogason.

– No, amíg én feléje nézek! – fenekedett Berti.

– Ne is nézz! – adott igazat Csergő. – Ott vétettük el a dolgot, hogy nem innen, a havasi szállásokról választottunk aszszonyt. Az idevalókat mégsem erőlteti olyan nagy mértékben a világi társalkodás!

III

Az újabb árvaságban a gond súlyosabb fele Csergőre nehezedett. A házi bajokat is igazgatta, Bertit is vigasztalta, amiből tehetett.

Egyszer nagy dicsérettel adózott keresztfiának.

– No, ma jól emberkedtél a farkassal, Berti. A gaz tolvaj borjúhúst akart vacsorázní, de vitte az irháját, amint orron csaptad a fejszével.

– Az a baj, hogy vitte! – kicsinylette Berti a maga érdemét. – Az lett volna az igazi, ha itthagyta volna.

– Bátor cselekedet volt az, hiába!

– Bátorsággal éppen érdemtelenül tisztel kied. Gyöngye lélek vagyok én, az éjszaka sem tudtam aludni nagy félelmemben.

– Ugyan ne ámíts, te! – kacagott Csergő. – Idebent aludtál a házban, ugyan mitől féltél volna?

– Egér jár az ágyamban. Engem pedig a világból is ki lehetne szalasztani egy haszontalan egérrel. El nem mertem aludni, amint az egér matatását meghallottam.

– Vajon egér volt, te? Hát ez ugyan nagy csodámra esnék.

Megvénültem a havason, de nem emlékszem, hogy háziegért láttam volna. Egyéb férget eleget láttam: medvét, farkast, hiúzt, rókát, mókust de kicsi egeret... nem bírja az a havasi ájert.

– Pedig egér volt az!

– Hacsak a menyecske nem hozott a faluból holmija között! Ez, ládd-e, megeshetik.

– Itt bujkál valahol! – nézett körül Bertí nagyszomorán az üres házban.

– No, nem sokáig! Kutya legyen, ha le nem borítom a kalapommal! – köpte markát Csergő.

De azon a napon nem ért rá az egérvadászatra. Másnap pedig Bertí megint álmatlan, eres szemmel állt a csorda mellé.

– Az éjszaka még bolygósabban viselte magát! – panaszkolta Csergő kérdésére.

– Az egész házat fölforgatom, megállj !

Most csakugyan nekiveselkedett az egérfogásnak, tövéről hegyére fölhányta a házat. Még a régi pipaszurkálóját is megkapta, de egérnek nyomát sem találta. Bertí pedig másnap is színtelen volt s rosszkedvű. Panaszkodott az egérre.

– A pizok... úgy látszik, elül virradatkor! – kárpálódott Csergő. – De kifogok én rajta. Ma éjszakára én is betelepszem a házba, s kihallgatom a járását.

Azt művelte, este a ház küszöbén telepedett meg. Onnan az egér mozgását és a csorda pihenését is figyelni lehet.

Bertí rosszul nyugodott az ágyban. El-elszundított, föl-fölserkent.

– Bánt-e, te? – kérdezte Csergő.

– Itt jár a bal oldalamon. Mintha az ingem alatt szaladozna...

Csergő égő szálkát hozott a kalyibából, lábujjhegyen a Bertí ágyához lépegetett, s fölkapta a pokrócot, erre-arra vizsgálódott.

– Nincsen... nincsen! Úgy látszik, csak álmodban látod.

Berti alkalmasint csúfságnak vette keresztapja megjegyzését, mert nem panaszkodott tovább. De tovább is elszontyolodva járt a csorda után. Eléggé fájt ez Csergőnek!

– Én már nem tudok kifogni azon a gaz férgen, találj ki te magad valamit! – mondta egyszer.

– Hát én gondoltam is valamit!

– Mit, hé?

– Macskát hoznék a faluból. Egérnek macska a veszedelme...

– Ejnye, de okos gondolat! – örvendett meg Csergő. – Az kell hát... egy serény, jó macska! Az nyakon csípi a pimaszt. Még ma este szaladj be érte a faluba.

– De mit csinál kied nálam nélkül a csordával, ha nem fordulhatnék mindjárt vissza?

– Majd ideszólitom a túlsó hegyből valamelyik szénégetőt. Vetek neki egy kis napszámot, szívesen eljön.

Most aztán nagyon megelevenedett Bertalan.

– Akkor hát ma este bemegyek a faluba.

El is sajdult nagy sebesen naphaladtakor.

Leste másnap Csergő az ösvényeket, de hiába, nem érkezett Berti. Harmadnap is leste... hát csakugyan déltájban fölbukkant Berti szalmakalapja a Baglyos-hegy tetején. Nézte Csergő, de mind nagyobb szemmel, mert hát dehogy macska... két fehér-személy jődögélt Berti után, egyiknek piros kendő volt a fején, a másiknak fekete.

– Mégis nagy oktan állat voltam én az egér dolgában! – ütött homlokára Csergő. – Hát az anyját is... hm!

A Vérike anyjának is – amint rövid napon kiderült – ugyan-csak friss, eleven szája volt. Mozgásában sem volt fogyatkozás, szorgalmasan tett-vett a ház körül, szusszanás nélkül perdült föl a tornác meredek lépcsőjén. S fenejől állt neki, mikor a kendő-jét menyecskésen hátrakötötte... Nappal leányát tartotta vidám beszédekkel, de nem fogyatta mind el, este az apatársnak is tudott juttatni belőle. Mert az apatárs, amint annyira szokták egymást, esténként a házhoz ögyelgett a kalyiba tüze mellől, leült a tornác elé, s elhallgatta az anyatárs nyájasságait. Késő éjszakáig folytatták a beszélgetést, mert az anyatárs a hátsó szobában lakott, nem verte föl aludni tértében a fiatalokat. A tornácra könyökölt, s vígan turbékolt lefelé, mint a vadgalamb a száraz bükkfa ágán. Szavára ügyelő, rendes asszony volt. Ha Csergő véletlenül hamisságot kevert a szóba, az anyatárs kegyesen megintette:

– Fiatalt illet a világi bolondság, apatárs! Hozzánk, időkorosokhoz a töredelem illik, mi már csak a lélekre tekintünk!...

Azért ő sem vetett meg minden földi jót. Például nagyon szerette a havasi málnát, áfonyát, kései epret. Volt is része benne, mert Csergő kosárszámra szedett neki a vágott oldalakon. Köszönte az asszony a szívességet, de mégsem annyira, hogy Csergő elhiggye magát.

– Legalább ebből részesüljünk! – sóhajtozott. – Bezzeg odabent a faluban eszik a sok jó édes almát, mézes vackort, moskotály szilvát. Csak úgy dúskálnak a sok jó gyümölcsben.

Az apatárs előbb Bertire hunyorított, úgy felelt az anyatársnak:

– Majd mi is megkóstoljuk. Csak így tartson a jó meleg pár napig, nekünk is lesz édes vackorunk.

– Vadvackor lesz az! – nevetett az asszony. – Hiszen az sem megvetendő, ha jól elkészül.

– Oltott vackor lesz az, anyatárs!

– Ühüm! – erősítette meg Berti.

Tudták ők ketten, hogy mit újítanak a fehérnépeknek. Úgy állt ugyanis a dolog, hogy Csergő Kelemen sok mindennel próbálkozott hosszas pásztorsága alatt. Régen, még Berti kívánós gyermekkorában próbát tett, vajon megerem-e a gyümölcs itt a havason? A verőfényes déli oldalak vad csemetéit beoltotta falun metszett nemes gallyakkal. Bizony a jó igyekezetnek nemigen volt foganatja. Alig két-három almafa akadt meg, s azoknak is kevés örömét érte Csergő, mert hol a Hargita dere vette virágjukat, hol a korai hóharmat feketítette meg bogyójukat.

De volt egy vackorfa, annak az oltása nemcsak megeredt, de szépen felnövekedett, s minden második-harmadik évben bő terméssel örvendeztette meg Csergőéket. Most éppen termőkédvében volt, arra vetette számítását Csergő.

Pár nap múltán az apatárs jó tarisznya vackorral állt a család színe elé. Micsoda ízes, illatos portéka! – álmétkodott az asszony. Csak úgy olvadozott a szájában. Hogy ilyen gyümölcs teremjen itt a havasok birodalmában!

Csergő Kelemen nagyon jó kedvvel tette ezt a szolgálatot, estéről estére nagy bőséggel hordta a vackort a házbeliek örömére.

– Talán túlságosan is fárasztja magát! – sópáncodott egyszer az anyatárs. – Miért nem megy Berti? Elég fáradság a csordával vesződni vén embernek.

– Vé-é-n? Vén a fogatlan ló, hallod-e! – ropogtatta meg a pipaszárát Csergő.

Csak azért is maga gazdálkodott a vackorral.

Egy este mérgesen érkezett haza a szüretelésből. Színéből is kikelt haragjában.

– Lopják a vackort! – újságolta.

– Ki kapott volna rá? – csodálkozott Berti.

– Bizonyosan valamelyik éhenkopp szénégető. Idelopózik a túlsó hegyből.

– Ugyan hagyja, apatárs! Hadd részesüljön más is Isten áldásából. Egyet se sajnáljuk! – kegyeskedett az asszony.

– Nem sajnálnám én, ha legalább becsületesen lopna! De hitvány ember az! Nem elégszik meg azzal, hogy az érettségét elviszi, hanem az éretlenjét leveri s elkárosítja. Most is tele van a fa alja éretlen vackorral.

Hát ez csakugyan nagy hitványság. Becsületre kell tanítani, aki ilyen kártékonyságra vetemedik. Csergő Kelemen és nevelt fia, Bertalan kimondották, hogy törvényt tesznek a vackorfa rongálóján. Bizonyosan este történik a lopás, holdfeljötte után. Holdvilág nélkül nem is lehet azon a martos, bokros helyen járni, kivált idegen embernek. Csupán egy csapás van, ahol a fához lehet férközni.

– Megállj, hitvány kártevő!

Másnap este mind a ketten baltát vettek karjukra: hátha többen vannak a lopók? Berti a szárítókötelet is vállára hajította: hurok kerül a tolvajra! A csapáshoz siettek. Innen kezdve lábujjhegyen osonkodtak a vackorfa felé. Az ösvény kanyarulatánál megmutatkozott a valóság. Hát igaz volt a gyanú! A vackorfa ágai közt zsványkodott a szenes. Fekete ing, nadrágja élesen látszott a hold fényében. Időnként csengése is hallatszott Csergő nagy bosszúságára.

Kissé visszahúzódtak, s megsuttogták a haditervet. A hold mindjárt felhők alá búvik... Berti akkor szaladjon a fa alá, kiáltson föl a zsványra, s rázza meg jól a fát. Bizonyosan megijed a gonosz, s lecsúszik a földre... akkor Berti hirtelen hur-

kolja derekára a kötelet. Csergő ezalatt maradjon az ösvényen, s ha meg akarna sirülni az atyafi, állítsa meg a baltával.

Így kezdődött. Berti kitört a bokrok közül. Előköszönően egy kővel odadurrintott a szenes felé, majd előreszaladt, s föl-sivalkodott a lombok közé:

– Szállj le tüstént, gazember!

Rázni kezdte a fát, de nem kellett sokáig fáradoznia, mert a szenes ijedten suvadt le a fáról.

Veti Berti a hurkot túlfelőlről, de a tolvaj nem áll kötélnek, hanem mellbe vágja Bertit, de úgy, hogy az mentest a bokrok aljáig bucskázik. S ez nem elég, hanem utána a szenes, s rongálni kezdi Bertit.

– Jaj, ne hagyjon, keresztapám, jöjjön a fejszével! – ordít Berti.

Szalad Csergő Kelemen, emeli a fejszét a fokával... akkor látja, hogy nagy vétség történt a tolvaj személyében, nem kétlábú szenes az, hanem négy lábú... vagyis medve-féreg, mégpedig a nagyjából. Fordítja ő is a fejszét élére, nyírni kezdi a medve kontyát... de hát nem lehet bátran működni, mert Bertit is féltetni kell a vágástól.

Szerencsére a medve is megsokallta a cirógatást, elfordult Bertitől, s két lábra állva neki Csergő Kelemennek! Ez már aztán kezeügye volt Csergőnek! Most már lehetett forgatni a baltát, kivált mert a hold is kibújt a felhőből, s rájuk meresztette ijedt, fehér ábrázatát! Jól szolgált a balta, kitelt a halálos ítélet a tolvajon. Földre zuhant nagy morgással, de a morgás is mindjárt elcsendesedett egy hosszas, keserves sóhajzásban.

Csergő Kelemen a fiához szaladt, biz annak mellét, karját, lábát cudarul megcsúfolta az átkozott féreg. Ölben kellett hazavinni. Nyilvánvaló, hogy nem lesz belőle lábönjáró ősz előtt, csorda oszlásáig.

Már most ki lesz Csergő segítsége a marhák őrzésében? Nagy tanakodás folyt erről Berti ágya mellett. Sok ága-boga, híme-fonákja van ennek a kérdésnek, jól meg kell gondolni. Legjobb volna, ha a segedelem kitelnék a háztól s nem kellene új szájjal terhelni a csekély pásztorbért.

Végezetül indítványt tett Csergő:

– Vérique maradjon az ura mellett, s kötözgesse sebeit, te pedig, anyatárs, tarts velem a csorda őrzésében.

Az anyatárs nem tiltakozott, de a kegyességről világért meg nem feledkezett volna.

– Az a kérdés, tesz-e kied hitet velem, mert hit nélkül nem bódorgok kieddel az erdőben! – mondotta.

– Hitet is teszek, ha kívánod.

– Hát lábbelit vesz-e kied nekem, vagy meztláb akar járatni a csorda után?

– A hit után lábbeli is jár. Meg ruházat télire.

– De miből? Nincs kiednek olyan nagy keresménye!

– Hát a medvebőr? Kitelik annak az árából! ... – oszlatta el Csergő nagy büszkén az anyatárs kétségét.

SZEGÉNY EMBER DICSŐSÉGE

Cséplésen, répaszedésen jól kerestek Csik Balázsék, s utóvégül tele bugyellárrissal ültek vonatra Brassó tájékán, hogy karácsonyi nyugovóra hazakövetkezzenek Malomfalva községébe.

Mindenki elismerte, hogy Csik Balázsé az érdem: ő volt a cimboraság feje. Rendtartó ember ő, tudja, mi az igazság. A munkát megköveteli népétől, de a járandóságot is hiány nélkül ki tudja szedni a gazdák szűk markából. Azt mondja: Úton igazság, otthon barátság! Hej, de bíróságra termett ember volna, ha szegény embert is közel eresztenének a hivatalhoz.

Így tanakodtak a kenyeres társak a vonat padjain.

S hol szemtől szemben, hol fél füllel, csak elkapta Balázs a neki juttatott szép szavakat. De csak félig való öröme telt a dicsőségben, mert mind azon füstölgött magában: mért nem hallják az ő jeles ember voltát odahaza, Malomfalván is! Ha nem egész faluszeriben, legalább a falu derekán, vagy ha még szűkebb helyen, akkor abban a kis zsendelyes házban, amelynek özvegy Nagy Péterné ifjasszony a lakója. Ott úgy értékesülnének a dicséret szavai, mint nevelő eső a zsendülő vetésföldön! ...

Ilyen belső égedelmek dolgoztak Csik Balázsban ülven az ő népe között. A vonat pedig ezalatt megérkezett Segesvárra. Nagy alkalmatlanság, de úgy van: itt a székely nemzetnek le kell szállnia a nagy vaskabalaról, és föl kell ülnie a kis kabalára, amely Segesvár és Udvarhely között fújja a párát csöndes haladtában...

De ehhez a vonatcseréléshez is szerencse kell ám! Csik Balázsék például nem találták el. A nagy vonat elálmoskodta a

pontos érkezést, nosza fölmérgelődött a kicsi vonat, s elugrott Balázsék nélkül Keresztúr felé.

Most aztán mit csináljanak a kenyerestársak? Várjanak-e késő éjszakáig, vagy gyalogszerrel nekivessék mellüket a Hargita szelének?

Süsse ki Balázs, nála van az úti tudomány!

Rendre fődél alá szivárogtak a szomszédos vendéglő asztalai mellé. Sanyarú, szárító szél fúj odakint, nem árt egy kis meleg öntözés...

Balázs pedig ott tusakodott alá s fel a vendéglő kapuja előtt. Hej, ha jószerével lehetne hazaérkezni! Úgy kellene, hogy a menyecske lássa meg: milyen nagy tisztessége van neki a cimborák körében!...

Ahol a szív telve, ott mozog az elme! Csik Balázs előtt végül megvillant, hogyan lehetne teljes dicsőséggel megérkezni Malomfalvára, özvegy Nagy Péterné ékes tekintete elé.

A vendéglő előtt üres teherautó állt. Hol a sofőrje? – nézett utána. Ugyan hol lett volna? Az is ott volt a vendéglőben, békésen szunnyadozott a kályha mellett. Balázs a kályha mellé állt, s néhány erős köhintést eresztett a sofőr gyökkintgető feje felé.

A tényérsapkás ember föleszénkedett, s ránézett Balázásra.

Balázs elmosolyodott, s nyájas hangon kérdezte:

– Miért nyugtatja az úr a motort, tán bizony nagy út előtt áll?

A sofőr nem vette rossz néven a barátságos közeledést. Biz ő nem jókedvűből lopja itt a napot. Petróleumot kellene kivinnie a zsákodi malom számára, de a hordók csak holnap délelőtt érkeznek meg. Addig itt kell vesztegetnie az időt.

Balázs intett embereinek, néhányan az udvarra léptek, s megbeszélték az alkalmat. Hiszen, ha nem kerülne sokba... Szép dolog volna, úri dolog volna! Nagy tisztesség volna, ha autóval térhetnének meg a kétkéz-keresetből! Látnák a fefuval-

kodottak, hogy a szegény ember is munkája után meg tudja kóstolni az úri utazást.

Próbálja meg Balázs, tapasztalja ki a sofőr eszét!

Visszaszállingóztak a szobába, Balázs pedig a kályha mellé állt, s fűtőztetésre fordította tenyerét.

– Jó kenyér az úré! – vetette oda a sapkásnak. – Csak bizgati azt a kerek micsodát ültében, sem ina nem reszket, sem dereka nem szakad, s kapja a jó fizetést hónapjára.

– Bár úgy volna, de nem úgy van! Bár sofőr volnék s a más terhére élnék, de az a baj, hogy tulajdonos vagyok... Az a baj, hogy enyém a gép!

– No, hallja, hát baj az? – álmétkodott Balázs. – Akinek olyan szép nagy gépe van...

– Bizony baj, mert nincs kereset! Márpedig tudnivaló, hogy az a teherautó, amelyik többet nyugszik üresen, utóvégtül kifut a tulajdonos alól.

Balázs vágott egyet a szemével a fülelő társak felé. Most fordul a kerék!...

– Bizonyosan ott a baj, hogy a tulajdonos úr igen drágás. Túl sokat kér a fuvarért! Mai világban nincs keletje a drága mulatságnak.

Most vette észre magát a sapkás ember. Ohó, itt nem nyájaságból foly a szó. Né, hogy süt feléje az emberek szeme!

– Aztán hová kellene? – tapintott mindjárt elevenre.

– Messzeckére! Amoda Malomfalvára.

– Hány kilométer?

Számígtatták, ez is, az is hozzátetett – lehet vagy ötven kilométer –, de bizonyosat senki sem tudott mondani.

Végre megegyeztek a kilométerkövek száma szerint. A tulajdonos úr számlálja meg, hogy Segesvártól Malomfalváig hány számozott kő van.

Nosza, nagy bolydulás támadt a szobában az egyezség létrejöttére. Csik Balázs embereket szalasztott szét: tereljék nyájba a félrejárókat. A tulajdonos úr kiszaladt, megberregtette, útra készítette a motort, majd lócákat hozott ki a vendéglőből, s utasainak nagy tetszésére odahelyezte, ahol kevésbé érzik a rázás. Úri utazás lesz ebből, meglátjátok!... Balázs megfúvatta a dudát, jó erős hangja van, faluszéltől faluszélig fog hallszani. Hej, amikor az alszegi lejtőn bedurrannak a faluháza elé... Lesz nagy összefutás! Bizonyosan a menyecske is oda fog libbenni édeskedvesen, s nem sajnál pár nyájas szót a jól járt emberek vezetőjétől...

A tulajdonos úr elhelyezte a köznépet a lócákon, Balázst pedig elől, maga mellé becsülte, még pokrócot is juttatott neki.

Most aztán neki az útnak nagy sebesen! Csik Balázs magasztalása újra kezdődött a lócákon. Nagy ész!... Hogy ezt is így ki tudta találni! Nem kerül többbe, mint a vonat, s nem kell unalomból italba elegyedni. Még napvilág otthon lesznek Malomfalván.

Keresztúr városa előtt összetanakohtak: kissé meg fognak állni a piacon, bemennek a boltokba, a gyermekeknek cukrot, kiflit vesznek, az öregeknek dohányt. A tulajdonos úrnak sem volt ellenvetése, ő is benéz abba az üzletbe, ahol az autóalkatrészeket árulják, kifizeti valami adósságát.

Ott álltak meg az Oroszlán-vendéglő előtt. A boltok közel voltak, mindenki hamar elvégezte vásárlását. A tulajdonos úr azonban hosszabb időt töltött a maga dolgával.

Telt az időből, tanakohtak, vetekedtek, végül emberséges határozatra jutottak. Mégiscsak úgy kívánja a becsület, hogy Csik Balázst egy pohár borral megkínálják. Közölték Balázssal, hát ő sem veti meg a jóakaratot, így aztán egyértelemmel bekövetkeztek az Oroszlánba s kikérték az áldomásbort.

– Az Isten szerencsétlenség minden föltett szándékodban, Balázs fiam! Tudod te, hogy mire gondolok!... – köszöntött poharat Csóka Mózsi nagy hunyorgatással.

Hullt a dicséret és az áldás Balázs fejére.

Hiszen lehetne itt egymást hajnalig is tisztelni, ha az idő engedné. De a tulajdonos úr előkerült, s mérgesen megnyomta odakint a kutyája farkát. Nagy sebtiben ki kellett üríteni a poharakat.

Fölkaptak a lócákra, a nagy kocsi elindult. De most már nem mindenki tudott szépen ülni a helyén. Gecse Daniék például felállottak, összeölelkeztek, énekeltek, s figurára verték össze bokájukat a rohanó gépen. Víg menet volt az a falvakon át, a népek csodájára szaladtak ki a kapukon. Örült népe vigasságának Csik Balázs: íme, milyen győzelemmel térnek meg azok, akik az ő kormánypálcája alá adták magukat. Dejszen látni fogják ezt csakhamar Malomfalván is...

Csakhamar? Várjunk egy kicsit! Mert mi történt a kobátfalvi kaptató tetején? Nyekk! A masina megállott. Fűjt, berregett a motor, de a kerekek nem forogtak.

Hol van a baj? A tulajdonos úr leszállt, s bebújt a gép alá.

– A csuklócsavarral van a baj! – mondotta gyászos hangon.

– Hát csak tessék gyorsan megigazítani! – izgult föl Balázs az elakadáson. – Már nem vagyunk messze, lámpagyújtásra haza kell érkeznünk.

– Megigazítani? – mosolygott keserűen a tulajdonos. – Nem megy az olyan könnyen! Nem fakó szekér ez, hogy egy-két koppantással helyreüssük. Van-e kovácsműhely a közelben?

– Van a falu túlsó végén!

– Hát akkor rajta, taszítsuk vissza a gépet.

Csik Balázs rosszallóan legyezett a jobbjaival.

– Már olyat nem cselekszünk, hátrafelé nem megyünk –

mondotta. – Ha már taszítani kell, akkor csak előre, a szentmihályi kovácsműhelyig.

– Ez megint okos beszéd! – helyeselték a kenyeres társak. Balázs mondta, úgy legyen! A tulajdonos fölült, megfogta a kormányt, az utasokat pedig megbiztatta, hogy taszítsák el lejtőszélig az autót, aztán ugráljanak föl, mert a fék és a kormány jól működik, lefelé magára is szaladni fog a gép. Így ment aztán tovább az utazás, ahol hágó volt, leszálltak és nekivetették a vállukat, ahol lejtő volt, felugráltak, és vígan ereszkedtek alá.

Elérkeztek a szentmihályi kovácsműhely elé. Itt aztán Csik Balázs megint szólt egyet népéhez:

– Tudjátok mit, atyafiak? Ha már ennyiben van, taszigáljuk el Malomfalva széléig. Ott fölülünk a falu végén, s a szép lejtőn leszaladunk a faluháza elé. Ki tudja, mennyi időbe telnek itt a tatarozás. Ha későn, lámpaoltás után érkezünk haza, mit nyerünk a falu szemében? A kicsi kutya sem fog észrevenni. Inkább egy kicsit toldjuk meg a fáradságot...

Tetszett ez az indítvány is, csak a tulajdonos úr vonakodott. De Balázs rájászólt:

– Malomfalván is van kovácsműhely, mit gondol az úr!? Ott legalább kedve szerint működhetik a csavarral, senki sem fogja siettetni.

Balázs győzött: nekiveselkedtek a hágónak, továbbhaladtak Malomfalva felé. Hágj fel, szállj le!...

Már teljességében látszott Malomfalva, most gyulladoztak a lámpák. Megérkeztek a falu végére, megállottak a kaptató tetején, szusszantak.

Balázs megbiztatta a tulajdonost, hogy néhány jó kiadású dudaszót eressen le a falu felé jeladásul. Most lesz, ami nem volt... Megparancsolta embereinek, hogy ki-ki foglalja el helyét a lócán. Maga pedig odaült a tulajdonos mellé a tisztelethelyre.

Dübörögve gurultak lefelé. Veszettül adta a jelt a duda, kurjantottak, énekeltek a hazatérők.

S így minden úgy sikerült, ahogy Csik Balázs elképzelte. Nagy sokaság szaladt össze a kocsmához, közrefogták az érkezőket. Balázs úgy szállt le az autóról, mint a győzedelmes hadvezér a lováról. Szétnézett... hát csakugyan özvegy Nagy Péterné is ott mosolyog a közelben.

Paroláztak, áldázkodtak s örvendeztek egy darabig, aztán egy része hazasietett otthonába, az árvább fele pedig beszivárgott az ivóház födele alá. Az utóbbiakkal tartott Csik Balázs is. Hej, pedig de szívesen nyitott volna be ő is a szomszédos kis zindelyes házba, no de hiába, még nem ért odáig a dolog. Most a szép hazajövetel láttára bizonyosan puhul egy istenest a menyecske szíve!

Jócskán s vígan telt az idő az ivóban az itthon való hírek meghallgatásával.

De hát egyszer csak benyit a teherautó tulajdonosa, s odaszól Balázsnak, hogy pár szava volna vele, lépjenek ki az utcára.

Csik Balázs nagyon mord arccal tért meg a beszélgetésből. Rászólt Csóka Mózsira, aki most is körülötte hajladozott:

– Szaladj, hívd ide az egész bandát! Félórán belül mindenki itt legyen, aki azt akarja, hogy továbbra is barátomnak ismerjem.

Szaladt Mózsi, s mindjárt jöttek a kenyeresek. Bizonyosan kedve szottyant Csik Balázsnak egy kis mulatságra, teljék kedve, megérdemli, hogy hívei nyájas társalkodással vegyék körül.

Amint együtt voltak hiányosság nélkül, Csik Balázs intett nekik, hogy menjenek vele az utcára.

– Baj van, emberek! – szolt az utcán karéjba állt népének. – A tulajdonos úr nem tudja megigazítani a gépet. Azt mondja, ki kell cserélnie a csuklót.

– Az az ő baja! – mondta valaki.

– Ki veszi olyan könnyen? – csattant föl Csik Balázs.

Kiderült, hogy Piroska Gergőből kottyant ki a szó.

– Esztelen beszéd! – mondta Balázs keményen. – Nemcsak az ő baja, hanem a mienk is! Gondoljátok meg: a tulajdonos a bíróhoz akar menni panaszra. Azt mondja, hogy ő már Kobátfalván el akart maradni, de mi erőnek erejével ide taszítottuk...

– Szép reménység! – hüledezett Takó Pali. – Elfeslik a dicsőség, ha megtudja a falu, hogy magunk taszítottuk az autót a falu végéig.

– Ez helyes beszéd! – jelentette ki Csik Balázs. – Olyan csúfság lesz a taszításból, hogy az unokánk is megszenvedi. S ez csak az egyik fele. Mert a tulajdonos azt mondja, hogy neki nagy kára lesz abból, ha holnap délelőtt ott nem lehet a segesvári állomáson. Minket fog akkor pörölni...

– Tyűh, halljátok, még pör is! No, Balázs, most süss ki valami okosat!

– Már kisütöttem! – mondta Balázs okosan.

– Mit cselekedjünk?

– Visszataszítjuk az autót!

– Segesvárra? – kérdezték meghökkenéssel.

– Nem. Kiegyeztem a tulajdonossal. Megígértem, hogy eltaszítjuk Keresztúrig, ha befogja a pofáját. Ott kicserélheti a csuklóvasat!

– Keresztúrig... az is elég keserves!

– Mit óbégatsz? – förmedezett Csik Balázs. – Az a rongyos tizennyolc kilométer? Annak is fele lejtő, tehát lefelé fel is ülhetünk.

Csik Balázs nagy esze ekképpen most is legyőzte a tudatlannokat. Bizony sokkal jobb lesz ezt a maguk kebelében az éj-

szaka leple alatt eligazítaniok. A falu szájára bocsátani? Holtig tartó csúfság származnék belőle.

A kovácsműhelyhez orozkodtak, s nagy vigyázattal, hogy föl ne verjék az éjszaka csendjét, taszítani kezdték a béna kocsit Keresztúr városa felé...

A KIADÁSRÓL ÉS A JEGYZETEKRŐL

A *Vaskenyéren* 1926-ban Kolozsvárt megjelent első kiadását tekintettük alapszövegnek. Ez tulajdonképpen a regény második lenyomata a budapesti Napkeletben (1926. 2–7. sz.) való folytatásos közlést követően. Gyallay öregkorában – figyelembe véve a bírálatokat – átdolgozta a regény egyes fejezeit. Célja lehetett Miklós szerelmi viszonyainak jobb megindoklása, néhány idézet, korabeli dokumentum beiktatásával színesebbé tenni a regényt s végül stílusosan is javítani a szöveget. Megítélésünk szerint az átdolgozás nem mindig vált a regény előnyére. Az Apor Péter *Metamorphosis Transilvaniae*-jából átvett, itt-ott lerövidített esküvő-leírás ódon szövege például elüt Gyallay stílusától. Egy torockói vereszet és szó szerint átvett jelentés beiktatása sem indokolt ebben a formában. Ezért úgy döntöttünk, hogy az átdolgozott kézirat dr. Ferencz Józseftől rendelkezésünkre bocsátott gépelt változata alapján a kiegészítéseket, betoldásokat – ahol beilleszkednek az első kiadás szövegébe – számozott jegyzetben közöljük. A további cselekmény- és stílusbeli változásokat összefoglalva soroljuk fel:

A. Csegezy Anikó már Kolozsvárt a püspökeknél lakva megismeri Miklóst és beleszeret – tűnik ki az Első rész II. fejezetének párbeszédéből Miklós és édesapja közt. Ennek megfelelően a Második rész VII. fejezete végéről Miklós monológja elmarad.

B. Juditot és apját, amíg Miklós külföldön volt, nagyon megalázták egy harangszentelő ünnepségen – nem lévén nemes családbeliek. Ettől fogva Judit lelki beteg, gyűlöli a nemeseket, Miklósban is a nemest látja (Harmadik rész I. fejezet).

C. Van Norden a kolozsvári kollégiumban Miklós iskolatársa volt. A Harmadik rész IV. fejezetében részletesen elmeséli lovagi családja történetét, és jobban indokolja a magyarokhoz való kötődését.

D. Thoroczkay főkapitány nem veszi ki a ládából és nyújtja oda Miklós-nak a szabadságlevelet (Harmadik rész IX. fejezet), hanem csak a láda kulcsát adja: „– Én katona vagyok, nem szívesen bíbelődöm irományokkal, ez a prókátor dolga. Nesze, itt van a kulcs, hányd meg a leveleket!” A továbbiakban mindig csak a szabadságlevél *másolatáról* van szó.

E. Miklós előbb Vernes Jakabot győzi meg a védekezés taktikájáról s csak azután a tanácsot és szervezik meg a torockóiakat (Negyedik rész VII. fejezet).

F. Mielőtt öngyilkos lesz, Van Norden nem értesíti Karlt az árulásról (Negyedik rész XI. fejezet).

G. Vinczy notárius neve Felvinczyként szerepel.

H. A jövő idejűséget lehetőleg jelen idejű alakokkal fejezi ki, mellőzve a *fog* szót. Pl. „Hol Tordán, hol Szentgyörgyön fognak találkozni” (Harmadik rész XII. fejezet), átdolgozva: „Hol Tordán, hol Szentgyörgyön találkoznak.”

A kötetben a ma érvényes helyesírást alkalmaztuk, a magyar nyelvbe beilleszkedett latin szavakat is átírtuk. A családneveknél megtartottuk a Gyallay használta és történelmi hagyomány szentesítette alakokat. Így Bánffyit írunk, jóllehet a regény cselekménye idején inkább a Bánffii (Bánfi) változat volt használatos. Ugyanez vonatkozik az Apafy–Apafi (Apaffy) névre is. A Thoroczkay név Gyallay használta változata mellett a Thorotzkay, Toroczkai is gyakran szerepelt dokumentumokban.

A történelmi személyiségek jegyzékét, valamint az idegen és nyelvjárási szavak magyarozatát főleg az ifjabb olvasókra való tekintettel készítettük el. A regény számos szereplője valóban élt, a történetírás is számon tartja őket, tanulságos életpályájukat egészében megismerni. Uralkodók, fejedelmek nevére nem térünk ki. A számos latin szót és kifejezést épp a korabeli nyelv jellegzetességeként iktatta be Gyallay, de pontos értelmüket ma már csak szótárak segítségével fejthetjük meg.

A kötetet záró könyvészet a bevezető tanulmány adatait hivatott kiegészíteni. A kolozsvári és budapesti könyvtárakban megtalálható Gyallay-kötetek jegyzéke teljességre törekszik, nem így a Gyallayról és műveiről írt cikkek, bírálatok felsorolása, ahol csak az ismertebb folyóiratok s néhány számunkra is elérhető napilap adataival szolgálhatunk. Mindkét bibliográfiában a kronologikus sorrendet alkalmaztuk.

Itt fejezzük ki köszönetünket dr. Ferencz József (1908–1994) magyarországi unitárius püspöknek, aki Gyallay budapesti éveivel kapcsolatban értékes adatokkal járult hozzá a bevezető tanulmány megírásához.

JEGYZETEK A BEVEZETŐ TANULMÁNYHOZ

1. A leszármazásra, a család neves tagjaira nézve tájékoztat: P. Szentmártoni Kálmán: *Az alsóbencédi Gyallay-Pap család székelyszentmihályi ága*. Pallas Könyvnyomda, Cluj, 1939. (Keresztény Magvető füzetei 29.) Különnyomat a Keresztény Magvető 1939. 3., 4–5., 6. füzetéből.

2. Alakját a Magyar Nép 1927-beli 34. számában (401–402. l.) Dr. Nagy Endre *Úti képek a Székelyföldről* című írása így idézi fel: *Bencéden él Pap Zsiga bátyánk, a Gyallay Pap Domokos édesapja ősi székely örökségén*. Az öregot már négy éve ismerem, amikor egyszer elfáradtan Bencédre kerültem. Mintha ma mondaná, amit akkor beszélünk. Folytatja a négy év előtti tárgyat. „Felépült a ház, öcsémuram. Úgy építettem, hogy helye legyen benne Domokos fiamnak és családjának is, ha valami baj érné őket.” 75 évet számlál Gyallay Zsiga bátyánk. A házat srápnél gyűjtotta fel 1916-ban, s mialatt egyik fia olasz fogságban, a másik orosz fronton szenvedett, neki volt ereje új alapot vetni feldúlt gazdaságának, és új házat építeni az ősi telken. Minden szavából erő és bizalom cseng. Mióta vele beszéltem: tudom, honnan tanulta Gyallay Domokos azt a súlyos, tiszta, rövid magyar mondatszerkesztést. Édesapja úgy beszél, ahogy ő ír. Nincs egy fölösleges szava, és mégis egy hétig tudná hallgatni az ember. A fia érdekl. Első kérdése: „Élhető állapotban van-e Domokos? Nem pipál-e, nem mulat-e ott Kolozsváron? Mert hij, nem igazi élet a városi. Aztán a mi természetünk nem bírja sem az italt, sem a pipát. Családom négy nemzedékéről tudom, hogy józan életet éltek és nem dohányoztak...” Ragyog a szeme, amikor megnyugtatom, hogy Domokos sohasem iszik szeszest italt és nem dohányzik. Az öreg Gyallay aztán sorba kérdi az unokákat, és megcírógat a végén, mintha a fia volnék.

3. Gyallay Domokos: *Vaskenyéren*. Történeti regény. Minerva Rt. kiadása. Cluj-Kolozsvár, 1926. (A továbbiakban: *Vaskenyéren*.) 86. l.

4. Az unitárius vallásközösség felsőbb iskoláinak és az ezekkel kapcsolatos elemi iskoláknak Értesítője 1891/92–1892/93. A székelykeresztúri Unitárius Középtanoda Értesítője 1893/94–1895/96. A kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője 1896/97–1898/99. Gál Kelemen: *A kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568–1900)*. II. kötet. Minerva Rt. (Kolozsvár) 1935.

5. Vö. A kolozsvári Ferenc József Tudomány Egyetem Almanachja 1899–1903 közötti köteteivel.

6. A tordai IV. osztályú Unitárius Gimnázium Értesítője az 1905–1906. is-

kolai évről és az 1906–1907, 1907–1908. évi kötetek. A tordai M. Kir. Áll. Főgimnázium Értesítője az 1908/909-i tanévről és az 1917/18-ig terjedő kötetek.

7. *Királylátogatás Tordán*. Aranyosvidék, 1906. jan. 20.

8. *Családi öröm*. Uo. 1909. jún. 12. Gyallay-Pap Zsigmond (Torda, 1909. jún. 7. – Englewood – USA, 1975. május 1.) újságíró, szerkesztő lett. Az Erdélyi Fiatalok egyik vezető tagja, a Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági körében is tevékenyen szerepel, a Kévekötés rovatvezető szerkesztője. Az Erdélyi Fiatalok falu-füzetei sorozatban jelent meg *A nép és az intelligencia* (Cluj-Kolozsvár, 1931) című tanulmánya.

9. *Adatok a papmarasztalás korának történetéhez*. Keresztény Magvető, 1917. 3. füzet 128–137. l.

10. Erdélyi Lapok, 1910. 8. sz. 232–235., 9. sz. 268–270., 10. sz. 299–303., 11. sz. 329–334., 12. sz. 363–366., 13. sz. 395–398., 14. sz. 426–430., 15. sz. 456–462., 16. sz. 489–494., 17. sz. 517–522., 18. sz. 551–556., 19. sz. 579–582., 20. sz. 617–618., 21. sz. 646–649., 22. sz. 680–681., 23. sz. 710–712., 24. sz. 748–752. l.

11. Erre az időszakra vonatkozóan felhasználtuk A kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője 1918/19–1925/26. évi füzetének adatait is.

12. *Az unitárius egyház főtanácsi gyűlése*. Magyar Nép, 1927. 46. sz. 551. l.; Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1927. évi november hó 6. és 7. napján Kolozsvárt tartott ülésének *Jegyzőkönyve*. Szerkesztette Dr. Boros György egyházi főjegyző. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1927. 67. l.

13. Az adatok forrása: *A Helikon és az Erdélyi Szépművészeti Céh levelesládája (1924–1944)*. Közzéteszi Marosi Ildikó. I–II. kötet. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.

14. Tamási Áron: *Tiszta beszéd*. Publicisztikai írások 1923–1940. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981. 417–418. l.

15. Görög Ferenc: *Fölvilágosításul*. Magyar Nép, 1939. 10. sz. 186–187. l.

16. B.: *Gyallay Domokos Pesten folytatja népnevelő munkáját*. Erdélyi Szemle, 1941. dec. 15–16. sz.; A budapesti VIII. kerületi Magyar Kir. Állami Zrínyi Miklós Gimnázium Évkönyve 1942/43, 1943/44. évi füzetek.

17. Az alábbiakban felhasználtuk K. J-ő [Kiss Jenő]: *Tizenöt év magvetése és aratása* című elemző cikksorozatát a Magyar Nép 1936. 13., 14., 15–16., 17., 18. számából.

18. Balázs Ferenc: *Mit tanultam Dániában?* 1934. 41., 44. sz.; Gyallay-Pap Zsigmond: *Erdélyi szemmel – Dániában*. 1937. 48. sz., uő: *Földművesek ünnepe*. 1938. 27. sz, továbbá ifj. dr. Vékás Lajos többnyire *Dániai levél*,

Koppenhágai levél alcímmel 1938. júl. 16. (28. sz.) és szept. 24. (38. sz.) között megjelent cikkei.

19. Vö. Bözödi György: *Népiség az erdélyi irodalomban*. Termés. Tél. Kolozsvár, 1943. 70–77. l.

20. *A magyar díszítés alapformái*. Összeállította Tóth István. Minerva Rt. Kolozsvár, 1939. A Magyar Nép Könyvtára 60–61. sz.

21. A Magyar Nép Könyvtára 1–59. kötetének címjegyzékét a lap 1939. 14. száma hozza (292. l.). Biró Sándor *Mátyás király* (Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1940) című kötete az utolsó, 63. szám; hátsó borítóján az egész sorozat címjegyzéke olvasható.

22. Borbély István: *Erdélyi magyar novellairók és novellák*. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924. 3–4. sz. 176–187. l.

23. Gyallay Domokos: *Hadrakelt emberek*. Elbeszélések. Minerva Rt. kiadása, Cluj-Kolozsvár, 1931. 63. l.

24. Uo. 58. l.

25. *Altörjai B. Apor Péter munkái*. Közli Kazinczy Gábor. Budapest, 1863. Monumenta Hungariae Historica XI. kötet 393–400. és Cserei Mihály pótlékai 470–475. l.

26. Borbély István: *A régi Torockó*. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1927. 11. l.

27. A kiváltságlevél teljes szövegének magyar fordítása megtalálható Borbély István fenti kötete 30–34. lapján.

28. Vö. Borbély István: *I. m.* 92–107. l.; *A torockószentgyörgyi Thorotzkay család levéltára*. Ismerteti Jakó Zsigmond és Valentiny Antal. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kolozsvár, 1944.

29. Részletesebben előadva az okiratok szövegével együtt: *Adatok a torockói jobbáglázadások történetéhez*. Bevezetéssel és jegyzetekkel közlést teszi Jakó Zsigmond. Kolozsvár, 1945. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1945. évi 1–2. füzetéből.

30. Borbély István: *Torockó története 1848–49-ben*. Stief Jenő és társa sajtója, Kolozsvár, 1906. 93. l.

31. Georgius Fejér: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Budae, 1830. Tomus VI. volumen 1. 119–212. l.; Stephanus Ladislaus Endlicher: *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*. Sangalli, 1849. 627–628. l.; Georg Daniel. Teutsch–Friedrich Firnhaber: *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens*. Wien, 1857. 174–176. l.; Eudoxiu Hurmuzaki – Nicolae Densuşianu: *Documente privitoare la istoria românilor*. Vol. I. Bucureşti, 1887. 521–522. l.; Franz Zimmermann– Carl Werher: *Urkunden-*

buch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Hermannstadt, 1892. I. Band 182–184. l.

32. Jakó Zsigmond: *A torockói legenda születése és kritikája*. Korunk, 1974. 12. sz. 1241–1246., 1975. 3. sz. 174–182. l. Kötetben: uő.: *Írás, könyv, értelmiség*. Tanulmányok Erdély történelméhez. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976. 62–79. l.

33. Erre a korra nézve tájékoztató: *Erdély öröksége*. Erdélyi emlékirók Erdélyről. VI. kötet. Haldokló Erdély 1662–1703. Bevezette: Makkai Sándor. Franklin Társulat kiadása. Budapest, é. n.; Wesselényi István: *Sanyarú világ*. Napló 1703–1708. Közzéteszi: Magyarai András. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983.

34. *Vaskenyéren* 14. l.

35. Uo. 18. l.

36. Uo. 50. l.

37. Uo. 55. l.

38. Uo. 168. l.

39. Uo. 51. l.

40. Uo. 157. l.

41. Vásárhelyi János: *Nyár Solymoson*. Magyar Nép, 1938. 41. sz. 778–779. l.

42. Kristóf György: *Gyallay Domokos: Az örökös*. Történeti játék 5 színben. Pásztortűz, 1923. I. kötet 1. sz. 27. l.

BETOLDÁSOK, KIEGÉSZÍTÉSEK AZ ÁTDOLGOZOTT KÉZIRATBÓL

1. De mit kezd most már az öreg Koncz a fia dolga ellen?

Külföldi tanulásra azért küldte, hogy a bíró lányától elszakítsa, a diákszelmet elfeledtesse. Ugyancsak verte, egyengette az utat Csegezy Anikó felé – a szép árva is bizvást halasztotta házassági szerencsáját Miklós hazatérésére –, s lám a fiú mégis a sokat járt, régi úton a bíró leánya felé gyorsalkodik.

– A vasárnapi délebed bizonyosan rosszul fog esni a vén veszedelmezőnek! – mondta Gál Ferencné a többiek vidulására.

2. Mennyire nem változtak itt a dolgok száz esztendő óta!

Kolozsvári diákkorában a senior, a literátus hajlandóságú Felvinczy

György elmondotta neki, hogy hetven-nyolcvan évvel ezelőtt Szentmártoni Bodó János torockói rektorjeles poéta verset szerzett Torockó vasbányászatáról, s művét nyomtatásban is kiadta. A senior a tékából kivette Bodó uram művét, s átadta neki olvasásra. Ő azonban nemcsak elolvasta, de szülővárosa tiszteletére meg is tanulta az ékes, oktató versezetet. A helyszínen eszébe jutottak és ajkára jöttek egyes részletek:

Talán nem tudják még, az vas miben áll,
mennyi sok gonddal vasat ember talál.
De az életre mely bőséggel használ,
Megmondanám én, ha reá hallgatnál.

Ezt vedd azért először eszedben,
Hogy a vas lakik az földnek szívében,
Sok erős hegyek, kövek közepében,
Napfénytől üres, szörnyű sötét helyben.

Pénzért adják ám a gyertyát a kezekben,
Az míveseknek az vaskőpincében.
Pénzért hordják ki,
Mert amit vágnak, nem vas az mind éppen.

Szalonnát eszik s bort iszik a szolgál,
Kinek a vassal vagyon nehéz dolga.
Kártya-játszásban nincs igen is módja,
Az déli álmot gyakran hátrahagyja.

Az nehéz követ hátán kell hordani,
Néha térden jár, úgy kell nyomorogni,
Ugyan füstölög, mikor ki kell jutni,
Azt állítanád, hogy fel akar gyűlni.

Szegény művesnek megtörfődik teste,
Mert teher alatt lett gyakran eleste.
Hogyha gyertyáját kézből kiejtette,
Az homlokát gyakran köbe verte.

De nagy félelem vagon az bányában,
Mert nehéz kövek vannak leomlásban.
Mívesek akkor vadnak futkosásban,
Az életüket viselik markokban.

Ha ott egyedül jutnál tévelygésre,
Fogadást tennél az Isten nevére,
Hogyha még egyszer kihozna napfényre:
Nem mondasz gonoszt a vaskészítőkre.

A vaskenyér termelésének könnyebb, jobb, eredményesebb módjait itt is meg kell valósítani – fontolgatta Miklós. Majd ha elkészül velük, apja elé terjeszti terveit.

3. Aranykenyéren élhetnél, de te csak a vaskenyéren jártatod az eszed.

4. Az Ákos-nemből származó ősi családnak szép számú sarjadéka volt ez időben. Szentgyörgyön lent a faluban éltek: az öreg Mátyás, idősebb és ifjabb Péter. Mátyás nem viselt tisztséget, sértődötten visszavonult, mikor Teleki Mihály Apafy fejedelem korában unitárius részről nem őt, hanem öccsét, Mihályt juttatta be a tanácsuraságba. A Péterek csak a vármegyei tisztségekig vitték. Az ifjabbat Mihály mostanság főispánsággal kecsegtette, de a pártfogás gyümölcsözése egyre késett.

5. Rabutin katonai hírnevét a magyarországi törökellenes harcokon koronázta meg. A zentai ütközet kétes kimenetelét ő fordította győzelemre. A krónikás szerint: bátran beugratta lovát a török sáncába, lovát ellövék, más lóra üle, azt is ellövék alóla, harmadik lóra üle, s megriogatván a keze alatt levő regementeket, a sáncot megvevé.

Amúgy is ritka kevélységű, felfuvalkodott francia lévén, a háborúból visszatérvén lóhátról kezdett beszélni az erdélyiekkel.

– Ez aztán dobszóra tanítja Erdélyt – jegyezte meg Cserey Mihály, Apor István szekretáriusa, egy tisztelgő látogatás után.

Apor István kincstartó szájából meg ilyen megjegyzés került közszájra. Rabutin egy alkalommal rákáromkodott az ország igazgatóira („mondieu”,

„sacre dieu”), úgy viseljék magukat, hogy ő akármelyiküknek elütti a fejét, aztán megírja a császárnak, hogy ha rosszul cselekedte, üttesse el az ő fejét is.

– Szép dolog, hogy a maga fejét fölajánlja, de ha az én fejemet egyszer elüti, az ő fejének elütésével vissza nem teszik! – mondta Apor a tanácsban.

A generális rossz híre mind vastagabban gyűrűzött. Az erdélyiek megtudták, hogy Franciaországból paráznság és gyilkosság miatt kellett menekülnie és Bécsben tisztességtelen házassággal is siettette előmenetelét.

Szemtanúk voltak, akik látták, hogy a neki írt levelet, memoriálét, kérelmet elszaggatta, fogával rágta, lábával tapodta. Első fúriájában sokszor sem ábrázolja, sem esze helyén nem volt. Ha nyelvének, pennájának olyan ereje lett volna, mint a kardnak, golyóbisnak, sok embert megölt volna.

Erdély-szerzte elterjedt gróf Bethlen Miklós kancellár mondása is:

– Tudjátok-e, atyámfiai, hogy kell franciául kiejteni a generális nevét? Rabutin annyi mint: rabbá tón!

Mindez azonban a nagyurak ügye, baja volt, akik az ország kormányrúdjá mellett ostorhegyen voltak. De az egész ország búsítására és böszítésére szolgál, hogy a rettenetes katonai idők mellett Rabutin önmaga számára is évenkénti tábornoki fizetése mellé 25 ezer forintnyi óriási hozzájárulást (diszkréciót) csikart ki. S minél inkább tollasodott az erdélyi fészekben, annál inkább nőtt a falánksága. Az volt a felfogás róla, hogy úgy viselkedik, mint a régi római praetorok és prokonzulok, akik provinciájukat személyes meggazdagodásukra zsarolták ki.

Főadjudtánsa és tolmácsa, Acton kapitány méltó társa volt urának. Éles, de gonosz elméjű ember, nagy parázna házasember létére.

6. A konziliárius leánya német mondatokat kevert beszédjébe.

– Úgy látszik, a kisasszony könnyebben ki tudja magát fejezni németül, hát beszéljünk németül! – ajánlta föl Miklós.

A kisasszonynak dehogy ment könnyebben a dolog, de Miklós nem tágított a német szó mellől, jól megküzdette a módiskodó hölgyet.

7. A vendéglátó vár erődítményeinek, fölszereléseinek rajzát találtuk náluk. Vagyis kémkedtek a gazemberek.

8. – A szentgyörgyi vár nemcsak családi otthon. Egy tisztól hallottam, milyen nagy hadijelentősége lesz a jövőben. Itt a mi völgyünkön vezet a legrövidebb út Szebenből a Körös völgyébe s azon át tovább az Alföldre.

– Annál inkább óvnunk kell a kikémléstől.

9. Dejszen volt tiltakozás, kárpálódás a nemesszék vezető emberei részé-

ről, mikor azzal példálózott, hogy a székely kiváltságos területet beolvasztja a vármegyébe, a maga alispánsága alá.

10. A hajdúk a köréjük gyűlt asszonynépnek elárulták, miért szállt ki a brachium. A bírót a leányával együtt Tordára viszik a vármegye tömlőcébe. Az a hír, hogy a leányt pellengérré állítják, aztán megégetik.

11. Régi iratokban Ijesztőbűkk a hely neve, amodább van a Kőerdeje.

12. Tudhatnák, hogy az ilyen dolog az alispán hatalma alá tartozik.

13. Gondolkozott Juditról, hogyan tudott annyira kivetközni régi valójából? Vidám, meleg pillantású, nyájas, beszédes leánya volt, mikor külföldi útja előtt elbúcsúzott tőle, komor, szótlán, keserű lélek, mikor hazatérésekor forró vágyakozással sietett köszöntésére. Megízetlenedett, mint a dércsípte, szép fiatal paradicsom.

Gál Ferencné mondott valamit magyarázatul, mikor hazatérése első heteiben Judit megváltozásáról panaszolt neki. Nagyon szívére vett egy tapasztalatot, amely a járai uraság kastélyában érte. Apjával együtt az uraság meghívására ő is megjelent a harangszentelő ünnepségen. Az ünnepség végén az uraság ebédre hívta a más helységről jött vendégeket. Az asztalhoz ülést úri szokás szerint kézmosás előzte meg: származás és tisztség szerint járultak az ezüst mosdótálhoz. Az asztalhoz is a mosdás sorrendjében telepedtek le. Torockó főbírájának meglett volna a szép tisztsége, de jobbagyanevet kellett viselnie, s így mind a kézmosásnál, mind az asztalnál az utolsó helyre került. Ugyanez az elbánás érte Juditot az asszonyi renden. És a táncnál is őt, aki a legszebb volt a leányok közt, akinek öltözetét pártának, násfának, kősöntyűnek ékességében, aranyos csillogásban a legelőkelőbb kisasszonyok köntöse sem múlta felül, csak kócos diákok, fiatal iskolamesterek és nótáriusok kérték föl. Úrfi vagy csak egy nemes székelyfi meg nem táncoltatta. Úgy jött haza abból az ünnepségből, mint a madár a jégverésből... Igen, így kezdődhetett a Judit lelki betegsége, önbizalmának, büszkeségének ezzel a nagy vereségével – gondolta meg Miklós. És a betegség növekedésére, elfajulására bőven volt alkalom a bírói háznál. Annak a kis világnak minden bújája, kétsége, sóvárgása oda gyűlt a bíró házához, mint a felhő az oromra. Judit most már nyitott szemmel látta a város megalázó, szolgai állapotát.

– A sérelmek oda hulltak az ő sebére. S közben én is oda kerültem az ő gyűlöltjei közé a nemesek rendjébe.

14. Adott szavamért... becsületből!... Az igazságért...

15. Az asszony hangja, nevetése szakasztott mása az Anikóénak!...

16. Igen, eddig csak Torockó szűk világa s a maga érdeke töltötte el valóját.

De most diadalmasan zengett lelkében a megtalált szó: a nemzetért!...

17. Elterveztem, hogy feleségül veszem Csegezy Anikót.

18. Sűgtak-bűgtak, csoportoztak. de hát rendes dolog ez országgyűlésen. Az erdélyi uraknak különben is bő gyakorlatuk volt a titkos ligázásban, megtanulták Apafy fejedelem idejében. Teleki Mihály átalutas, facsaros kormányzása alatt.

19. A várba hívatta Szaniszlóékat.

20. Van Norden a hadi kasszából fizet valamennyit, ezt Koncz veszi föl, és kipótolja annyira, hogy a bányászok egy ideig hallgassanak vele.

21. Anikónak is hadd legyen könnyebb az elfordulás.

22. A vár ékes öltözetet kapott. A szín mindenütt be volt vonva díván szónyeggel, napkelet felől volt csinálva a Majestas helye, három fok grádcison kellett oda felmenni. Ott az asztal skófiúmmal szőtt portai szónyeggel bevonva, széles aranyos csipke rajta.

Gróf Rabutin elérkezvén, a szín előtt levő diadalkapunál leszállott a hintóból, a kalap mindenkor a fejében lévén, a színben a Majestas helyére sok ágyúlövés között fölment, és ott a székben leült egyedül. A násznép azután érkezett el. Apor István násznagy a nyoszolyóasszonnyal. Haller Györgyné Kornis Annával, a vőlegénnyel, vőfélyvel, nyoszolyókisasszonnyal mindenütt nagy reverenciát tévén felmentek a Majestashoz, ott fél térdre állván a násznagy a véle valókkal, deákul köszöntötte a császár képét. Gróf Bethlen Miklós kancellár felelt a köszöntésre. Onnan, magokat a földig meghajtván, háttal kellett visszajönniek a szín közepéig, hogy a császár képével szembe essenek. Ezek után a leányt szokás szerint kikérték. Az is meglévén, a császár képe asztalára aranyos szélű tálakban az étket föl vitték. Mikor a császár képe enni kezdett, akkor ültenek az ötven asztalhoz a vendégek. Nagy csendesség volt az asztalnál is, az míg megittasodtanak, de aztán elég zajgás volt és kiáltozás. Eléggé csitolták, hallgassanak, mert a császár képe itt vagyon, de semmi haszna nem volt. Kivált a fennudvarló részeg szolgák egybe szidták a császárt. A császár képe, Rabutin csak hallgatott, egyedül ett és ivott. Egészen hajnalig, míg a vendégség és tánc tartott, ott kellett ülni egyedül.

Minden asztalon különb-különbféle tésztamüből, sokféle színű festékkel nagy öreg tálakban levő pástétomok voltak, némelyekben alma-, körtvély-, narancs-, citromfák szintén úgy zöld levelekkel, azokon úgy függötenek a gyümölcsök. Az állatokat szintén kicsinálták, Fogaras várát belső, külső bástyáival együtt, a német silbak hátán a puskával a kapuban állt, körül a vár árkában víz volt, a vízben apró eleven halak firkoltanak. Mindazoknak csináló

mestere volt marosszéki Berzenczey Márton, ki Apafy Mihály öreg fejedelmnek is konyhamestere volt.

Az úrasszonyokon, kisasszonyokon annyi sokféle drága portékák voltak, azt mondták a német tisztek, merő királyi lakodalom.

A császár képe a menyasszonytánc után bément a várba, ahol pompásan felöltöztetett ház volt szállásnak.

Másnap nem volt majestasi készüllet, Rabutin nem volt császár képe.

23. De csakhamar a torockóiakkal kellett bajoskodnia. A Gubernium értesítette, hogy három tagból álló bizottság megy a bányászok megintésére, mint alispán a vármegye részéről támogassa a bizottság munkáját. Szaladt ki Torockóra. s most is bizalmasan kioktatta Tóbis bírót, milyen magatartást tanúsítsanak a bizottság előtt. A Gubernium (értsd Thorockyay konziliáriust) a bevett szokások szerint három erdélyi nemzet kebeléből állította össze a bizottságot. Bethlen Ferenc a magyarokat, Ugron Tamás a székelyeket és Czerner András a szászokat képviselte.

Jelentésüket szó szerint beiktatjuk elbeszélésünkbe. (Csonttól ízesedik a leves!) Ím ezt írják Torockószentgyörgyről Anno 1702. 10 octobris:

Méltóságos Substitutum Gubernium, nekünk jó uraink!

Nagyságtok és Kegyelmetek méltóságos parancsolatja szerint mi ide Torockóra eljöttünk vala. Nagyságtok és Kegyelmetek Méltóságos parancsolatját megadtuk, szóval is – amint tőlünk lehetett – a dolgot nekik proponáltuk. Választ az Nagyságtok és Kegyelmetek parancsolatára és az mi szónkra illet tettek: *Semmiképpen magokat a méltóságos possessor urak kezek alá nem eresztik valameddig a felséges udvarból emberök meg nem jönnek s ha láttatnának is ők Őfelsége ellen rebellálni, addig, míg az ő emberök meg nem jönnek, szándékukat le nem tennék mivel ők az Őfelsége köntöséhez ragaszkodtak.*

Akartuk alázatosan Nagyságtoknak és Kegyelmeteknek ezen választételeket megírni. Ajánljuk ezzel az jó Isten oltalmába Nagyságtokat és Kegyelmeteket, maradván köteles, alázatos szolgálói: Bethlen Ferenc, Ugron Tamás, Czerner András.

A konziliárius szaladton szaladt Szebenbe a bizottság jelentésével. Kitűnő eszköz a Rabutin felbőszítésére. Lám, bebizonyosodott, hogy ezekkel nem lehet kesztyűs kézzel bánni, nemcsak a családdal, vármegyével, de a Guberniummal is packázni mernek. Hát jöjjön a főkommandó fegyverrel... a császár nevében! Ezt fogja Rabutinnál keresztülvinni.

A főkommandót óriási izgalomban találta. Tegnap még csak kósza meg-

mosolygott hír volt, de mára megbizonyosodott: Rákóczi megszökött bécsúj-helyi börtönéből s Lengyelországba menekült, rokonai védelme alá.

– Erdély lesz a fő célja, elődeinek a fejedelmi trónja! – fontolgatták a szebeni politikusok. – Erdély szomszédságában is rakják már a tűzfészket, nem-sokára nemcsak a nyugati, de a keleti égbolt is pirosítani fog a Habsburg Birodalom fölött.

Rabutin tisztí megbeszélést tartott, s azon nyilvánosan megdicsérte Van Norden.

– Milyen szerencse, hogy az armaturát rendbe szedtük, hadaink önbizalmát a fegyverzet fölfrissítésével megerősítettük. Van Nordennek jó orra és se-rény keze volt. Soron kívül előlép! – mondta kegyesen.

A konziliárius nagy együttérzéssel vett részt az izgalomban, de titkon fűjt a dühtől: ehhez a nagy tűzhöz közel sem tud férközni a maga pecsenyéjével. Van Norden is a tisztí tanácskozás után úgy világosította fel, hogy a tábornok-nak most egyéb gondja van, semhogy magánosok perpatvarait igazíthatná.

De Mihály úrnak szerencséje volt. A tábornok meglátta Van Norden szo-bájában, s maga intette be...

Nagyon sokáig volt bent, halkan beszélgettek. Van Norden bosszankodott, a tábornok máskor behívta, ha civilekkel tárgyalt, most ez a bizalmas sűgás-bűgás... Pedig nagyon érdekelte volna, hogy ítéli meg a fordulatot ez a labanc.

A konziliárius távozása után a tábornok őt szólította be.

Jelentősen mosolygott, és önmagának szóló elismeréssel közölte friss öt-leiteit.

– Az imént a megbeszélésen nagy gondban voltunk: a hadikasszánk ho-gyan bírna el egy háborús próbát. A porciók mind nehezebben folynak be, zö-rög már az adósok csontja. De hát a nem adósok, az urak és főrendek kincsesládái? Emlékszik a gyalui lakodalom pompájára? Nos, hát azokba a lá-dákba is mihamarább belenyúlunk. Úgy értesültem, hogy csupán a Teleki-ház kincseiből egy évig megfizethetnők a katonák zsoldját. A Teleki-örökösök lá-dáinak nagy része itt van kézügyben.

Van Norden megértően mosolygott... kézügyben!...

– Hiszen elvégeznők mi az erdélyi szolgálatot, de hátha most, a Rákóczi keltette zavarok között, fölvaltának valami protekciós marhákkal? Ön fiatal még, nem tudja, mily tülekedés folyik az ilyen önálló parancsnokságokért, ahol egy kissé a jövendőről, az öreg napokról is gondoskodni lehet. Caraffa magyarországi és erdélyi szolgálat után ma Bécsnek egyik leggazdagabb em-bere...

– Nagyon vékony becsülettel! – jegyezte meg Van Norden.

– Igen... jót is tenni kell... jóra használni a hatalmat! Voltaképpen ez az, amiről Önnel beszélni akarok. A Thoroczkay család pörös ügyében rendet kell teremtenünk. A konziliárius méltánylandó kéréssel jött hozzám. Ebből az iratból megismerheti a jobbágyok ostoba vakmerőségét, észre kell térítenünk őket. A birodalmi érdek is azt követeli. A mostani izgatottság idején jó lesz bizonyosságot tennünk, hogy ébren vagyunk és a fegyelmeztelenséget nem tűrjük. A konziliárius érvelésére elhatároztam, hogy Torockót fegyverrel kényszerítjük a földesurak jogainak elismerésére. S az eddig szenvedett kár némi pótlására kiadós sarcot hajtunk fel rajtuk. Önt bízom meg, hogy a beavatkozást megszervezze, Ön ismeri a helyi viszonyokat. A tervezetbe azt is számítsa bele, hogy én is jelen akarok lenni.

– Ilyen jelentéktelen ügynél?...

– Más cél is van. Katonai cél, amit kellő súllyal kell elintéznünk. Thoroczkay Istvánt megfosztjuk a szentgyörgyi vár parancsnokságától, s az ifjabb Pétert állítjuk helyébe. A tiszti megbeszélésen megállapítottuk annak szükségét, hogy a fontosabb posztokra megbízható embereket kell helyezni. Szóval én is részt veszek az akción, Ön persze mellettem lesz. Milyen csapatokkal, milyen létszámmal, milyen felszereléssel menjünk, tessék kidolgozni és jelenteni.

– Az elvonulás ideje? – kérdezte Van Norden adjutánsi gondossággal.

– Az időpontot a tervezet kapcsán majd megbeszéljük – rendelkezett a tábornok. – Néhány napig jó lesz itthon maradnunk, lássuk, milyen hírek, esetleg milyen parancsok érkeznek Bécsből. – Elbocsátóan biccentett az adjutánsnak.

TÖRTÉNELMI SZEMÉLYISÉGEK JEGYZÉKE

Acton, Karl Ludwig – Rabutin titkára és tolmácsa Erdélyben.

Almásy püspök – Almási Gergely Mihály (1654–1724) – 1692-től unitárius püspök. Az ő idejében érték át az unitáriusok a legnehezebb megpróbáltatásokat. Az ellenreformáció hatása alatt elvették templomaikat, iskoláikat.

Apor István (1638–1704) – a Székelyföldön főkirálybíró, majd a Habsburgokhoz hű főúr, 1693–1703 között erdélyi kincstartó, azután katonai fővezér. Bárói, majd grófi rangot kapott.

Bánffi György (1661–1708) – erdélyi főúr, 1690-től II. Apafi Mihály gyámja, 1693-tól haláláig a Habsburg-fennhatóság alá jutott Erdély első főkormányzója (gubernátora). 1696-ban kapott grófi rangot.

Bercsényi Miklós gróf (1665–1725) – kuruc hadvezér, II. Rákóczi Ferenc legbizalmasabb embere. 1701-ben Rákóczi elfogatásakor Lengyelországba menekült, s onnan próbálta megszervezni a francia és a svéd király támogatását.

Bethlen Ferenc gróf (†1706) – Felső-Szolnok megye főispánja, majd főhadbiztos. Teleki Mihály lányát vette feleségül.

Bethlen Miklós (1642–1716) – erdélyi főúr, emlékiratíró, máramarosi főispán, majd 1691-től Erdély kancellárja. 1696-ban grófi rangot kapott. Ő esközölte ki az Erdély és a Habsburg Birodalom viszonyát szabályozó Diploma Leopoldinumot. A Habsburg-uralomtól maga is megrettent. Egy röpiratáért Rabutin elfogatta, elítéltette. Bár Bécsben felmentették, haláláig ott tartották.

Caraffa, Antonio (1646–1693) – olasz származású osztrák császári tábornok. Mint a felső-magyarországi hadak főparancsnoka ő fojtotta el a Thököly Imre vezette felkelést, majd Erdély Habsburg-hűségére térítésében szerzett érdemeket. Kegyetlenségéről volt hírhedt. (A regényben említett időpontban már nem élt!)

Cserei Mihály (1668–1756) – székely birtokos nemes Teleki Mihály, majd Apor István szolgálatában. *História* című művében megírta Erdély 1661–1712 közti történetét Habsburg-barát szemszögből.

Demény Pál – Kolozsvári Dimén Pál (1655–1720) – Tordán és Kolozsváron tanult, a leideni egyetemen szerzett doktorátust. 1690-ben választották a kolozsvári kollégium rektorául, mely tisztséget haláláig betöltötte. Az ő idejében vették el az unitáriusoktól egyházi épületeiket. Hollandiai gyűjtőútra azonban az 1697-es nagy tűzvész pusztításainak következtében indult, s valóban nagy adományokkal tért haza.

Felvinczy György (1650 körül – 1715) – a magyar hivatásos színjátszás első szervezője. A kolozsvári Unitárius Kollégiumban tanult, majd 1669-ben iskolamester lett Torockón, 1672-től Kolozsvárt tanított. 1696-ban Bécsbe ment, s Lipót királytól engedélyt kért magyar színelőadások tartására erdélyi városokban. Maga is írt mitológiai tárgyú drámákat. Nevét Vintzinek, Vinczinek is írta.

Forgách Simon gróf (1669–1730) – kuruc tábornagy, 1705-től az erdélyi hadak főparancsnoka.

Kapy György (†1679) – Hunyad vármegye főispánja, majd fejedelmi tanácsos, portai követ.

Poncius (Pilátus) – Júdea római helytartója, aki bár ártatlannak tartotta Jézus Krisztust, hagyta, hogy keresztre feszítsék.

Rabutin, Jean Louis Bussy de (1642–1717) – I. Lipót francia származású hadvezére, tábornagy, 1696–1708 között Erdély katonai főparancsnoka. Zsarnoki önkénnyel, gögősen kormányzott.

Sáros[s]i János, kissárosi (†1703) – portai követ, majd 1691-től ítélmester. Mivel belekeveredik az erdélyi románoknak a vallási unió (görög katolikus egyház) elleni tiltakozásába, letartóztatják, 1702-ben Bécsbe rendelik, ahol az Udvari Kancellária előtt tisztázza magát. Unitárius volt. Nem tévesztendő össze a szintén unitárius Pókai Sárosi János ítélmesterrel, aki ugyancsak támogatta a torockóiakat, de már 1648 előtt meghalt.

Seau, Johannes Honorius – osztrák pénzügyi szakember, az Erdélyben működő kamarai bizottság elnöke, bátyját, Johann Friedrich Seau-t váltotta fel ebben a tisztségben.

Szaniszló Zsigmond – 1691-től 1697-ig tordai alispán, később főbíró. 1699-ben I. Lipóttól nemeslevelet kapott. Unitárius volt, Almási Gergely Mihály püspök sógora. 1682–1711 között naplót vezetett (közölte Torma Károly. Budapest, 1891).

Székely Ádám, borosjenői (†1730) – erdélyi főúr, grófi rangot kapott. Bánffy Annával 1702-ben tartott lakodalma különös pompával zajlott le, több emlékirat megemlékezik róla.

Szentmártoni Bodó János (†1648) – erdélyi unitárius énekszerző, 1622–1634 között torockószentgyörgyi, majd haláláig kolozsi lelkész. *Az Tékozló Fiúnak Históriai* (Kolozsvár, 1636) című művének függeléke *Az Vasról való Ének*

Teleki Mihály gróf (1634–1690) – erdélyi kancellár, a család vagyonának,

rangjának megalapozója, I. Apafi Mihály korának legbefolyásosabb politikusa, aki előkészítette Erdély csatlakozását a Habsburg Birodalomhoz.

Thoroczky István (†1712) – Aranyos szék főkapitánya. 1703-ban a kurucok ellen kirendelt székely csapatok parancsnoka. Fogságba esvén átpártolt Rákóczihoz, 1704 januárjától decemberéig az erdélyi kurucok főparancsnoka.

Thoroczky Mihály – 1693-tól guberniumi tanácsos, unitárius vallású.

Thoroczky Péter (†1724) – királyi táblai ülnök, egyike azoknak, akik Torockószentgyörgyöt feladták a kuruc csapatoknak. Ezért a várat felégető császáriak Szebenbe vitték.

Tiege, Karl báró (†1729) – Lotharingiai Károly apródja, később Erdélyben teljesít katonai szolgálatot, 1723-tól tábornok, 1726-tól erdélyi katonai főparancsnok, kolozsvári vicekapitány. 1659-től naplót vezetett (közölte Nagy Gyula. Budapest, 1896).

Vass György, cegei (1658–1705) – II. Apafi Mihály udvaronca, majd Bánffii György gubernátor bizalmasa, 1703-tól.

Vinczy – lásd: *Felvinczy György*

Werbőczy István (1458–1541) – országbírói ítélőmester, Magyarország nádora. Ő foglalta össze a feudális jogrendszert *Tripartitum* (Hármaskönyv, 1514) című híres, az 1848-as forradalomig használt művében.

IDEGEN ÉS NYELVJÁRÁSI SZAVAK, TÁRGYI MAGYARÁZATOK

adjutáns (lat.) – segédtszt

agyagfalvi rét – az Udvarhely megyei Agyagfalva melletti fennsíkon 1506-ban a székelyek nemzeti gyűlést tartottak, melyen konstitúciót fogadtak el. 1848 októberében is itt gyűléseztek a székelyek.

ámbitus (lat.) – széles, egyik oldalán nyitott tornác

amice (lat.) – barátom

Approbaták – *Approbatæ Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum* (lat.) = Az Erdélyi Fejedelemség és Magyarország hozzácsatolt részeinek jóváhagyott törvényei – II. Rákóczi György erdélyi fejedelem parancsára az 1540–1653 között hozott törvényekből összeállított és az országgyűlésen jóváhagyott törvénykönyv.

apropó (fr.) – erről jut eszembe

archívum (gör.) – levéltár, irattár

armatúra (lat.) – fegyverzet

artikulus (lat.) – törvénycikk, cikkely

assisztencia (lat.) – segítség, közreműködés, segédszemélyzet, segédkezők

audiencia-ház (lat.) – kihallgatásra szolgáló helyiség

auctor (lat.) – szerző, (klasszikus) író

Au revoir mon ami (fr.) – Viszontlátásra, barátom!

bagatell(a) (fr.) – csekélység, jelentéktelen dolog

bagázsia-szekér (fr.–ném.) – poggyászt szállító szekér

baggat – akadozva olvas, silabizál

billikom (ném.) – serleg

brachium (gör.–lat.) – karhatalom, karhatalmi egység

brúder (ném.) – fivér, pajtás, cimbora

caesarea maiestas (lat.) – császári fenség

ciheres – bokros, cserjés hely

civil bagage (-bagázs) (lat.–fr.–ném.) – söpredék, polgári csöcselék

coki-pohár – búcsúpohár

colonellus (fr.–lat.) – ezredes

Compiláták – *Compilatae Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium eidem adnexarum* (lat.) = Az Erdélyi Fejedelemség és a hozzácsatolt részek összegyűjtött törvényei – I. Apafi Mihály fejedelem utasítására összeállított és az 1645–1669 között keletkezett törvényeket magába foglaló gyűjtemény, 1669-ben Kolozsvárt jelent meg.

contignatio (lat.) – emelet, épületszint

dájcs (ném.) – német (a *deutsch* szó magyaros írással)

dekrétum (lat.) – határozat, rendelet

depó (fr.) – raktár, lerakat

disztinkció (lat.) – megkülönböztetés

donáció (lat.) – ajándék, adomány

duntató – kiszélesített vízmedence magas fekvéssel (ez biztosítja a verők hajtásához szükséges vizet)

echó (gör.) – visszhang

edictum (lat.) – rendelet, császári parancsolat

egzekúció (lat.) – végrehajtás, kivégzés

elokvencia (lat.) – ékesszólás

enyedi diák – az 1622-ben Bethlen Gábor fejedelem alapította híres Református Kollégium (melyet 1662-ben I. Apafi Mihály Gyulafehérvárról Nagyenyedre helyezett át) tanítványa

excellenciá(d) (lat.) – kegyelmesség (magas rangú főúr megszólítása)

familia (lat.) – család

fúria (lat.) – dühöngés, düh

grácia (lat.) – kegy, jóindulat, hála, köszönet

Gubernium (lat.) – Főkörmányszék, a Habsburg-uralom idején 1691-től 1867-ig Erdély kormányzó szerve, élén a gubernátor állt.

história (lat.) – történelem, történet

inspektor (lat.) – felügyelő, ellenőr, jószágfelügyelő

Iphigenia (Iphigeneia) – a görög mitológiában Agamemnón és Klütaimnésztra lánya, akit az auliszi kikötőben veszteglő görögök feláldoztak, hogy az

istennőt kiengesztelve továbbhajózhassanak. Iphigeneia utóbb önként vállalta népe érdekében az áldozatot.

istály – bányaalag, hegybe ásott, föld alatti út, akna

jurátus (lat.) – joggyakornok, tanuló jogász

kamerális komisszió (lat.) – kamarai (kincstári) bizottság

kancellária (lat.) – legfontosabb államügyeket intéző hivatal

kolozsmonostori káptalan – a XI. század második felében alapított kolozsmonostori Benedek-rendi apátság 1300 körülől megszüntéig, 1556-ig hiteleshelyként okleveleket is szerkesztett, hiteles másolatokat készített. Az apátság feloszlása után annak levéltárát Kolozsvárra szállították

komisszárius (lat.) – kormánybiztos

kommandáns (lat.) – (katonai) parancsnok, a főkommandáns Erdély osztrák katonai főparancsnoka, a regény idején Rabutin tábornok

kompánia (fr.– ol.) – katonai század

konstitúció (lat.) – alaptörvény, alkotmány

konziliárius (lat.) – tanácsos (magas rangú tisztviselő)

kópia (lat.) – másolat

kuriális stílus (lat.) – hivatalos, latinus fordulatokkal tele stílus

kvártély (ném.) – szállás, lakás

libera ars (lat.) – szabad művészet, itt: engedélyezett művészkedés

liga (lat.) – (titkos) szövetség, összeesküvés

magazin (arab) – raktár

majestás – lásd: *caesarea maiestas*

manipuláns őrmester (lat.–ném.) – gazdasági ügyekkel és élelmezéssel foglalkozó őrmester

megmaszlagol – elbolondít, félrevezet, becsap

megmustrál (lat.) – megszemlél

Messias (héber) – megváltó, megszabadító – az egyházi szóhasználatban Jézus Krisztust illetik e névvel

minét (fr.) – menüett (régi francia tánc)

mon dieu (fr.) – Istenem!

monsieur (fr.) – úr, uram

nótárius (lat.) – jegyző, iródeák

orálás (lat.) – szónoklás

originále (lat.) – valaminek az eredetije

parbleu (fr.) – teringettét!

parola (ol.) – becsületszó, kézfogás

Partium (lat.) – Részek, az önálló erdélyi fejedelemséghez tartozó Arad, Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok, Máramaros, Zaránd megyék, a kővári, valamint a lugosi-karánsebesi kerület

passzió (lat.) – szenvedély, kedvtelés

passzus (lat.) – útlevel

patrujózás (fr.–ném.) – (katonai) őrzés, őrzés

penitencia (lat.) – vezeklés, bűnbánat, büntetés, bűnhődés

plundra (ném.) – német szabású nadrág, hosszú bő felsőkabát

poltúra (lengyel) – régi ezüstpénz

possessor (lat.) – birtokos

praefeciál (lat.) – (lat.) – kinevez

precedencia (lat.) – elsőbbség, előzmény

preceptor (lat.) – tanító, nevelő

preponál (lat.) – előad

prezentál (lat.) – bemutat, benyújt, beterjeszt

prezidium (lat.) – örség, elnökség

privátdiner (ném.) – tisztiszolga

privilegiális levél (lat.) – kiváltságos levél

produkál (lat.) – bemutat, előad, létrehoz

prókátor (lat.) – védőügyvéd, szószóló

protokollum (gör.–lat.) – jegyzőkönyv

proverbium (lat.) – közmondás

quieta non movere (lat.) – csendesen (maradni), nem mozogni

rebellál (lat.) – lázad(ozik)

rebellió (lat.) – lázadás, zendülés

regalista (lat.) – királyi megbízott; a fejedelem vagy uralkodó által meghívott erdélyi országgyűlési tag

regement (regiment) (ném.) – katonai ezred

regisztrál (lat.) – iktat, nyilvántartásba vesz
rektor (lat.) – falusi (igazgató) tanító, felsőfokú tanintézet vezetője
rekurrál (lat.) – fellebbez, folyamodik valakihez
reverencia (lat.) – hódolat, mély meghajlás
rezideál (lat.) – székel, lakik

sacre dieu (fr.) – szent Isten!
silbak (ném.) – őrszem, katonai űr
skófiúm (lat.) – hímzésre használt arany- vagy ezüstszál
spinét (ol.–ném.) – régi húros ütőhangszer, a zongora őse
spion (fr.–ném.) – besúgó, kém
stikkekkel teljes beszéd (ném.) – díszes, fordulatokkal teli beszéd
Substitutum Gubernium (lat.) – Helyettes Főkörmányszék
sunnyog – sunyin ólálkodik
svalizsér (fr.) – könnyű fegyverzetű lovas katona
szekretárius (lat.) – titkár

taxa (taksa) (lat.) – adó, díj
teátrum (gör.) – színház
titulus (lat.) – ranggal járó cím
triumfus (gör.) – fényes diadal, ujjongó ünneplés

ugarolás – tarlószántás

vale bene! (lat.) – Isten veled! Minden jót!
verő – hámor nagy kalapáccsal
Vivat imperator, vivat generalis! (lat.) – Éljen a császár, éljen a tábornok!
voilà (fr.) – íme, ez az

zentai ütközet – a Savoyai Jenő vezette császári seregek 1697 szeptemberében itt győzték le a törököket

zélus (gör.) – buzgalom, indulat
zsinatol (gör.) – lármázik, zajjong, tanácskozik

KÖNYVÉSZET

I. GYALLAY DOMOKOS KÖTETEI

(Eredeti művek, szerkesztett, összeállított kiadványok)

Torda és környéke. Turistakalauz. Összeállította: Pap Domokos főgimnáziumi tanár. Fodor Domokos könyvnyomdája. Torda, 1909. 93 l.

[Második kiadás: uo. 1913.]

Dávid Ferenc életrajza 1510–1579. Írta: Pap Domokos. Kiadja a Dávid Ferenc Egylet. Gámán J. örököse. Kolozsvárt, 1912. 75 l.

Torda és környéke. Turistakalauz. Második kiadás. Írta: Pap Domokos. Csákay Péter könyvnyomdája. Torda, 1913. 41 l. A tordai Székely Társaság kiadványa.

Ősi rögön. Elbeszélések. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1921. 113 l. [Tizenhét elbeszélés]

[Második kiadás: uo. 1927, harmadik kiadás: nincs adat róla, negyedik kiadás: uo. 1935.]

Föld népe. Elbeszélések. Ludwig Voggenreiter Verlag Magyar osztály. Berlin, 1924. 81 l. [Tizennégy elbeszélés]

Mindenre sor kerül. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1924. 18 l. Az Út kiadása. Ünnepnepok I. sorozat 5. sz.

Rég volt, igaz volt... Erdélyi történetek. Kiadja Révész Béla könyvkereskedése. Târgu-Mureş-Marosvasarhely, 1925. 159 l. [Tizennégy elbeszélés] Erdélyi Könyvbarátok Társasága irodalmi vállalat VI. kötet.

Vaskenyéren. Történeti regény. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1926. 181 l.

Pásztortűz könyvtár 9.

[Második kiadás: uo. 1927, harmadik kiadás: Kassa, 1928, negyedik kiadás: Budapest, 1934.]

Ősi rögön. Elbeszélések. Második kiadás. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1927. 109 l. [Tíz elbeszélés]

Vaskenyéren. Történeti regény. Második kiadás. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1927. 181 l.

Pásztortűz könyvtár 19.

Falusi színház. Jelenetek, egyfelvonásosok falusi műkedvelők számára. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1928. 65 l. [Nyolc színdarab]

Vaskenyéren. Történeti regény. Kazinczy Kiadóvállalat. Kosice-Kassa, 1928. 180 l.

Kazinczy Könyvtár.

Dávid Ferenc búcsúzása. Történelmi színjáték egy felvonásban. Kiadja a Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köre. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1929. 16 l.

A nagy tűz árnyékában. Regény. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1929. 227 l.

Genovéva. Érzékeny történet. Hajdankori széphistóriák nyomán írta Gyallay Domokos. Minerva Rt. Kolozsvár, 1930. 106 l.

[Második kiadás: uo. 1938.]

Második szavalókönyv. Összeállította: Gyallay Domokos. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1930. 93 l.

A Magyar Nép könyvtára 40. sz.

Erdély története. Írta: dr. Jancsó Benedek. A szerző utasításai szerint kiadásra rendezte: Gyallay Domokos. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1931. 389 l.

Hadrakelt emberek. Elbeszélések. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1931. 123 l.
[Nyolc elbeszélés]

A Magyar Nép könyvtára 44. sz.

A kontár. Történelmi vígjáték egy felvonásban. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1931. 16 l.

[Második kiadás: Budapest, 1946.]

Emlékezés nagytudós Brassai Sámuelre. Grafic Record. Cluj-Kolozsvár, 1933. 14 l.

Unitárius füzetek 5. sz.

Jézus Maroskenden. A szép szó. Elbeszélések. [Minerva Rt.] Baia Mare-Nagybánya, 1933. 20 l.

A királyhágómelléki Ref. Egyházkerület iratterjesztésének kiadványai. Családi tűzhely mellett II. sorozat 6. sz.

Vaskenyéren. Történeti regény. Szigeti Imre rajzaival. Franklin Társulat kiadása [Budapest, 1934]. 164 l.

Képes Ábécé és olvasókönyv (összeállította: Gyallay Domokos). Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár [1935]. 104 l.

Ősi rögön. Elbeszélések. Negyedik kiadás. Minerva Rt. Cluj, 1935. 117 l.
[Tizenkét elbeszélés]

Tűz a szigeten [Elbeszélés]. Kálvin Könyvnyomda. Oradea [1935]. 16 l.

Református könyvtár 3.

Az apa. A lovag [Nagyvárad. 1936.]. 16 l. [Két elbeszélés]

Református könyvtár 12.

- Ingyen kegyelem.* Elbeszélések. Kálvin Könyvnyomda. Oradea [1936]. 79 l.
[Gyallay két novellájával]
Református könyvtár 25.
- A jó vetőmag.* Elbeszélések. Kálvin Könyvnyomda. Oradea [1937?]. 78 l.
[Gyallay három novellájával]
Református könyvtár 28.
- Genovéva.* Érzékeny történet. Hajdankori széphistóriák nyomán írta Gyallay Domokos. Második kiadás. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1938. 109 l.
- Nyár Solymoson.* Regény. Könyvbarátok Társasága. Cluj, 1938. 234 l.
- Tompá Mihály: *Elbeszélő költemények* Összeállította: Gyallay Pap Domokos. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1938. 77 l.
- A Magyar Nép könyvtára 57. sz.
- Betűk és képek világa.* (Képes ábécé, összeállította: Gyallay Domokos). Minerva Rt. Cluj, 1940. 48 l.
- Kis Könyvtár I.
- A hegyek beszélnek.* Királyi Magyar Egyetemi nyomda. Budapest, 1940. 64 l.
[Hat elbeszélés]
- Hívó hegyek* [Regény]. Stádium Sajtóvállalat Rt. [Budapest, 1940] 272 l.
- Rogierius mester a pokol torkában.* Regény. Magyar Népművelők Társasága kiadása. Budapest [1941]. 96 l.
- Érdekes regények. Röptében a világ körül I. évf. 33. sz.
- Az apa.* Sylvester Rt. Budapest, 1943. 16 l. [Két elbeszélés]
Református könyvtár 13.
- Az apa.* [Sylvester nyomda]. Budapest, 1943. 16 l. [Két elbeszélés]
Református katonák könyvtára 6.
- Egy földél alatt.* Összegyűjtött elbeszélések. Új Idők Rt. [Singer és Wolfner] Budapest [1943]. [Harmincegy novella]
- A kontár.* Történelmi játék egy felvonásban. Szikra kiadás. Budapest, 1946. 28 l.
- Szüret után esküvő...* Vigjáték egy felvonásban. Szikra kiadás. Budapest, 1946. 8 l.
- Harmatos húsvét.* Tarka műsor műkedvelők számára Gyallay Domokos színművével. Összeállította: Volly István. Misztótfalusi kiadás. Budapest, 1947. 24 l.
- Népi műsornaptár 12.
- Kisjátékok.* Budapest, 1947. 32 l. [Négy vigjáték]
A Magyar népi művelődési intézet műsorfüzetei I.

Ocsú a búzában [Színmű]. Szikra [Budapest, 1947]. 16 l.

Fehér foltok. Három kis játék. Zenéjét és táncait összeállította Volly István. Szerzők kiadása. Budapest [1948]. 35 l.

A tábornok paplana. Színmű. [Egy kötetben Hegedűs Géza *A kalmár és a forradalom* című verses játékával.] Kultúra. Budapest, 1948. 54 l.

Új Magyar Könyvtár 5.

A székelly őstörténet nyomai az élőnyelvben. Budapest, 1959. 8 l.

Különlenyomat a Magyar Nyelv 1959. évi 2. számából.

Erdélyi legendák. Elbeszélések. Előszó: Szent-Iványi Sándor. Amerikai Magyar Könyvtár és Történelmi Társulat. New York, 1968. 70 l. [Tizenkét elbeszélés]

II. GYALLAY DOMOKOSRÓL ÉS MŰVEIRŐL ÍROTT TANULMÁNYOK, ISMERTETÉSEK, MÉLTATÁSOK ÉS HÍRADÁSOK

Lovassy Andor: *Egy könyv [Torda és környéke]*. Aranyosvidék, 1909. jún. 26.

Kristóf György: *Gyallay Domokos: Az örökös. Történelmi játék 5 színben*. Pásztortűz, 1923. I. köt. 1. sz. 27.

mp.: *Gyallay Domokos: Ősi rögön*. Napkelet, 1923. II. köt. 7. sz. 661.

Borbély István: *Erdélyi magyar novellairók és novellák*. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924. 3–4. sz. 176–187.

Rass Károly: *Gyallay Domokos: Föld népe*. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924. 9–10. sz. 421–423.

Censor [P. Jánossy Béla]: *Föld népe*. A Hírnök, 1924. 21. sz. 516–517.

Makkai Sándor: *Föld népe* (Levél Gyallay Domokos új könyvéről). Magyar Nép, 1924. nov. 6.

Hartmann János: *Erdélyi irodalom. [Rég volt, igaz volt... A föld népe]* Napkelet, 1925. IX. sz. 391–396.

Kiss Ernő: *Az Erdélyi Könyvbarátok Társaságának könyvei. [Rég volt, igaz volt...]* Pásztortűz, 1925. 15. sz. 339.

György Lajos: *Az erdélyi magyarság szellemi élete*. Pallas Rt. Budapest, 1926. 29–30.

Kéky Lajos: *Erdélyi elbeszélők. [Föld népe]* Budapesti Szemle, 1926. 201. köt. 584. sz. 311–320.

Kiss Ernő: *Gyallay Domokos* [arcképpel]. Pásztortűz, 1926. 5. sz. 97–100.

György Lajos: *Vaskenyéren*. Pásztortűz, 1926. 25–26. sz. 622.

- Kristóf György: *Vaskenyéren*. Újság, 1926. dec. 23.
- Körmives Lajos: *Vázlatok erdélyi írókról*. Újságíró Almanach 1927. Cluj-Kolozsvár, 1926. 256–264.
- Sz. E. [Szász Endre]: *Torockó nagy regénye*. [*Vaskenyéren*] Keleti Újság, 1927. jan. 14.
- (k.) [Kuncz Aladár]: *Új erdélyi könyvek*. [*Vaskenyéren*] Ellenzék, 1927. febr. 6.
- Mael Ferenc: *Vaskenyéren*. Vasárnap, 1927. 1. sz. 2.
- Kiss Ernő: *Erdélyi regények*. [*Vaskenyéren*] Erdélyi Irodalmi Szemle, 1927. 1. sz. 78–79.
- Alszegeh Zsolt: *Jelentősebb szépirodalmi alkotások*. [*Vaskenyéren*] Irodalomtörténet, 1927. 1–2. sz. 33–41.
- Pálffy Márton: *Vaskenyéren*. Keresztény Magvető, 1927. 1. füzet 69–72.
- Németh László: *Gyallay Domokos*. Protestáns Szemle, 1927. 2. sz. 86–89. (Kötetben: Németh László munkái. *Két nemzedék*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadók. Budapest, 1970. 207–211.)
- Censor [P. Jánossy Béla]: *Vaskenyéren*. A Hírnök, 1927. 2. sz. 43–44.
- Kristóf György: *A Vaskenyéren „történetisége”*. A Hírnök, 1927. 3. sz. 66–67.
- Kéky Lajos: *Vaskenyéren*. Pásztortűz, 1927. 3. sz. 69–70.
- Tordai Ányos: *Gyallay Domokos: Vaskenyéren* Katolikus Szemle, 1927. III. sz. 187–188.
- Aradi Viktor: *Az erdélyi regény*. [*Vaskenyéren*] A Jövő Társadalma, 1927. 6–7. sz. 188–189. (Kötetben: Aradi Viktor: *Mócok földjén*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974. 218–221.)
- Kovács Gáspár: *Gyallay Domokos: Vaskenyéren*. Magyar Kultúra, 1927. 13–14. sz. II. köt. 650–651.
- Vargha Gyula: *Gyallay Domokos* [ajánlása a Kisfaludy Társaságba]. A Kisfaludy Társaság Évlapjai, 57. kötet [1924–1928]. 366–367.
- Szondy György: *Gyallay Domokos*. Debreceni Szemle, 1928. VII. sz. 404–407. (Kötetben: *Kelet, észak, dél*. Arcképek és vázlatok a kisebbségi magyar irodalomból. Szerk. Szondy György. Budapest–Debrecen, 1928. 103–106.)
- Kéky Lajos: *A megszállott területek irodalmából*. [*Vaskenyéren*] Budapesti Szemle, 1928. 208. kötet 603. sz. 312–319.
- Papp Ferenc: *Gyallay Domokos regénye*. [*Vaskenyéren*] Budapesti Szemle, 1928. 209. köt. 605. sz. 156–160.
- (f.l.) [Fekete Lajos]: *Újarcú magyarok*. Vajdasági Írás, 1928. 35. sz. 166.

- Vathy Elek: *A magyar szépirodalom története*. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1928. 118–119. (A Magyar Nép könyvtára 32–33. sz.)
- Rajka László: *Gyallay Domokos: Falusi színház*. Pásztortűz, 1929. 1. sz. 21.
Falusi színház. A Hírnök, 1929. 6. sz. 140.
- Kristóf György: *Gyallay Domokos – a Kisfaludy Társaságban*. Keleti Újság, 1930. febr. 9.
- Szász Ferenc: *A mi ünnepünk* [arcképpel – Gyallay bevásárlása a Kisfaludy Társaságba]. Magyar Nép, 1930. febr. 15.
- (k.a.) [Kuncz Aladár]: *Gyallay Domokos*. Erdélyi Helikon, 1930. 3. sz. 255.
- Botos János: *Gyallay Domokos, a Kisfaludy Társaság tagja*. Pásztortűz, 1930. 4. sz. 76.
- A Kisfaludy Társaság új erdélyi tagja*. A Hírnök, 1930. 4. sz. 92.
- B. Gy. [Boros György]: *Gyallay Pap Domokos* [arcképpel]. Unitárius Közlöny, 1930. 3. sz. 38–39.
- Censor [P. Jánossy Béla]: *Gyallay Domokos új könyvei. [A nagy tűz árnyékában, Genovéva]* A Hírnök, 1930. 17. sz. 373–374.
- Kristóf György: *Tíz év az erdélyi magyarság irodalmi életéből*. IV. A regény. Irodalomtörténet, 1930. 5–6. sz. 150–151.
- (Kötetben: Kristóf György: *Kritikai szempontok az erdélyi irodalmi életben*. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1931. 102–103.)
- Krónikás: *Gyallay Domokos székfoglalója a Kisfaludy Társaságban*. Pásztortűz, 1931. 2. sz. 43.
- Z. L. : *Erdélyi magyar írók darabja a kolozsvári színházban. [A kontár]* Pásztortűz, 1931. 4. sz. 94.
- Hadrakelt emberek*. A Hírnök, 1931. 12. sz. 336.
- Kós Károly: *Jancsó Benedek: Erdély története*. Erdélyi Helikon, 1931. 10. sz. 808–812.
- Járosi Andor: *Két novelláskötet. [Hadrakelt emberek]* Kálvinista Világ, 1931. 18. sz. 115.
- Szinnyei Ferenc: *Gyallay Domokos: Hadrakelt emberek*. Napkelet, 1931. 10. sz. 906. Diárium, 1932. 1–2. sz. 26.
- Ünnepelünk*. [Gyallay bevásárlása a Petőfi Társaságba]. Magyar Nép, 1934. márc. 17.
- A Petőfi Társaság új erdélyi tagjai*. A Hírnök, 1934. 3. sz. 111.
- Erdélyi szerző a Nemzeti Színházban*. [A Külön nótá közelgő bemutatója Budapestben] A Hírnök, 1934. 11. sz. 351–352.

Gyallay Domokos székfoglalója [a Petőfi Társaságban. Pekár Gyula fogadó beszéde és Gyallay válasza]. Koszorú, 1936. ápr. 185–188. sz.

P. Jánossy Béla: *Gyallay Domokos: Nyár Solymoson*. A Hírnök, 1938. 9. sz. 272. utáni borítón.

Benczédi Pál: *Gyallay Domokos népies irodalmi munkája. [Betűk és képek világa, Genovéva]* Erdélyi Szemle, 1938. 7–8. sz.

Benczédi Pál: *Az erdélyi magyarság múltja és jövője. [Nyár Solymoson]* Erdélyi Szemle, 1938. 9–10. sz.

t. g.: *Nyár Solymoson*. Széphalom, 1938. szept. 17.

Vásárhelyi János: *Nyár Solymoson*. Magyar Nép, 1938. okt. 15.

Kovács Katona Jenő: *Nyár Solymoson*. Korunk, 1938. 12. sz. 1099–1101.

P[osoni] Szentmártoni Kálmán: *Az alsóbenczedi Gyallay-Pap család székelyszentmihályi ága*. Palas Könyvnyomda, Cluj, 1939. 59 l. Különlenyomat a Keresztény Magvető 1939. évi 3, 4–5, 6. füzetéből.

Benedek Marcell: *Külön nóta. Gyallay Domokos népi játéka a Margitszigeten*. Új Idők, 1940. júl. 14. II. köt. 71.

Szász Ferenc: *A népszínmű feltámadása. [A Külön nóta Budapesten]* Magyar Nép, 1940. júl. 20.

Szira Béla: *Színház. [Külön nóta]* Katolikus Szemle, 1940. 8. sz. 309–312.

Nagy sikerrel mutatták be Főszerveztőnk darabját a Nemzeti Színházban Budapesten. Magyar Nép, 1940. nov. 2.

(B.): *Gyallay Domokos Pesten folytatja népnevelő munkáját*. Erdélyi Szemle, 1941. dec. 1–25. 15–16. sz.

Bözödi György: *Népiesség az erdélyi irodalomban*. Termés. Tél. Kolozsvár, 1943. 70–77.

Meskó Barna: *Gyallay Domokos: Egy földél alatt*. Forrás, 1944. 4. sz. 123–124.

K. Péterffy Ilona: *Gyallay Domokos: Egy földél alatt*. Keresztény Magvető, 1944. 4. füzet 190–191.

Jékely Zoltán: *Gyallay Domokos. Élet és Irodalom*, 1970. máj. 2.

Gaal György: *Gyallay Pap Domokos író és nevelő az egyház szolgálatában*. Keresztény Magvető, 1988. 1. sz. 12–23.

TARTALOM

A néptanító regényíró (bevezető tanulmány)	5
Vaskenyéren (történeti regény)	53
Elbeszélések	
Virágok tanácsa	245
Bardóc Pálné méhei	251
Rabvásár	257
A kontár	264
Taktika	277
Mindenre sor kerül	283
Hadizenet	296
A morzsa	305
Jézus Maroskenden	313
A szép szó	319
Farsangi álom	325
Stefancsuk veszedelme és megmaradása	333
Az utolsó ütközet	343
A messziről jött látogató	350
Csergő hitet tesz	358
Szegény ember dicsősége	370
A kiadásról és a jegyzetekről	379
Jegyzetek a bevezető tanulmányhoz	381
Betoldások, kiegészítések az átdolgozott kéziratról	384
Történelmi személyiségek jegyzéke	393
Idegen és nyelvjárási szavak, tárgyi magyarázatok	396
Könyvészet	401

Romániai Magyar Írók

Gyallay Domokos kötete változatos olvasmányokat kínál. A *Vaskenyéren* (1926) című regény sikerét mi sem bizonyíthatja jobban, mint az a tény, hogy rövid időn belül még négy kiadást ért meg. Torockó múltját a vasbányászat határozza meg. A regény cselekménye is a bányászok és a jogaikat csorbítani akaró Thoroczka család 1702-ben történt konfliktusához kapcsolódik. Mint minden jó történelmi regény, a *Vaskenyéren* cselekménye is kétféle elemből épül fel. Az egyik a történelmi tényeknek, korabeli eseményeknek a feldolgozása, a másik pedig az írói fantázia, amely a meglévő keretet színekkel kitölti, a száraz, szűkszavú adatokba életet visz. Az itt szereplő tizenhat elbeszélés is több kiadást megért kötetekből került ki. A korabeli kritika, de főleg az olvasóközönség méltányolta Gyallay Domokos rendkívül hatásos ábrázolásmódját, atmoszférateremtő készségét. Ezekre is jellemző a kedélyesség, hangulatosság, a drámát is magában hordozó cselekmény jóra fordulása, az erkölcsi érték felülkerekedése. Jó vonalvezetésű, enyhén izgalmas, kikerekített történetek. Üdítőek.

Gyallay Domokos. Pâinea de fier
Editura Kriterion • București 1996

ISBN 973 26 0428 X

A könyv szerkesztője: Fodor Irén
Műszaki szerkesztő: Géczy János
A megjelenés éve: 1996. Alak: 54x84/16
Kiadói ívek száma: 15,936
Nyomdai ívek száma: 25,5
Szedte és tördelte az Alutus Rt. Csíkszereda

Tiparul executat sub comanda nr. 469/1995,
la Imprimeria de Vest R.A., Oradea,
str. Mareşal Ion Antonescu nr. 105.
România

ISBN 973 26 0428 X